

MUSEO DE LITERATURA MILITAR

ESTADO MAYOR

SERVICIO HISTORICO

EJERCITO ESPAÑOL

Inscripción	Colocación	Sala
Clasificación		Estante V. 6.0.0
		Tabla 1
		Núm. 1.532
		- 2 -

Ma. Vegetio de re militari
de re militari

FL. VEGETII RENATI VIRI

de re militari
illustris de re Militari libri quatuor.

SEXTI IVLII FRONTINI

viri consularis de Strategematis libri totidem.

AELIANI de instruendis Aciebus liber vnus.

MODESTI de vocabulis rei Militaris liber item vnus.

Item picturæ bellicæ cxx passim Vegetio adiectæ. Collata sunt omnia ad anti-
quos codices, maxime B V D A E I, quod testabitur Aelianus.

Lutetiæ apud Christianum Wechelum, sub scuto Basiliensi.

Anno M. D. XXXII. decimo Kalendas Septembres.

R E R V M E T V E R B O R V M I N V E

getio contentorum index, in quo prior numerus capita,
alter libros supputat.

A Cies, capite xiiii, li- bro, iii.	Cohortes xxiii, i.	Marii diligentia v, i. &
Accensi xix, ii, & xiiii, iii.	Colligere campū xxv, iii.	x, iii.
Alæ equitum i, ii.	Colores lunæ xli, iii.	Martiobarbuli xvii, i.
Annibal rei militaris pe- ritus in proœmio lib. iii.	Cornu v, iii.	Mensores vii, ii.
Anser xxvi, iii.	Cornicines vii, ii.	Metatores ibidem.
Aphricani iaculatores xv, i.	Cuneus xix, iii.	Metelli diligentia x, iii.
Aquila xiii, ii.	Decumana porta	Militiæ sacramentū v, ii.
Aquiliferi vii, ii.	Decani viii, ii. & xiii, ii.	Minotauri signum vi, iii.
Armaturæ ibidem.	Decurio xiiii, ii.	Mulierū ro. crines ix, iii.
Affer xlvi, iii.	Digmata xviii, ii.	Mnnifices vii, ii. & xix, ii.
Augustales vii, ii.	Dracones xiii, ii. et xxiii, i.	Murus pedestris exercitus xx, i.
Auxiliares ii, ii.	Drumi xvi, iii.	Nauarchi xxxii, iii.
Balearibus fundæ pri- mo repertæ xvi, i.	Ducenarius viii, ii.	Ordinarii vii, ii.
Barrhitus xviii, iii.	Equites legionarii i, ii.	Optiones vii, ii.
Bebræ xx, i.	Exercitus i, ii. & i, iii.	Pannonici xx, iii.
Beneficiarii vii, ii.	Falarica xviii, iii.	Papiliones xxiii, i.
Bipennis xlvi, iii.	Falx xlvi, iii.	Peditum duo genera i, ii.
Buccina v, iii.	Ferentarii xx, i. & xiiii, iii.	Perfarū mos in fossis du- cendis x, iii.
Buccinatores vii, ii.	Flauiales vii, ii.	Phalanges ii, ii.
Burgus x, iii.	Forfex xix, iii.	Phalarica xviii, iii.
Calones vi, iii.	Frons xiiii, iii.	Pherentarii xv, ii.
Campigeni vii, ii.	Fundibulatores ibidem.	Pila xx, i.
Campus martius x, i.	Fūditores xv, ii. & xiiii, iii.	Pilum xv, ii.
Candidati vii, ii.	Fustibalus xiiii, iii.	Pompeii exercitium ix, i.
Capaneus xxi, iii.	Galearii x, i.	Prætoria porta xxiii, i.
Caput cōtubernii viii, ii.	Globus xix, iii.	Principes xxv, ii.
Caput porcinum xix, iii.	Harpagones xxv, ii.	Principes primæ cohortis viii, ii.
Castella viii, iii.	Hastatus xiiii, iii.	Principia vii, ii.
Cateruæ ii, ii.	Hastatus primus viii, ii.	Primæ centuriæ xxiii, i.
Cato rei militaris scri- ptor iii, ii.	Hastatus secūdus ibidem.	Primus hastatus viii, ii.
Catonis sententia xiii, i.	Imaginarii vii, ii.	Promuscis xxvi, iii.
Centenarii viii, ii.	Lacedæmoniorum cir- ca bellum cura in proœ- mio, iii.	Pyrrhus elephantos pri- mus in Italiā duxit ibid.
Centurio primili ibidem.	Legio i, & ii, ii.	Quibus dux moueat exercitū ad pugnā xii, iii.
Circitores viii, iii.	Leuis armatura xiiii, iii.	Quintius cincinatus iii, i.
Classiū duo genera i, ii.	Librarii vii, ii.	Remedium in formidi- ne militum xii, iii.
Claudii iaculatores xv, i.	Loricula xviii, iii.	
	Malleoli xviii, iii.	
	Manipulus xiii, ii.	

INDEX

Rhodiorū astutia xx, iiii.	Signa muta	ibidem.	Tubicines	vii, ii.
Sarissæ xxiiii, iii.	Signiferi	vii, ii.	Turma	xiiii, ii.
Scipionis Africa. in exercendo milite cura x, iii.	Spatha	xv, ii.	Turmales	ibidem.
Scipionis sentētia xxi, iii.	Spiculum	ibidem.	Tydeus	v, i.
Scriptores rei militaris	Taleæ	viii, iiii.	Valli quid	viii, iii.
viii, i.	Tessera quid & tesserarii		Velites expediti xvi, iii. &	
Scutati xv, ii.	Torquati ibid.	(vii, ii.	Verriculū xv, ii. (xxvi, iii.	
Serra xix, iii.	Tragularii	xv, ii.	Veterū consuetudo xiii, i.	
Semispathæ xv, ii.	Tribulus	xxiiii, iii.	Vexillationes	i, ii.
Signa vocalia v, iii.	Tribunus	vii, ii.	Xantippus rei militaris	
Signa semiuocalia ibid.	Triarii xx, i. & xiiii, iii.		peritus in procēmio	iii.
	Triarius prior	viii, ii.		

FINIS.

INDEX IN SEX T V M I V L I V M F R O N

tinum complectens illustrium virorum nomina cum exemplis eorum à Frontino adductis

	ccxiiii. ccxv. ccxx. ccxxii.	ccxl.
A Bydeni	ccxv.	ccxxvi. ccxxviii. ccxxix.
Acilius Glabrio	ccxxxv. ccxxxix. ccxli.	Asculani
Adathantes	ccxi. (ccvi.	Atheas rex Scyth.
Aegyptii	ccviii. clxxxiiii	Atheniēses
Aemilius Paul.	clxxxvi.	ccvxxiiii. ccxxxv. ccxxxix
Aetoli	ccxvi. (clxxxvii.	Attalus
Afranius	ccxix	ccx. x.
Afri	ccviii.	Attilius
Agathocles	cxcviii.	ccxvi.
Agrigētini	ccxxi. ccxxvi	Attilius Regul.
Agefilaus	clxxxvi. cxciiii	ccxxxiii
cxcv. cxevi. cxevii.	ccxxii. ccxxxii.	ccxxxv.
ccxiiii. ccxxvii.	Antipater	ccxviii.
Alexāder Mace.	clxxxvi.	Antonius
clxxxviii. cxciij. cxcvii	ccxiii. ccxix. ccxxxiiii.	cxciij. cciiii.
ccv. ccviii. ccix. ccxviii:	Appius Claudius	
ccxxii. ccxxiiii. ccxxxv.	ccxxxii. ccxxxiiii.	Augustus Germanicus
ccxxxvi. ccxxxviii.	Apollonides	ccviii.
Alcetas	ccxl.	Autofradates Perles
Alcibiades	ccxiii. ccxv.	clxxxviii
ccxxi. ccxxiiii. ccxxv.	Aquirius	clxxxviii
Alicius	ccxviii.	Aurelius Cotta
Amilcar	clxxxiiii. ccxxix	ccxxxiiii.
Ambiorix	ccxxx.	Barca
Amphipolis	ccxxix.	ccxxxvi.
Annibal	cxciij. cxciij. cci.	Bateus Nolanus
cciiii. cciiii. ccix. ccx.	Archelaus	ccxxxix.
	Archidamus	Boii
	Ategua	cxciij.
	Ariouistus	ccxcij.
	Aristippus	ccxcij.
	Aristides	ccxxxv.
	Armenii	ccxxvii.
	Arpi	ccxxiiii.
	Aristomus	ccxxxviii.
	Arminius dux German.	ccxxxvii.
	Artaxerxes	cciiii. (ccxvii.
	Aldrubal	clxxxvii. cxci.
		ccxxxix. ccxli.

IN FRONTINVM.

C. Cassius	ccxii.	P. Crassus	ccxxxviii.	Entidas	cxevi.
C. Lælius	clxxxiiii.	ccxlii		Eufrates fluuius	ccxxiiii.
Calphurnius	exc.	Craterus	ccxxiii.	Fabius Max.	clxxxvi.
Camillus	ccvii. ccxxxvi.	Crispinus	ccxl. ccxlii.	clxxxvii. cxci. cxcvii. cc	
Campani	ccxxii. ccxxvii.	Crisci	ccxxiiii.	ccvii. ccxxii. ccxxiiii.	
Cato	ccxxvi. ccxli.	Crœsus	clxxxix. ccvii.	ccxxxiiii.	
Cato Porcius	clxxxiiii.	Crotona oppid.	ccxxiii.	M. Fabius	cxcv.
M. Cato	clxxxiiii. clxxxvi	Curius	cxci. cci. ccxxxvi	Fabius cæso	clxxxvi.
ccxvi. ccxx. ccxxxii.		Curio cos.	ccxxxiiii.	Q. Fab.	cxevi. ccxxxviii.
ccxxxiii. ccxxxv.		Q. Curtius	ccxxii.	Fabius Rutilius Maximus	
Carthaginen.	clxxxvi.	Cyaneg agustiē	clxxxix.	ccvi. ccxxxiiii.	
eorum duces	cxci.	Cyriestes	clxxxiiii.	Fabritius	ccxxxv. ccxxxvi
Cælius primipi.	ccxxxix.	Cymbri	ccxv.	Fidenates	ccvii.
Catii	ccv.	Cyrus rex Persarū	cxcvii.	Flaminius	ccx.
Catinenses	ccxviii.	ccxxi. ccxxiiii. ccxxxv.		Flamma	cx.
Casilinum	ccxviii.	Dareus	cxci.	Flavius fimbria	ccxxx.
ccxxxviii		Daci	ccvi.	Fonteius	cx. ccxxxvii.
Causenses	ccxviii.	Datames	ccxv.	Fulvius nobil.	cxci. cxcv
Cassius	ccxxxv. ccxl.	Delminū oppid.	ccxxiii.	Fulvius cos.	ccxxxiiii.
Castronius	cciii.	Decius	cx. ccxxxvii.	Fulvius imperator	ccviii.
Celtiberi	ccviii.	ccxxxviii.		Fulvius flaccus	ccxxxiii.
Cimon	ccxx.	Decimus Iunius	ccxxxiii	ccxli.	
Cizycū	ccxxv. cxxxviii.	Didius	cxci. ccxvii.	Furius Agrippa	ccxvi.
Chabrias	clxxxix. cxeviii.	Dionysius	cxci. ccxxii.	Furius camillus	ccxvi.
Chares	ccxxvi	Diodorus	ccxxix.	Q. Furius	ccxvi.
Chalcid.	ccxxvi. ccxxvii.	Domitius corbulo	ccxvii.	L Furius	clxxxv. cx.
Ciminia sylua	clxxxvi.	ccxxxiii. ccxxxv. ccxxxix		Gabii	ccxxi.
Claudius	clxxxviii. ccxix.	Domitius caluinus	ccxx.	Galli	ccvi. ccxxiiii. ccxix.
Clearchus	ccxxii. ccxxxii	Domitianus Augustus		Gelo tyrannus	cxeviii.
Cleandridas	cciii.	clxxxv. clxxxvii. ccxxx.		Germani	ccxxxvii.
Cleomenes	cci.	Duillius	clxxxix. ccvi.	Græci	ccxxxv.
Cleonymus	ccxxiii.	Eginen.	ccxxxviii. (ccxx	Haliatis	ccxxix.
Clithenes Sicyo.	ccxxiiii	Foneus Tarentin.	ccxxii.	Halys fluuius	clxxxix
Cōminius Atrabas	ccxix	Epaminuudas Thebanus		Hamilcar	clxxxiiii.
Conon	ccxlii.	cxevi. cxevii. cxeviii. ccii.		Hanno carthagenensis	
Cornelius Nasica	ccxxxiii	ccx. ccxxi. ccxxvii.		cxci. ccxxix.	
Cornelius cossus	ccxvi.	Ephesii	cccxxii. (ccxxxv.	Harridas rex Molossorum	
Cornelius Ruffin.	ccxxiii.	Ephialtes Trachinius	ccii	ccix.	
Coriolanus	cxci.	Epidaurii	ccxviii.	Hetrusci	ccvii.
L. Cornelius cos.	ccxxv.	Epirotæ	ccviii.	Hernici	ccxvi.
Corinthus	ccxxvii.	Equi populi	ccxvi.	Hirculeius	cx.
Cotta cos.	ccxxx. ccxxxiii	Erythrei	ccix.	Hermocrates Syracusan.	
Crassus	ccxii.	Ennienes	ccxli.	ccxvii.	

INDEX

Himeræi	ccxxii.	Lusitani	ccxxii.	Myronides Ahénienſis	ccvii. ccxl.
Himera ciuit.	ccxxvi.	Lyſander	cxc. cci.	Nafica	ccxxxii.
Himilco cart hag.	ccxxvi		ccxxxii.	Necii	ccxviii.
Hircius	ccxxviii.	Mago dux Carth.	ccx.	Nero	clxxx.
Hiſpani	ccvii. ccxxxviii.		ccxxiii. ccxli.	Cl. Nero	ccxvii.
Hiſpaniæ ciuitates		Magnetes	ccxxiiii.	Neuius Centurio	ccxli
clxxxiiii.		Maharbal	ccviii.	Nicoſtratus	clxxxvii.
Horatius Cocles	ccxix.	Mandron	ccxxii.	Nolani	ccxxxix.
Iapiges	ccx.	Marcus Liuius	ccxl.	Numantini	ccxxx.
Iberi	ccii.	Marcus Porcius			ccxxxviii.
Illyrii	ccviii. ccxxiii.		clxxxiiii. ccxxxix.	Numidæ	ccxxiii.
Indas vel Inides aruſtræ		Marcellus	ccvii. ccxxi.	Octauius C.	ccxxxvii.
	cxcvii.		ccxxix. ccxxxvii.	Otacilius	ccxxxix.
Iphicrates	clxxviii. cxc.	Marius C.	clxxxvi. cxcvi.		ccxxxiii.
	cxcii. cxcix. cc. ccxiii.		cci. ccvi. ccxv. ccxvi.	Pachorus rex	clxxxiiii
	ccxix. ccxxvii. ccxl.		ccxxiiii. ccxxxii. ccxxxv.	Panſa Coſ.	ccxiii.
Iuba rex	ccxiii.		ccxxxix.	Papyrius Curſor	ccvi.
Iugurtha	cc. ccvii.	L. Martius	ccxiiii.		cxxxiiii. ccxxi.
Laberius	cxc.	Martius T. eques	ccxvii.	Parthi	.ccxii
Labienus	ccxc. ccxii.	Mantina	ccxxvii.	Parmenes Theb.	ccii.
	ccxvi.	Manlius A. Coſ.	cxciiii.		ccxxxvii. ccxxxix.
Lacedæmonii	clxxxviii.	Manlius imperioſus		Paulus	ccv.
	cc. ccii. ccxxvii.		ccxxxiiii.	Peloponenſes	ccxxv.
Lacetani	ccxxvi.	Cn. Manilius	cxcv. ccxiiii	Pelopidas Theb.	clxxxix
Lælius	ccxi. ccxxxviii.	Maſiniſſa	ccxxiii.		ccxxiiii. ccxli.
Lartha dux Pœn.	ccxxvi.		ccxxxvi.	Pericles Athen.	clxxxvii.
Leonidas	ccxxxvii.	Maurus interrex	ccxxviii		cxc. cxcvi. cxcviii.
Leptenes Syracuſa.	ccviii.	Megarenſes	ccxliii.		ccxxv. ccxl.
Leucadia	ccxxii.	Melanthus	ccxiii.	Petilius	ccxxxiiii.
Liburni	ccxiii.	Memnon Rhodius		Petreius	cc.
Licinius	clxxxv. ccvi.		ccix. ccxiii.	Petilini	ccxxxviii.
Ligures	ccxxxiiii. ccxxx.	Meffenii	ccxx.	Perſæ	ccxxxvii.
Lilybei	ccxxvi. (cxcii.	Metellus Pius	clxxxv.	Phaliſci	ccvii. ccvii. ccxvi
Lyſimachus	ccxxii.		cxcix. cciii.		ccxxxvi.
Litana ſylua	cxcii.	Q. Metellus	cxciiii.	Phalaris	ccxxii.
Liuius dux	ccxxii.		ccxxxi. ccxxxii. ccxxxiii.	Phares dux Athen.	ccxix
Liuius Salinator	cciii.	Milites quando primo iu		Prufias	ccxxxix.
Locri	ccxli.	reiurando facti.	ccxxx.	Pharnaſtanis parthi	ccxii
Luca oppidum	ccxx.	Minutius Coſ.	cxc.	Philippus	clxxxix. cc.
Luceius	ccxviii.	Milciades	ccxlii.		ccxvi. ccxix. ccxxii.
Luſtatius Catul.	clxxxix	Minutius Ruffus	ccvi.		ccxxiiii. ccxxv. ccxxx.
Lucullus	cc. cci. ccxv.	Mithridates	clxxxiiii.		ccxlii.
	ccxxvii.	Mumius	ccxxxvi.		

IN FRONTINVM.

Philippus Macedon. rex clxxxviii. ccii.	ccxxxi. ccxxxix. ccxl.	Teutoni	ccxv.
Pinarius	ccxl.	Thebani	ccxxi. ccxxxv.
L. Pifo	ccxxxiii.	Thermopylæ	ccvi. ccxl.
Pyrrhus	ccv. ccvii. ccxiii.	Themistocles	clxxxv.
ccxxiii. ccxxxi. ccxxxii.	C. Scip. ccxxxv. ccxxxix.	clxxxvii. ccii. ccxiii.	
Pyfistratus	ccxliii.	Thraces	ccxviii. ccxix.
Pythia	ccxlii.	ccxxii. ccxxxix.	
Phormio	ccxxvi.	Triphon	ccxix.
Pœni	ccvii. ccxix.	Tifaphernes	ccxiii.
Pompeius	clxxxiiii.	Tiberius Cæfar	cc.
clxxxviii. clxxxix. ccxiii.	Sempronius Tuditanus	Tiberius Gracchus	ccix.
cc. cci. cciii. ccv. ccxii.	ccxxxvii.	Tigracus	ccxl. (ccxxiii.
cxviii. ccxxx. ccxxxvi.	Sempronius Gracchus	Timotheus Athenienfis	cxviii. ccxiii.
Popilius Lenas	ccxxx.	Titurius Sabin.	ccxxx.
Porfenna	ccxix.	Torquatus	ccxxiii.
Posthumius	ccxvi. ccxix.	Thrafybulus	ccxxv.
ccxxxvi.	Sertorius	Triballi	ccvii. (ccxxix.
Pontius Cômius	ccxxvii.	Trinaffo castell.	ccxxiiii.
Prænefte occiforû capita	ccxxxix.	Troæzenii	ccxxiii.
Ptolemæus	ccxl. (ccxvii.	Tullus Hostilius	ccxiii.
Quintinus Capitolinus	ccxv. ccxvi.	Tymarch. ætolus	ccxxi.
Quitius cof.	ccxviii. ccxx	Tygranes	cci.
Quintus Max.	ccxlii.	Tygranocerta	ccxvii.
Rhegini	ccxxii.	Valerius Leuinus	ccvii. ccxxxix.
Rhodii	ccxxv.	P. Valer.	ccxviii. ccxxxiiii
Romulus	ccvii.	Varro	ccxxxvii.
Romani	ccxxvii. ccxxviii	Veientes	ccvii.
ccxxx. ccxxxii. ccxxxii.	Statilius	Velius	ccxxx.
ccxli. eorû legati	ccxlii.	Ventidius	clxxxiiii. cci.
Rutilius	ccxxxii.	Verginius	cc. (ccxii.
Sabini	ccxvi.	Vefpafianus	cci. ccxxxix.
Sabora	ccxiii.	Viriatus	ccxxvi. ccxxvii.
Saguntini	ccxxvi.	ccviii. ccxix.	
Salinator	ccxxxiiii.	Vmbri	clxxxvi.
Saluius Pelignus	ccxvi.	Volfei	ccxvi. ccxviii.
Scaurus.	ccxxxvi. ccxxxii	Voltnus flu.	cci. (ccxlii.
Scipio	clxxxvii. ccxvii.	Xenophon	cxviii
ccii. cciii. ccxv. ccxvi.	Tarentini	Xerx.	ccxxxvi. (ccxxxviii
ccxxiii. ccxxv.	Tarquinus rex	Xantippus	ccii. cciii.
Scipio Aemilia.	ccxxxvi.	Zopyrus	ccxxi
Scipio Africanus	clxxxv		
ccxiii. ccxi. ccxviii.	Tegea		

FINIS.

VEGETIVS DE
RE MILITARI.

FLAVII VEGETII

VIRI ILLUSTRIS, AD VALEN-

tinianum Augustum Epitoma institutorum rei
militaris, ex Commentariis Catonis, Cel-
si, Traiani, Hadriani, & Frontini.

Libri primi

PROLOGVS.

Ntiquis temporibus mos fuit, bonarum artium studia man-
dare literis, atque in libros redacta offerre principibus. Quia
neque recte aliquid inchoatur, nisi post deum fauerit impera-
tor: neque quēquam magis † decet vel meliora scire, vel plura *oportet*
quā principem, cuius doctrina omnibus potest prodesse sub-
iectis. Quod Octauium Augustū, ac bonos dehinc principes
libenter habuisse, frequentibus declaratur exemplis. Sic regnantium testimo-
niis creuit eloquentia, dum non culpatur audacia. Hac ego imitatione com-
pulsus, dum considero clementiam vestram, ausibus literarum magis ignoscere
posse, quā ceteros, tanto inferiorem me antiquis scriptoribus esse vix sensi, li-
cet in hoc opusculo, nec verborum concinnitas sit necessaria, nec acumen inge-
nii, sed labor diligens ac fidelis: vt ea quę apud diuersos historicos, vel armorū
disciplinam docentes, dispersa & inuoluta celantur, pro vtilitate Romana pro-
ferantur in medium. De delectu igitur atq; exercitatione tyronum, per quo sdā
gradus & titulos antiquam consuetudinem conamur ostendere. Non quo tibi
imperator inuicte, ista videantur incognita, sed vt quę sponte pro reip. salute
disponis, agnoscas olim custodisse Romani imperii conditores: & in hoc paruo
libello, quicquid de maximis rebus, sempq; necessariis requirēdū credis, inuenias.

ROMANOS, OMNES GENTES SOLA

Armorum exercitatione vicisse.

CAPVT PRIMVM.

Nomni autem praelio non tam multitudo & virtus indocta, quā
ars & exercitium solent præstare victoriam. Nulla enim alia re vi-
demus populum Romanū sibi orbem † subegisse terrarum, nisi ar- *subiecisse*
morum exercitio, disciplina castrorum, vsuque militiæ. Quid enim
aduersus Gallorum multitudinem, paucitas Romana valuisset? Quid aduersus
Germanorū proceritatē, breuitas potuisset audere? Hispanos quidem non tantū
numero sed etiā viribus corporū, nostris præstitisse, manifestum est. Aphrorum
dolis atque diuitiis semper impares fuimus. Græcorum artibus prudentiæque
nos vinci, nemo vnquam dubitauit. Sed aduersus omnia profuit tyronem soler-
tem eligere, ius (vt ita dixerim) armorum docere, disciplinam quotidiano exer-
cicio roborare, quæcunq; euenire in acie atque in præliis possent, omnia in cā-
pestri meditatione prænoscere, seuerē in desides † vindicare. Sciētia enim rei bel- *vindicando*
lica,

licæ, dimicandi nutrit audaciã. Nemo facere metuit, quod se bene didicisse cõ-
fidit. Etenim in certamine bellorum, exercitata paucitas ad victoriam prompti-
or est: † rudis & indocta multitudo, exposita semper ad cædem.

quàm
rudis

Ex quibus regionibus tyro eligendus. Cap. II.

Rerum ordo deposcit, vt ex quibus prouinciis vel regionibus tyrones legē-
di sint, prima parte tractetur. Constat enim, in omnibus locis & ignauos
& strenuos nasci. Sed tamen, quia gens gentem præcedit in bello, & plaga cœli
non ad robur corporum tantum, sed etiam animorum plurimum valet, quo
loco ea quæ à doctissimis hominibus cõprobata sunt, nõ omittam. Omnes na-
tiones, quæ vicinæ sunt soli, nimio calore siccatas, amplius quidem sapere, sed
minus habere sanguinis dicunt: ac propterea constantiã ac fiduciã † cominus
non habere pugnãdi, quia metuunt vulnera, qui se exiguum sanguinem habe-
re nouerint. Contrã, septentrionales populi, remoti à solis ardoribus, inconfu-
tiores quidem, sed tamen largo sanguine redundantes, sunt ad bella promptissi-
mi. Tyrones igitur de temperationibus legēdi sunt plagis, quibus & copia san-
guinis suppetat ad vulnerum mortisq; cõtemptũ, & nõ possit deesse prudētia,
† quæ & modestiã seruat in castris, & nõ parũ prodest in dimicatione, consiliis.

eo minus
habere.

que res.

Vtrum ex agris an ex vrbibus utiliores sint tyrones. Cap. III.

Sequitur, vtrum ex agris, an de vrbibus utilior tyro sit, requiramus. De qua
parte, nunquam credo potuisse dubitari, aptiorem armis rusticam plebem,
quæ sub diuo & in labore nutritur, solis patiens, vmbra negligens, balnearum
nescia, deliciarum ignara, simplicis animi, paruo contenta, duratis ad omnē la-
borum tolerantiam membris: cui gestare ferrum, fossam ducere, onus ferre, cõ-
suetudo de rure est. Interdum tamen necessitas exigit, etiam vrbanos ad arma
compelli: qui vbi nomen dedere militiæ, primũ laborare, decurrere, portare pon-
dus, & solem pulueremq; ferre cõdiscant: parco victu vtantur & rustico, inter-
dum sub diuo, interdum sub papilionibus, cõmorentur. Tunc demũ ad vsum
erudiãtur armorum: & si longior expeditio emergit, in angariis plurimum de-
tinendi sunt, proculq; habendi à ciuitatis illecebris: vt eo modo, & corporibus
eorum robur accedat, & animis. Nec inficiandum est, post vrbem conditam, Ro-
manos ex ciuitate profectos ad bellum semper: sed tunc nullis voluptatibus,
nullis deliciis frangebãtur. Sudorẽ cursu & cãpestri exercitio collectũ natans iu-
uētus abluebat in Tyberi. Idẽ bellator, idẽ agricola, genera tãtũ mutabat armo-
rũ. Quod vsq; adeo verũ est vt aranti Quintio Cincinnato, viro optimo, dicta-
turã constet oblatã. Ex agris ergo supplendũ robur præcipue videtur exercitus.
Nescio enim quomodo minus timet mortẽ, qui minus deliciarũ nouit in vita.

Quintius
Cincinnatus
dictator.

Cuius ætatis tyrones probandi sint. Cap. IIII.

Nunc, qua ætate milites legi cõueniat, exploremus. Et quidem, si antiqua
consuetudo seruãda est, incipientem pubertatem ad delectum cogendam
nullus ignorat. Nõ enim tãtum celerius, sed etiam perfectius † imbibuntur, quæ
discũtur à pueris. Deinde militaris † alacritatis saltus & cursus ante tētãdus est,
quàm

imbuitur.
alacritas

quàm corpus ætate pigrescat. Velocitas enim est, quæ percepto exercitio, strenuum efficit bellatorem. Adolescentes legendi sunt sicut ait Salustius. Nam primum iuuentus, simul ac belli patiens erat, in castris per laboris usum militiam discerebat? Melius enim est ut exercitatus iuuenis causetur ætatem nondum aduenisse pugnandi, quàm doleat præterisse. Habeat etiam spacium vniuersa discendi. Neque enim parua aut leuis ars videtur armorum, siue equitem, siue peditem sagittarium velis imbuere, siue scutatū armaturæ numeros, omnesque gestus docere, ne locum deserat, ne ordines turbet, ut missile & destinato ictu & magnis viribus iaciat, ut fossam ducere, fudes scienter figere norit, tractare scutum, & obliquis ictibus venientia tela deflectere, plagam prudenter vitare, audacter inferre. Huic taliter instituto tyroni, pugnare aduersum quoslibet hostes in acie formido non erit, sed voluptas.

Salusti. in
Catilinar.

Qua statura tyrones sint probandi.

Cap. V.

Proceritatem tyronum, à Mario cōsule ad victoriā scio semp exactā, ita, ut senos pedes, vel certe quinos & denas uncias habentes inter alares equites, vel in primis legionum cohortibus probarentur. Sed tunc erat amplior multitudo: & plures militiam sequebantur armatam. Necdum enim ciuilis pars florentiorem adduxerat iuuentutem. Si ergo necessitas exegerit, non tam staturæ rationem cōuenit habere, quàm virium. Et ipso Homero teste non fallimur, qui Tydeum minorem quidem corpore, sed fortiorem animis fuisse significat.

Marij dili-
gentia.

Tydem.

armis.

Ex vultu & corporis positione agnosci in eligendo qui meliores possint esse tyrones.

Cap. VI.

Sed qui delectum acturus est, vehementer intendat ut ex vultu, ex oculis, ex somni confirmatione membrorum eos eligat, qui implere valeant officium bellatoris. Namque non tantum in hominibus, sed etiam in equis & canibus virtus multis declaratur indiciis, sicut doctissimorum hominum disciplina comprehenditur: quod etiam in apibus Mantuanus auctor dicit esse seruandum.

Nam duo sunt genera: hic melior, insignis & ore

Et rutilus clarus squammis: ille horridus, alter

Desidia, latamque trahens inglorius aluum.

Sit ergo adolescens Martio operi deputandus, vigilantibus oculis, erecta ceruice, lato pectore, humeris musculosis, valentibus digitis, longioribus brachiis, ventre modicus, exilior cruribus, suris & pedibus non superflua carne distentis: sed neruorum duritia collectis. Cum hæc signa in tyrone deprehenderit, proceritatem non magnopere desideres. Vtilius est enim fortes milites esse, quàm grandes.

Ex Vergi-
lij. iij. Geo-
gico.

Cuius artis tyrones vel eligendi sint vel respuendi. Cap. VII.

Sequitur, ut cuius artis tyrones vel eligendi vel penitus respuendi sint, indagemus. Piscatores, aucupes, dulciarios, lintheones, omnesque qui aliquid tractasse videntur ad gynæcea pertinens, longe arbitror pellendos à castris. Fabros ferrarios, carpentarios, macellarios, & ceruorum aprorumque venatores, con-

A ii uenit

uenit sociare militiae. Et hoc est in quo totius reip. salus vertitur, ut tyrones non tantum corporibus, sed etiam animis præstantissimi deligantur. Vires regni & Romani nominis fundamentum in prima † delectorum examinatione consistunt. Nec leue putetur hoc officium, aut passim quibuscunque mādandum, quod apud veteres inter tam varia genera virtutum, in Sertorio præcipue constat esse laudatum. Iuuentus enim, cui defensio prouinciarum, cui committenda bellorum fortuna & genere, si copia suppetat, & moribus debet excellere. Honestas enim idoneum militem reddit. Verecundia dum prohibet fugere, facit esse victorem. Quid enim prodest si exerceatur ignauus? si pluribus stipendiis moretur in castris? Nunquam exercitus profecit tempore belli, cuius in probandis tyronibus claudicavit † elector. Et quantum vsu experimentisque cognouimus, hinc tot vbique ab hostibus illatae sunt clades, dum longa pax militem negligentius incuriosiusque legit, cum honestiores quique ciuilia sectantur officia, dum possessoribus addicti tyrones, per gratiam aut dissimulationem probantur, talesque sociantur armis, quales domini habere fastidiunt. A magnis ergo viris magna diligentia idoneos eligi conuenit iuniores.

Quando tyrones signandi sint.

Cap. VIII.

SEd non statim punctis signorum inscribendus est tyro delectus: verum antestè exercitio prætentandus, ut utrum verè tanto operi aptus sit, possit cognosci. Et velocitas in illo requirenda videtur & robur, & utrum armorum disciplinam ediscere valeat, utrum habeat confidentiam militarem. Plerique enim quamuis in specie non improbables videantur, tamen experimētis comprobantur indigni. Repudiandi ergo minus vtilis & in locum eorum strenuissimi subrogandi sunt. In omni enim conflictu non tam prodest multitudo, quam virtus. Signatis itaque tyronibus per quotidiana exercitia, armorum est demonstranda doctrina. Sed huius rei vsus dissimulatio longæ securitatis aboleuit. Quem inuenias qui docere possit quod ipse non didicit? De hystoriis ergo vel libris nobis antiqua consuetudo repetēda est. Sed illi res gestas & euentus tantum scripsere bellorum, ista quæ nunc quærimus tanquam nota linquentes. Lacedæmonii quidem, & Athenienses, aliique Græcorum in libros retulerē complura, quæ τΑΡΤΙΚΑ vocantur. Sed nos disciplinam militarem populi Ro. debemus inquirere qui ex paruis finibus imperium suum penè solis regionibus, & mundi ipsius fine distendit. Hæc necessitas compulit euolutis auctoribus, ea me in hoc opusculo fidelissime dicere, quæ Cato ille Censorius de disciplina militari scripsit, quæ Cornelius Celsus, quæ Frontinus perstringenda duxerunt, quæ Paternus diligentissimus iuris militaris assertor in libros redegit, quæ Augusti & Traiani, Adrianique constitutionibus cauta sunt.

Nihil enim mihi auctoritatis assumo, sed horum, quos supra retuli, ea quæ dispersa sunt, velut in ordinem & abbreviationes, quæ epitomata dicuntur, conscribo.

Ad gradum

Ad gradum militarem & cursum &
saltum exercendos tyrones.

Cap. IX.

Primis ergo meditationum auspiciis, tyrones militarem edocendi sunt gradum. Nihil enim magis in itinere vel in acie custodiendum est, quam ut omnes milites incedendi ordinem seruent. Quod aliter fieri non potest, nisi ut assiduo exercitio ambulare celeriter & æqualiter discant. Periculum enim sæpe ab hostibus grauissimum sustinet diuisus & inordinatus exercitus. Militari ergo gradu, viginti milia passuum, horis quinque duntaxat æstiuis conficienda sunt. Pleno autem gradu, qui citatior est, totidem horis viginti quatuor milia peragenda sunt. Quicquid addideris iam cursus est, cuius spacium non potest diffiniri. Sed ad cursum præcipue assuefaciendi sunt iuniores, ut maiore impetu in hostes procurrant, ut loca opportuna celeriter, cum usus aduenerit, occupent: vel aduersariis idem facere volentibus, præoccupent: ut ad explorandum alacriter pergant, alacrius redeant, ut fugientium terga facilius comprehendant. Ad saltum etiam quo vel fossæ transiliuntur, vel impediens aliqua altitudo superatur, exercendus est miles: ut cum eiusmodi difficultates euenerint, possint sine labore transire. Præterea in ipso conflictu ac dimicatione telorum bellator cum cursu saltumque veniens, aduersarii perstringit oculos, mentemque deterret, priusque plagam infligit, quam ille ad cauendum vel ad resistendum se præparet. De exercitio Pompeii magni, Salustius hoc memorat, cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis veste certabat. Neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio, nisi se & milites frequentibus exercitiis præparasset ad prælia.

Pompeij exercitium.

Ad usum natandi exercendos tyrones.

Cap. X.

Natandi usum æstiuis mensibus omnis æqualiter debet tyro condiscere: non enim semper flumina pontibus transeuntur, sed & cedens & insequens natare cogitur frequenter exercitus. Sæpe repentinis hymbribus vel niuibus solent exundare torrentes. Et ignorantia non solum ab hoste, sed etiam ab ipsis aquis discrimen incurrit: ideoque Romani veteres, quos tot bella & continua pericula, ad omnem rei militaris erudierant artem, campum Martium vicinum Tyberi delegerunt: in quo iuuentus post exercitium armorum, sudorem, pulueremque dilueret, ac lassitudinem cursusque laborem natando deponeret. Non solum autem pedites, sed & equites ipsosque equos vel lixas (quos galearios vocant) ad natandum exercere percommodum est: ne quid imperitis, cum necessitas imminet, eueniat.

Campus Martius.

Galearii.

Quemadmodum ad scuta viminea vel ad palos antiqui exercebant tyrones.

Cap. XI.

Antiqui (sicut inuenitur in libris) hoc genere exercere tyrones. Scuta de vimine in modum cratium corrotundata texebant: ita ut duplum pondus cratis haberet, quam scutum publicum habere consuevit.

A iiii lidemque

Palorum
usus.

Idemque clauas ligneas, duplicis æque ponderis, pro gladiis tyronibus dabant. Eoque modo non tantum mane, sed etiam post meridiem exercebantur ad palos. Palorum enim usus non solum militibus, sed etiam gladiatoribus plurimum prodest. Nec unquam aut harena, aut campus inuictum armis virum probauit, nisi qui diligenter exercitatus docebatur ad palum. A singulis autem tyronibus singuli pali defigebantur in terram, ita ut mutare non possent, & sex pedibus eminerent. Contra illum palum, tanquam contra aduersarium, tyro cum crate illa & claua, velut cum gladio se exercebat & scuto: ut nunc quasi caput aut faciem peteret, nunc à lateribus minaretur, interdum cõtenderet poplites & crura succidere, recederet, assultaret, insiliret, & quasi præsentem aduersarium, sic palum omni impetu, omni bellandi arte têtaret. In qua meditatione seruabatur illa cautela, ut ita tyro ad inferendum vulnus insurgeret, ne qua ex parte pateret ipse ad plagam.

Non cæsim sed punctim ferire docendos tyrones.

Cap. XII.

Præterea non cæsim, sed punctim ferire discebant. Nam cæsim pugnantes non solum facile vicere, sed etiam derisere Romani. Cæsa enim quouis impetu veniat, non frequenter interficit: cum & armis vitalia defendantur, & ossibus. At contra puncta, duas uncias adacta, mortalis est. Necesse est enim ut vitalia penetret, quicquid immergitur. Deinde dum cæsa infertur, brachium dextrum latusque nudatur. Puncta autem tecto corpore infertur, & aduersarium fauciat antequam videatur. Ideoque ad dimicandum hoc præcipue genere usus esse constat Romanos: duplicis autem ponderis illa cratis & claua ideo dabantur, ut cum vera & leuiora arma tyro sumplisset, velut grauiore pondere liberatus, securior alacriorque pugnaret.

Armaturam docendos tyrones.

Cap. XIII.

Veterum
consuetudo.

Præterea illo exercitii genere, quod armaturam vocant, & à campi doctoribus traditur, imbuendus est tyro. Qui usus vel ex parte seruatur. Costat enim & nunc in omnibus præliis armaturam melius pugnare, quam cæteros. Ex quo intelligi debet, quantum exercitatus miles in exercitato sit melior: cum armatura utcumque eruditi, reliquos contubernales suos bellandi arte præcedant. Ita autem seuerè apud maiores exercitii disciplina seruata est, ut & doctores armorum duplicibus remunerarentur annonis: & milites, qui parum in illa prælusione profecerant, pro frumento ordeum cogere accipere: nec antè eis in tritico redderetur annona, quam sub præsentia præfecti, tribunorum, vel principum experimentis datis, ostendissent se omnia quæ erant in militari arte complexisse. Nihil enim neque firmitus, neque foelicus, neque laudabilius est reipublice in qua abundant milites eruditi. Non enim vestium nitor, vel auri vel argenti gemmarumque copiam hostes aut ad reuerentiam nostram, aut ad gratiam inclinant, sed solo terrore subiguntur armorum. Deinde in aliis rebus (sicut ait Cato) si quid erratum est, potest postmodum corrigi: Præliorum delicta emendationem non recipiunt, cum statim poena sequatur errorem. Aut enim confestim pereunt, qui ignauè imperiteque pugnauerunt: aut in fugam versi, victoribus ultra pares esse non audent.

Catonis
sententia.

Ad missi

Ad missilia iacienda tyro exercendus. Cap. XIII.

Sed ad inceptum reuertor. Tyro, qui cum claua exercetur ad palum, hastilia quoque potius grauioris, quam vera futura sunt iacula, aduersus illud palum, tanquam aduersus hominem iactare compellitur. In qua re armorum doctor attendit, ut magnis viribus hastile contorqueat, ut destinato ictu vel in palum vel iuxta dirigat missile. Eo enim exercitio & lacertis robur accrescit, & iaculandi usus atque peritia acquiritur.

Sagittis tyronem imbuendum diligenter. Cap. XV.

Sed propè tertia, vel quarta pars iuniorum, quæ aptior potuerit reperiri arcibus ligneis, sagittisque lusoriis, ad illos ipsos semper exercenda palos. At doctores ad hanc rem & artifices eligendi: & maior adhibenda solertia, ut arcum diligenter ac scienter teneant, ut fortiter impleant, ut sinistra fixa sit, ut dextera cum ratione ducatur, ut ad illud quod feriendum est, oculus pariter ac animus consentiant, ut siue in equo siue in terra, recte sagittare doceant. Quam artem & disci opus est diligenter, & quotidiano usu exercitioque seruari. Quantum autem utilitatis boni sagittarii in præliis habeant, & Cato in libris de disciplina militari euidenter ostendit, & Claudius pluribus iaculatoribus antè institutis atque perdoctis, hostem, cui prius impar fuerat, superauit. Africanus quidem Scipio, cum aduersum Numantinos, qui exercitum populi Romani sub iugum miserant, esset acie certaturus, aliter superiorem se futurum esse non credidit, nisi in omnibus centuriis lectos sagittarios miscuisset.

*Claudij iaculatores.
Africanus iaculatores*

Ad iactandos lapides fundis vel manu exercendos tyrones. Cap. XVI.

Ad lapides verò, vel manibus vel fundis iaciendos, exerceri diligenter conuenit iuniores. Fundarum autem usum primi Balearum insularum habitatores & inuenisse, & ita peritè exercuisse dicuntur, ut matres paruos filios nullum eorum contingere sinerent, nisi quem ex funda destinato lapide percussissent. Sæpe enim aduersum bellatores cassidibus, cataphractis, loricisque munitos, teretes lapides de funda vel fustibalo destinati, sagittis sunt omnibus grauiores: cum membris integris, lætale tamen vulnus importent: & sine inuidia sanguinis, hostis lapidis ictu intereat. In omnibus autem veterum præliis funditores militasse nullus ignorat. Quæ res ideo ab vniuersis tyronibus frequenti exercitio discenda est, quia fundam portare nullus est labor. Et interdum euenit, ut in lapidosi locis conflictus habeatur, ut aut mons sit aliquis defendendus aut collis, & ab oppugnatione castellarum siue ciuitatum, lapidibus barbari fundisque sunt pellendi.

Balearibus fundæ primo reple.

De exercitio plumbatarum. Caput XVII.

Plumbatarum quoque exercitatio (quas Martiobarbulos vocant) est tradenda iunioribus. Nam in Illyrico dudum duæ legiones fuerunt, quæ sena milia militum habuerunt: quæ, quod his telis scienter utebantur & fortiter, Martiobarbuli vocabantur. Per hos longo tempore strenuissime constat omnia bella confecta: usque eo, ut dum Diocletianus & Maximianus ad imperium venissent, pro merito virtutis hos Martiobarbulos, Iouianos, atque Herculanos censuerint appellandos, eosque cunctis legionibus prætulisse doceantur. Quinos autem Martio

Martiobarbuli.

A iiii barbulos

mutuati
 barbulo insertos scutis portare cōsueuerunt : quos si opportune milites iacerent propè sagittariorum scutati † imitari videntur officium. Nam hostes equosque confauciant, priusquam non modo manu ad manum, sed ad ictum missilium potuerit perueniri.

Quemadmodum ad ascendendos equos
 tyrones exercendi sint.

Cap. XVIII.

Non tantum autem à tyronibus, sed etiam à stipendiariis militibus salitio equorum districte est semper exacta. Quem usum usque ad hanc ætatem, licet iam cum dissimulatione, peruenisse manifestum est. Equi lignei hyeme sub tecto, æstate ponebantur in campo: super hos iuniores primo inermes, dum consuetudine proficerent, deinde armati cogebantur ascendere. Tantæque cura erat ut non solum à dextris, sed etiam à sinistris partibus & insilire & desilire condiscerent, euaginos etiam gladios vel contos tenentes. Hoc enim continua meditatione faciebant, scilicet ut in tumultu prælii sine mora ascenderent, qui tam studiose exercebantur in pace.

Ad portandum pondus exercendos tyrones,

Cap. XIX.

Pondus quoque baiulare usque ad LX libras, & iter facere gradu militari, frequentissime cogendi sunt iuniores, quibus in arduis expeditionibus necessitas imminet annonam pariter ac arma portandi. Nec hoc credatur esse difficile si usus accesserit: nihil enim est quod non assidua meditatio facillimum reddat. Quam rem antiquos milites factitauisse, Vergilio ipso teste potest cognosci quod ait, Non secus ac patriis acer Romanus in armis Iniusto sub falce viam cum carpit, & hosti Ante expectatum positus stat in agmine castris.

Quo armorum genere vsi sint antiqui.

Cap. XX.

Locus exigit, ut quo armorum genere, vel instruendi, vel muniendi sint tyrones, referre tentemus. Sed in hac parte antiqua penitus consuetudo deleta est: nam licet exemplo Gotthorum & Alanorum Hunnorumque equitum arma profecerint, pedites tamen constat esse nudatos. Ab vrbe enim condita usque ad tempus diui Gratiani, & cataphractis & galeis muniabatur pedestris exercitus. Sed cum campestris exercitatio, interueniente negligentia desidiaque cessaret, graua videri arma coeperunt, quæ raro milites induebant. Itaque ab imperatore postulabant primo cataphractas, deinde cassides deponere: sic detectis pectoribus & capitibus, congressi contra Gotthos milites nostri, multitudine sagittariorum sæpe deleti sunt: nec post tot clades, quæ usque ad tantarum urbium excidia peruenerunt, cuiquam curæ fuit, vel cataphractas vel galeas pedestribus reddere. Ita fit ut non de pugna, sed de fuga cogitent qui nudi in acie exponuntur ad vulnera. Quid enim pedes sagittarius sine cataphracta, sine galea, qui cum arcu scutum tenere non potest, faciet? Quid ipsi draconarii atque signiferi qui sinistra manu hastas gubernant, in prælio facient, quorum & capita nuda esse constat & pectora? Sed grauis pediti lorica videtur, & galea fortasse raro meditati, & ar-

ma

ma tractanti. Cæterum quotidianus vsus non laborat, etiam si onerosa gestaue-
 rit. Sed illi qui laborem in portandis veteribus munimentis armorum ferre nō
 possunt, detectis † corporibus & vulnera sustinere coguntur & mortes: & (quod *capitibus*
 est grauius & turpius) aut capi, aut certe fuga rempub. perdere. Sic dum ex-
 ercitiū laboremq; declinant cū maximo dedecore trucidātur vt pecudes. Vnde
 apud antiquos † Murus non dicebatur pedestris exercitus: nisi quod pilatæ legio *mirus*
 nes præter scuta etiam cataphractis galeisq; fulgebant: vsque eo vt sagittarii si- *Murus pede*
 nistra brachia manicis munirentur. Pedites autem scutati, præter cataphractus *stris exerci*
 & galeas etiam ferreas ocreas in dextris cruribus cōgerentur accipere. Sic erant *tus.*
 armati illi qui in prima acie pugnantes principes, in secunda hastati, in tertia *Triarij.*
 Triarii vocabantur. Sed triarii genibus flexis solebant intra scuta subsidere, ne
 stantes vulnerarentur venientibus telis: & cum necessitas postulasset tanquā re
 quieti vehementius inuaderēt hostes, à quibus cōstat sæpe factam esse victoriam
 cum hastati illi & qui priores steterant, interiissent. Erant autem apud veteres
 inter pedites, qui dicebantur leuis armaturæ funditores & ferentarii: qui præci-
 pue in cornibus locabantur, & à quibus pugnandi sumebatur exordium: sed
 hi & velocissimi & exercitatissimi legebantur. Nec erant admodum multi, quia
 cedentes (si prælii necessitas compulisset) inter principia legionum recipi sole-
 bant, ita vt acies immota consisteret. Vsque ad præsentem propè ætatem con-
 suetudo permansit, vt omnes milites pileis, quos pānonicos vocabant, ex pellibus
 vterentur, quod propterea seruabatur, ne grauis galea videretur homini in præ-
 lio, qui gestabat aliquid semper in capite. Missilia autem quibus vtebatur pede-
 stris exercitus, pila vocabantur, ferro subtili trigono præfixa, vnciarum nouem *Pila.*
 siue pedali, quæ in scuto fixa non possent abscindi: & loricā scienter ac fortiter
 directa, facile perrumpunt, cuius generis apud nos iam rara sunt tela. Barbari
 autem scutati pedites his præcipue vtuntur quas bebras vocant, & binas etiam *Bebra.*
 ac ternas in præliis portant. Sciendum præterea quòd cum missilibus agitur, si-
 nistros pedes in antè milites habere debere, ita enim vibrandis spiculis vehemē-
 tior ictus est: Sed cum ad pilam (vt appellant) venit, & manu ad manum gla-
 diis pugnatur, tunc dextros pedes in antè milites habere debent: vt & latera eo-
 rum subducantur ab hostibus, ne possint vulnus accipere, & proximior dextra
 sit, quæ plagam possit inferre. Instruendos igitur ac protegendas omni arte pu-
 gnandi, & quocunque genere armorum constat esse tyrones. Necessè est enim
 vt dimicandi acriorem sumat audaciam, qui munito capite vel pectore non ti-
 met vulnus.

De munitione castrorum. Cap. XXI.

CAstrorum quoque munitionem debet tyro cōdiscere: nihil enim tam salu-
 tare, neque tam necessariū inuenitur in bello: quippe si recte constituta sunt
 castra, ita intra vallum securi milites dies noctesq; peragunt, etiam si hostis ob-
 fideat, quasi muratam ciuitatem videantur secum vbique portare. Sed huius rei
 sciētia prorsus intercidit: nemo enim iam diu deductis fossis præfixisq; sudibus
 castra constituit. Sic diurno vel nocturno superuentu equitū barbarorū, multos
 exercitus

exercitus scimus frequenter afflictos. Non solū autē confidentes sine castris ista patiuntur, sed cum in acie casu aliquo cœperint cedere, munimenta castrorum, quò se recipiant non habent, & more animalium multi cadunt. Nec prius moriendi finis fit, quàm hostibus defuerit voluntas persequendi.

In quibus locis constituenda sint castra. Cap. XXII.

Castra autem præsertim hoste vicino, tuto semper facienda sunt loco: ubi & lignorum & pabuli & aquæ suppetat copia. Et si diutius commorandū sit, loci salubritas eligetur. Cauendū etiam ne mons sit vicinus altior, qui ab aduersariis captus possit officere. Considerandum etiam ne torrentibus inundari consueuerit campus, & hoc casu vim patiatur exercitus. Pro numero autē militum vel impedimentorum munienda sunt castra, ne maior multitudo constipetur in paruis, neue paucitas in latioribus ultra quàm oportet cogatur extēdi.

Quali specie delinianda sint castra Cap. XXIII.

Interdum autem quadrata, interdum trigona, interdum semicircularia, prout loci qualitas aut necessitas postulauerit, castra facienda sunt. Porta autē quæ appellatur prætoriam, aut orientem spectare debet, aut illum locum qui ad hostē respicit: aut si iter agitur, illā partem debet attendere, ad quam est profecturus exercitus, intra quam primæ centuriæ, hoc est, cohortes, papiliones tendunt, & dracones & signa constituunt. Decumana autem porta quæ appellatur, post prætoriam est: per quā delinquentes milites educuntur ad pœnam.

Prætoriam
porta.

Decumana
porta.

Quo genere munienda sint castra Cap. XXIII.

Castrorum autem diuersa triplexq; munitio est. Nam si nimia necessitas nō premit, cespites circunciduntur è terra, & ex illis velut murus instruitur, altus tribus pedibus super terram, ita vt in antè sit fossa, de qua leuati sint cespites: deinde tumultuaria fossa sit lata pedes nouem, & alta pedes septem. Sed ubi vis acrior imminet hostiū, tunc latissima fossa ambitum conuenit munire castrorum, ita vt 12. pedes lata sit, & alta sub linea (sicut appellant) pedes nouē. Suprà autē sæpibus hincinde factis, quæ de fossa ⁊ leuata fuerit terra congeritur, & crescit in altum quatuor pedes. Sic fit vt sit alta tredecim pedes, duodecim lata: supra quam sudes de lignis fortissimis, quas milites portare consueuerāt, præfiguntur. Ad quod opus ligones, rastra, qualos, aliq; utensilium genera habere conuenit semper in promptu.

egeſta.

Quemadmodū munienda sint castra cū hostis immineat. Cap. XXV.

Sed facile est absentibus hostibus castra munire, verum si aduersarius incumbat, tunc omnes equites, & media pars peditum, ad propulsandum hostiū impetum, ordinantur in acie, reliqui post ipsos ductis fossis muniūt castra: & per præconē indicat, quæ cēturia prima, quæ secūda, quæ tertia, quæ quarta donec opus omne cōpleuerit. Post hæc à centurionibus fossa inspicitur ac mēsuratur, & vindicatur in eos qui negligētius fuerint operati. Ad hūc ergo vsum instituendus

† instituendus est tyro, ut cum necessitas postulauerit, sine perturbatione celeriter possit castra munire. *constituendus.*

Quemadmodum exerceantur tyrones, ut in acie ordinem & interualla custodiant. Cap. XXVI.

Nihil magis prodesse constat in pugna, quam ut assiduo exercitio milites, in acie dispositos ordines indefinenter obseruent, nec ultra magis quam expedit, aut coglobent agmen, aut laxent. Nam etiam constipati perdunt spacia pugnandi, & sibi inuicem impedimento sunt: & rariores atque interlucetes aditus perripedi hostibus praestant. Necessesse est autem statim metu uniuersa confundi, si intercisae acie ad dimicantium terga hostis accesserit. Producendi ergo tyrones sunt semper ad campum, & secundum matriculae ordinem in aciem dirigendi, ita ut primo simplex extensa sit acies, ne quos siuus, ne quas habeat curuaturas: ut aequali legitimoque spacio miles distet a milite. Tunc praecipiedum, ut subito duplicent aciem, ita ut in ipso impetu, ad quem ipsi respondere solent, ordo seruetur. Tertio praecipiedum est, ut quadratam aciem repente constituent: quo facto in trigonum (quem cuneum uocant) acies ipsa mutanda est. Quae ordinatio plurimum prodesse consuevit in bello. Iubetur etiam ut instruant orbem, quo genere cum vis hostium interrupt aciem, resisti ab exercitatus militibus consuevit, ne omnis multitudo fundatur in fugam, & graue discrimen immineat. Haec si iuniores assidua meditatione perceperint, facilius in ipsa dimicatione seruabunt. *dimicandi in terra hostis.*

Quantum spacium ire vel redire debeant, vel quoties in mense exerceri, cum educuntur milites ambulatum. Cap. XXVII.

Praeterea & uetus consuetudo permansit, & diui Augusti atque Hadriani constitutionibus praecauetur, ut ter in mense, tam equites quam pedites educantur ambulatum: hoc enim uerbo, hoc exercendi genus nominant. Decem milia passuum armati instructique omnibus telis pedites, militari gradu ire ac redire iubeantur in castra, ita ut aliquam itineris partem cursu alacriore conficerent. Equites quoque diuisi per turmas armatique, similiter tantum itineris peragebant, ita ut ad equestrem meditationem interdum sequerentur, interdum cederent, & recursu quodam impetus repararet. Non solum autem in campis, sed etiam in cliuosis & arduis locis & ascendere & descendere utraque acies cogebatur, ut nulla res vel casus prorsus pugnantibus posset accidere, quam non antea boni milites assidua exercitatione didicissent. *exercitij*

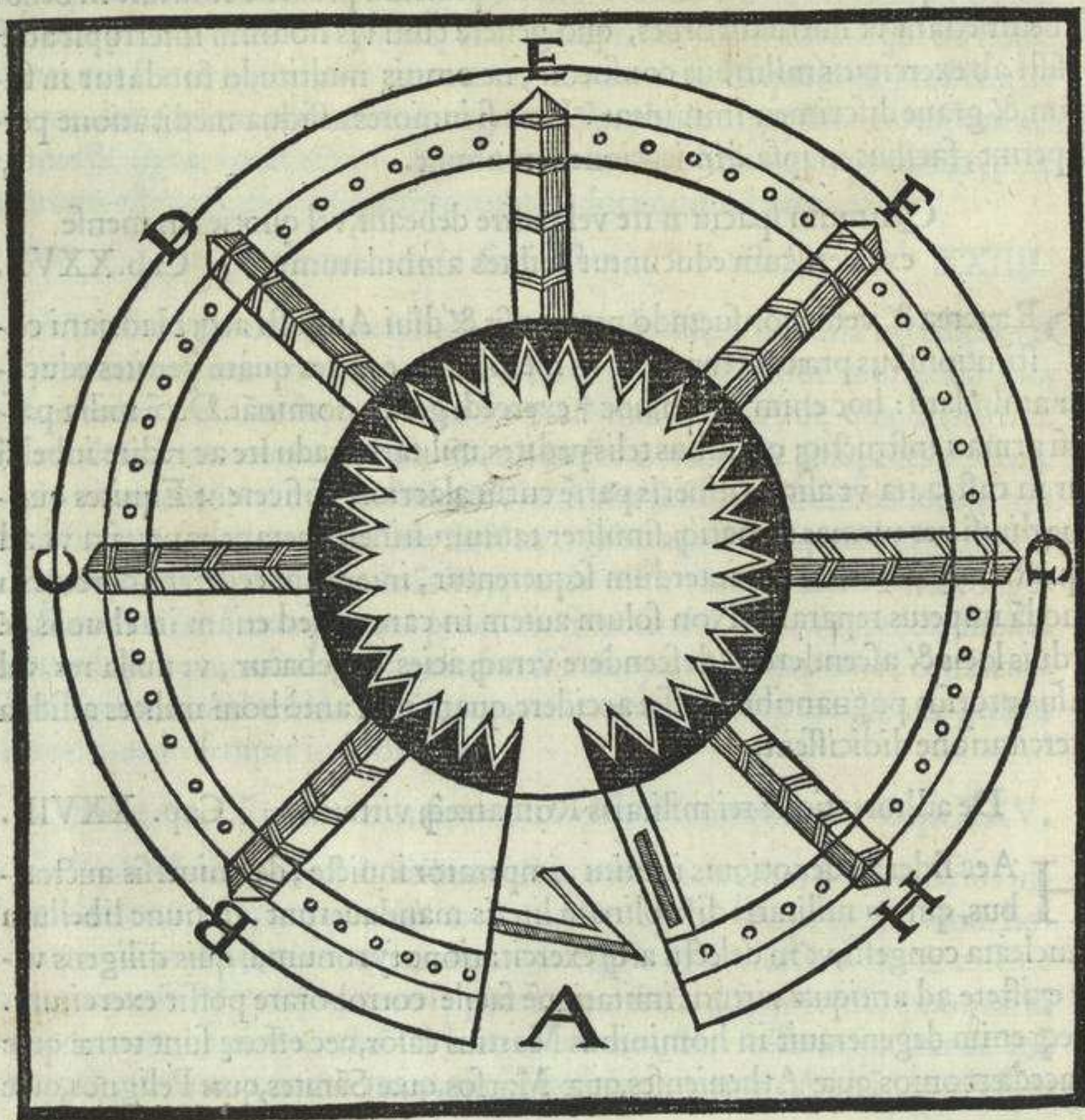
De adhortatione rei militaris Romanaeque uirtutis. Cap. XXVIII.

Haec fidei ac deuotionis intuitu, imperator inuicte, de uniuersis auctoribus, qui rei militaris disciplinam literis mandauerunt, in hunc libellum enucleata congesti, ut in delectu atque exercitatione tyronum, si quis diligens uelit existere, ad antiquae uirtutis imitationem facile corroborare possit exercitum. Neque enim degenerauit in hominibus Martius calor, nec effaetae sunt terrae quae Lacedaemonios, quae Athenienses, quae Marfos, quae Sanites, quae Pelignos, quae ipsos

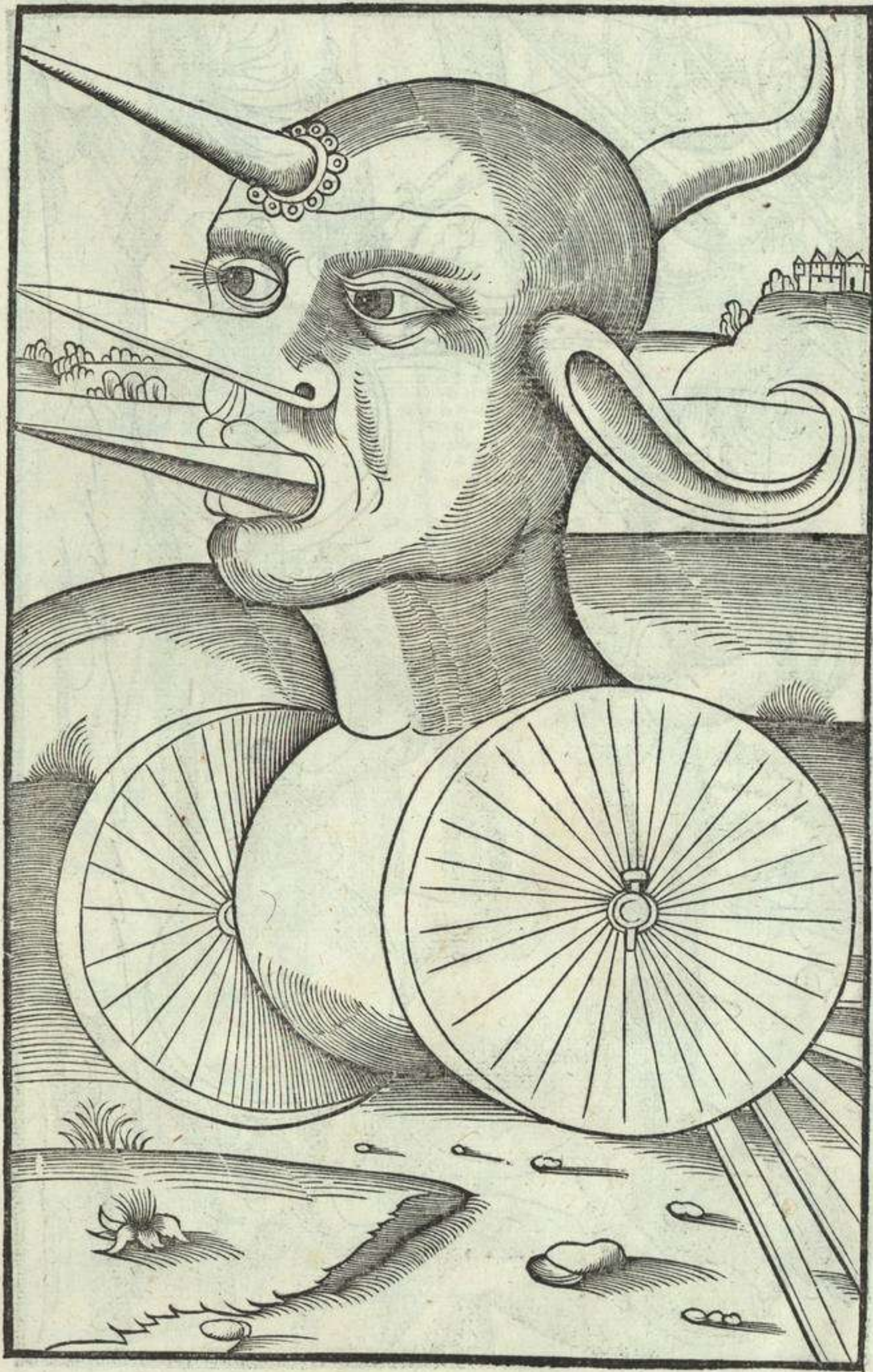

sex excursu
annorum

ipsum progenuere Romanos. Nonne Epirotæ armis plurimum aliquando valuerunt? Nonne Macedones ac Theſſali, ſuperatis Perſis, uſque ad Indiam bellando penetrarunt? Dacos autem & Mædos ac Thraces, intantum bellicosos ſemper fuiſſe manifeſtum eſt, ut ipſum Martem fabulæ apud eos natum eſſe confirmet. Longum eſt ſi vniuerſarum prouinciæ vires enumerare contendam, cum omnes in Romani imperii ditioe conſiſtât. Sed longæ ſecuritas pacis homines partim ad delectationem ocii, partim ad ciuilia traduxit officia. Ita cura exercitii militaris, primo negligentius agi, poſtea diſſimulari, ad poſtremum olim in obliuionē perducta cognoscitur: nec aliquis hoc ſuperiore ætate accidiffe miretur, cum poſt primum puniç bellũ † vigintiquatuor circulis excuſis annorum, pax ita Romanos illos vbique victores ocio & armorũ deſuetudine eneruaerit, ut ſecundo bello punico Hannibali pares eſſe non poſſent. Tot itaque conſulibus, tot ducibus, tot exercitibus amiſſis, tunc demum ad victoriam peruenerunt, cum uſum exercitiumq; militare condiſcere potuerunt. Semper ergo legendi & exercendi ſunt iuniores. Vilius enim conſtat erudire armis ſuos, quàm alienos mercede conducere.

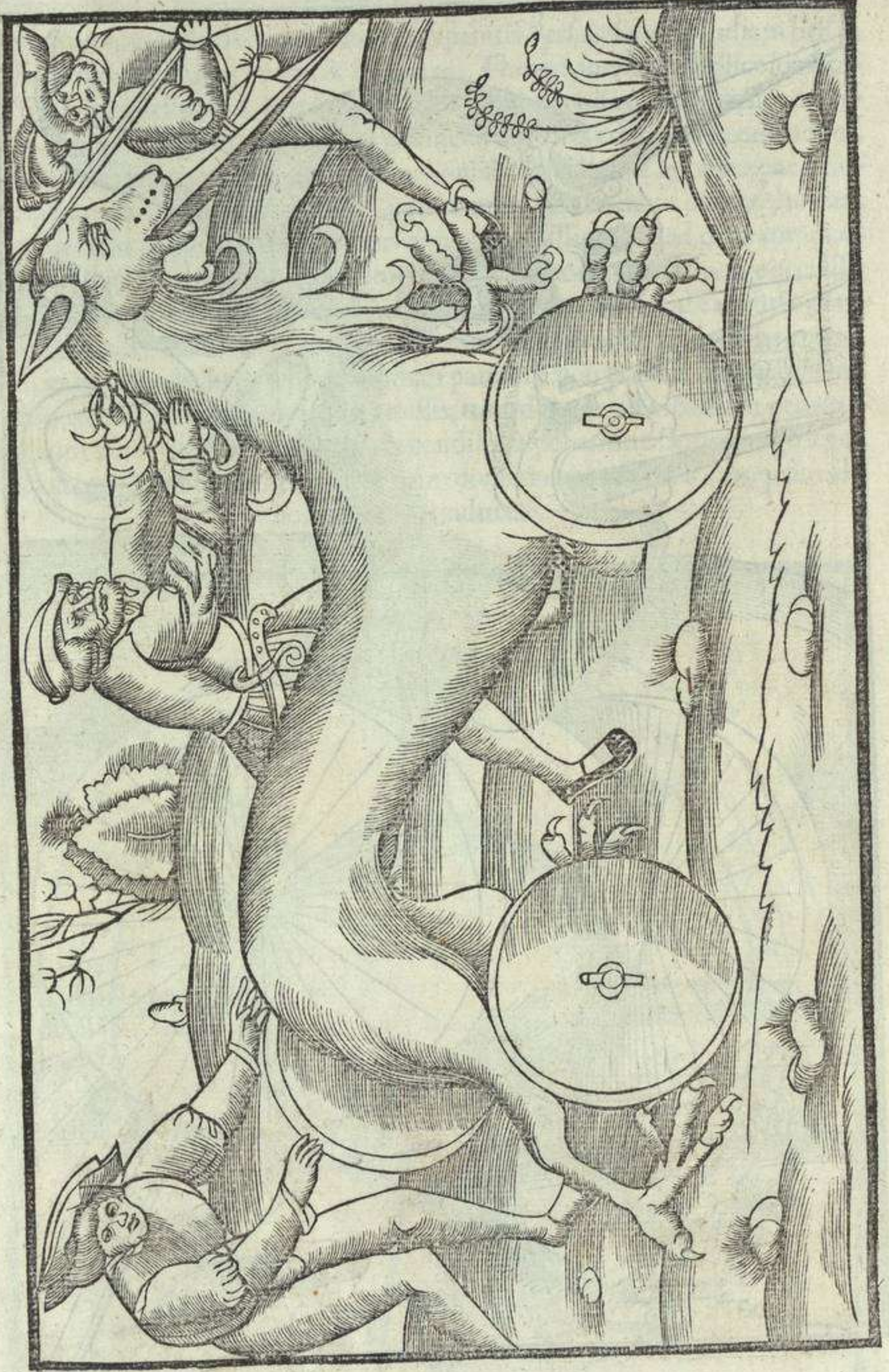

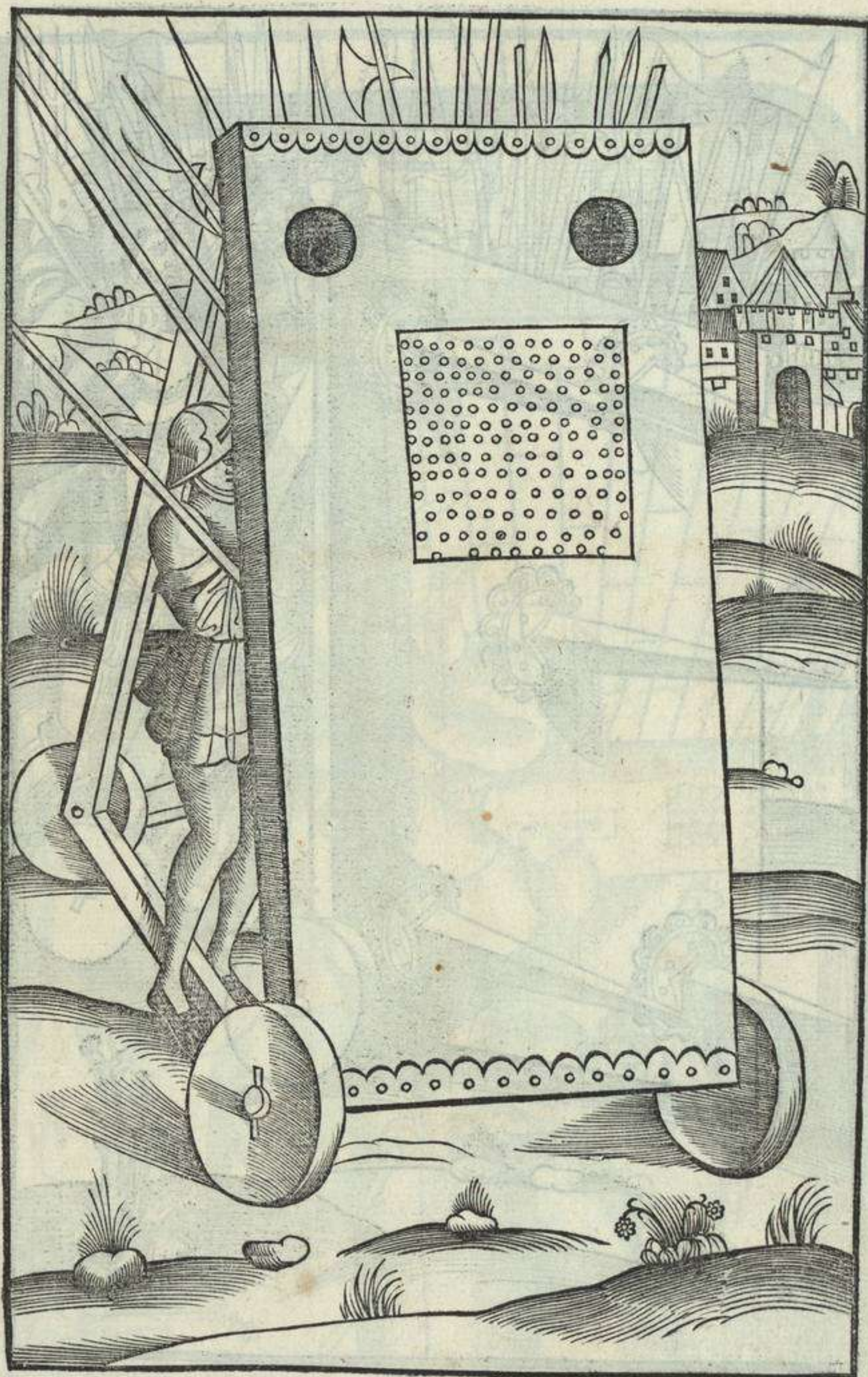

B

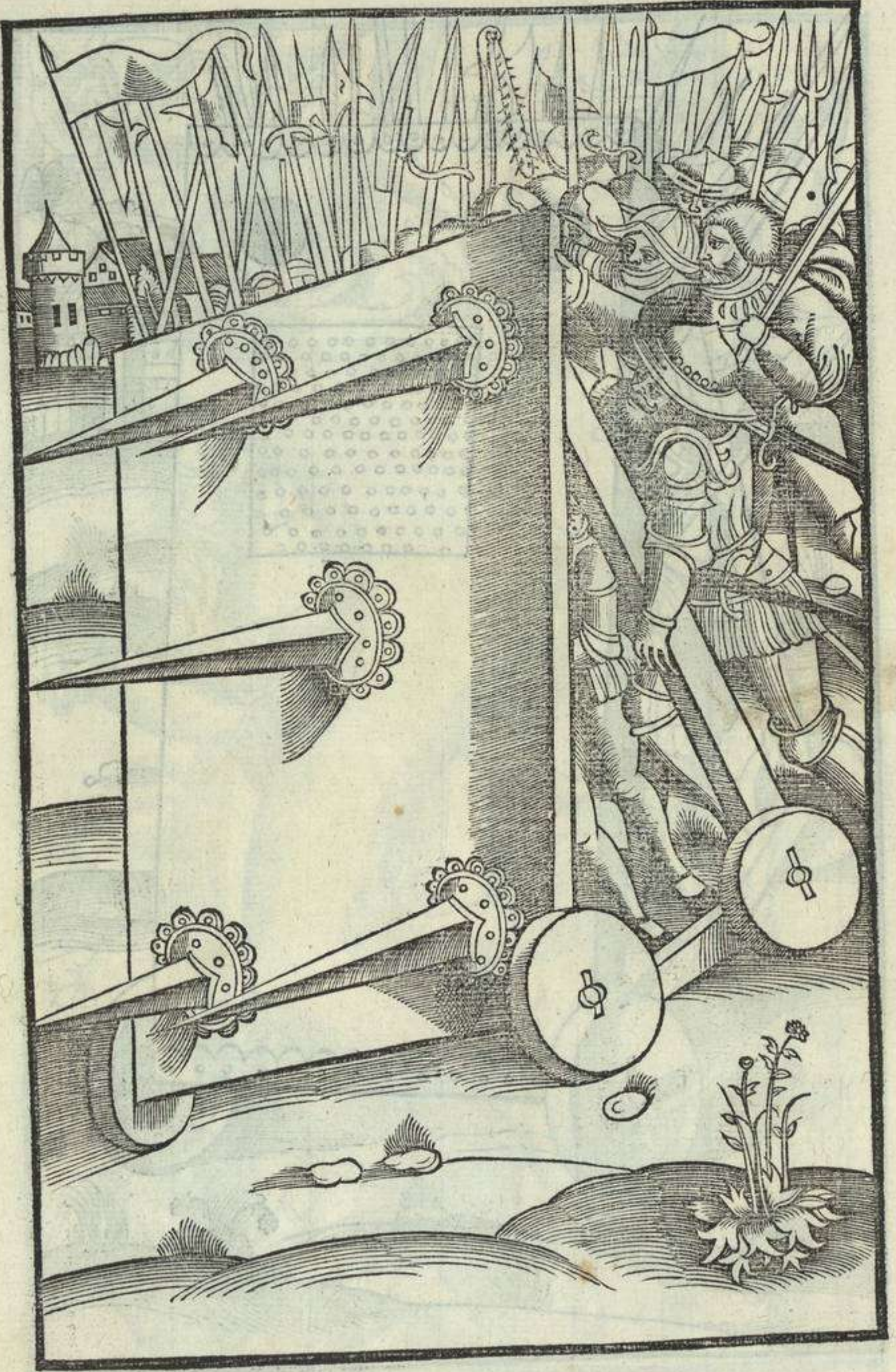

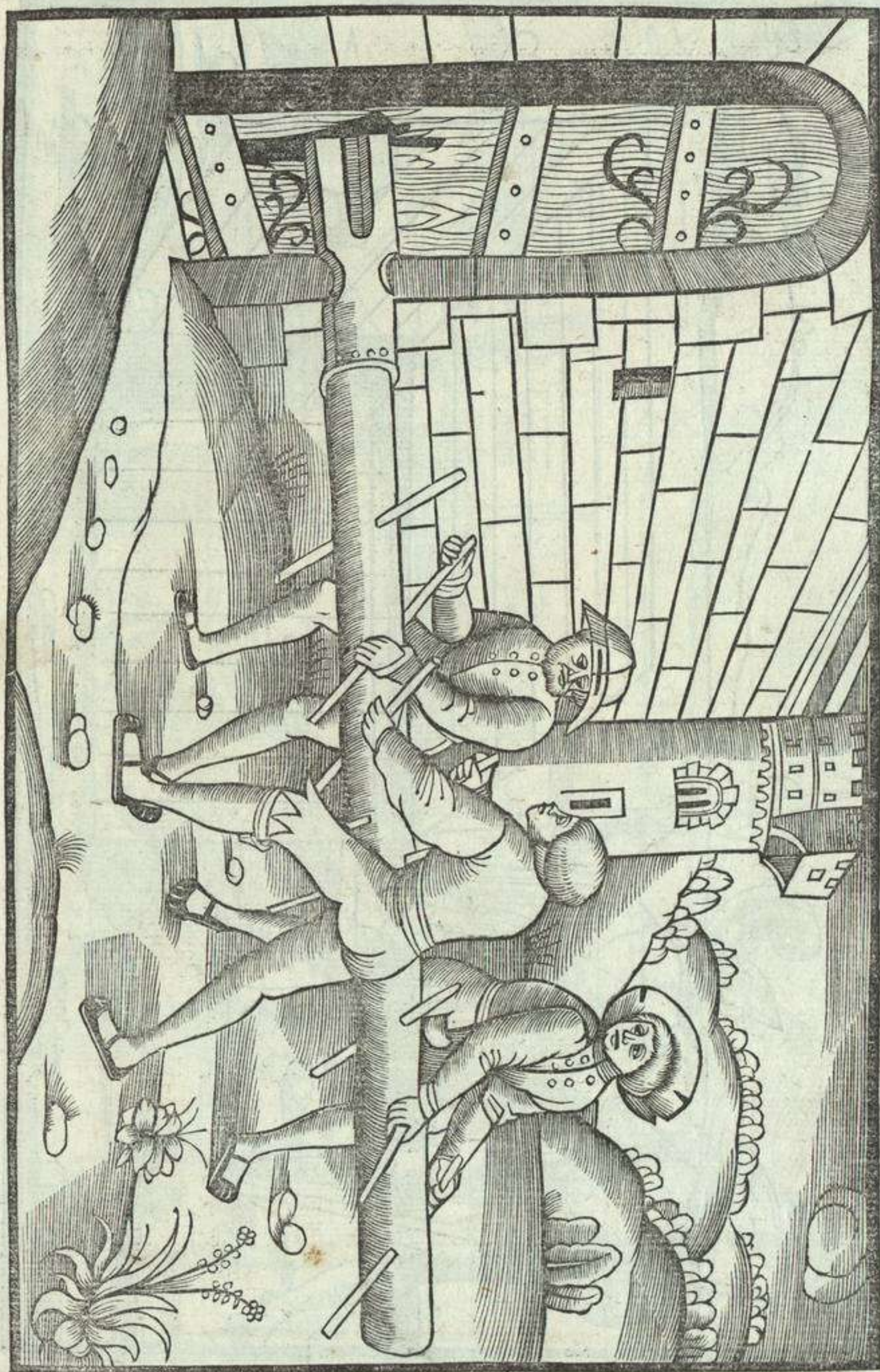
B ii

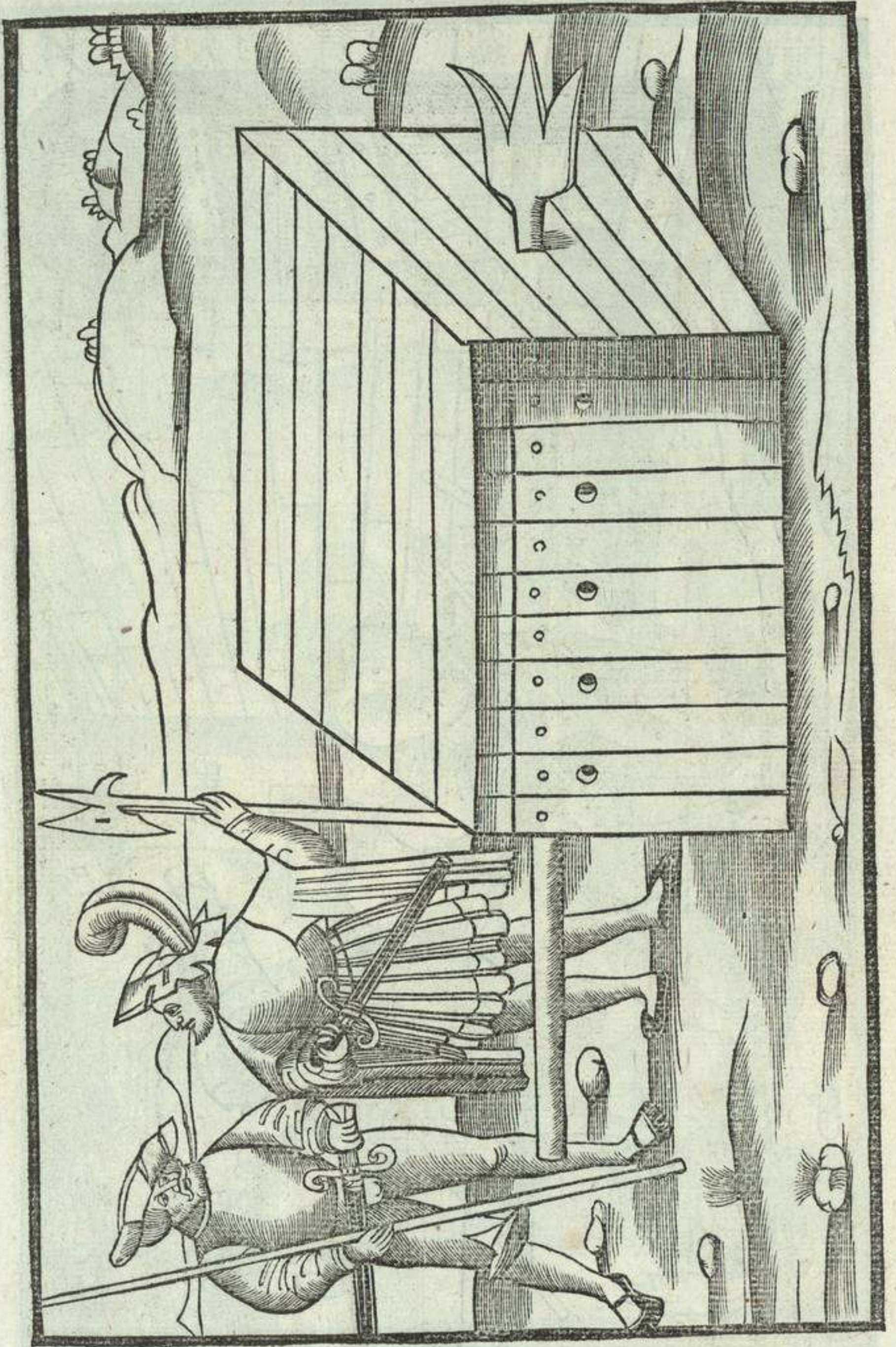
B R

B iii

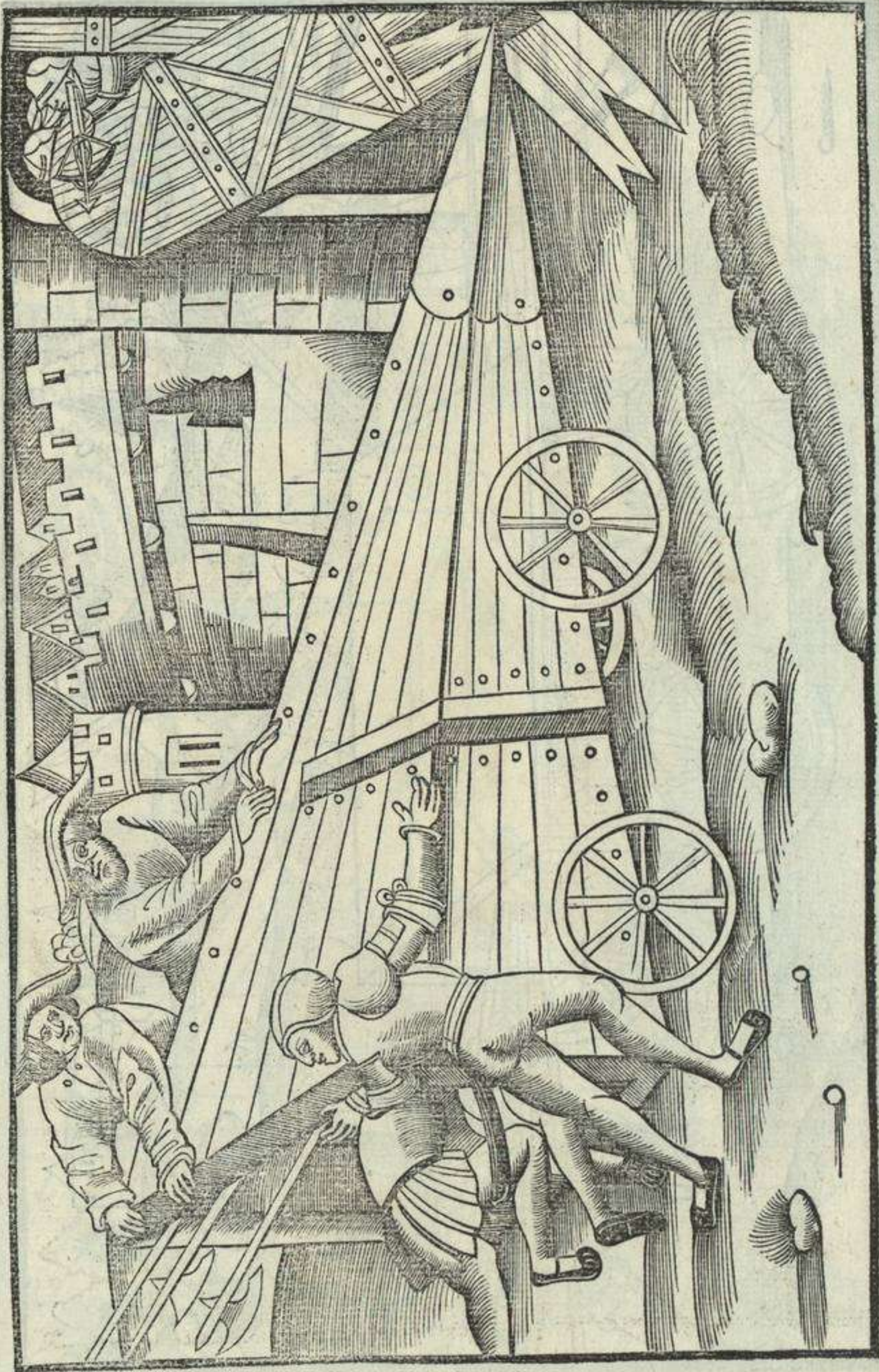

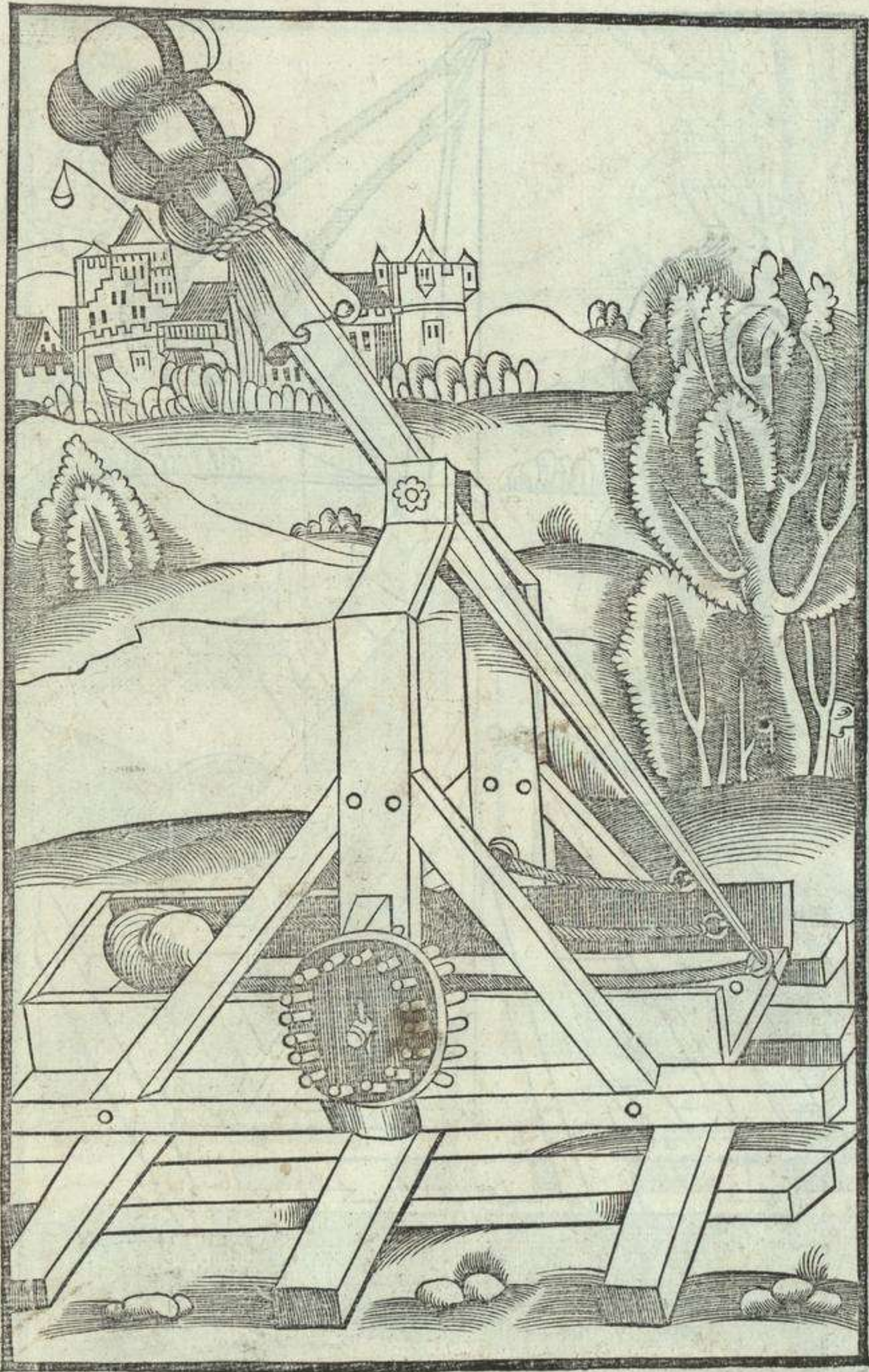

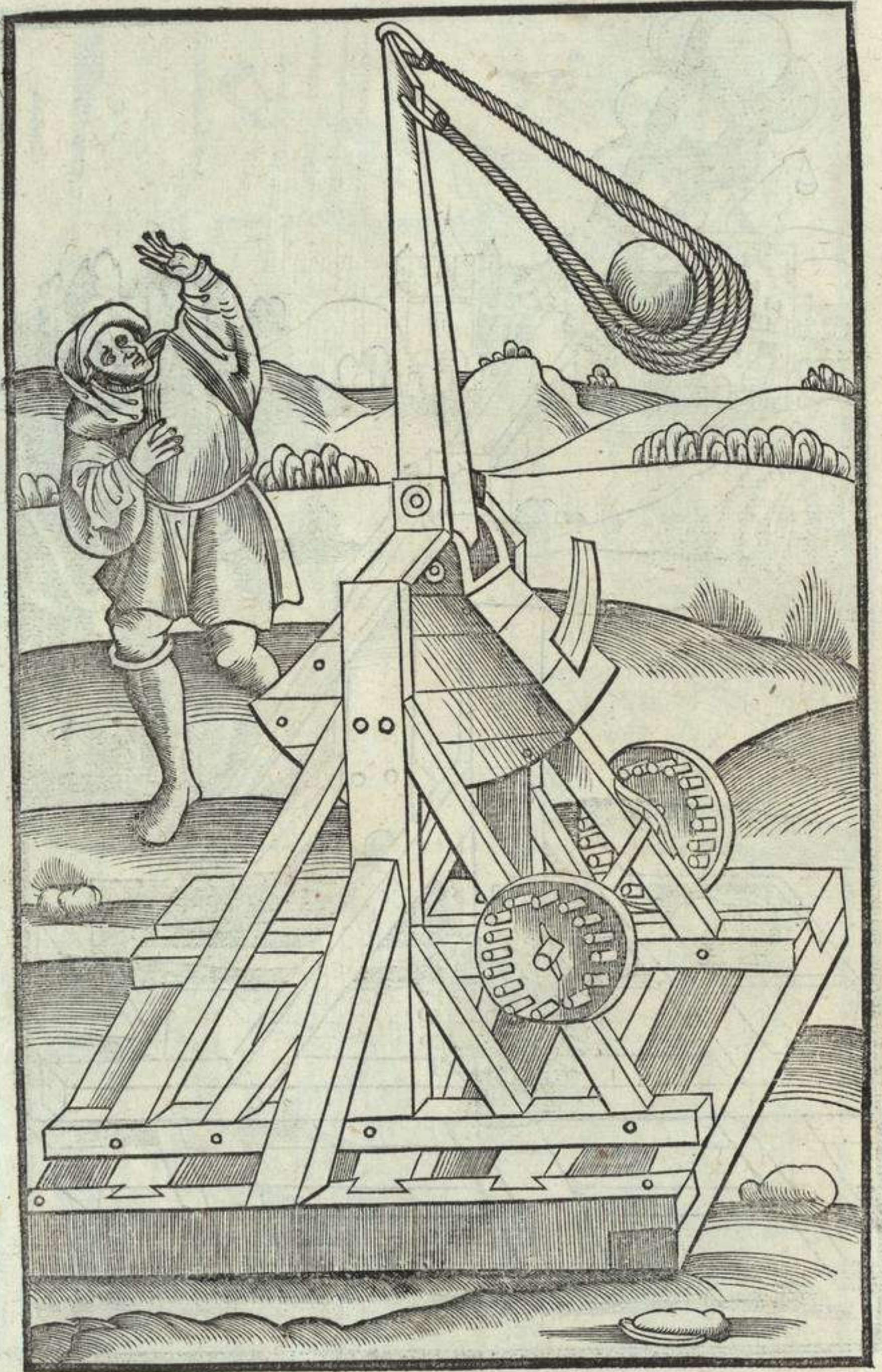

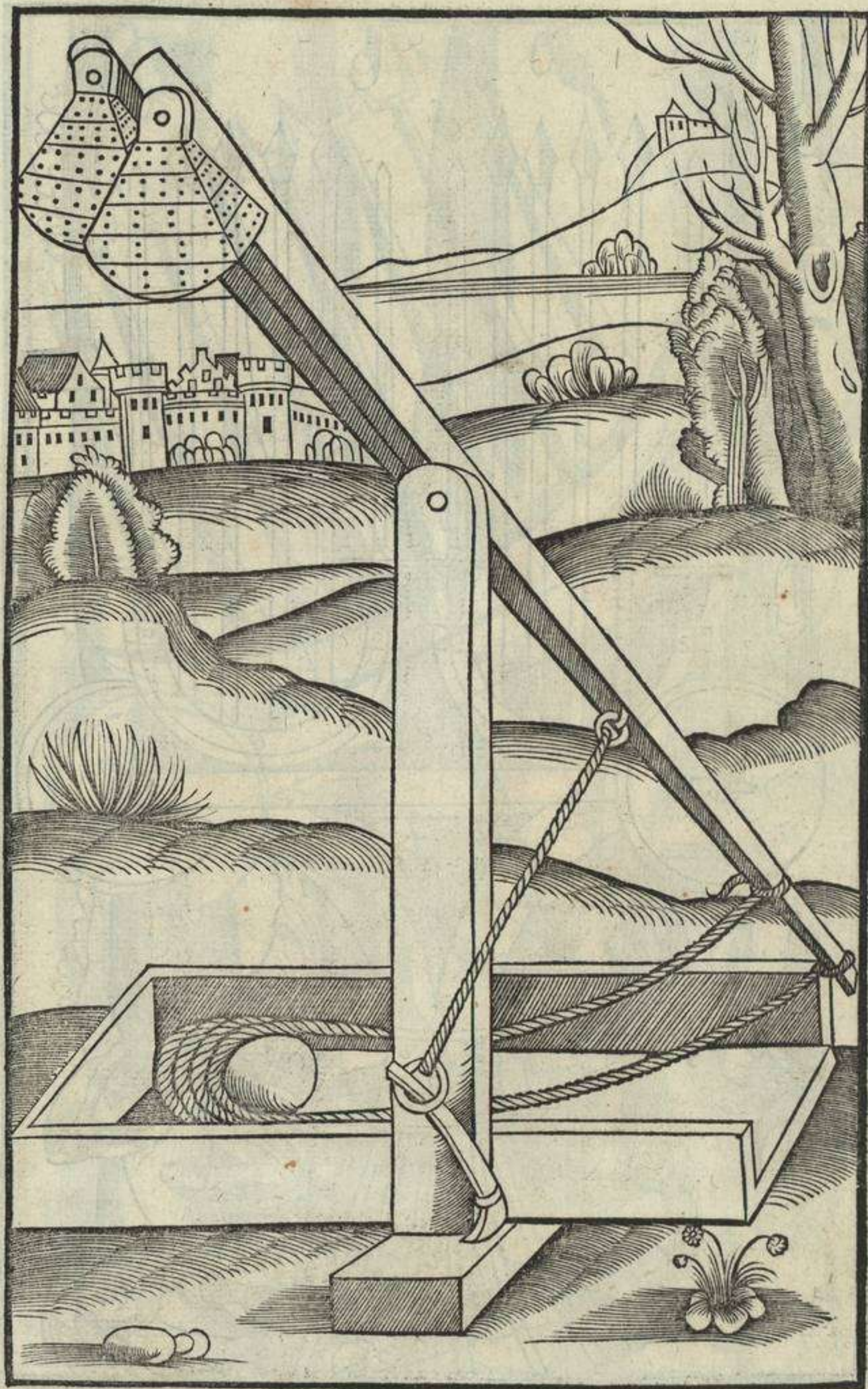

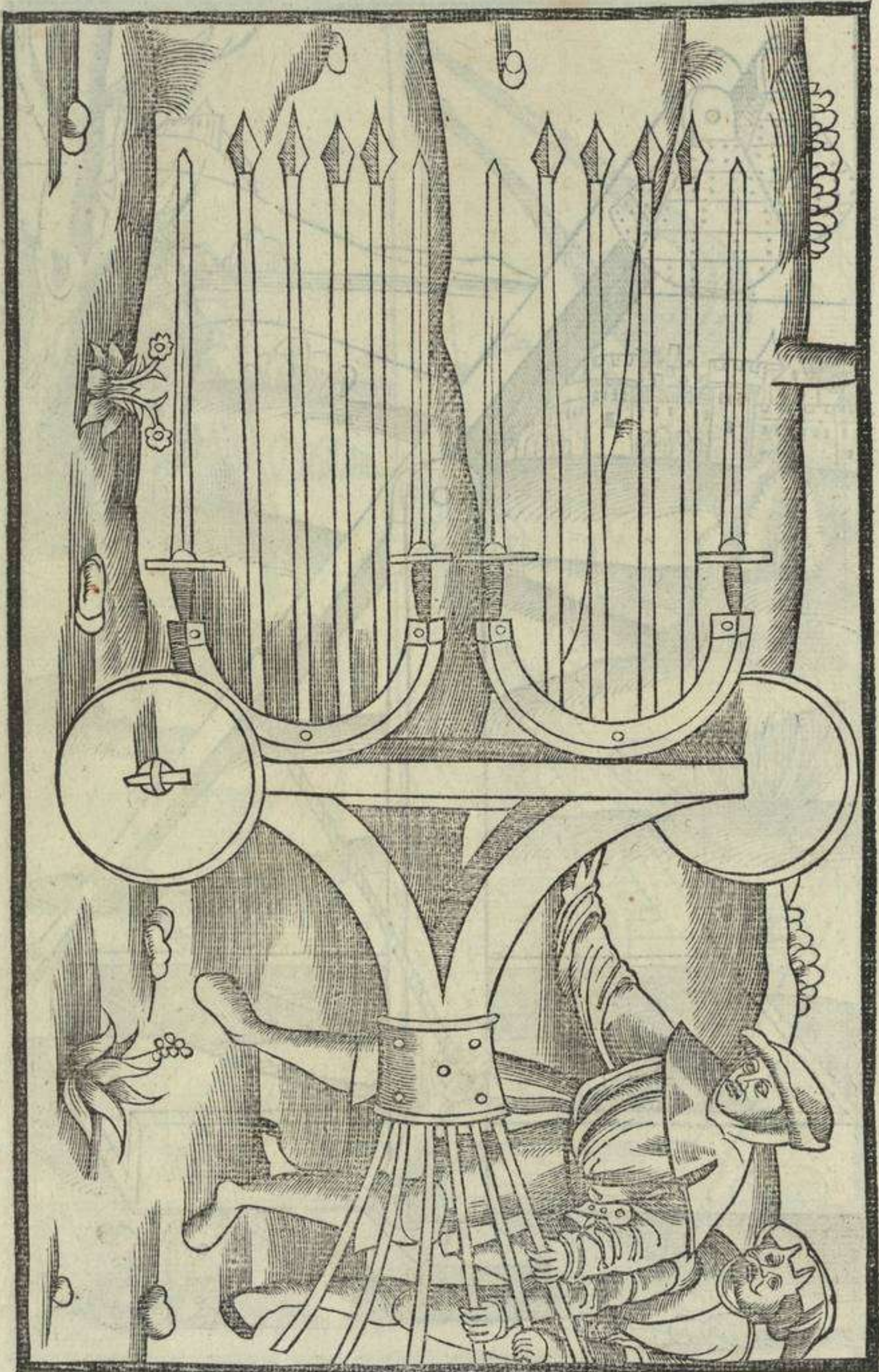

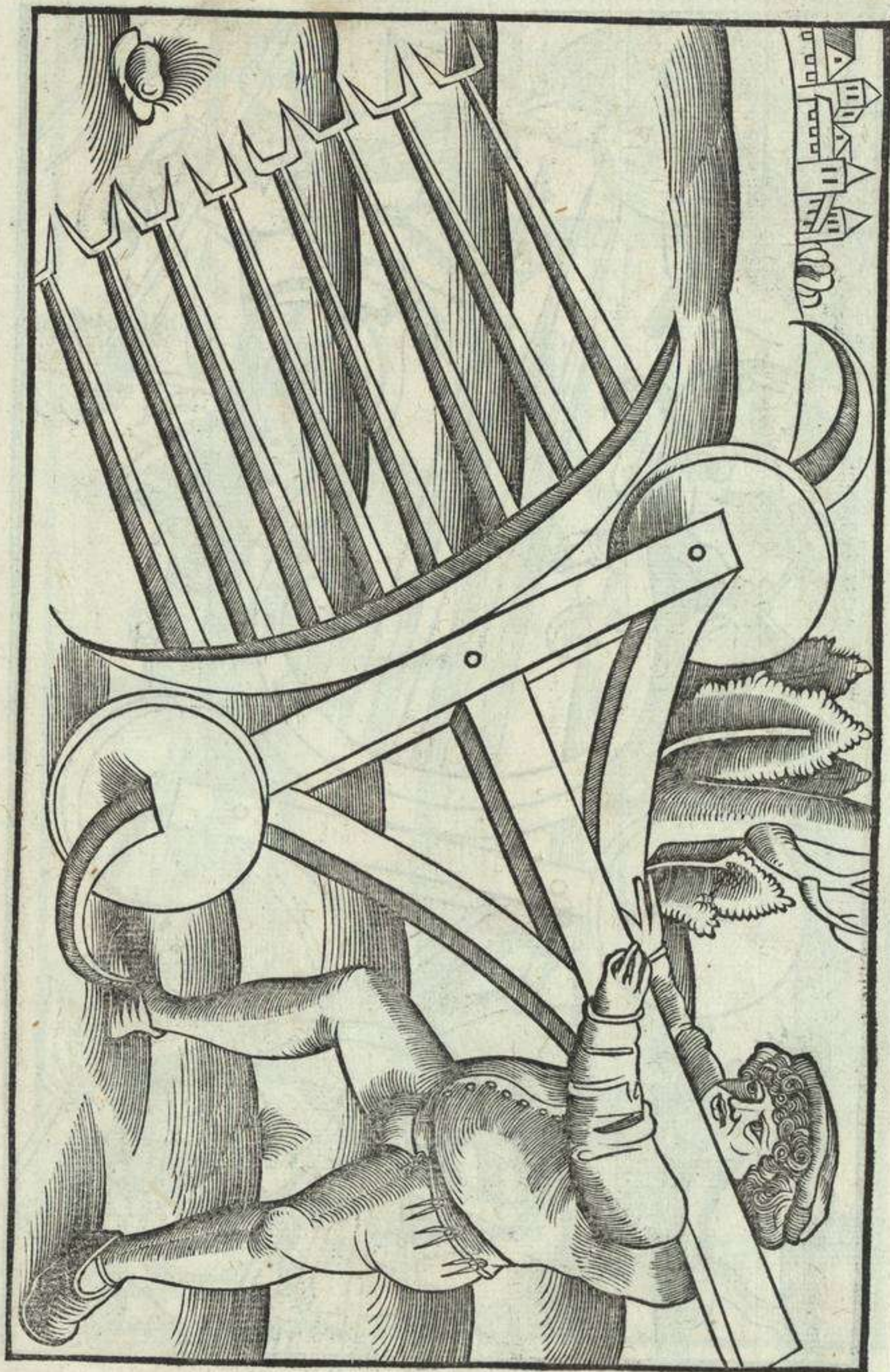

C

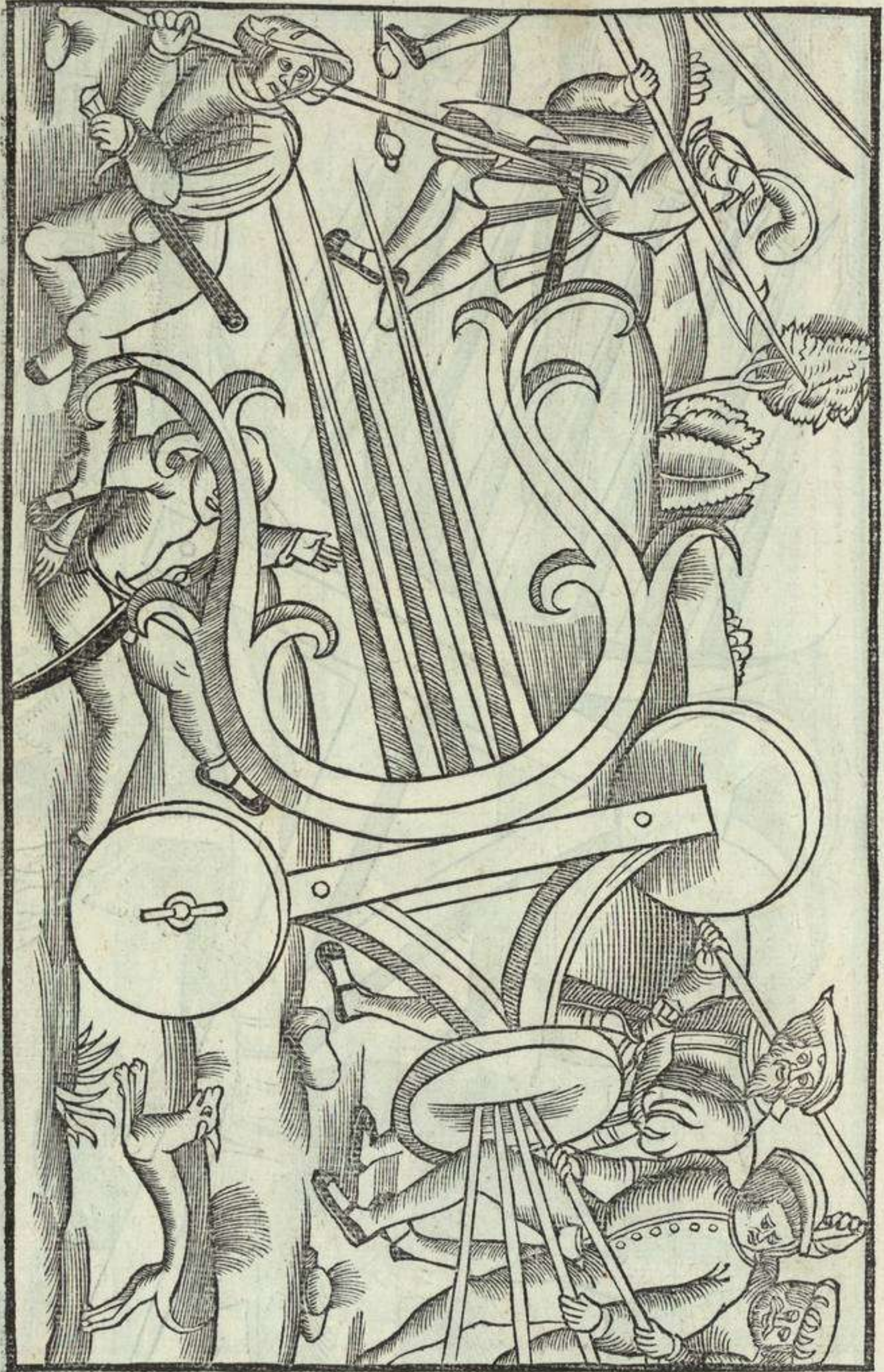

C ii

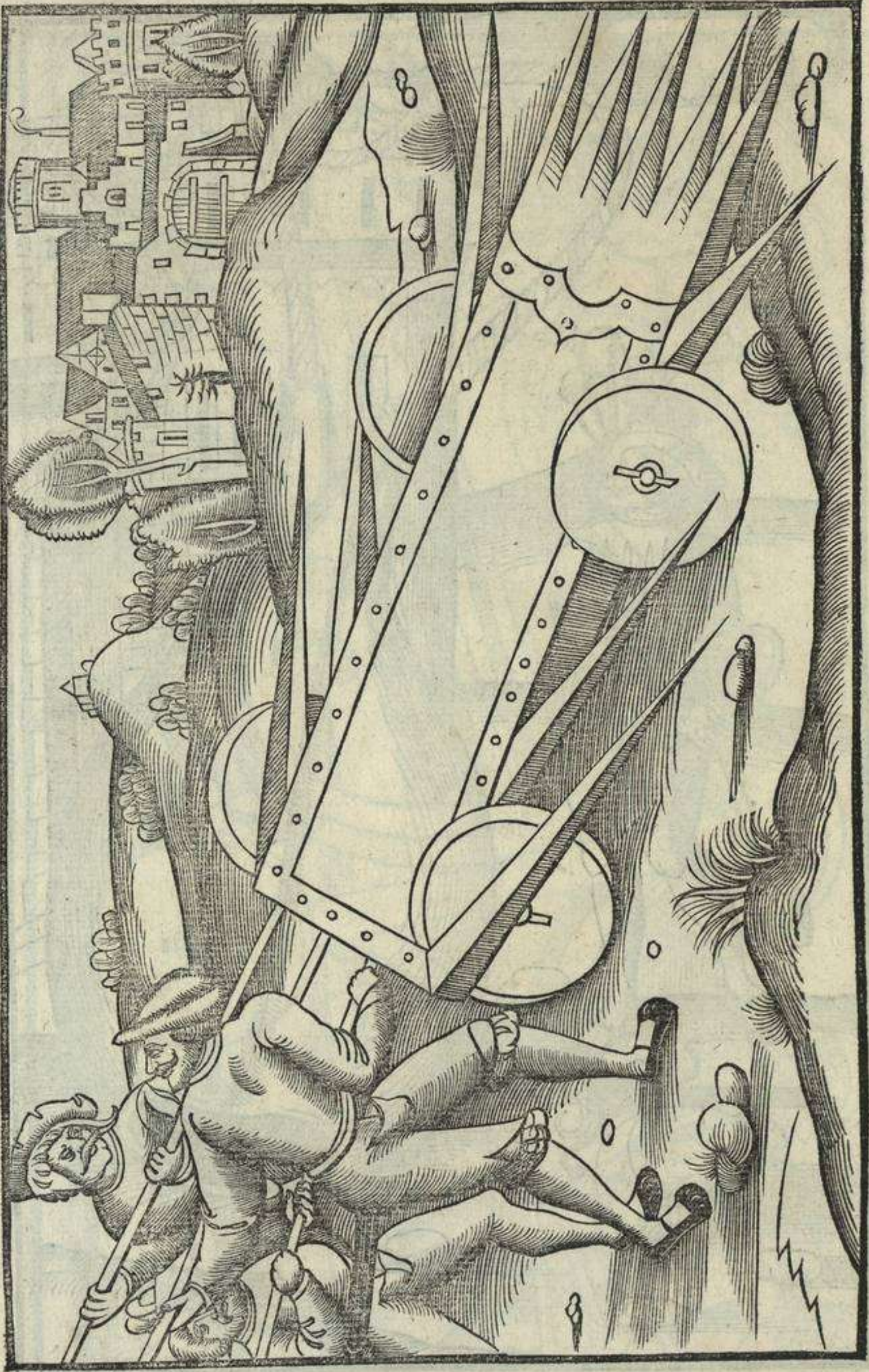

C iii

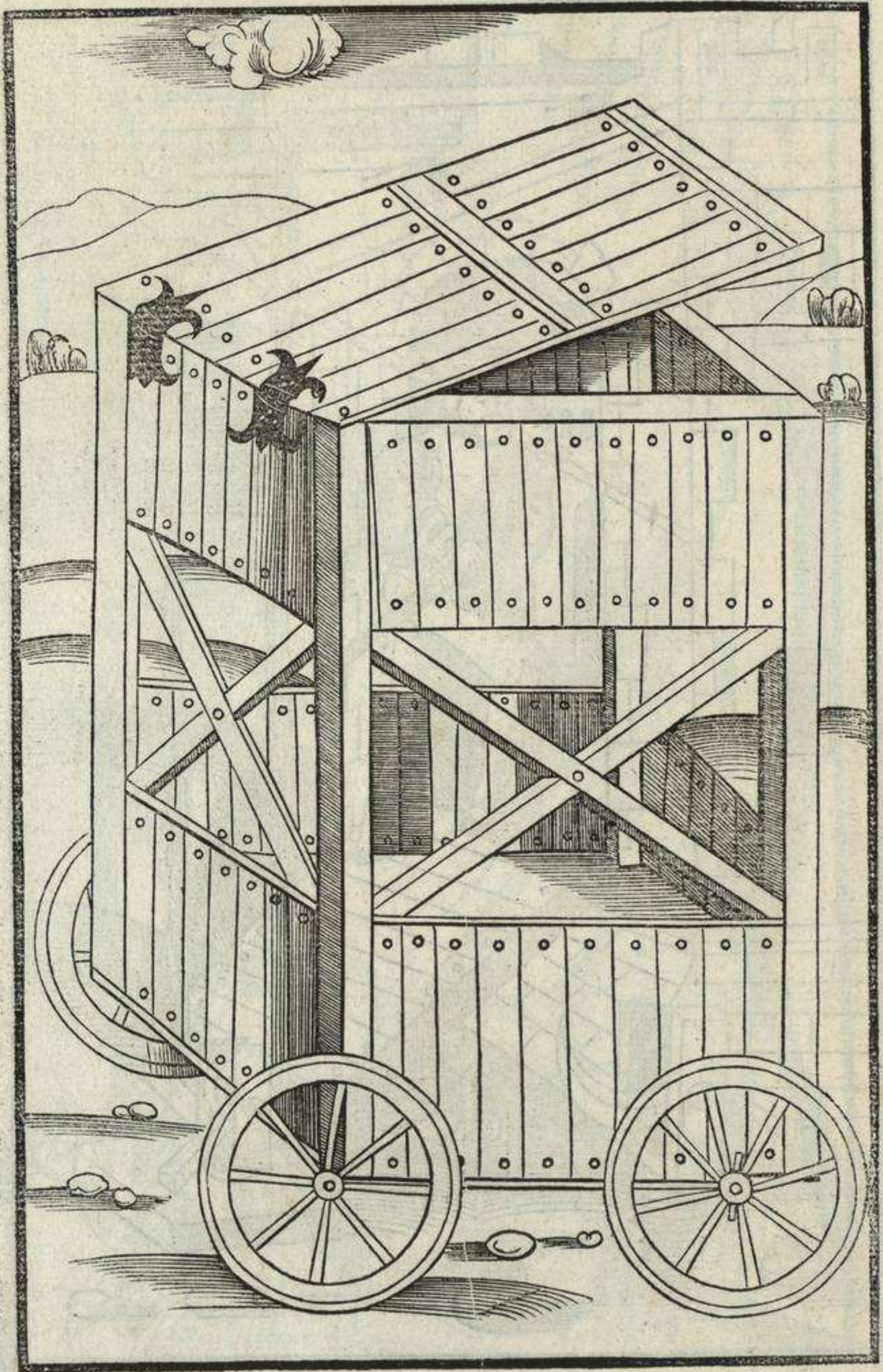

iii 3

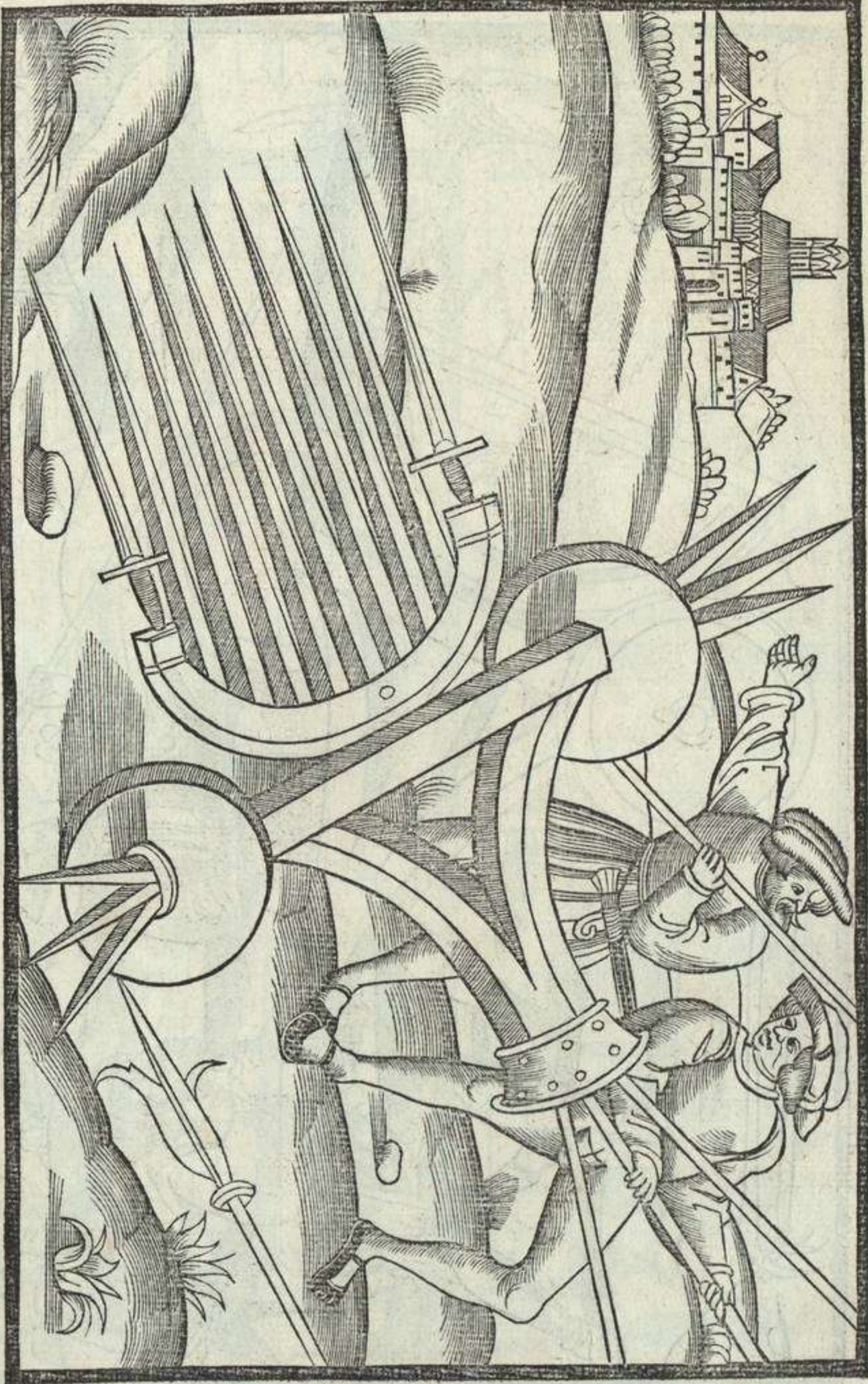

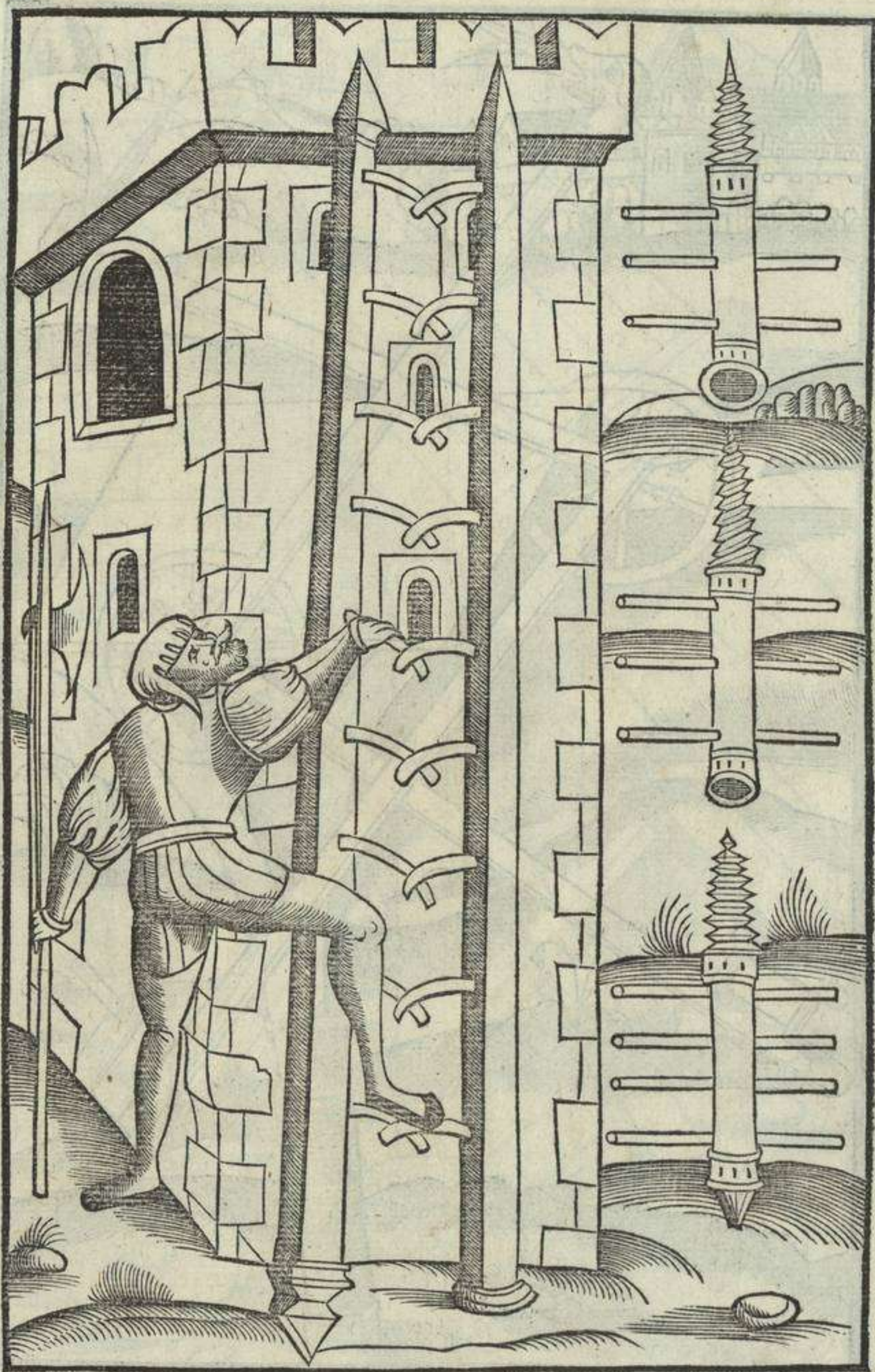

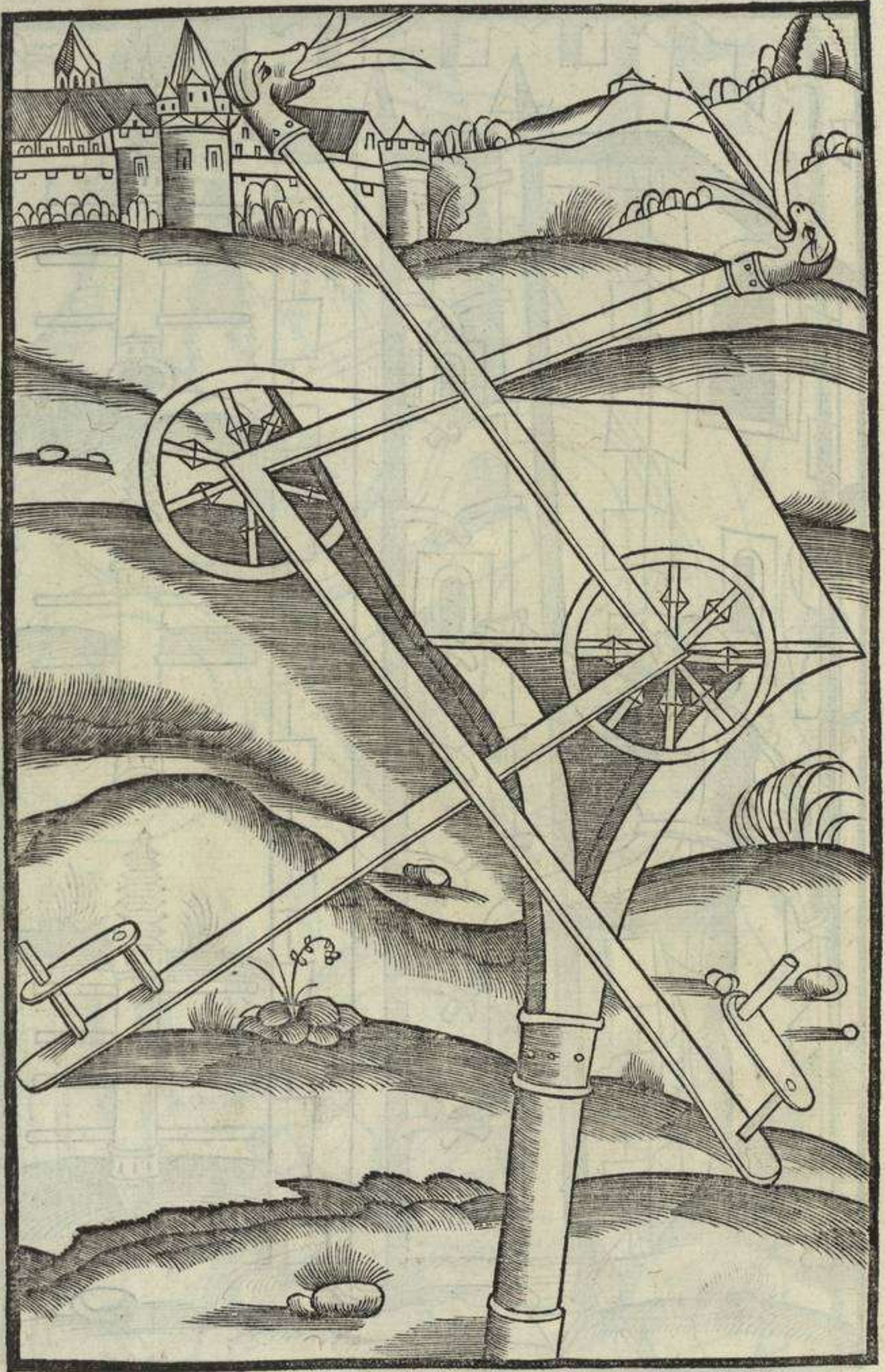

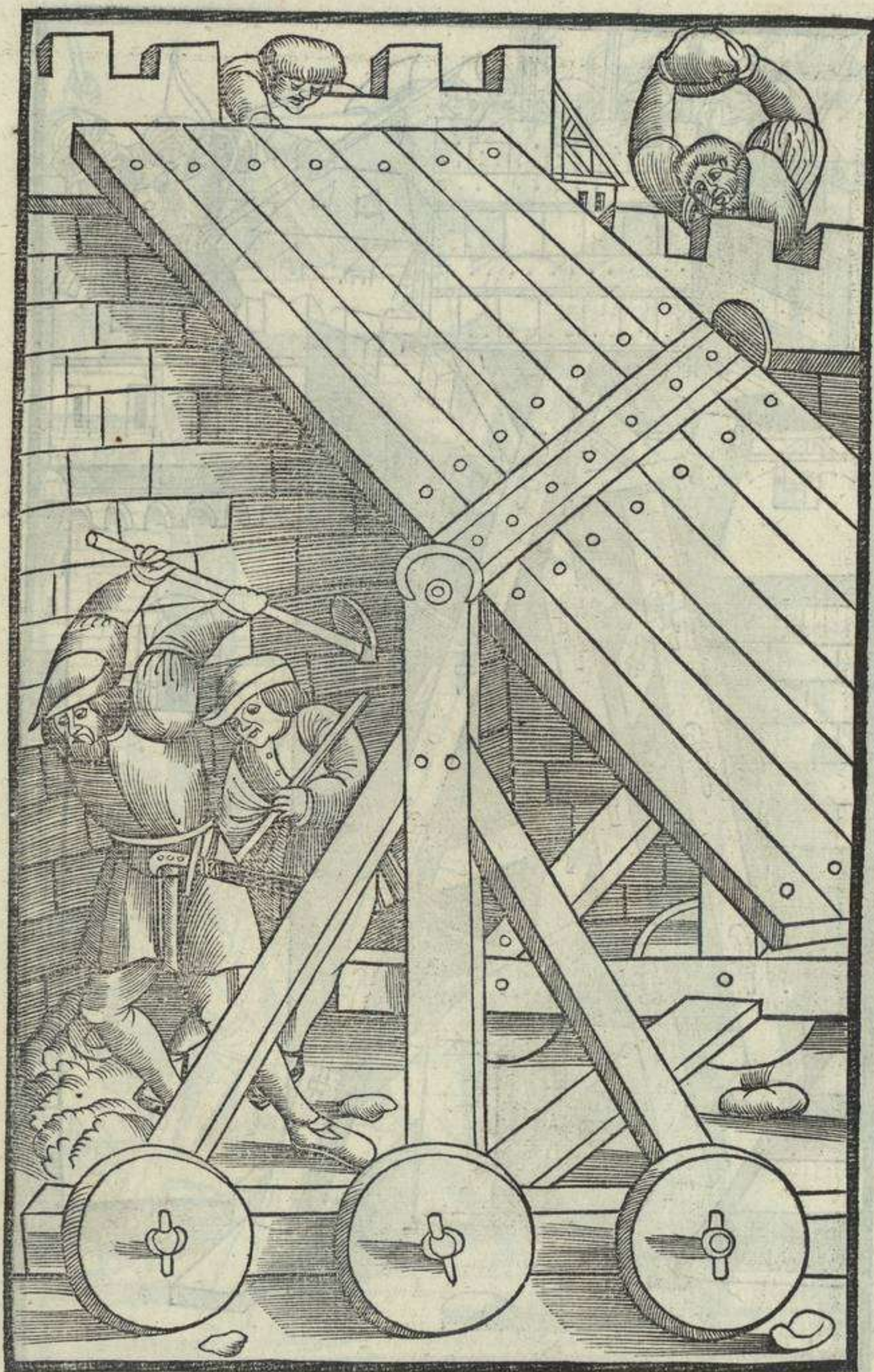

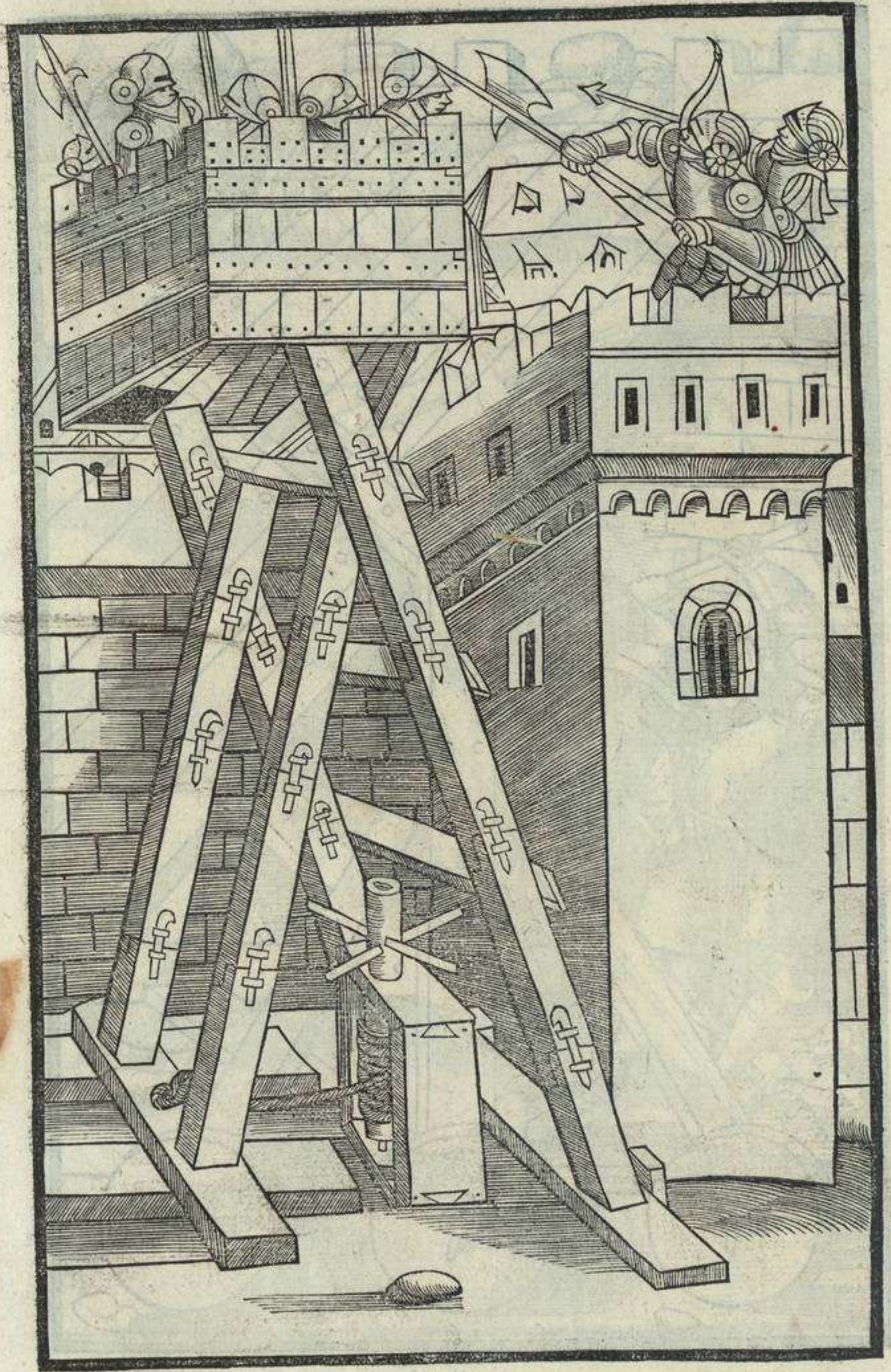

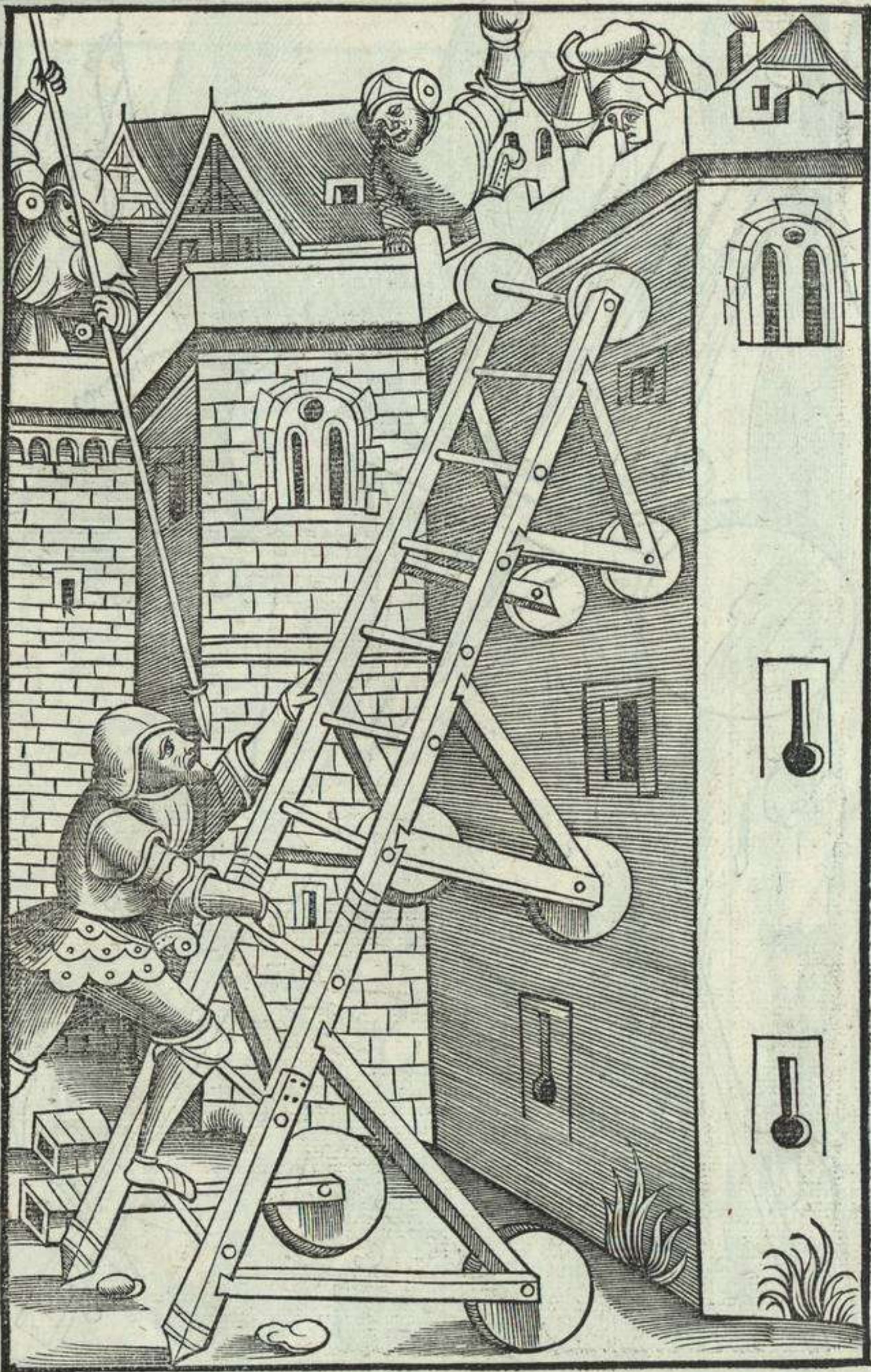

D

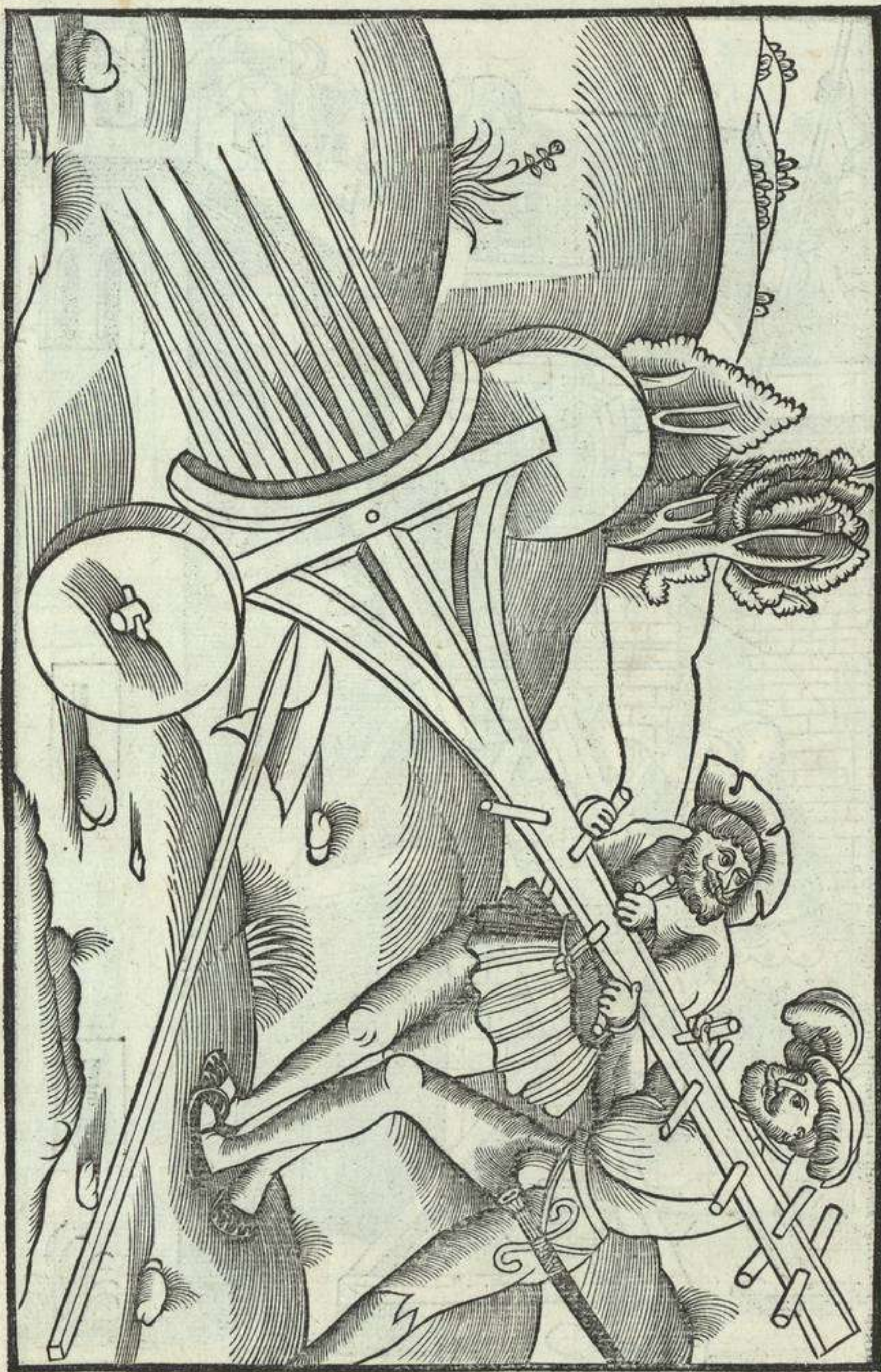

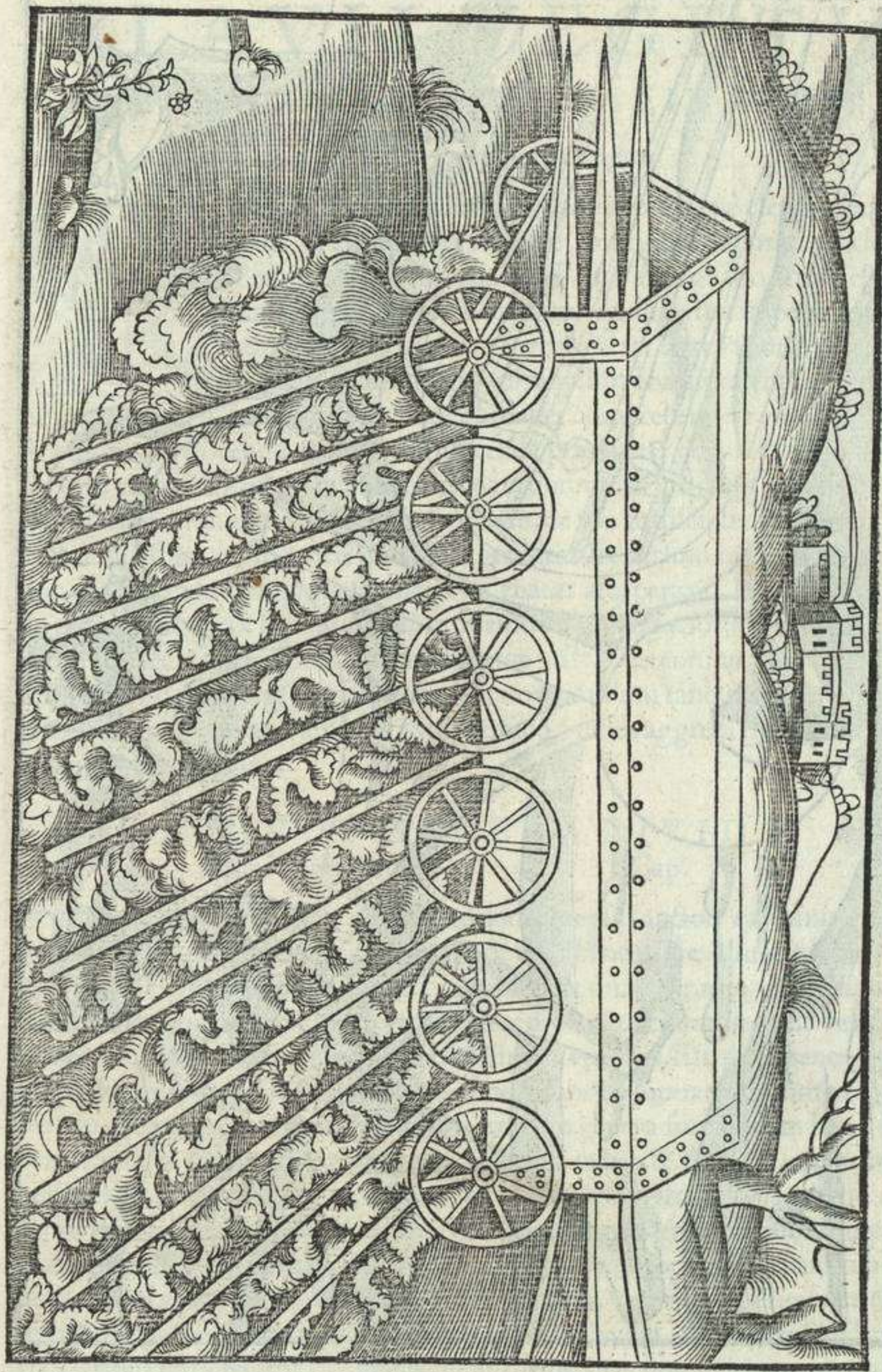
D ii

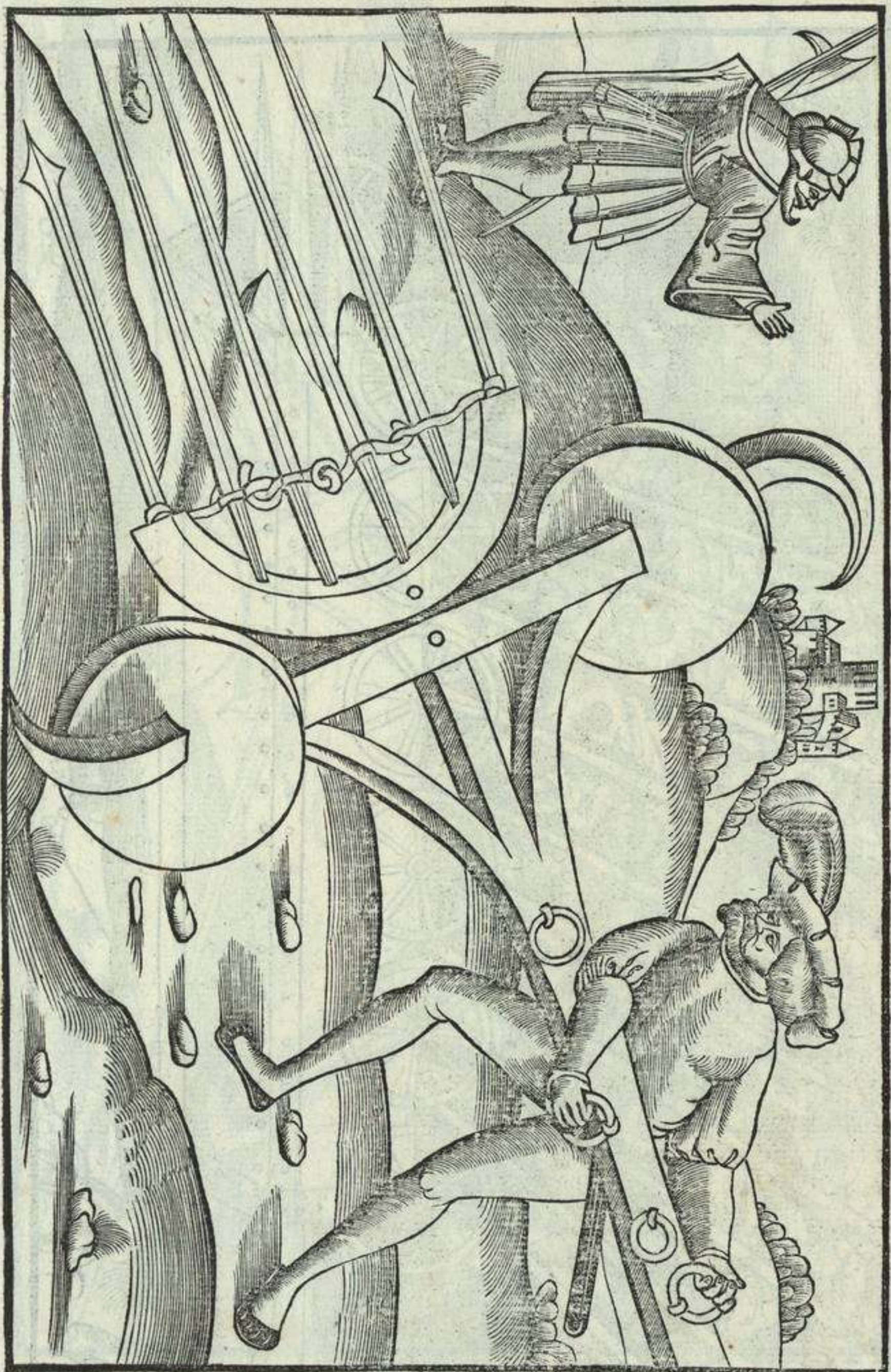
DE

D iii

D III

FLAVII VEGETII

RENATI DE RE MILITARI

Libri Secundi prologus.

Instituta maiorum artis armaturæ, præcipuè clementiam vestram peritissimèque retinere, continuis declaratur victoriis ac triumphis. Siquidem indubitata approbatio artis † est, rerum semper effectus. Verum tranquillitas tua imperator inuicte, altiori consilio quàm mens poterat terrena concipere, ex libris antiqua desiderat, cum ipsam antiquitatem factis recentibus antecedit. Cum igitur hæc litteris breuiter comprehendere, maiestati vestræ non tam discenda quàm recognoscenda præciperer, certauit sæpius deuotio cum pudore. Quid enim audacius, quàm domino ac principi generis humani, domitori omnium gentium barbararum, de usu ac disciplina insinuare bellorum? nisi forte iussisses fieri quod ipse gessisses? Et rursus tanti imperatoris non obedire mandatis, plenū sacrilegii videbatur atq; periculi. Miro itaq; † modo in parèdo audax factus sum, dum metuo videri audacior, si negassem. Ad quam temeritatē, præcedens me indulgentiæ vestræ perennitas animauit. Nā libellum de delectu atq; exercitatione tyronum, dudum tanquam famulus obtuli: nec tamen culpatus abscessi. Nec formido † iussus aggredi opus, quod spontaneum † cessit impune.

fit

timore

iussus
gessi

IN QVOT GENERA DIVIDATUR

res militaris.

Cap. I.

Res igitur militaris (sicut Latinorū egregius auctor, carminis sui testatur exordio) armis constat & viris. Hæc in tres diuiditur partes, Equites, Pedites, Classes. Equitum † alē dicuntur, ab eo q; ad similitudinem alarum ab vtraq; parte protegāt acies: quæ nunc vexillationes vocātur à velo, quia velis, hoc est, flāmulis vtuntur. Est aliud genus equitū, qui legionarii vocātur, propterea q; cōnexi sunt legioni: ad quorum exēplū, ocreati equites sunt instituti. Classium item duo genera sunt. Vnum liburnarum, aliud lusoriarum. Equitibus cāpi, classibus maria & flumina, peditibus colles, vrbes, plana, & abrupta, seruātur. Ex quo intelligitur magis reip. necessarios pedites: qui possunt vbiq; prodesse. Et maior numerus peditum, sumptu & expensa minore nutritur. Exercitus ex re ipsa atque opere exercitii, nomen accepit, vt ei nunq; liceret obliuisci, quod vocabatur. Verum ipsi pedites, in duas diuisi sunt partes, hoc est, in auxilia & legiones. Auxilia à sociis, vel fœderatis gentibus mittebantur. Romana autem virtus, præcipue in legionum ordinatione præpollet. Legio autem ab eligendo appellata est: quod vocabulum

alij alā res.

Vexillationes.

Equites legionarij.

Classium duo genera.

Exercitus. Peditū duo genera.

Legio

eorum

eorum desiderat fidem atque diligentiam, quibus milites probantur. In auxiliis minor, in legionibus longe amplior consuevit numerus militum ascribi.

Quid inter legiones & auxilia intersit.

Cap. II.

Phalanges
Caterue.

Legio.

Auxiliares.

Legio.
Leuis arma
matura.

Denique Macedones, Græci, Dardani, phalanges habuerunt, ut in una, Phalange armorum octo milia censerentur. Galli atque Celtiberi, pluresque barbaricæ nationes, cateruis utebantur in prælio, in quibus erant sena milia armorum. Romani legiones habent, in quibus singulis sena milia, interdum amplius, militare consueverunt. Quid autem inter legiones & auxilia interesse videatur, expediam. Auxiliares conducuntur ad prælium, ex diuersis locis, ex diuersis muneribus venientes: nec disciplina inter se, nec noticia, nec affectione consentiunt. Alia instituta, alius inter eos est usus armorum. Necessè est autem tardius ad victoriam perueniri, qui discrepant antequam dimicent. Denique cum in expeditionibus plurimum proficit, omnes milites vnius præcepti significatione conuerti, non possunt æqualiter iussa complere, qui antè pariter non fuerunt. Tamen hæc ipsa si solemnibus diuersisque exercitiis prope quotidie roborantur, non mediocriter iuuant. Nam legionibus semper auxilia, tãquam leuis armatura in acie iungebantur, ut in his præliandi magis adminiculum esset quàm principale subsidium. Legio autem propriis cohortibus plena, cum grauem armaturam, hoc est, principes hastarios, triarios, antesignanos: item leuem armaturam, hoc est, ferentarios, sagittarios, funditores, balistarios, cum proprios & sibi impositos equites legionarios, iisdem matriculis teneat: cum vno animo parique consensu castra muniat, aciem instruat, prælium gerat, ex omni parte perfecta nulloque extrinsecus indigens adiumento, quantamlibet hostium multitudinem superare consueuerat. Documentum est magnitudo Romana, quæ semper cum legionibus dimicans, tantum hostium vicit, quantum vel ipsa voluit, vel rerum natura permisit.

Quæ causa exhauriri fecerit legiones.

Cap. III.

nam cum

est

maiora
Cato rei
militaris
scriptor.

Legionum nomen in exercitu permanet hodie, sed per negligentiam superiorum temporum, robur infractum est et cum virtutis præmia occuparet ambitio, & per gratiam promouerentur milites, qui promoueri consueuerant per laborem. Deinde contubernaliibus, completis stipendiis, per testimoniales ex more dimissis, non sunt alii substituti. Præterea necesse est, morbo aliquantos debilitari atque dimitti: aliquantos militiam deserere, vel diuersis casibus interire: ut nisi annis singulis, imò singulis pene mensibus in recedentium locum iuniorum turba succedat, quàmuis copiosus exhauriat exercitus. Est & alia causa, cur attenuatæ sint legiones. Magnus in illis labor est militandi, grauiora arma, fera munera, seuerior disciplina. Quod vitæ plerique, in auxiliis sæpe festinant militiæ sacramenta percipere, vbi & minor sudor & et maturiora sunt præmia. Cato ille maior, cum & armis inuictus esset, & consul exercitum sæpe duxisset, plus se reip. credidit profuturum, si disciplinam militarem conferret in literas. Nam vnius ætatis sunt res quæ fortiter fiunt, quæ verò pro utilitate reip. scribuntur æterna sunt.

sunt. Idem fecerunt alii complures, sed præcipue Frontinus scribens diuo Traiano ob eiusmodi comprobatur industriam. Horum instituta, horum præcepta, in quantum valeo strictim fideliterque signabo. Nam cum easdem expensas faciat & diligenter & negligenter exercitus ordinatus, non solum presentibus, sed etiam futuris sæculis proficiet: si prouisione maiestatis tuæ imperator Auguste & fortissima dispositio reparetur armorum, emedetur dissimulatio præcedentium.

Quotenas legiones antiqui ad bellum duxerunt. Cap. III.

IN omnibus authoribus inuenitur, singulos consules aduersus hostes copiosissimi mos, non amplius quam binas duxisse legiones, additis auxiliis sociorum. Tanta in illis erat exercitatio, tanta fiducia, ut cuius bello duæ legiones crederentur posse sufficere. Quapropter ordinationem legionis antiquæ secundum normam militaris iuris exponam. Quæ descriptio si obscurior aut impolitior videbitur, non mihi, sed difficultati ipsius rei conuenit imputari. Attento itaque animo sæpius relegenda sunt, ut memoria intelligentiæque valeant comprehendere. Necessè est enim inuictam esse remp. cuius imperator militari arte percepta, quantos uoluerit faciat exercitus bellicosos.

Quemadmodum legio constituatur. Cap. V.

Diligenter igitur lectis iunioribus, animis corporibusque præstantibus, additis etiam exercitiis quotidianis, quatuor vel eo amplius mensium, iussu auspiciisque inuictissimi principis legio formatur. Nam ꝑ puncturis in cute ꝑ punctis milites scripti & matriculis inserti iurare solent. Et ideo militiæ sacramenta dicuntur. Iurant autem per deum christum & spiritum sanctum, & per maiestatem imperatoris, quæ secundum deum generi humano diligenda est & colenda. Nam imperatori, cum Augusti nomen accepit, tanquam presenti & corporali deo fidelis est præstanda deuotio, & impendendus peruigil famulatus. Deo enim vel priuatus, vel militans seruit, cum fideliter eum diligit, qui deo regnat autore. Iurant autem milites omnia se strenue facturos, quæ præceperit imperator, nunquam deserturos militiam, nec mortem recusaturos pro Romana rep.

*pictis
punicis*

*militiæ sa-
cramenta.*

Quot cohortes in vna sint legione, item quot milites in vna cohorte. Cap. VI.

Sciendum est autem in vna legione decem cohortes esse debere. Sed prima cohors reliquas, & numero militum, & dignitate præcedit. Nam genere & institutione literarum viros electissimos querit. Hæc enim suscipit aquilam, quod præcipuum signum in Romano est semper exercitu & totius legionis insigne. Hæc imagines imperatorum, ꝑ hoc est diuina & presentia signa veneratur. Habet pedites mille centum quinque. Equites loricanos centum triginta duos: & appellatur cohors miliaria. Hæc caput est totius legionis, ab hac, cum pugnandum est, prima acies incipit ordinari. Secunda cohors habet pedites. 555. Equites loricanos. 66. & appellatur cohors quingentaria. Tertia cohors similiter habet pedites. 555. Equites. 66. sed in hac cohorte tertia, validiores probari moris est, quia in media acie consistit.

hæc etiam

consistit. Cohors quarta habet pedites quingentos quinquaginta quinque. Equites. 66. Cohors quinta habet totidē. Sed & ipsa strenuos desiderat milites: quia sicut prima in dextro, ita quinta in sinistro ponitur cornu. Hæ quinque cohortes in prima acie ordinantur. Sexta cohors habet pedites. 555. Equites. 66. In ipsa quoque enucleati ascribendi sunt iuniores: quia in secunda acie post Aquilam & Imagines cohors sexta consistit. Cohors septima habet pedites. 555. Equites 66. Cohors octava habet pedites. 555. Equites. 66. Sed & ipsa animosos desiderat viros: quia in secunda acie consistit media. Cohors nona habet pedites. 555. equites. 66. Cohors decima habet pedites. 555. equites. 66. & ipsa bonos accipere consuevit bellatores: quia in secunda acie sinistrum possidet cornu. His decem cohortibus legio plena fundatur, quæ habet pedites sex milia centum, equites septingentos vigintifex Minor itaque numerus armatorum in vna legione esse non debet. Maior autem interdum esse consuevit, si non tantum vnam cohortem, sed etiam alias militares fuerit iussa suscipere.

Nomina & gradus principiorum legionum.

Cap. VII.

Principia. Antiqua ordinatione legionis exposita, principalium militum, & (vt proprio vtar vocabulo) principiorum nomina & dignitates secundum præsentis matriculas indicabo. **Tribunus.** Tribunus maior per epistolam sacram imperatoris iudicio destinatur. Minor tribunus prouenit ex labore. Tribunus autem vocatur à tribu, tribuendoq; iure: quia præest militibus quos ex tribu primus Romulus legit. **Ordinarij.** Ordinarij dicuntur qui in prælio præsumunt & primos ordines ducunt. **Augustales Flauiales.** Augustales appellantur qui ab Augusto ordinariis iuncti sunt. Flauiales item tanquam secundi augustales, à diuo Vespasiano sunt legionibus additi. **Aquiliferi.** Aquiliferi qui aquilam portant. **Imaginarij.** Imaginarij, vel imaginiferi qui imperatorum imagines portant. **Optiones.** Optiones ab optando appellati, quod antecedentibus ægritudine præpeditis hi tanquam adoptati eorum, atque vicarii solent vniuersa curare. **Signiferi.** Signiferi, qui signa portant: quos nunc draconarios vocant. **Tesserarij.** Tesserarij, qui tesseram per contubernia militum nunciant. **Tessera qd Campigeni.** Tessera autem dicitur præceptum ducis quo vel ad aliquod opus, vel ad bellum mouetur exercitus. **Metatores.** Campigeni, hoc est antesignani, ideo sic nominati, quia eorum opera atque virtute exercitii genus crescit in campo. **Beneficiarij.** Metatores qui præcedentes, locum eligunt castris. **Beneficiarij.** Beneficiarij, ab eo appellati, quod promouentur beneficio tribunorum. **Librarij.** Librarij, ab eo quod in libris referant rationes ad milites pertinentes. **Tubicines.** Tubicines, Cornicines, & Buccinatores. **Buccinatores.** Tubicines, Cornicines, & Buccinatores qui tuba, vel æreo cornu, vel buccina committere prælium solent. **Armaturæ.** Armaturæ duplares, quæ binas consequuntur annonas. **Simplares.** Simplares, quæ singulas. **Mensores.** Mensores qui in castris ad podium dimetiuntur loca, in quibus milites tentoria figant vel hospitia in ciuitatibus præstant. **Torquati.** Torquati duplares, Torquati simplares, quibus torques aureus solidus virtutis præmiū fuit, quem qui meruisset, præter laudem interdum duplas consequebatur annonas: duplares duas, simplares vnam. **Candidati.** Erant & secundum annonam candidati duplares, candidati simplares. Hi sunt milites principales, qui priuilegiis muniuntur. **Munifices.** Reliqui munifices appellantur, quia munia facere coguntur.

Nomina

Nomina eorum qui antiquos ordines ducebant Cap. VIII.

Vetus autem consuetudo tenuit, ut ex primo principe legionis, promoueretur Centurio primipili: qui non solum aquilæ præerat, verum etiã quatuor centurias, hoc est, quadringentos milites, in prima acie gubernabat. Hic tãquàm caput totius legionis merita consequebatur & commoda. Item primus hastatus duas centurias, id est, ducetos homines ducebat in acie secunda, quæ nunc ducentarium vocant. Princeps autem primæ cohortis centuriã & semis, hoc est, centum quinquaginta homines gubernabat. Ad quem propè omnia, quæ in legione ordinanda sunt, pertinent. Item secundus hastatus centuriam & semis, id est, centum quinquaginta milites gubernabat. Triarius prior, centum homines regebat: sic decem centuriæ cohortis primæ, à quinque ordinariis regebantur: quibus magnæ utilitates & magnus honor est à veteribus constitutus: ut ceteri milites ex tota legione omni labore ac deuotione cõtenderent ad tãta præmia peruenire. Erant etiam centuriones qui singulas centurias curabant: qui nunc centenarii nominantur. Erant decani, denis militibus præpositi: qui nunc caput contubernii vocantur. Secunda cohors habebat centuriones quinque. Similiter tertia, quarta, quinta, vsque ad decimã cohortem: in tota autem legione erant centuriones quinquagintaquinque.

Centurio primipili. Primus hastatus. Ducenarius.

Princeps primæ cohortis. Hastatus secundus. Triarius prior.

Centuriones. Centenarii. Decani. Caput contubernii.

De officio præfecti legionis. Cap. IX.

Sed legati imperatoris ex consularibus ad exercitus mittebantur, quibus legiones & auxilia vniuersa obtemperabant in ordinatione pacis vel necessitate bellorum, in quorum locum nunc illustres viros constat magistros militum substitutos: à quibus non tantum binæ legiones, sed etiam plures numero gubernantur. Proprius autem iudex erat præfectus legionis, habens communem primi ordinis dignitatem: qui absente legato, tanquàm vicarius ipsius potestatem maximã retinebat. Tribuni vel centuriones, cæteri quæque milites, eius præcepta seruabant. Vigiliarum siue profectionis tessera petebatur ab eodem. Si miles crimen aliquod admisisset, auctoritate præfecti legionis deputabatur à tribuno ad pœnam. Arma omnium militum, item equi, vestes, annona, ad curam ipsius pertinebant. Disciplinæ ius & seueritas & exercitatio, non solum peditum sed etiam equitum legionariorum, præcepto eius quotidie curabatur. Ipse autem custos diligens & sobrius, legionem sibi creditam assiduis operibus ad omnem deuotionem, ad omnem afformabat industriam: sciens ad præfecti laudem subiectorum redundare virtutem.

Præfectus legionis.

De officio præfecti castrorum. Cap. X.

Erant etiam castrorum præfectus, licet inferior dignitate, occupatus tamen non mediocribus causis: ad quem castrorum positio, valli & fossæ destinatio pertinebat. Tabernacula vel casæ militum, cum impedimentis omnibus, nutu ipsius curabantur. Præterea ægri contubernales & medici à quibus curabantur, expensæ etiam ad eius industriã pertinebant. Vehicula, sagittarii, necnon etiã feramenta

ferratur **ment**a quibus materies ꝛ secatur vel cæditur quibusq; aperiuntur fossæ circa situm valli & aquæ ductus. Item ligna vel stramina, arietes, onagri, balistæ, cæteraque genera tormentorum, ne deessent aliquando procurabat. Is post longam probatamque militiam peritissimus omnium legebatur: vt recte doceret alios quod ipse cum laude fecisset.

De officio præfecti fabrorum.

Cap. XI.

Habet præterea legio fabros lignarios, instructores, carpentarios, ferrarios, pictores reliquosque artifices ad hybernorum ædificia fabricanda, ad machinas, turre lignæ, cæteraq; quibus vel expugnantur aduersariorum ciuitates, vel defenduntur propriæ præparatos. Qui arma, qui vehicula cæteraque genera tormentorum vel noua facerent, vel quassata repararent. Habebant etiam fabricas scutarias, loricarias, arcuarias, in quibus sagittæ, missilia, cassides omniæque armorum genera formabantur. Hæc enim erat cura præcipua, vt quicquid exercitui necessarium videbatur, nunquam deesset in castris: vsq; eo, vt etiam cunicularios haberent, qui ad morem Bessorum, ducto sub terris cuniculo, murisque intra fundamenta perfossis, improuisi emergerent ad vrbes hostium capiendas. Horum iudex erat proprius præfectus fabrorum.

De officio tribuni militum

Cap. XII.

Decem cohortes habere legionem diximus: sed prima erat miliaria, in qua cæsu genere, literis, forma, virtute, pollentes milites mittebantur. Huic tribunus præerat armorum scientia, virtute corporis, morum honestate præcipuus. Reliquæ cohortes, prout principi placuisset, à tribunis vel à præpositis regebantur. Tanta autem seruabatur exercendi milites cura, vt non solum tribuni vel præpositi contubernales sibi creditos, sub oculis suis iuberent quotidie meditari, sed etiam ipsi armorum arte perfecti, cæteros ad imitationem proprio cohortarentur exemplo. Tribuni autem sollicitudo per hanc laudatur industriam: cum miles veste nitidus, armis bene munitus ac fulgēs, exercitii vsu & disciplina eruditus incedit.

De centuriis atque vexillis peditum.

Cap. XIII.

Aquila.
Dracones. **P**rimum signum totius legionis est Aquila, quam aquilifer portat. *Vexilla.* **D**racones etiam per singulas cohortes à draconariis feruntur ad prælium. Sed antiqui quia sciebant in acie commisso bello celeriter ordines aciesq; turbari atq; confundi, ne hoc posset accidere, cohortes in centurias diuiserunt, & singulis centuriis singula vexilla constituerunt: ita vt ex qua cohorte vel quota esset centuria in illo vexillo literis esset ascriptum, quod intuentes vel legentes milites, in quantois tumultu, à contubernalibus suis aberrare non possent. Centuriones insuper, qui nunc centenarii vocantur, nimium bellicosos loricatos, ꝛ trāsumptis cassidum cristis, vt facilius noscerentur, singulas iusserunt gubernare centurias: quatenus nullus error existeret, cum centeni milites sequerentur, non solum vexillum suum sed etiam centurionem qui signum habebat in galea. Rursus ipsæ centuriæ in contubernia diuisæ sunt: vt decem militibus sub vno papilione degentibus vnus quasi

quasi præfset decanus qui caput contubernii nominatur. Cõtubernium autem ^{Decanus} manipulus vocabatur, ab eo quòd coniunctis manibus pariter dimicabant. ^{Manipulus}

De turmis equitum legionariorum.

Cap. XIII.

Quemadmodum inter pedites centuria vel manipulus appellatur, ita inter equites turma dicitur. Et habet vna turma equites ³². Huic qui præest, ^{Turma} Decurio nominatur. Centum enim pedites ab vno centurione, sub vno vexillo gubernantur: similiter ³². equites ab vno decurione, sub vno vexillo reguntur. Præterea sicut centurio eligendus est magnis viribus, procera statura, qui hastas vel missilia peritè iaculetur & fortiter, qui dimicari gladio, qui scutum rotare doctissime nouerit, qui omnem artem didicerit armaturæ, vigilans, sobrius, agilis, magis ad facienda quæ ei imperantur, quam ad loquendum paratus. Cõtubernales suos ad disciplinam retineat, & ad armorum exercitium cogat, vt bene vestiti & calciati sint, vt arma omnium defricentur ac splendeant. Similiter eligendus est decurio qui turmæ equitum præponatur, imprimis habili corpore: vt loricatedus & armis circumdatus omnibus, cum summa admiratione equum possit ascendere, equitare fortissime, conto scienter vti, sagittas doctissime mittere, turmales suos, id est, sub cura sua equites positos erudire ad omnia quæ equestris ^{Turmales} pugna deposcit: eosdem cogere loricas suas vel cataphractas, contos suos & cassides frequenter tergere & curare. Plurimum enim terroris hostibus armorum splendor importat. Quis credat militem bellicosum, cuius dissimulatione situ ac ruginè arma fœdantur? Non solum autem equites sed etiam ipsos equos assiduo labore conuenit edomari. Itaque ad decurionem & sanitatis & exercitationis tam hominum quàm equorum pertinet cura.

Quemadmodum legionum acies instruantur.

Cap. XV.

Nunc qualiter instruenda sit acies, si pugna immineat, declaretur vnus legionis exemplo: quòd si vsus exegerit, transferri possit ad plures legiones. Equites locantur in cornibus. Acies peditum à prima cohorte incipit ordinari in cornu dextro. Huic cohors secunda cõiungitur. Tertia cohors in media acie collocatur. Huic annectitur quarta. Quinta verò cohors sinistrum suscipit cornu: sed ante signa, & citra signa. Necnon in prima acie dimicantes, principes ^{Principes} vocabantur, hoc est, ordinarii, cæteri quæ principales. Hæc erat grauis armatura, qui habebat cassides, cataphractas, ocreas, scuta, gladios maiores, quos spathas ^{Spatha} vocant, & alios minores, quos semispathas ^{Semispatha} nominant, plumbatas quinas positas in scutis, quas primo impetu iaciunt. Item bina missilia, vnum maius, ferro triangulo, vnciarum nouem, hastili pedum quinque & semis, quod pilum ^{Pilum} vocabant, nunc spiculum ^{Spiculum} dicitur, ad cuius ictum præcipue exercebantur milites, quod arte & virtute directum, & scutatos pedites, & loricatedos equites sæpe transuerberat. Aliud minus ferro triangulo, vnciarum quinque, hastili trium pedum & semis, quod tunc verriculum, nunc verutum dicitur. Prima acies principum. Secunda hastatorum, armis talibus docetur instructa. Post hos erant pherentarii & leuis armatura quos nunc auxiliares & armaturas dicimus. Scutati qui plumbatis vel ^{Verriculū} ^{Pherentarij} ^{Scutati} ^E gladiis

Funditores.
Tragularij.
gladiis & missilibus accincti, sicut nunc omnes propè milites videtur, armati erant. Itè sagittarii cū cassidibus, cataphractis, & gladiis, sagittis, & arcubus. Erant funditores, qui ad fundas vel fustibalos lapides iaciebāt. Erant tragularii, qui ad manubalistas vel arcubalistas dirigebant sagittas. Secunda acies similiter armabatur: in qua consistentes milites, hastati vocabantur. Sed in secunda acie, dextro cornu, cohors sexta ponebatur: cui iungebatur septima. Octaua cohors mediam aciem tenebat, nona comitante. Decima cohors in secunda acie, sinistrum semper obtinebat cornu.

Quemadmodum triarii vel centuriones armentur. Cap. XVI.

Triarii.
Post omnes autè acies, Triarii cum scutis, cataphractis & galeis ocreati cum gladiis, semispathis, plumbatis & binis missilibus locabātur, qui genu posito subsidebant, vt, si prima acies vinceretur, ab his quasi de integro reparata pugna posset reparare victoriam. Omnes autem signarii vel signiferi, quàmuis pedites, loricas minores accipiebant: & galeas ad terrorem hostium, vrsinis pellibus tectas. Centuriones verò habebant cataphractas, scuta, & galeas ferreas: sed trāsuer sis & argentatis cristis, vt facilius agnoscerentur à suis.

Commissa pugna grauem armaturam stare pro muro. Cap. XVII.

Illud autem sciendum est, & modis omnibus retinendum: cōmisso bello, prima ac secunda acies stabant immota. Triarii quoque residebant. Pherentarij autè armaturæ & scutatores, sagittarii, funditores, hoc est, leuis armatura aduersarios prouocabant ante aciē procedentes: si hostes fugare poterant, sequebātur: si eorum virtute ac multitudine premebantur, reuertebantur ad suos & post eos stabant. Excipiebat autem prælium grauis armatura, & tanquàm murus (vt ita dicam) ferreus stabat, & non solū missilibus, sed etiam gladiis cominus dimicabant. Et si hostes fugassent, non sequebatur grauis armatura, ne aciem suam ordinationemq; perturbaret & ad dispersos recurrentes hostes, incompositos opprimerent: sed leuis armatura cum funditoribus, sagittariis, & equitibus, fugientes sequebatur inimicos. Hac dispositione atq; cautela sine periculo legio vincebat, aut supata seruabatur incolumis: † quia ius legionis est facile nec fugere nec seq.

Nomina militum & gradus in scutis
corum aduersis scribenda.

Cap. XVIII.

Digmata.
instructam
Sed ne milites aliquando in tumultu prælii à suis contubernalibus aberrarēt, diuersis cohortibus diuersa in scutis signa pingebant: que ipsi nominant digmata, sicut etiam nunc moris est fieri. Præterea in aduerso scuto vniuscuiusque militis, literis erat nomen ascriptum, addito ex qua esset cohorte, qua ve ceturia. Ex his ergo apparet legionem bene † institutā, quasi munitissimam esse ciuitatem, quæ omnia prælio necessaria secum vbique portaret, nec metueret repentinum hostium superuentum, quæ etiam in mediis campis subito fossa se valloq; muniret, quæ omne genus militum cōtineret & armorum. Si quis igitur pugna publica superare Barbaros cupit, vt diuinitatis nutu, dispositione imperatoris
inuieti

inuieti reparentur, ex tyronibus legiones votis omnibus petat. Intra breue autē temporis spacium, iuniores diligenter electi & exercitati, quotidie, non solū mane, sed etiam post meridiem, omni armorum disciplina vel arte bellandi, veteres illos milites, qui orbem terrarum integrum subegerunt, facile coæquabunt. Nec moueatur, Cæsar, tua maiestas, quòd olim consuetudo est mutata quæ ^{notuit} ~~vi-~~notuit: sed huius prouisionis ac fœlicitatis est perennitas tua, vt pro salute reip. & noua excogitet & antiqua restituat. Omne opus difficile videtur anteq̄ tentes, cæterum si exercitati et prudentes viri delectui preponantur, celeriter manus bellicis apta poterit aggregari & diligenter institui. Quiduis enim efficit solertia, si competentes non denegentur expensæ.

Præter corporis robur, notarum & computandi artem in tyronibus eligendam. Cap. XIX.

Sed quoniam in legionibus plures scholæ sunt, quæ literatos milites quærent, ^{Schola militares.} ab his qui tyrones probant in omnibus quidem stature magnitudinem, corporis robur, alacritatem animi, cōuenit explorari. Sed in quibusdam notarum peritia, calculandi computandiq̄ vsus exigitur. Totius enim legionis ratio, siue obsequiorum, siue militarium numerorū, siue pecuniæ quotidie ascribitur actis, maiore prope diligentia, quàm res annonaria, vel ciuilibus, politicis libris annotatur. Quotidianas etiã in pace vigilias. Item excubitus siue angarias, de omnibus centuriis & contuberniis, quæ vicissim milites faciunt, vt ne quis contra iusticiam prægrauetur, aut alicui præstetur immunitas. Nomina eorum qui vires suas fecerunt, breuibus inseruntur. Quando quis commeatum acceperit, vel quot dierum, annotatur in breuibus. Tunc enim difficile commeatus dabatur, nisi causis iustissimis approbatis. Nec aliquibus milites instituti deputabantur obsequiis, nec priuata iisdem negocia mandabantur. Siquidem incongruum videbatur, imperatoris militem, qui veste & annona publica pascebatur, utilitatibus vacare priuatis. Ad obsequia tamen iudicum vel tribunorū, nec non etiam principalium deputabantur milites, qui vocabantur accensi, hoc est, ^{Accensi.} postea ad ^{Supernumerarios.} diti quàm fuisset legio cōpleta, quos nunc Supernumerarios vocant. Fascicularia ^{merarij.} tamen, id est, lignū, fœnum, aquam, stramen, etiam legitimi milites in castra portabant. Munifices enim ab eo appellantur, quòd hæc omnia munia faciant.

Donatiui partem dimidiam debent apud signa sequestrare milites seruandam. Cap. XX.

Illud verò ab antiquis diuinitus institutum est, vt ex donatiuo quod milites cōsequuntur, dimidia pars sequestraretur apud signa, & ibidem ipsis militibus seruaretur, ne per luxum aut inanium rerū comparisonem, à contubernalibus possit absumi. Pleriq̄ enim homines & præcipue pauperes tantum erogant, quantum habere potuerint. Sepositio autem ista pecuniæ, primum ipsis contubernalibus docetur accommoda. (Nam cum publica sustententur annona, ex omni

E ii bus do

bus donatiuis augetur eorum pro medietate castrense peculium). Miles deinde qui sumptus suos scit apud signa depositos, de deserendo nihil cogitat, magis diligit signa. Pro illis in acie fortius dimicat, more humani ingenii, ut pro illis habeat maximam curam, in quibus suam videt positam esse substantiam. Denique decem folles, hoc est, decem sacci, per cohortes singulas exponebantur, in quibus hæc ratio condebatur. Addebatur etiam saccus undecimus, in quem tota legio particulam aliquam conferebat, sepulturæ scilicet causa, ut si quis ex contubernibus defecisset, de illo undecimo sacco ad sepulturam ipsius promeretur expensa. Hæc ratio apud signiferos (ut nunc dicunt) in cophino seruabatur. Et ideo signiferi non solum fideles, sed etiam literati homines eligebantur, qui & seruarent deposita, & scirent singulis reddere rationem.

*Depositarij
signiferi.*

In legione ita fieri promotiones, ut per omnes cohortes transeant qui promouentur. Cap. XXI.

NON tantum humano consilio, sed etiam diuinitatis instinctu, legiones arbitror à Romanis constitutas. In quibus decem cohortes ita sunt ordinatæ, ut omnium unum corpus, vna videatur esse conuinctio. Nam quasi in orbem quendam per diuersas cohortes et diuersas scholas milites promouetur, ita ut ex prima cohorte ad gradum quem primam promotus vadat ad decimam cohortem: & rursus ab ea, crescentibus stipendiis, cum maiore gradu per alias recurat ad primam. Ideo primipili centurio, postquam in orbem omnes cohortes per diuersas administrauerit scholas, in prima cohorte ad hanc peruenit palmam, in qua ex omni legione infinita commoda consequitur. Sicut primicerius in officio præfectorum prætorio ad honestam quæstuosumque militiæ peruenit gradum, ita legionarii equites cohortes suas contubernii affectione venerantur, cum naturaliter equites à peditibus soleant discrepare. Per hæc ergo contextionem, in legionibus, & omnium cohortium equitum peditumque seruabatur vna concordia.

*Primipili
centurio.*

Primicerius

Quid inter tubicines & cornicines & classicum interfit. Cap. XXII.

HABET præterea legio tubicines, cornicines, & buccinatores. Tubicines ad bellum vocant milites & rursus receptui canentes reuocant. Cornicines et buccinatores erant ornamentum totius legionis in ingressu conflictus & eius reditu. Hi quotiens canunt, non milites, sed signa ad eorum obtemperant nutum. Ergo quotiens ad aliquod opus exituri sunt soli milites, tubicines canunt, & soli milites ad signa eorum obtemperant. Quotiens mouenda sunt signa, cornicines canunt. Quotiens autem pugnatur, & tubicines & cornicines pariter canunt. Classicum item appellatur, quod buccinatores per cornu dicunt. Hoc insigne videtur imperii, quia classicum canitur imperatore præsentem, vel cum in militem capitaliter animaduertitur: quia hoc ex imperatoris legibus fieri necesse est. Si verò ad vigilias vel angarias faciendas, siue ad opus aliquod, vel ad decursionem campi exeunt milites, tubicine vocante operantur, & rursus tubicine admonente cessant. Cum autem mouentur signa, aut iam mota figenda sunt, cornicines canunt. Quod ideo in omnibus exercitiis et processionibus custoditur, ut in ipsa pugna facilius obtemperent

*Cornicines.
& buccina
tores.*

Classicum.

obtemperent milites, siue eos pugnare, siue stare, siue sequi, vel redire præceperint duces. Siquidem ratio manifesta sit, semper in ocio debere fieri, quod necessariò faciendum videtur in prælio.

De exercitatione militum.

Cap. XXIII.

Legionis ordinatione digesta, ad exercitium reuertamur: vnde (sicut iam dictum est) exercitus nomē accepit. Iuniores quidem & noui milites, mane & post meridiem ad omne genus exercebantur armorum. Veteres autem & eruditi sine intermissione semel in die exercebantur in armis. Neque enim longitudo ætatis, aut annorum numerus artem bellicam tradit, sed cōtinua exercitationis meditatio: post quāta volueris stipendia, in exercitatus miles semp̄ est tyro cū armatura quæ festis diebus exhibetur in exercitio. Idcirco nō tantum armaturam qui sub campi doctore sunt, sed omnēs æqualiter contubernales quotidiana meditatione discēbant, & corporis velocitatem. Nam & velocitas vsu ipso acquiritur corporis, & scientia feriendi hostem seque protegendi, præsertim si gladiis cominus dimicetur. Illud verò maius est, vt seruare ordines discant, & vexillum suum in tantis permixtionibus in ipsa prolusione comitetur, nec inter doctos aliquis error existat, quāuis in multitudine sit tanta confusio. Ad palum quoque vel sudes iuniores exerceri per commodum est, cum latera vel pedes aut caput petere punctim cęsimque condiscant. Saltus quoque & ictus facere pariter assuescant, insurgere tripudiantes in clypeum, rursusque subsidere, nunc gestiendo prouolare cum saltu, nunc cedentes in terga resilire. Missilibus etiam palos ipsos procul ferire meditentur, vt & ars dirigendi, & dextræ virtus possit accrescere. Sagittarii verò vel funditores scopas, hoc est, fruticum vel straminum fasces, pro signo ponebant, ita vt sexcentis pedibus remouerentur à signo, vt sagittis vel certè lapidibus ex fustibalo destinatis, signum sæpius tangerent. Propterea sine trepidatione in acie faciebant, quod ludentes in cāpo fecerant. Semper assuescendū est etiam, vt semel tantū funda circa caput rotetur, cum ex ea emittitur saxū. Sed et manu sola omnes milites meditabantur libralia saxa iactare: qui vsus paratior creditur, quia non desyderat fundam. Missilia quoque vel plumbatas iugiter perpetuòque exercitio dirigere cogebantur vsque adeò, vt tēpore hyemis de tegulis vel scandulis, quæ si deessent certè de cannis, vlua vel culmo & porticus tegerentur ad equites, & quędam velut basilicę ad pedites: in quibus tēpestare vel ventis aëre turbato, sub tecto armis erudiebatur exercitus. Cæteris autem etiam hybernis diebus, si niues pluuięque cessarent, exerceri cogebantur in campo: ne intermissa consuetudine, animi militū debilitarentur & corpora, syluā cedere, portare onera, tanfilire fossas, natare in mare siue fluminibus, gradu pleno ambulare, vel currere etiā armatos cum sarcinis suis frequentissimè conuenit, vt quotidiani laboris vsus in pace, difficilis non videatur in bello. Siue ergo legio fuerit, siue auxilia, exerceantur assiduè. Nam quemadmodum bene exercitatus miles prælium cupit, ita formidat indoctus. Postremò sciendum est, in pugna vsus amplius prodesse quàm vires. Nam si doctrina cesset armorum, nihil paganus distat à milite.

E iiii Exempla

Exempla adhortationum, & exercitii militaris,
de aliis artibus tracta. Cap. XXIII.

Athleta, venator, auriga, propter exiguam mercedem, vel certe plebis favorem, cotidiana meditatione artes suas aut servare, aut augere consuecunt. Militem, cuius est manibus servanda respub. studiosius oportet scientiam dimicandi, usumque rei bellicae iugibus exercitiis custodire: cui contingit non tantum gloriosa victoria, sed etiam amplior praeda: quemque ad opes ac dignitates ordo militiae & imperatoris iudicium consuevit evahere. Artifices scaenici ab exercitiis pro laude vulgi non recedunt. Miles sacramento lectus, ab exercitiis armorum, vel novellus vel iam vetustus cessare non debet, cui pugnandum est pro salute propria & libertate communi: praesertim cum antiqua sit prudensque sententia, Omnes artes in meditatione consistere.

Enumeratio ferramentorum vel machinarum legionis. Cap. XXV.

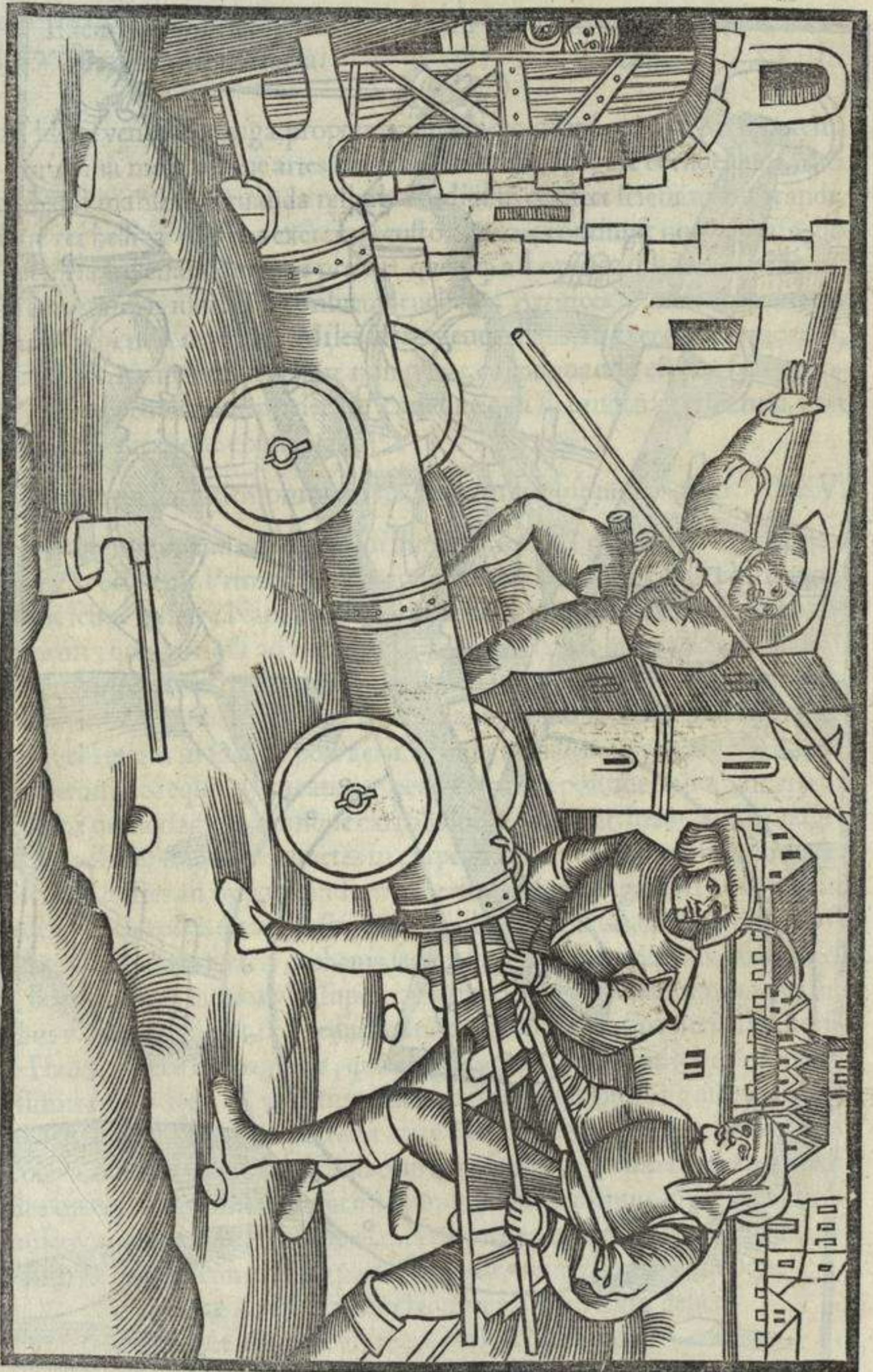
Legio autem non tantum militum numero, sed etiam genere ferramentorum vincere consuevit. Primum omnium instruitur iaculis, quae nullae loricae, nulla possunt scuta sufferre. Nam per singulas centurias singulas carrobalistas habere consuevit, quibus muli ad trahendum, & singula contubernia ad armandum vel dirigendum, hoc est, undecim homines, deputantur. Nam haec quanto maiores fuerint, tanto longius ac fortius tela iaculantur. Non solum autem castra defendunt, verum etiam in campo post aciem grauis armaturae ponuntur. Ad quarum impetum, nec equites loricati, nec pedites scutati possunt obstare. In vna autem legione quinquaginta quinque carrobalistae esse solent: Item decem onagri, hoc est, singuli per singulas cohortes in carpentis bobus duobus portantur armatis: ut si forte hostes ad oppugnandum venerint vallum, sagittis et saxis possint castra defendi. Scaphas quoque de singulis trabibus excavaatas, cum longissimis funibus, interdum etiam ferreis cathenis, secum legio portat: quatenus contextis eisdem (sicut dicunt) monoxylis, supertextis iniectisque tabulatis, flumina quae sine pontibus vadari nequeunt, tam a pedibus quam ab equitatu sine periculo transeantur. Habet ferreos harpagones, quos lupos vocant, & falces ferreas confixas longissimis contis. Item ad fossarum opera facienda bidentes, ligones, palas, rastra, alueos, cophinos quibus portetur terra. Habet quoque dolabras, secures, ascias, ferras, quibus materia ac pali dolantur atque secantur. Habet praeterea artifices cum omnibus ferramentis, qui ad oppugnandas hostium ciuitates, testudines, musculos, arietes, vineas (ut appellant) turres etiam ambulatorias faciant. Verum ne singula enumerando plura dicantur, vniuersa quae in quoque belli genere necessaria esse creduntur, secum legio debet ubique portare, ut in quouis loco fixerit castra, armatam faciat ciuitatem.

Harpagones.
Lupi.

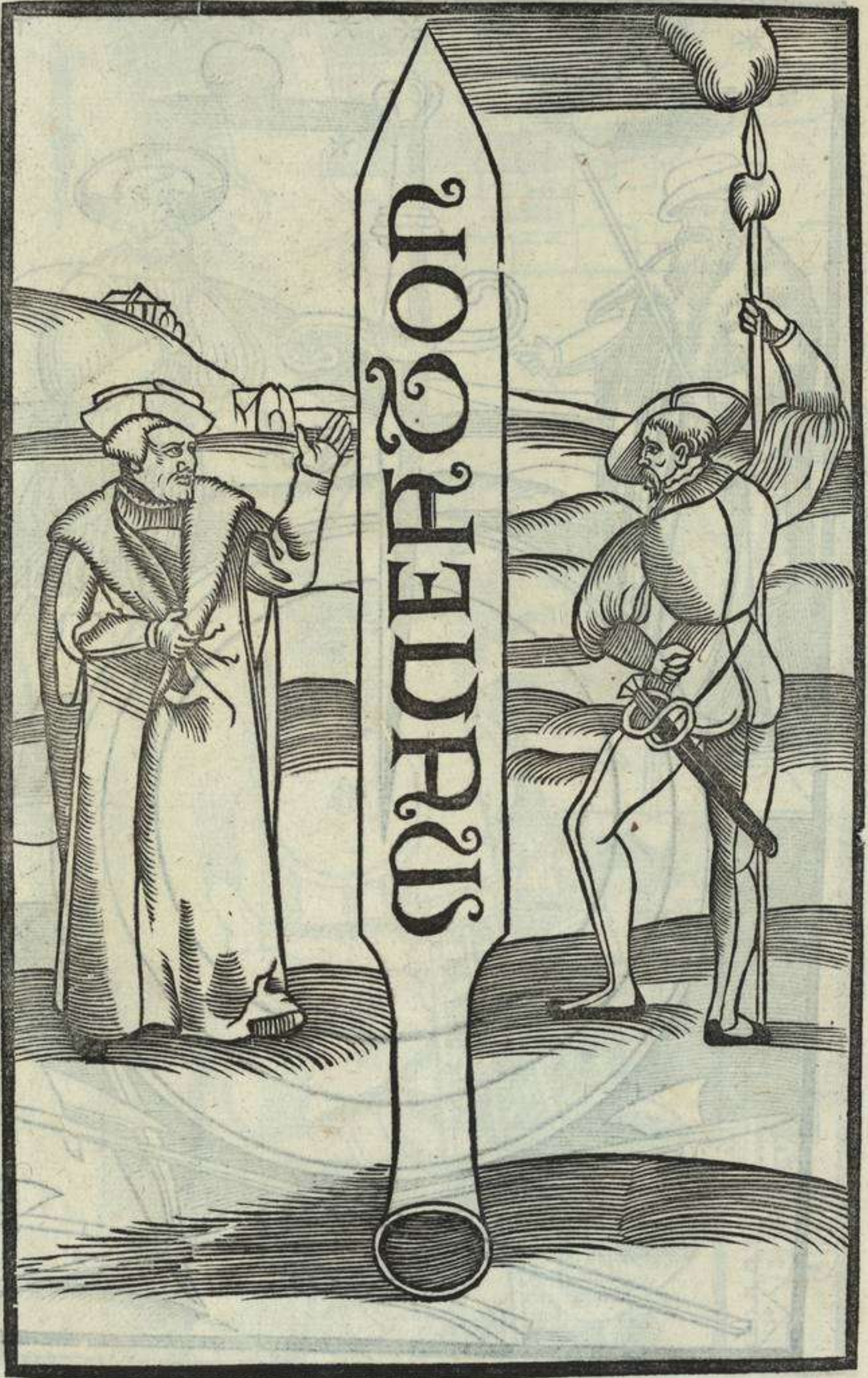

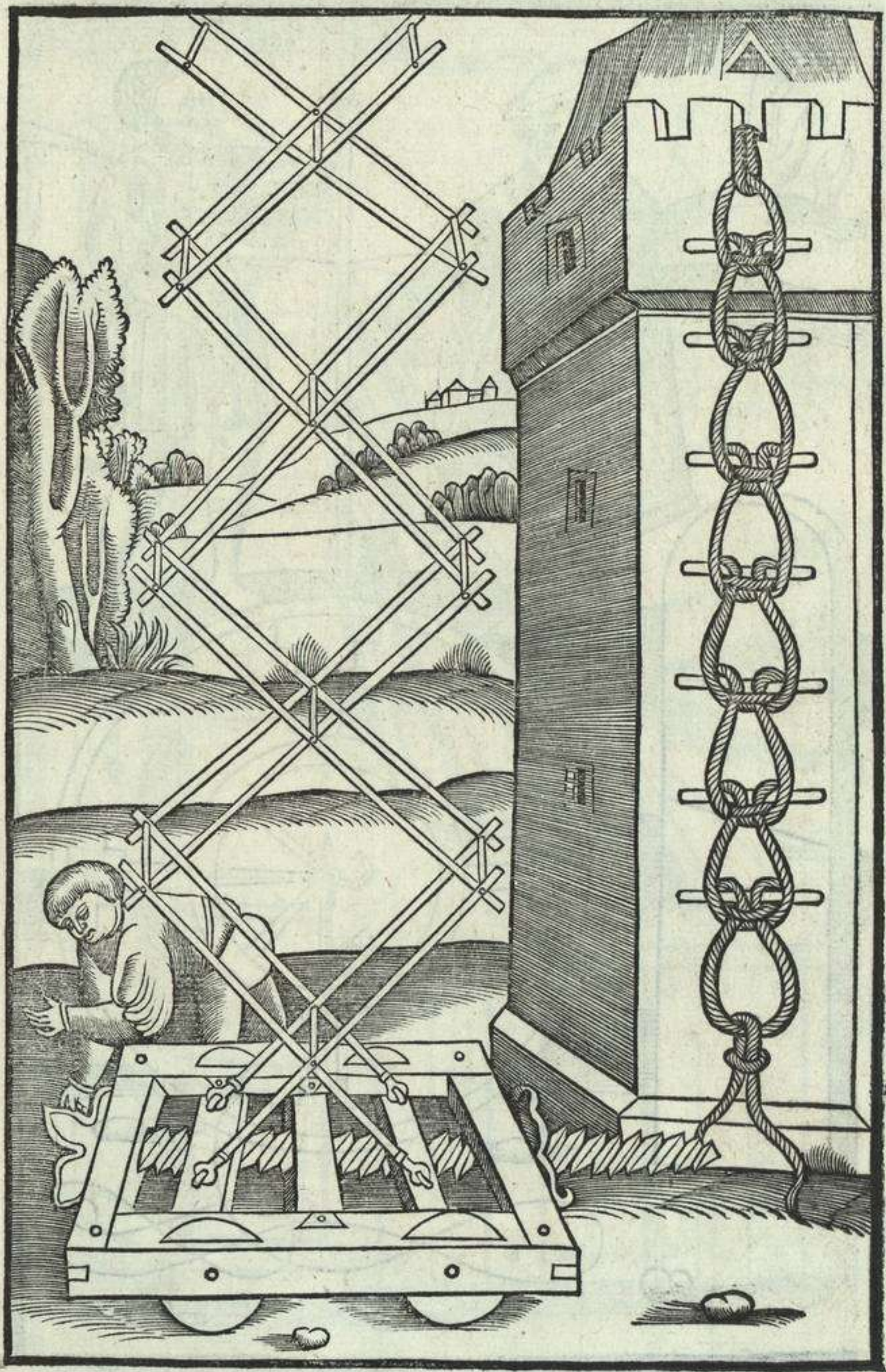

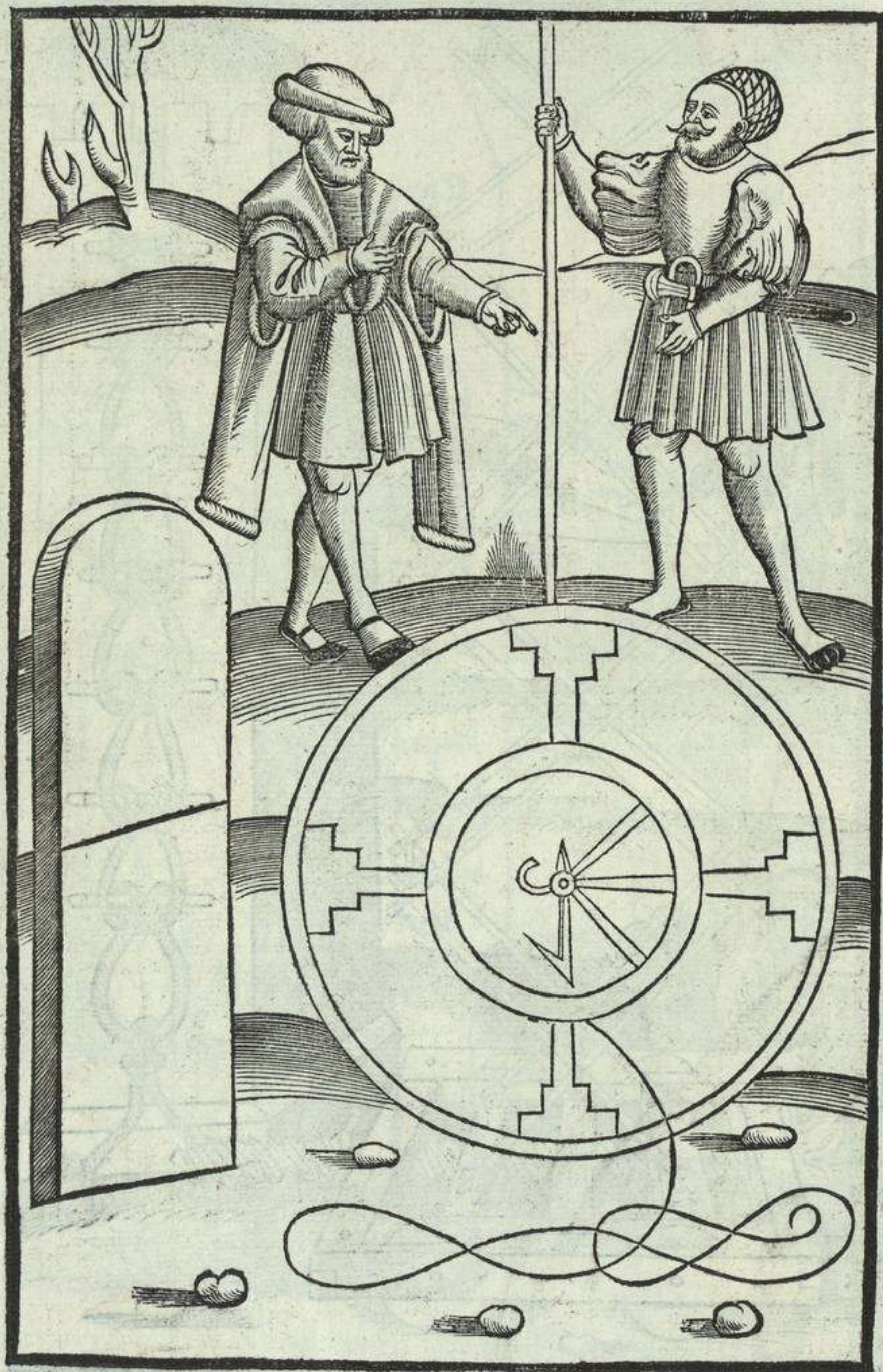

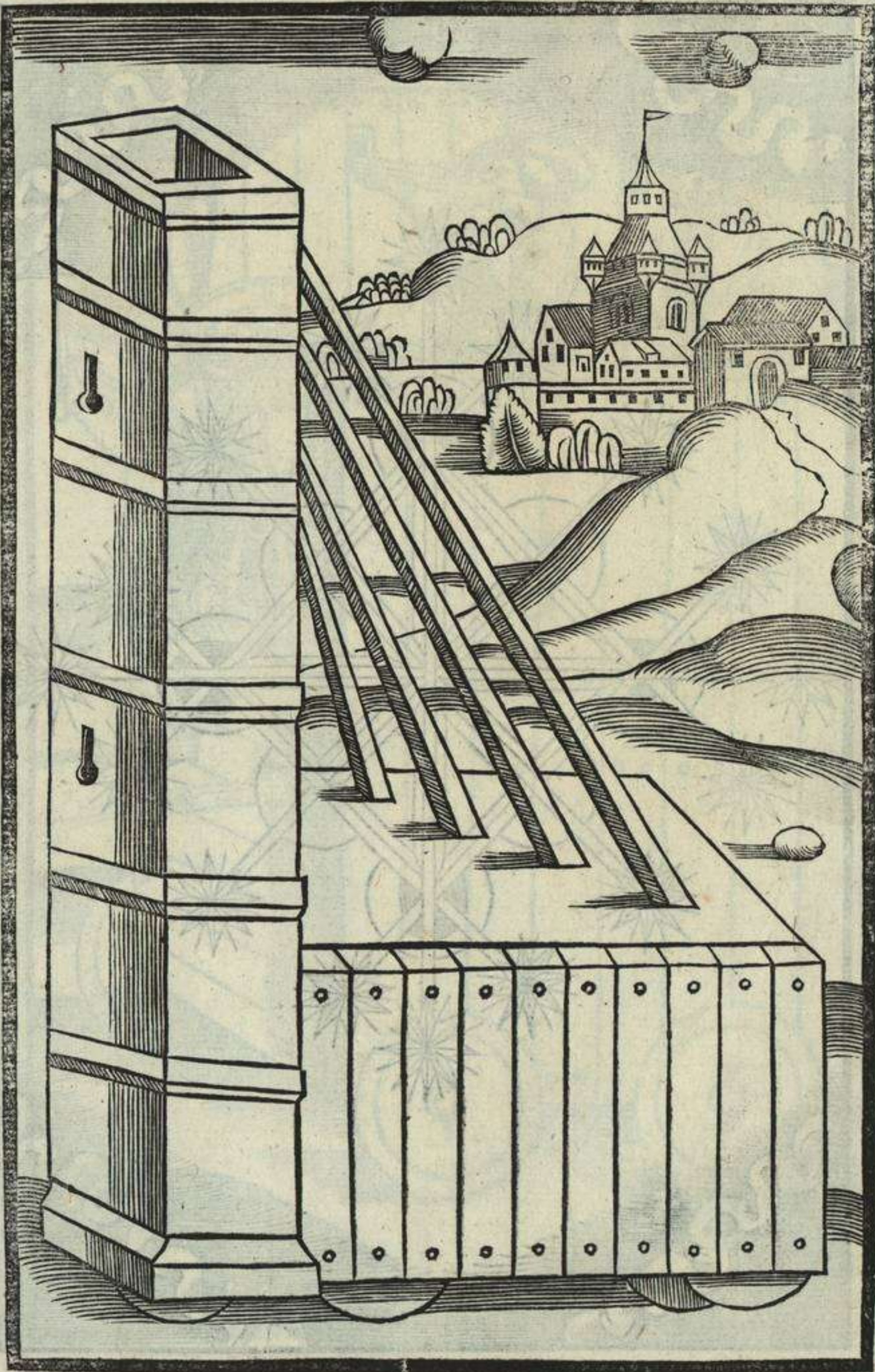

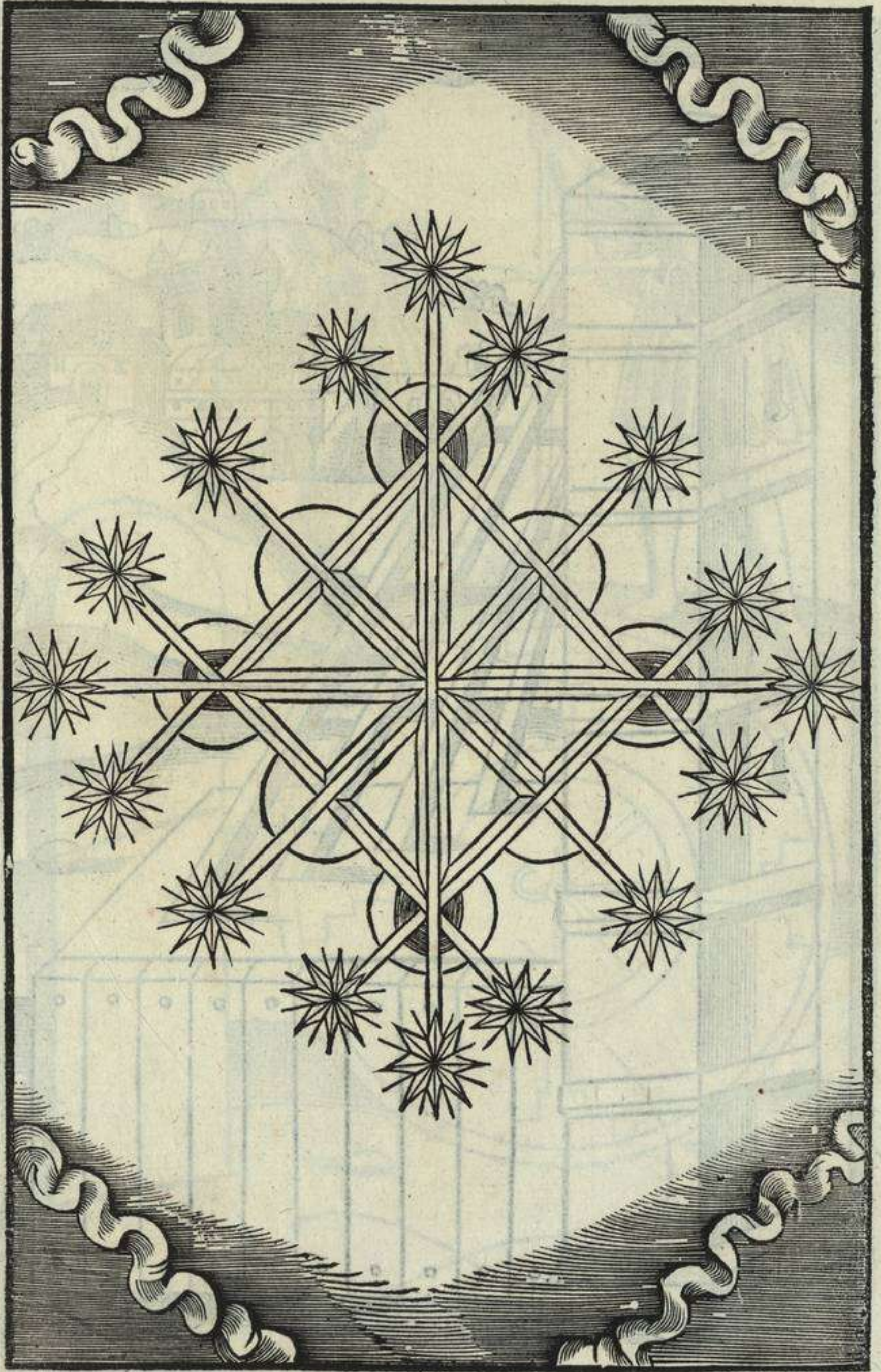

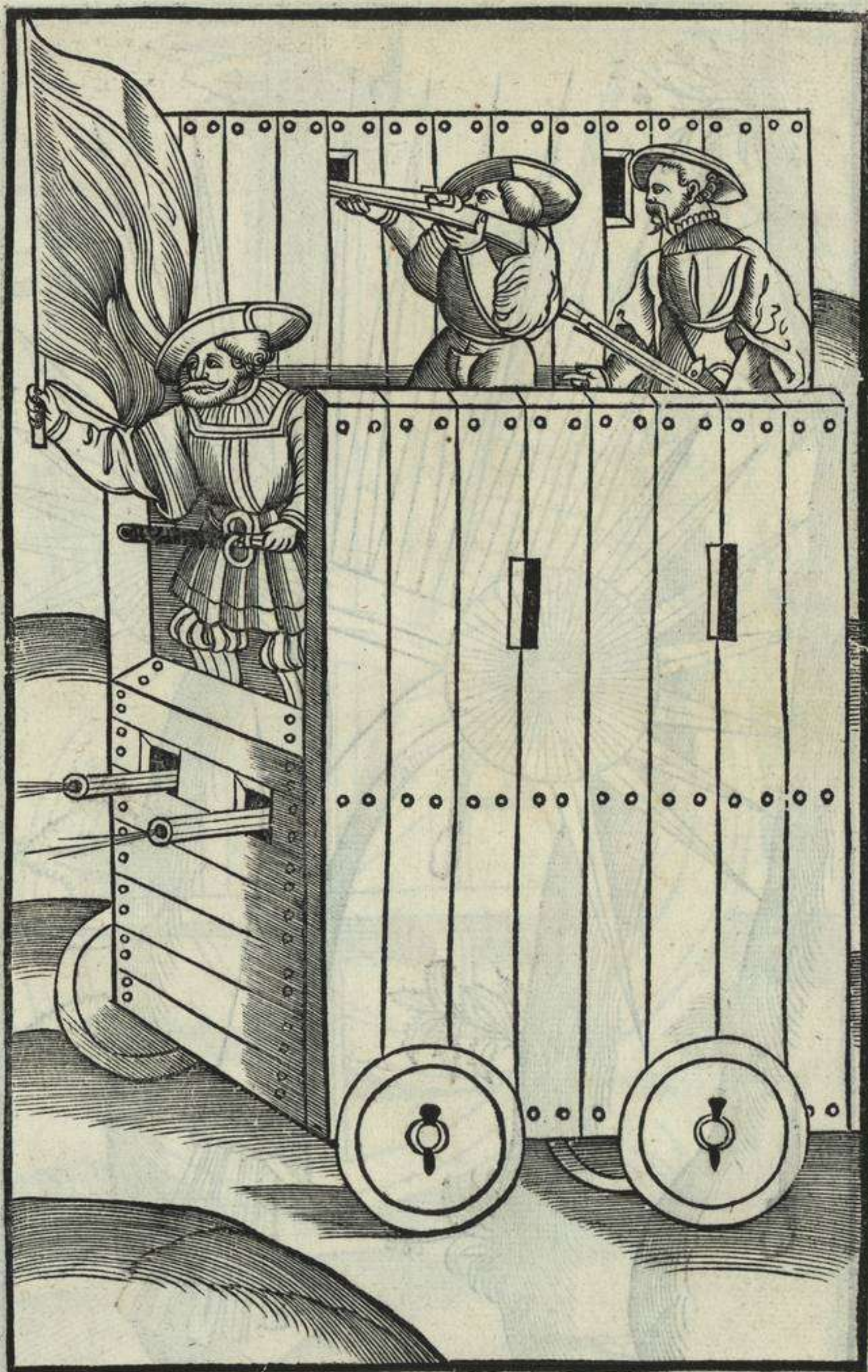

F

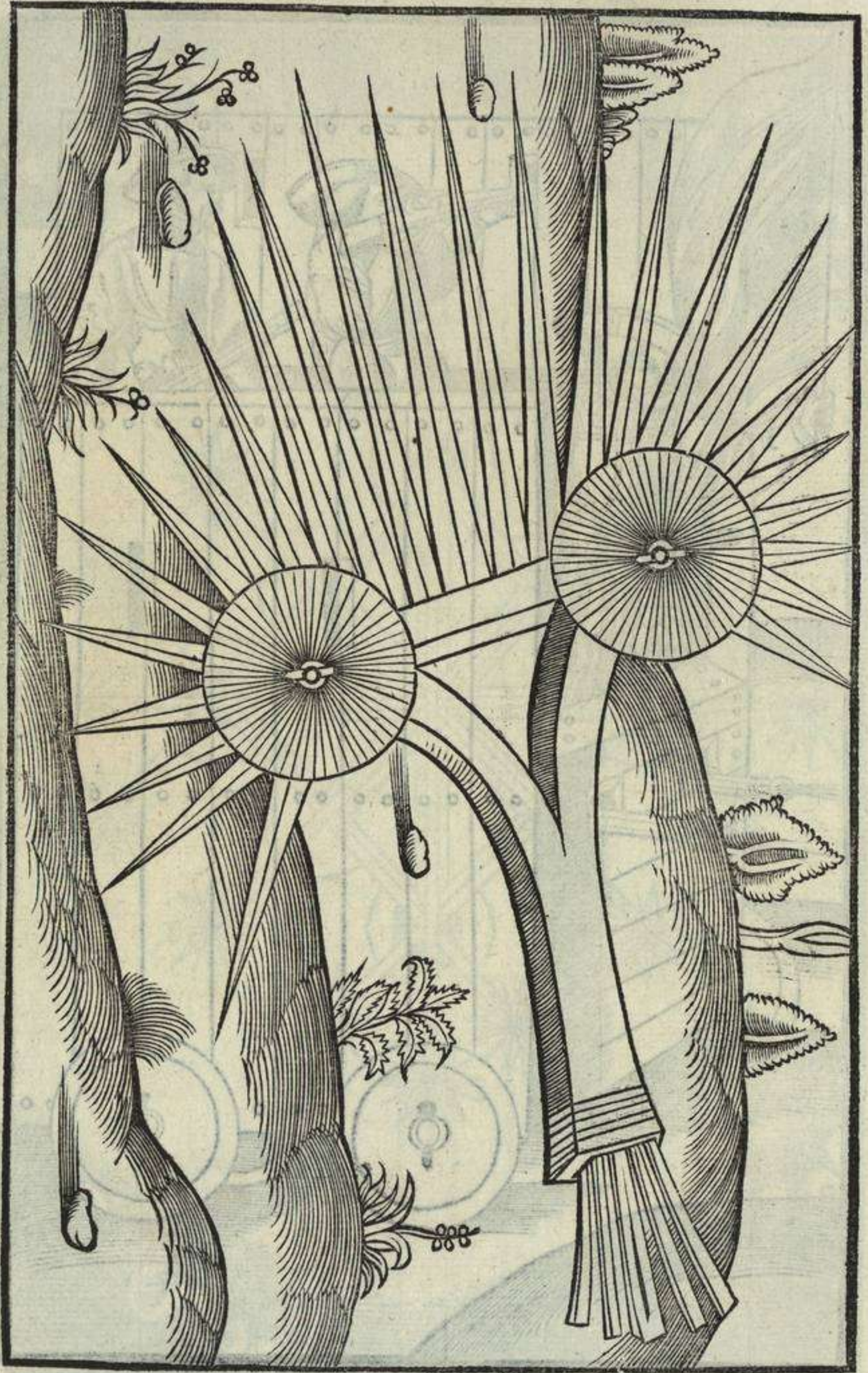

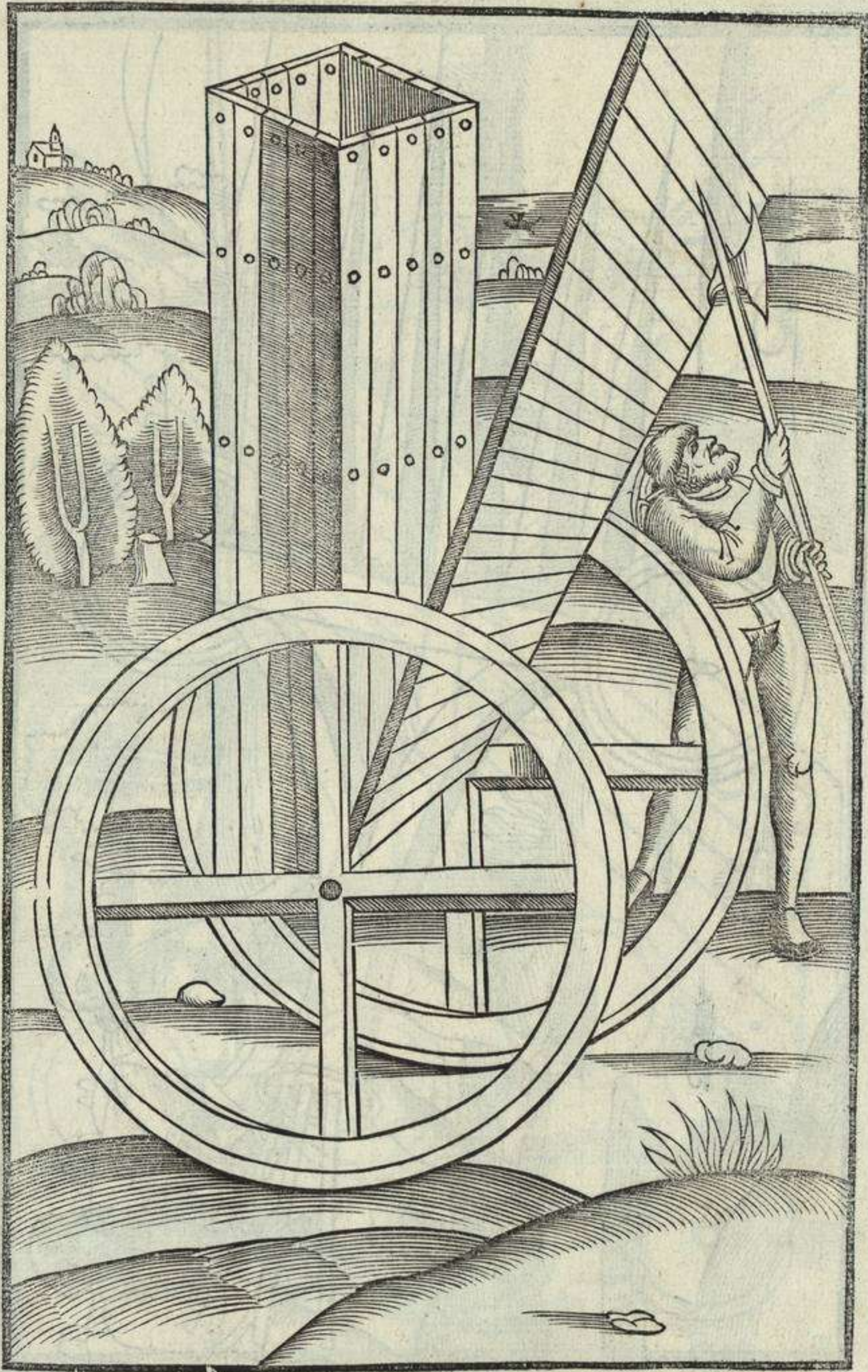
F ii

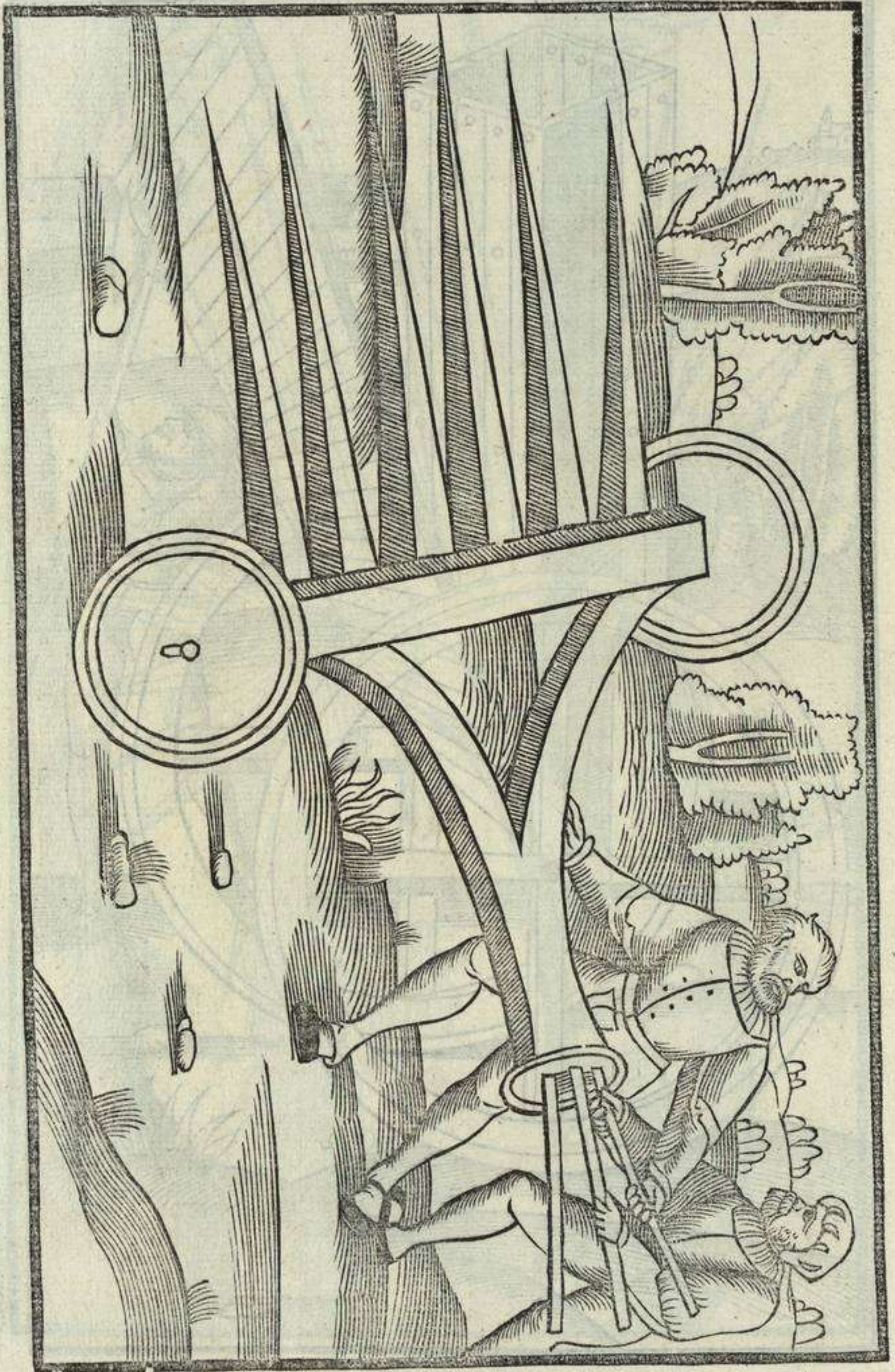
F ii

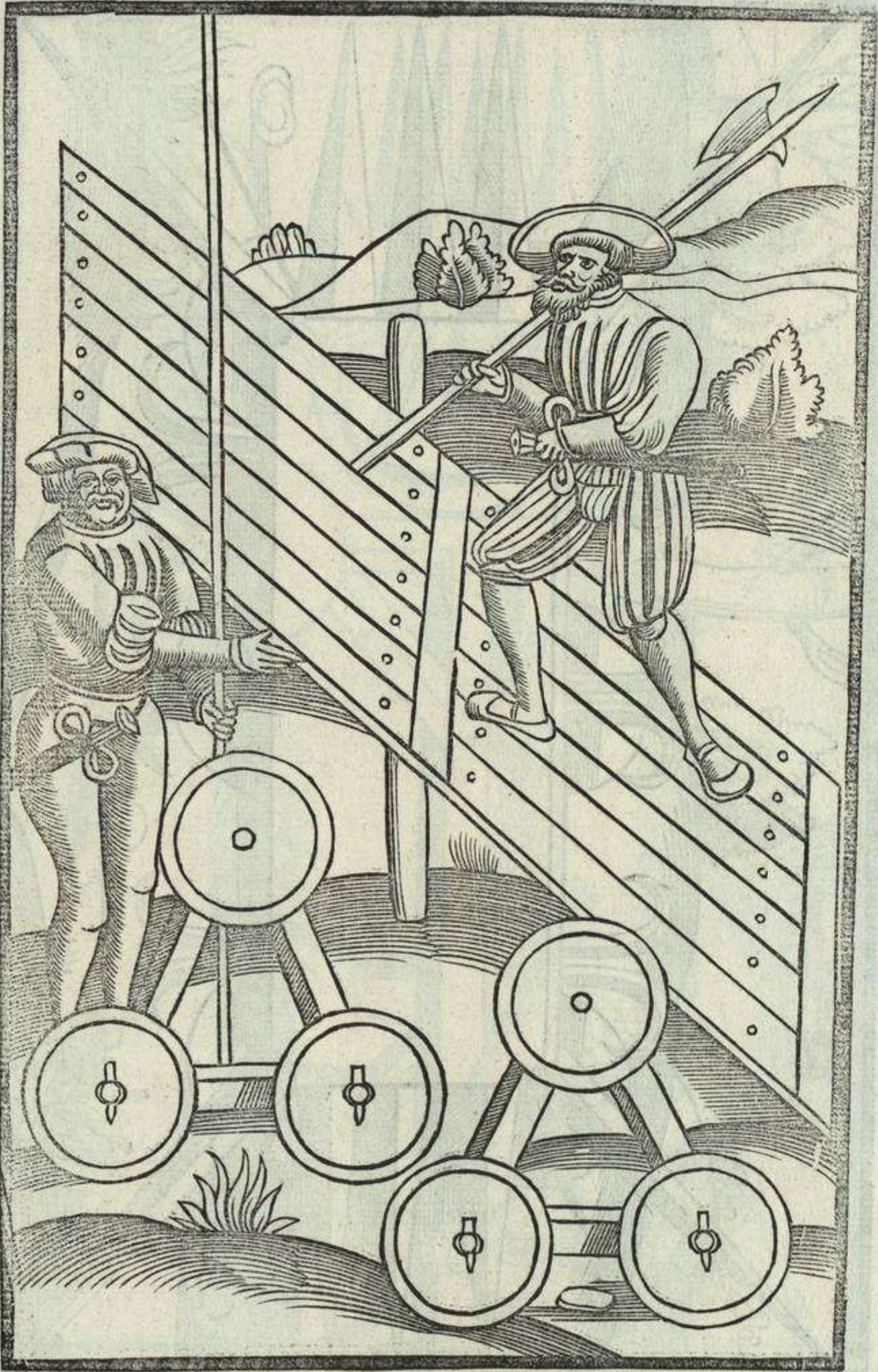

F iii

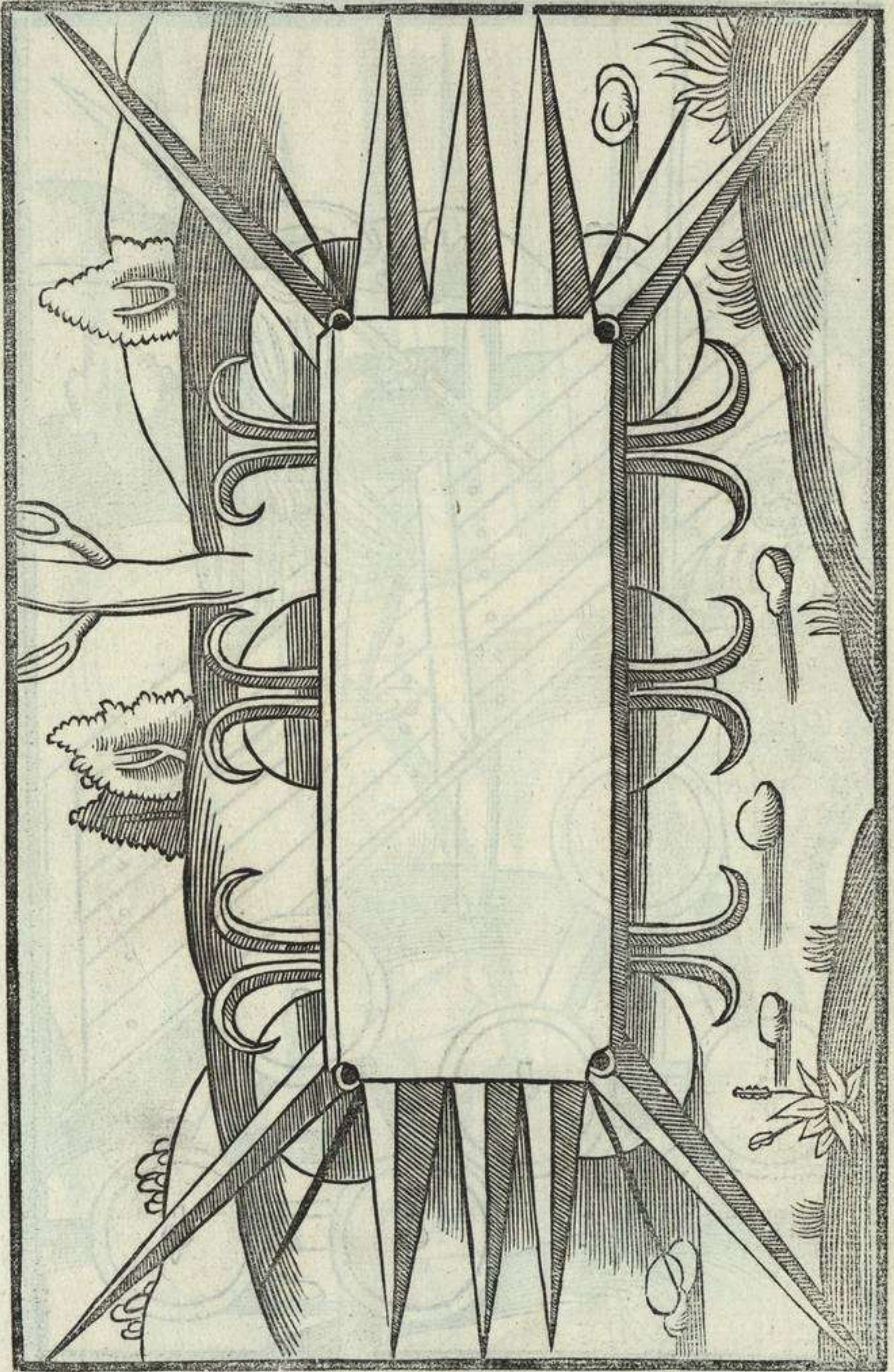

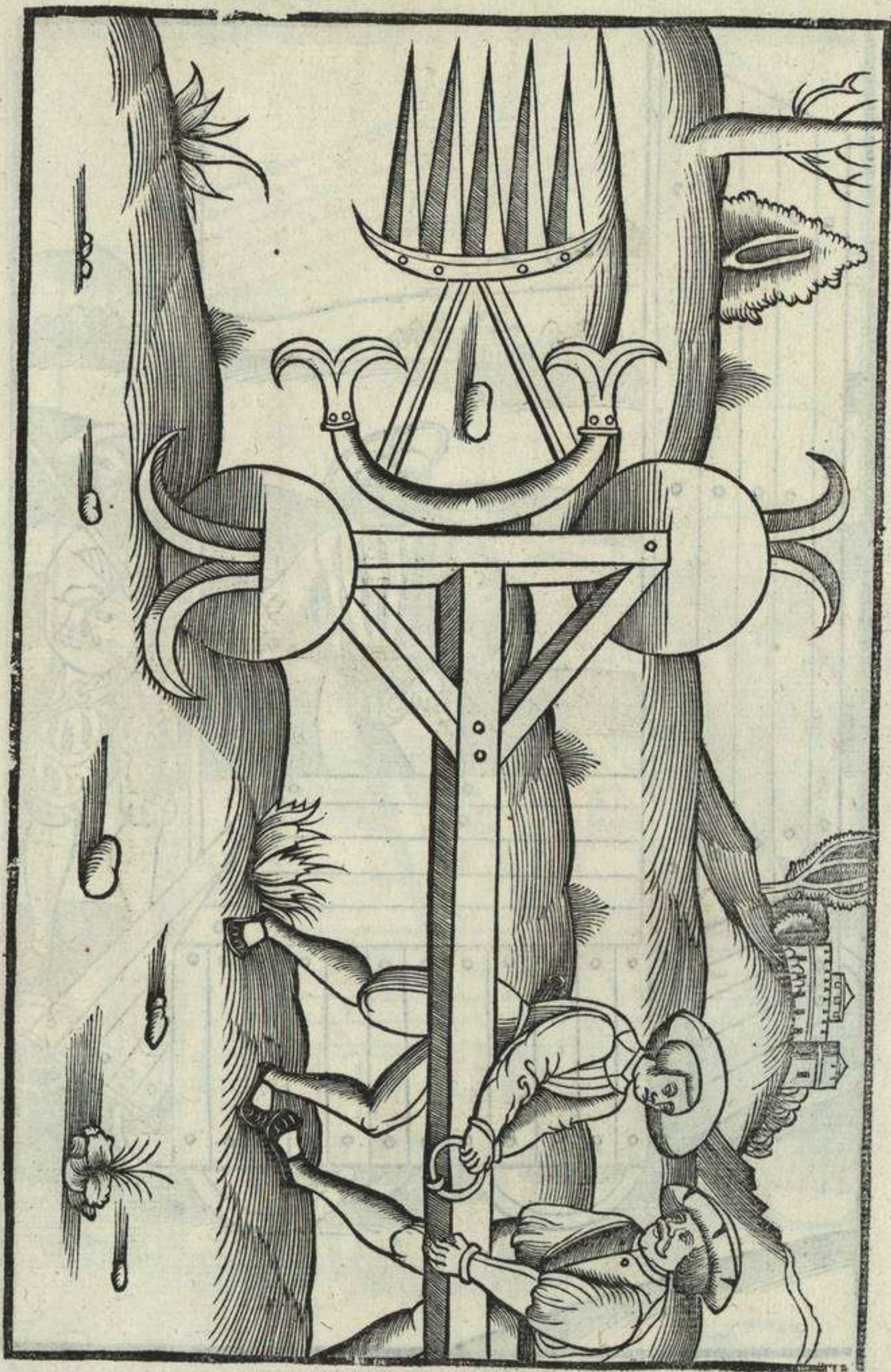

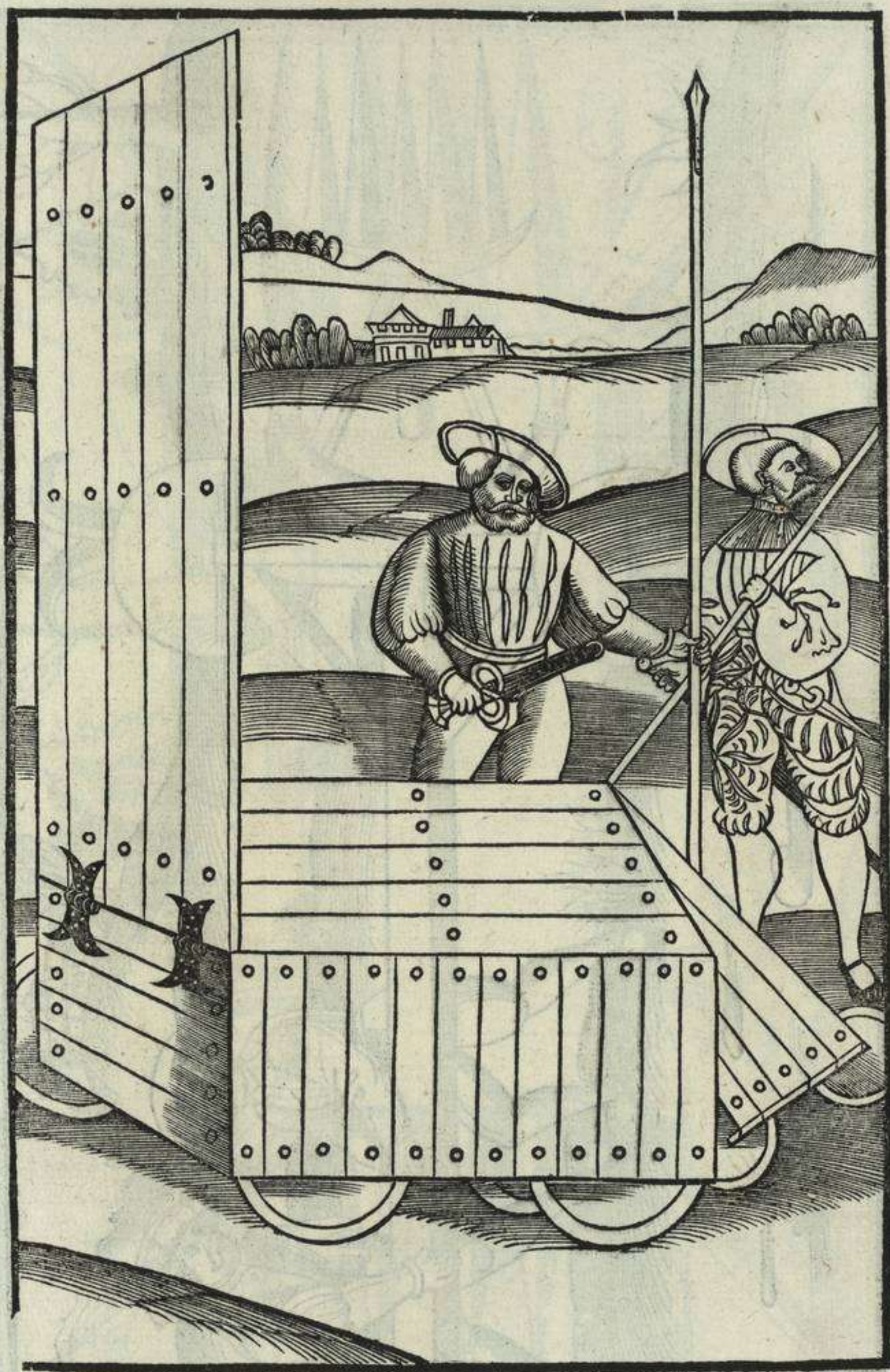

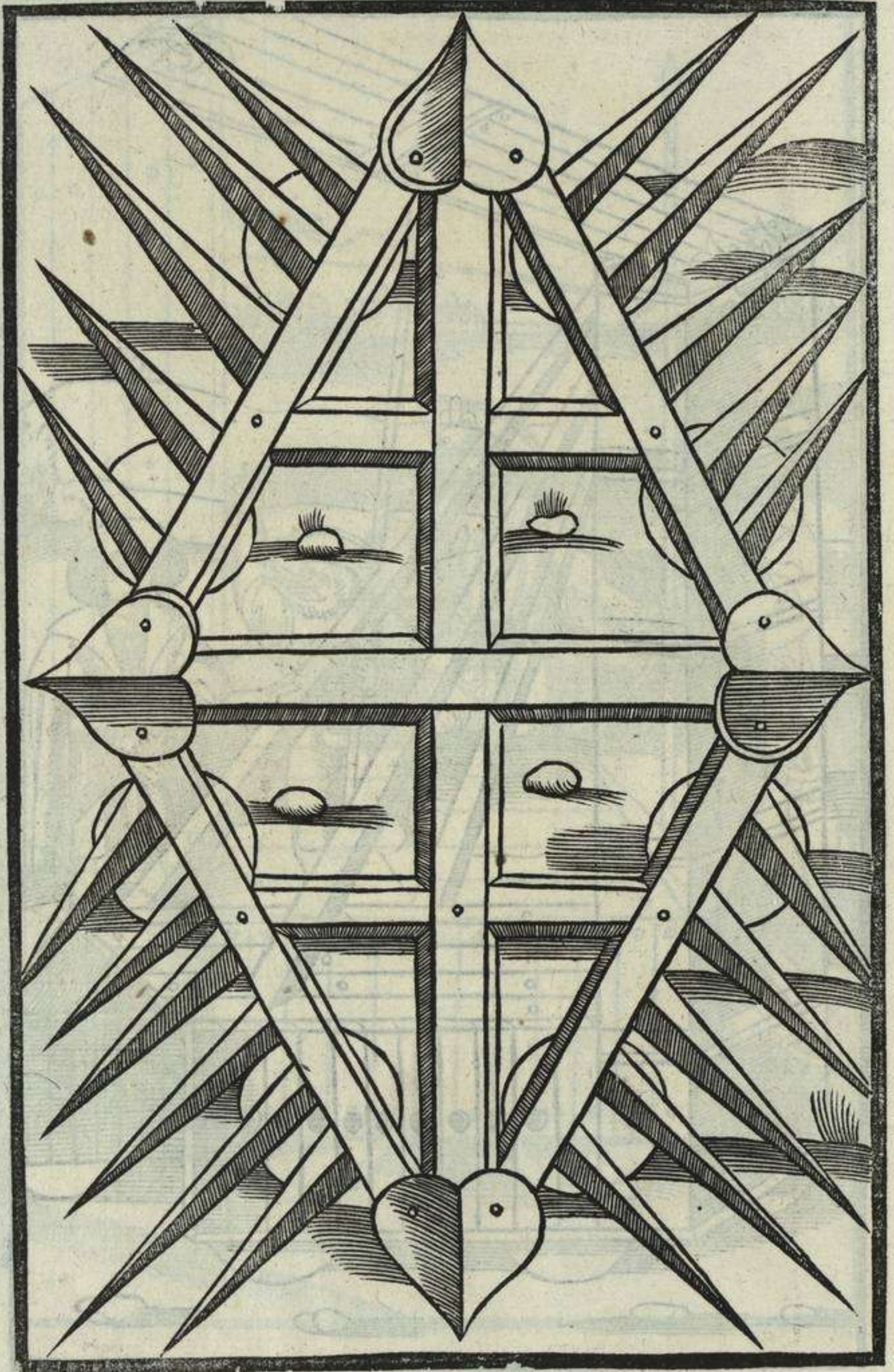

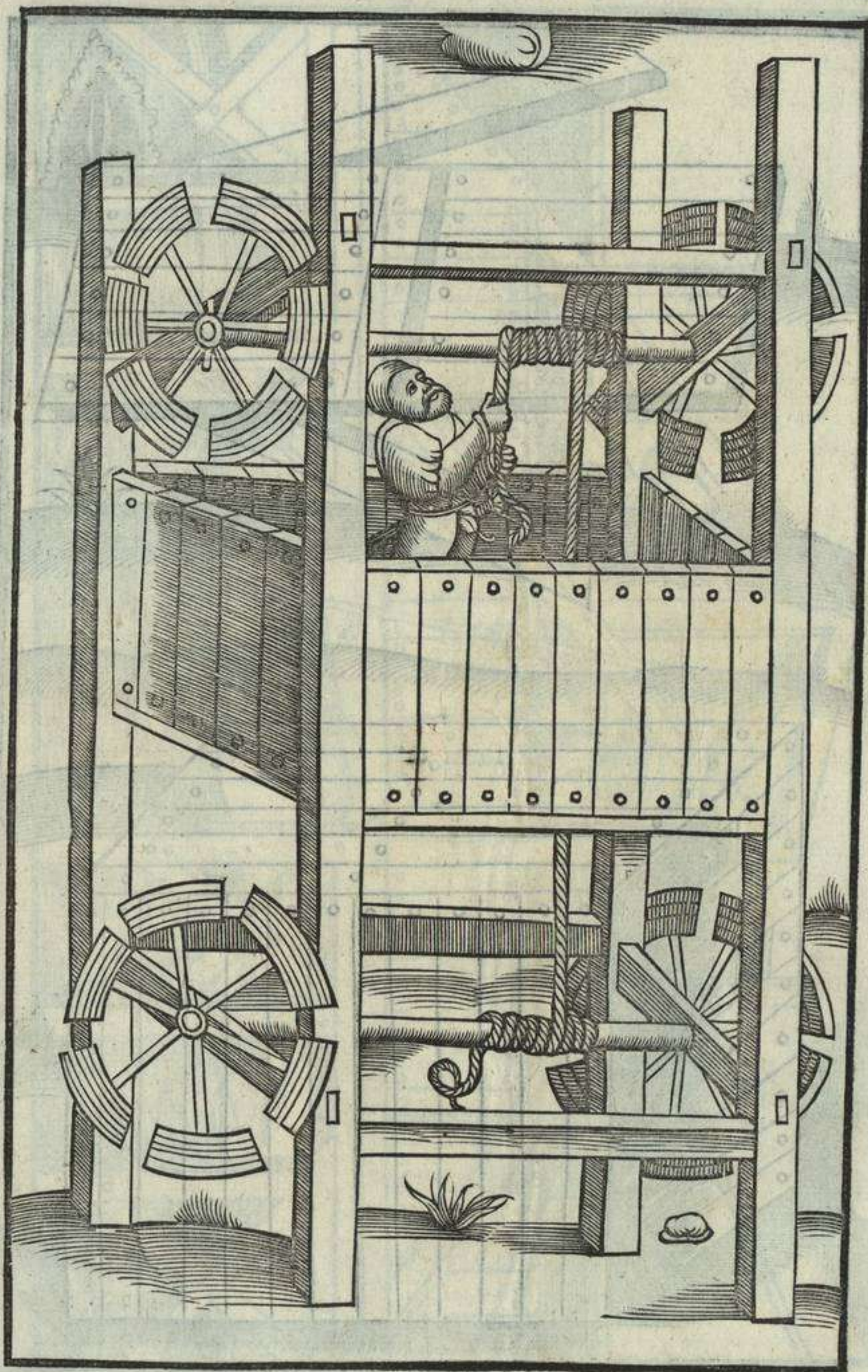

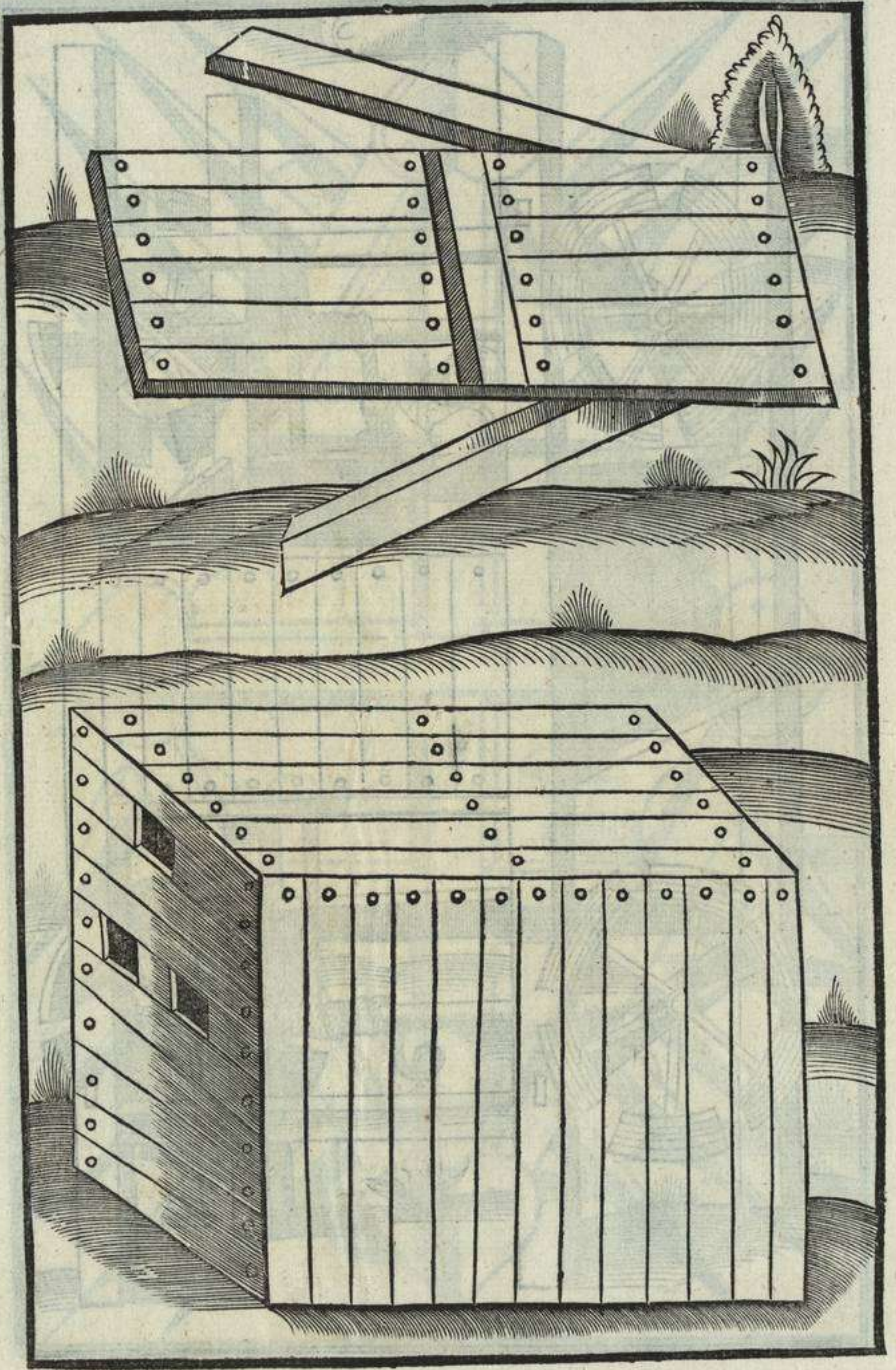

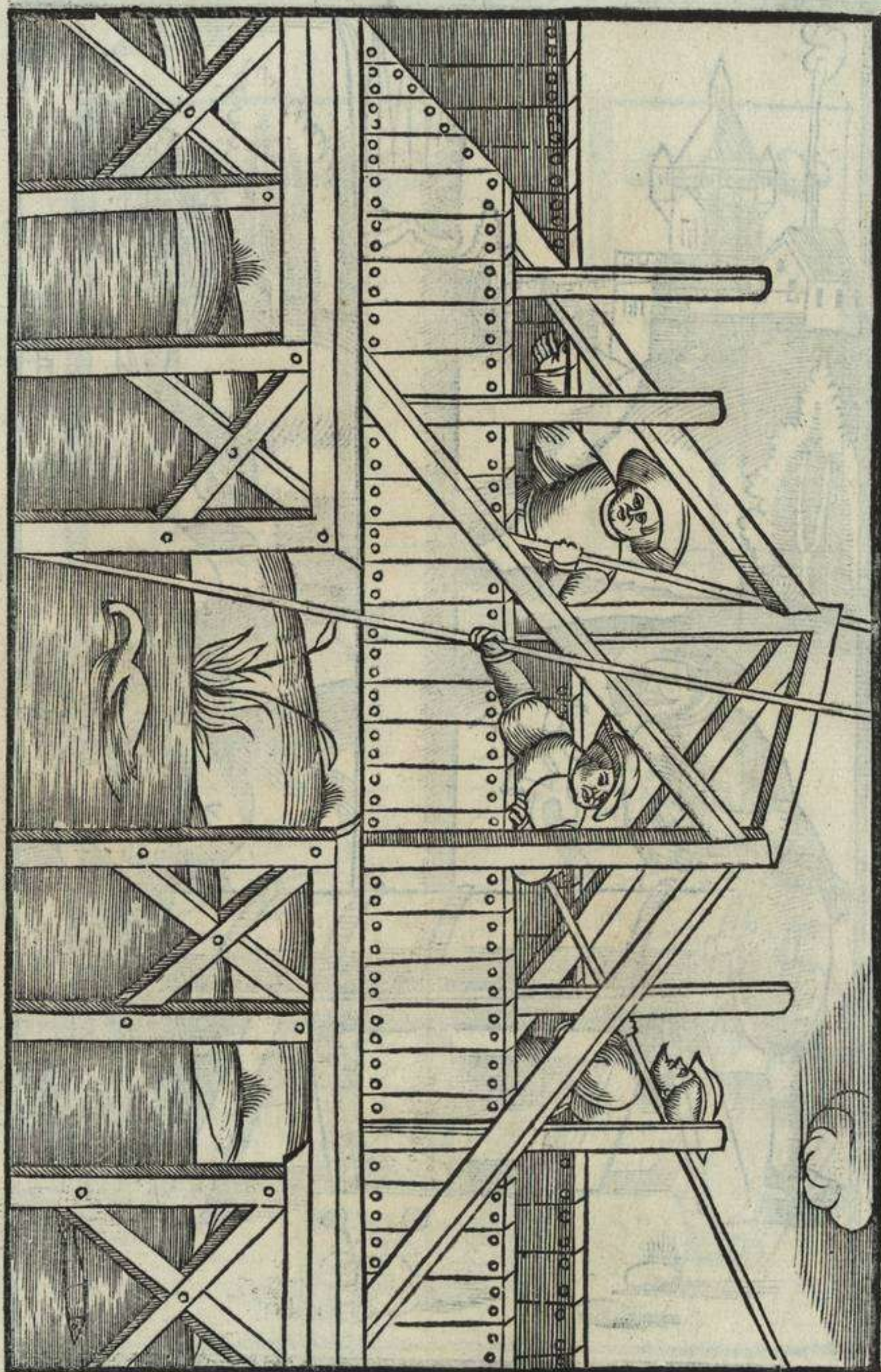

G

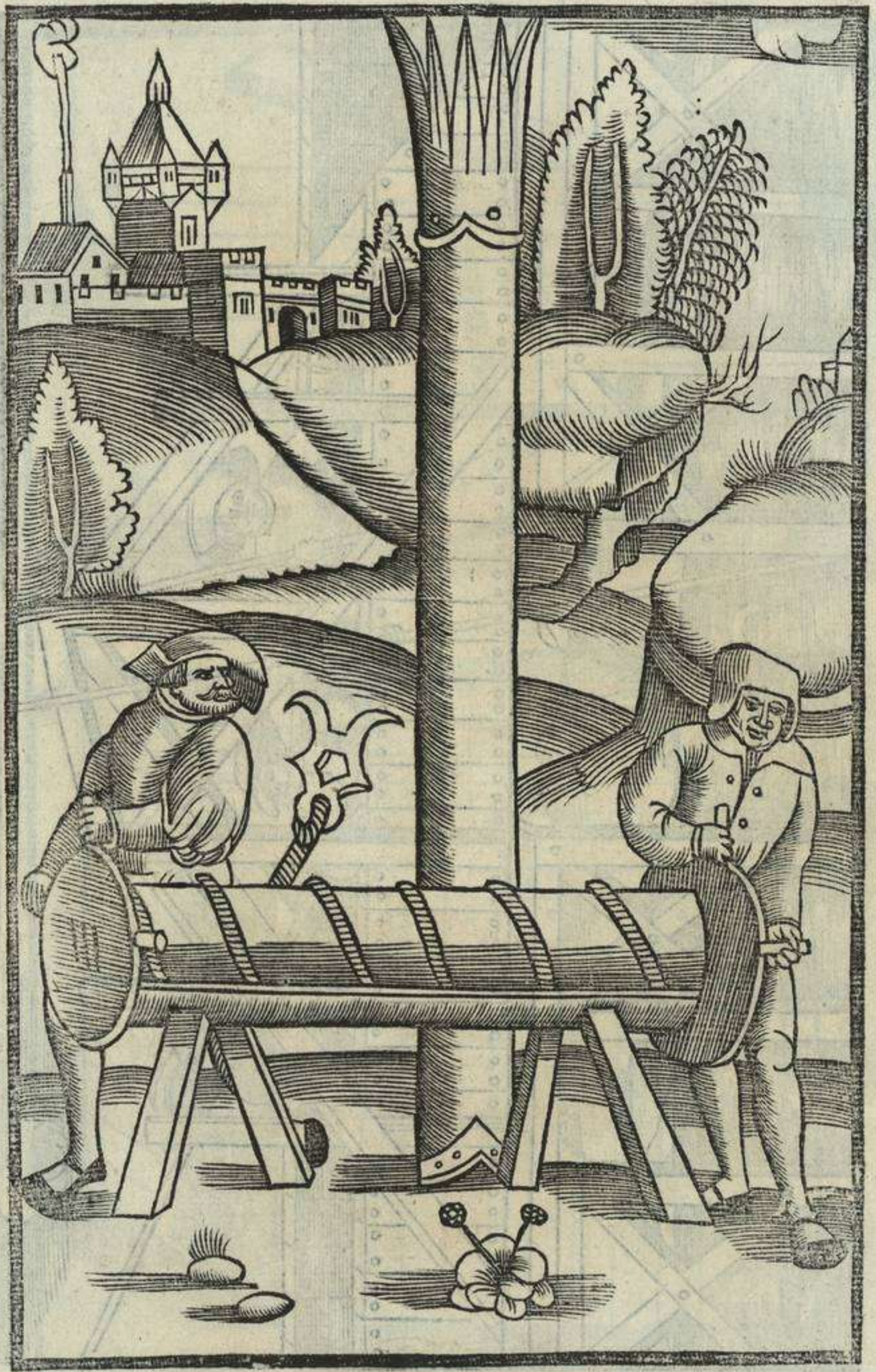

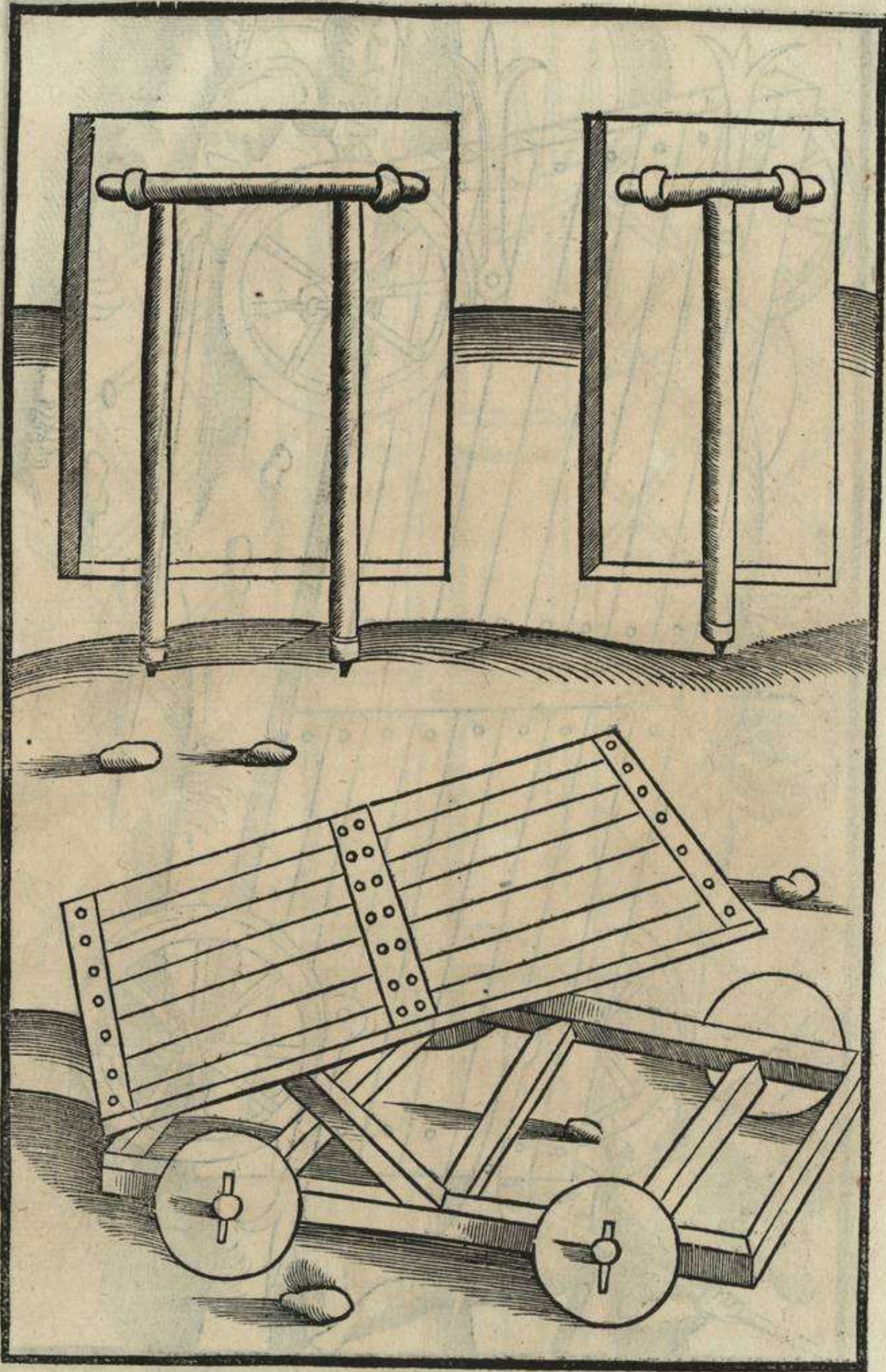
G ü

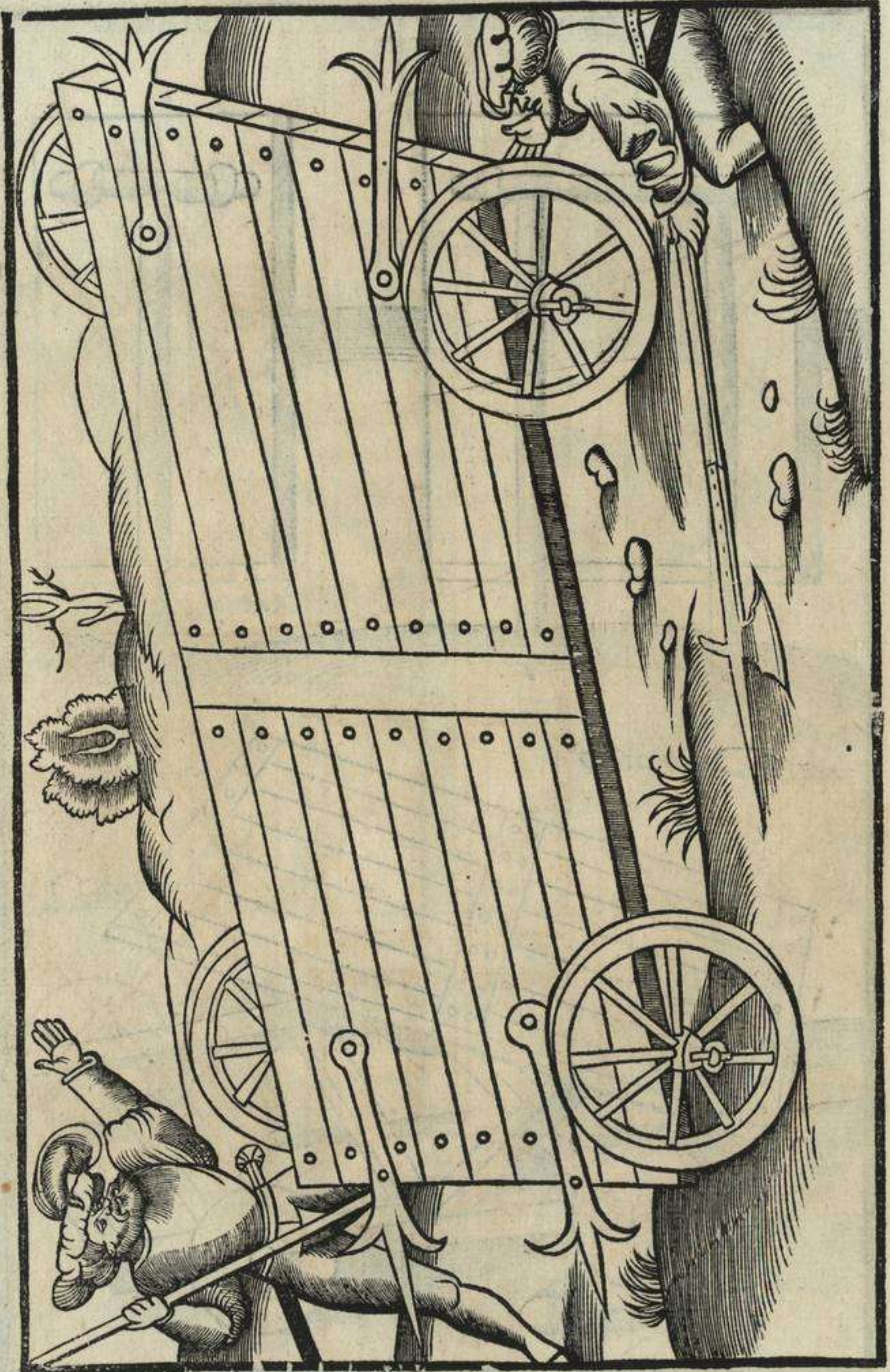
ü 9

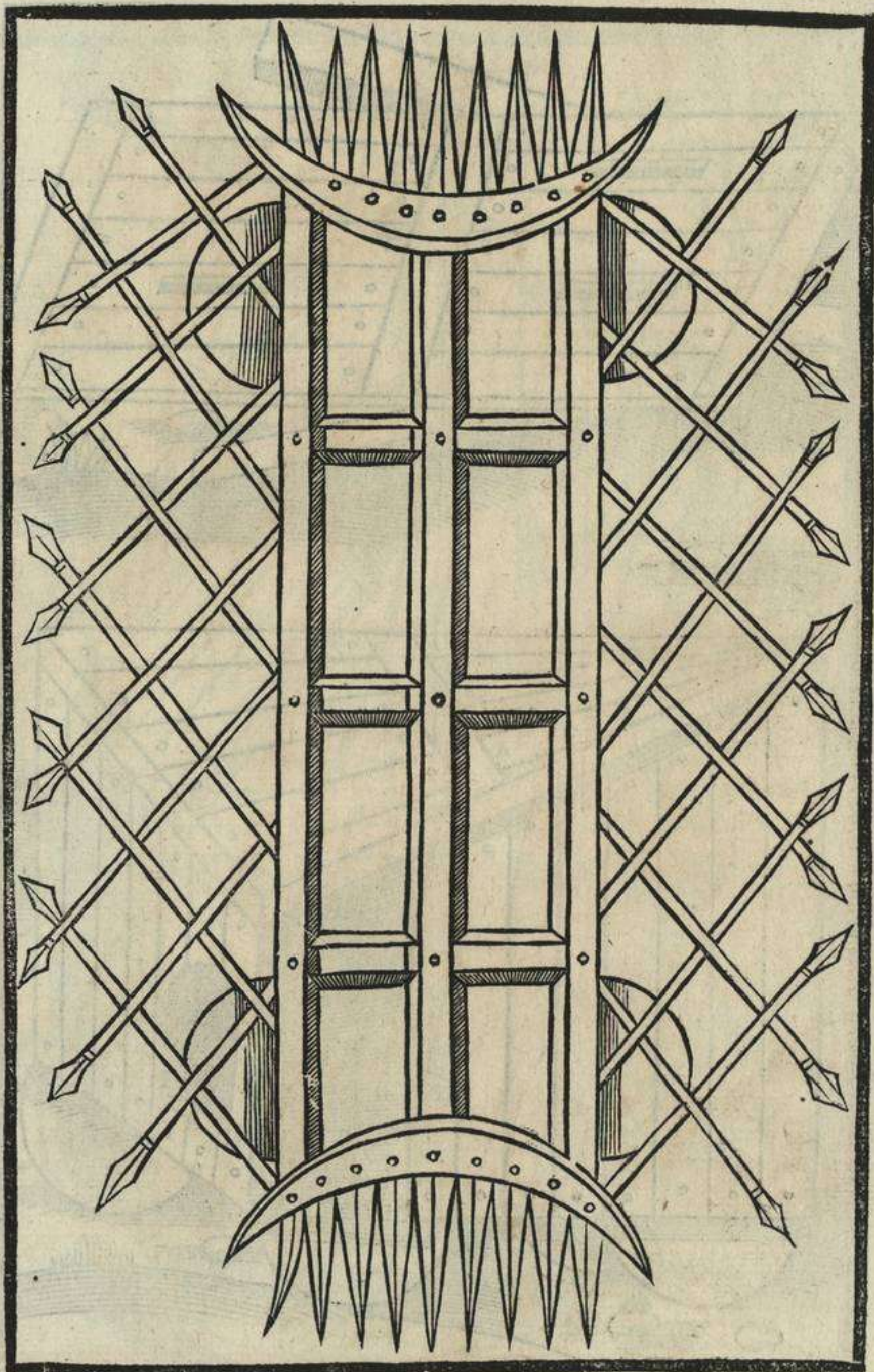

G iii

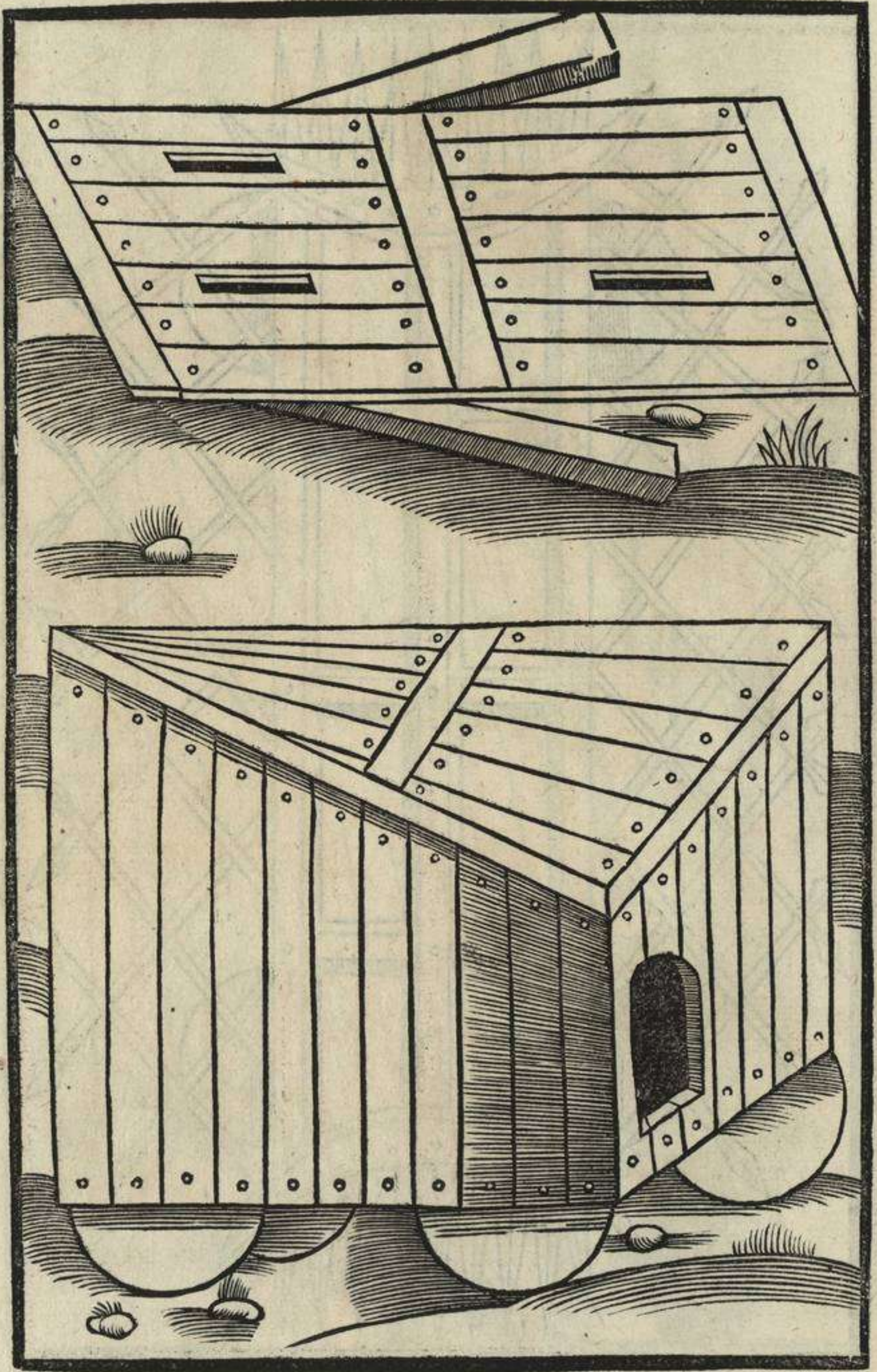

lib. II. tit. I.

I inis Secundi libri.

FLAVII VEGETII

RENATI DE RE MILITARI

I libri Tertii prologus.

Thenienses & Lacedæmonios ac Macedonas rerum potitos, prisci testantur annales. Verum apud Athenienses, non solum rei bellicæ, sed etiam diuersarum artium viguit industria. Lacedæmoniis autem præcipua fuit cura bellorum. Primi namque experimenta pugnarum de euentibus colligentes, artem præliorum scripsisse firmantur vsque eò vt rem militarem, quæ virtute sola, vel certè fœlicitate creditur contineri, ad disciplinam perititiq; studia reuocarent: ac magistros armorû (quos *τακτικούς* appellauerunt) iuuetutem suam vsu varietatemq; pugnandi præciperent edocere. O viros summa admiratione laudandos, qui eam præcipuè artem ediscere voluerunt, sine qua aliæ artes esse non possunt. Horum sequentes instituta Romani, Martii operis præcepta, & vsu retinuerunt, & literis prodiderunt. Quæ per diuersos authores librosq; dispersa, imperator inuicte, mediocritatem meam abbreviare iussisti, ne vel fastidium nasceretur ex plurimis, vel plenitudo fidei deesset in paruis. Quantum autem in præliis Lacedæmoniorû disciplina profuerit (vt omittam cæteros) Xanthippi declaratur exemplo, qui Attilium regulum, Romanûq; exercitum, sæpe victorem cum Carthaginensibus, non virtute, sed artis solo ferè auxilio, prostratis exercitiis, cœpit ac domuit, vnôq; congressu triumphans bellum omne confecit. Nec minus Hannibal petiturus Italiam Lacedæmonium doctorem quæsiuit armorum: cuius monitis tot consules, tantâsq; legiones, inferior numero ac viribus, interemit. Ergo qui desyderat pacem præparet bellum. Qui victoriam cupit, militem imbuat diligenter. Qui secundos optat euentus, dimicet arte nō casu. Nemo prouocare, nemo audet offēdere, quem intelligit superiorem fore si pugnet.

Lacedæmoniorum circa bellum cura.

Xanthippus rei militaris peritus.

Hannibal rei militaris studiosus.

Qui modus debeat esse exercitus.

Cap. I.

Rimus liber tyronum delectum exercitiumq; deprompsit, sequens legionis institutionem disciplinamq; edocuit militarem. Hic autē tertius classicum sonat. Ideo enim illa præmissa sunt, vt hæc, in quibus peritia certaminum & victoriæ summa cōsistit, disciplinæ ordine custodito, et intelligerētur celerius, et amplius adiuuarent. Exercitus dicitur tā legionum, quàm etiam auxiliorû: nec non etiã equitum, ad gerendū bellum multitudo collecta. Huius modus à magistris queritur armorû. Nam cū Xerxis & Darii & Mithridatis cæterorûq; regū, qui innumerabiles armauerāt populos, exempla leguntur, euidenter apparet nimium copiosos exercitus, magis propria multitudo, q̄ hostium virtute depressos. Nam pluribus casibus subiacet amplior multitudo

Exercitus.

multitudo. In itineribus pro mole sua semper est tardior. In longiore autē agmine, etiam à paucis superuentū assolet pati. In locis autem asperis vel fluminibus transeundis, propter impedimentorum moras sæpe decipitur. Præterea ingenti labore numerosis animalibus equisque pabula colliguntur. Rei quoque frumētariæ difficultas, quæ in omni est expeditione vitanda, cito maiores fatigat exercitus. Nam quantolibet studio præparetur annona, tanto maturius deficit, quanto pluribus erogatur. Ipsa quoque aqua nimiae multitudini aliquando vix sufficit. Quòd si casu acies verterit tergum, necesse est multos cadere de multis, & illos qui effugerint, ut semel territos, postea formidare conflictum. Veteres autem, qui remedia difficultatum experimentis didicerant, non tam numerosos, quam eruditos armis habere exercitus voluerunt. Itaque in leuioribus bellis vnam legionem, mixtis auxiliis, hoc est, decem milia peditum & duo milia equitum, crediderunt posse sufficere, quam manū prætores velut minores duces, ad expeditionem sæpe ducebant. Quòd si magnæ hostium copiæ dicerentur, consularis potestas cum 20 milibus peditū & quatuor equitum, tanquam comes maior mittebatur. Quòd si infinita multitudo de gentibus fortissimis rebellasset, tunc nimia necessitate cogente, duo duces et duo mittebantur exercitus, cū eiusmodi præcepto ut prouiderent ne quid respub. detrimenti capiat, Consules ambo. Denique cum in diuersis regionibus contra diuersos hostes à Pop. Rom. annis pene omnibus pugnaretur, ideo sufficiebant militum copiæ, quòd vtilius iudicabāt non tam grandes exercitus habere, quam armis instructos. Illa tamen ratione seruata, ne vnquam amplior multitudo sociorum auxiliarium esset in castris, quam ciuium Romanorum.

Quemadmodum sanitas gubernetur exercitus.

Cap. II.

NVnc (quod vel maximè prouidendum est) quemadmodum sanitas custodiatur exercitus admonebo, hoc est, locis, aquis, temperie, medicina, exercitio. Locis, ne in pestilenti regione iuxta morbosas paludes, ne aridis et sine opacitate arborū campis, aut collibus, ne sine tentoriis estate milites commorentur: ne tardius egressi, & calore solis, & fatigatione itineris contrahant morbum, sed potius in æstate ante lucem ad loca, cœpto itinere destinata perueniant. Ne sęua hyeme iter per niues ac pruinas noctibus faciant, aut lignorū patiātur inopiam, aut minor illis vestiū suppetat copia. Nec sanitati enim, nec expeditioni idoneus miles est, qui algere compellitur. Nec perniciosus nec palustribus aquis vtatur exercitus. Nam malæ aquæ potus, veneno similis, pestilentiam bibentibus generat. Iam verò ut hoc casu ægri contubernales oportunis cibus reficiantur, ac medicorum arte curētur, Principū Tribunorumque & ipsius Comitum, qui maiorem sustinet potestatem, iugis queretur diligentia. Male enim cum his agitur, quibus necessitas & belli incumbit & morbi. Sed rei militaris periti, plus quotidiana armorū exercitia ad sanitatem militum putauerunt prodesse, quàm medicos. Itaque pedites sine intermissione imbribus vel niuibus sub tecto, reliquis diebus exerceri in campo voluerunt. Similiter equites non solum in planis, sed etiam in abruptis, & fossarum hiatu difficillimis semitis sęque & equos suos assidue exercere iusserunt, ut nihil iis in necessitate prælii accidere posset incognitum.

Ex quo

Ex quo intelligitur, quāto studiosius armorum artem docendus sit semper exercitus, cum ei & laboris consuetudo in castris sanitatem, & in conflictu possit præstare victoriam. Si autumnali æstiuoq; tempore diutius in iisdem locis militum multitudo consistat, ex contagione aquarum et odore ipsius fœditatis vitiatibus haustibus & aëre corrupto perniciosissimus nascitur morbus, qui prohiberi non potest aliter, nisi frequenti mutatione castrorum.

Quanta cura prouidenda sint atq; seruanda pabula & frumenta Cap. III.

Ordō postulat vt de com meatu pabuli frumentiq; dicatur. Sepius enim penuria, quā pugna consumit exercitū, et ferro seuior fames est. † Deinde reliquis casibus potest in tempore subueniri, at pabulatio & annona in necessitate *Veritas* remedium non habent, nisi antè condantur. In omni expeditione vnum & maximū consiliū est, vt tibi sufficiat victus, hostes frāgat inopia. Antè igitur quā inchoetur bellum, de copiis expensisq; solers debet esse tractatus, vt pabula, frumentū, cæteræq; annonariæ species, quas à prouincialibus consuetudo deposcit, *Annonariæ species.* maturius exigantur, & in opportunis ad rem gerendā ac munitissimis locis, amplior semper modus quā sufficit aggregetur. Quod si tributa deficiunt, p̄rogato auro comparanda sunt omnia. Neq; enim diuitiarum secura possessio est, nisi armorum defensione seruetur. Frequēter autem necessitas geminatur, & obfidio sæpe fit longior quā putatur: cū aduersarii etiā ipsi esurientes circūfidere non desinant, quos fame sperant esse vincendos. Præterea quicquid in pecore, vel quacūq; fruge vinóq; hostis inferens bellū ad victum suū poterit occupare, nō solum admonitis per edicta possessoribus, sed etiam coactis per electos perscrutatores ad castella idonea & armatorū firmata præsiidiis, vel ad tutissimas conferendum est ciuitates, vrgendiq; prouinciales vt ante irruptionem seq; & sua mœnibus condant. Reparatio enim murorum tormentorūq; omnium, antè curanda est. Nam si semel hostes præueniunt occupatos, metu vniuersa turbantur. Et quæ ex aliis vrbibus petenda sunt, interclusis itineribus denegantur. Sed si delis seruatorum custodia, & erogatio moderata, consuevit sufficere pro copia, maximè si ab initio procurentur. Cæterum fera parsimonia est, tum seruare cum deficit In arduis expeditionibus, per capita magis militū quā per dignitates ab antiquis præbebantur annonæ, ita vt post necessitatem eisdē à rep. redderentur. Hyeme lignorū & pabuli, æstate aquarum vitanda est difficultas. Frumenti verò, vini & aceti, nec nō etiā salis omni tēpore necessitas declinanda: ita vt vrbes atq; castella ab iis militibus, qui minus prōpti inueniūtur in acie, armis, sagittis, fustibalis, fundis etiā et saxis, onagris, balistisq; defendātur. Præcipuèq; cauēdū videtur ne aduersariorū dolo atq; piuriis decipiatur prouincialium incauta simplicitas. Frequētius enim cōventionū pacisq; simulatio credulis q̄ arma nocuerūt. Qua ratione famē collecti patiūtur hostes, dispersi verò crebris superuētibus facile vincuntur.

Quemadmodum oporteat prouidere ne milites seditionē faciant. Cap. III.

Interdū mouet tumultū, ex diuersis locis collectus exercitus: & cū pugnare nō lit, irasci se simulat, vt nō ducatur ad bellū: quod ii præcipuè faciūt, qui in sedibus ocio

H bus ocio

bus ociose delicatèq; vixerunt. Nā asperitate insoliti laboris offensi, quē in expeditione necesse est sustinere, præterea metuentes præliū, qui armorū exercitia declināt, ad eiusmodi præcipitantur audaciā. Cui vulnere multiplex medicina consuevit opponi, vt dum adhuc separati sunt in sedibus suis, tribunorū vel vicariorum, nec non etiam principum ad omnem disciplinā arctissima seueritate teneantur, nihilq; aliud, nisi deuotionē moderationēq; custodiant, nullis cōmeatibus vacent. Ad nomen, ad signa obseruare non desinant. Cāpi cursione (vt ipsi appellant) inspectionēq; armorū assiduē faciant. Ad sagittas iaciendas, ad missilia dirigenda, ad iactandos lapides, vel funda, vel manu. Ad armaturę gestum, ad vectes iactādos: p similitudine gladiatorū, pūctim cęsimq; feriendo, multo die vsq; ad sudorē sunt frequentissimē detinendi. Cursu etiam & saltu ad transmittendas fossas nihilominus imbuendi, si mare vel fluuius vicinus est sedibus. Aestiuo tēpore ad natandū cogēdi sunt omnes. Præterea syluā cedere, iter p dumosa et abrupta facere, materiē dolare, aperire fossam, occupare aliquē locum, et ne à cōtubernalibus detrudantur, in scutis inuicem obuiantibus niti. Ita exercitati atq; eruditi in sedibus milites Rhomani, siue legionarii, siue auxiliares, siue equites fuerint, cum ad expeditionē ex diuersis conuenerint locis, emulatione virtutis, prælium magis necesse habeāt optare q̄ ociū. Nemo cogitat de tumultu, qui fiducia de arte vel viribus gerit. Dux autē esse debet attētus, vt in omnibus legionibus siue auxiliis, vel vexillationibus, à tribunis, vicariis, principibusq; si qui turbulenti vel sediciosi fuerint milites, non pro inuidia suggerentiū, sed pro rerū veritate cognoscat, eosq; prudētiori consilio segregatos à castris, ad agendū aliquid quod ipsis propè videatur optabile: aut ad castella vrbēsq; deputent muniēdas atq; seruandas, tanta subtilitate, vt cū abiiciūtur, videantur electi. Nunq̄ enim ad contumaciam pari cōsensu multitudo prorumpit, sed incitātur à paucis qui vitiorū scelerūq; impunitate sperāt peccare cū plurimis. Quòd si fieri medicinā necessitas extrema psuasit, rectius est more maiorū in authores criminū vindicari, vt ad omnēs metus, ad paucos pœna perueniat. Laudabiliores tamen duces sunt, quorum exercitus ad modestiam labor et vsus instituit, quàm illi quorum milites ad obedientiam, suppliciorum formido compellit.

Signorum militarium quot sint genera.

Cap. V.

Multa quidem sunt ediscenda atq; obseruanda pugnantibus: si quidem nulla fit negligentiae venia, vbi de salute certatur. Sed inter reliqua nihil magis ad victoriā proficit, quàm monitis obtemperare signorū. Nam cū voce sola inter præliorum tumultus regi multitudo nō possit, & cum pro necessitate rerum plura ex tempore iubenda atq; faciēda sint, antiquus omnium gentium vsus inuenit, quomodo quod solus dux utile iudicasset, per signa totus agnosceret & sequeretur exercitus. Tria itaque genera constat esse signorum, vocalia, semiuocalia, muta. Quorum vocalia & semiuocalia percipiuntur auribus. Muta verò referuntur ad oculos. Vocalia dicuntur quæ voce humana pronunciantur, sicut in vigiliis vel in prælio p signo dicitur: vt puta, victoria, palma, virtus, deus nobiscum, triumphus imperatoris, & alia quæcunque voluerint dare ii qui in exercitu habent

Signa uocalia.

habent maximam potestatem. Sciendum tamen est, ista vocabula quotidie debe-
 re variari, ne ex usu hostes signum agnoscant, & exploratores inter nostros ver-
 sentur impunè. Semiuocalia sunt, quæ per tubam, aut cornua, aut buccinam dan-
 tur. Tuba quæ directa est, appellatur Buccina, quæ in semetipsam æreo circulo
 flectitur. Cornu quod ex vris agrestibus, argento nexum, temperatum arte, & spi-
 ritu, quem canentis flatus emittit, auditur. Nam indubitatis per hæc sonis agno-
 scit exercitus, vtrum stare aut progredi, an certè regredi oporteat: vtrum longè
 persequi fugientes, an receptui canere. Muta signa sunt aquilæ, dracones, vexilla,
 flammulæ rufæ, pinnæ. Quòcunque enim hæc ferri iusserit ductor, eò necesse est
 signum suum comitantes milites pergant. Sunt & alia muta signa, quæ dux belli
 in equis, aut indumentis, & etiam in ipsis armis, vt dignoscatur hostis, præcipit
 custodiri. Præterea manu aliquid, vel flagello more barbarico, vel certè mota
 qua vtitur veste significat. Quæ omnia in sedibus, itineribus, in omni exercitati-
 one castrensi, vniuersi milites & sequi & intelligere consuescunt. Continuus enim
 usus necessarius videtur in pace eius rei, quæ in prælii confusione seruanda sit.
 Item mutum et cõmune signum est, quotiens proficiscente turba excitatus pul-
 vis ad similitudinem nubium surgit, hostiumq; prodit aduentum: similiter si di-
 uisæ sint copiæ, per noctem flammæ, per diem fumus significat sociis quod ali-
 ter nuntiari non potest. Aliquando in castellorum aut vrbium turribus appen-
 dunt trabes, quibus aliquando erectis, aliquando depositis indicant quæ geruntur.

Tesseræ
 mutanda
 Signa semiuo-
 calia
 Tuba
 Buccina
 Cornu

Signa muta

Quanta sit seruanda cautela, cū vicinis hostibus mouetur exercitus. Cap. VI.

Qui rem militarem studiosius didicerunt, asserunt plura in itineribus, quàm
 in ipsa acie pericula solere contingere. Nam in conflictu armati sunt om-
 nes milites & hostem cominus vident, & ad oppugnandum animo veniunt pa-
 rati. In itinere autem minus armatus minúsque attentus est miles, & superuentus
 impetu vel fraude repente turbatur. Ideo omni cura, omniq; diligentia prou-
 dere dux debet, ne proficiscentis patiatur incursum, vel si non facile, at sine damno
 repellat illatum. Primum itineraria omnium regionum, in quibus bellum gerit-
 ur, plenissimè debet habere perscripta: ita vt locorum interualla, non solum
 passuum numero, sed etiam viarum qualitates perdiscat: compendia, diuerticu-
 la, montes, flumina, ad fidem descripta consideret: vsq; eo, vt solertiores duces,
 itineraria prouinciarum, in quibus necessitas geritur, non tantum adnotata,
 sed etiam picta habuisse firmentur, vt non solū consilio mentis, verum aspectu
 oculorum viam profecturis eligerent. Ad hæc à prudentioribus & honoratis
 locorumque gnaris, separatim debet vniuersa perquirere, & veritatem colligere
 de pluribus. Præterea sub periculo eligendarum viarum, duces idoneos, scien-
 tesque percipere, eosq; custodiæ mancipare, addita pœnæ contestatione vel præ-
 mii. Erunt enim vtilis, cū intelligent nec fugiendi sibi copiã superesse, & fidei præ-
 mium, perfidiæ parata supplicia. Prouidendū quoq; vt sapientes exercitatioq; quæ-
 rantur, ne duorum aut trium error discrimen pariat vniuersis. Interdum autem imperi-
 ta rusticitas plura promittit, & credit se scire quæ nescit. Sed cautelę caput est, vt
 ad quæ loca vel quibus itineribus sit profecturus exercitus ignoretur.

Itineraria

H ii namq;

namque in expeditionibus creditur facienda nesciri. Ob hoc veteres Minotauri signum in legionibus habuerunt, ut quemadmodum ille in intimo et secretissimo labyrintho abditus perhibetur, ita ducis consilium semper esset occultum. Secutum iter agitur, quod agendum hostes minimè suspicantur. Verum, quia exploratores altrinsecus missi, profectioem suspicionibus vel oculis deprehendunt, et interdum transfugę proditoręsq; non desunt, quemadmodum occurri ingruentibus debeat, intimeretur. Dux cum agmine exercitus profecturus, fidelissimos, argutissimosq; cum equis probatissimis mittat, qui loca, per quę iter faciendum est, in progressu & à tergo, dextra, leuąq; perlustrent, ne aliquas aduersarii moliantur insidias. Tutius autem operantur exploratores noctibus quàm diebus. Nam quodammodo ipse sui proditor inuenitur, cuius speculator fuerit ab aduersariis deprehensus. Primi ergo equites iter arripiant. Inde pedites, impedimenta, sagittarii, calones, vehiculąq; in medio collocentur, ita ut expedita pars peditum & equitum subsequatur. Nam ambulantes, interdum quidem à fronte, sed frequentius à tergo superuentus infertur. A lateribus quoq; pari armatorum manu impedimenta claudenda sunt. Nam insidiatores in alio loco impulsant, transfero frequenter incursum. Illud quoq; præcipuè obseruandum est, ut ea pars ad quam hostis venturus creditur, oppositis electissimis equitibus et leui armatura, nec non etiam peditibus sagittariis muniatur, Quod si vndiq; circumfunduntur inimici, vndique præparata debent esse subsidia. Ne verò repentinus tumultus amplius noceat, antè commonendi sunt milites ut parati sint animo, ut arma in manibus habeant. Nam in necessitate subita quę conterrent, prouisa non solent esse formidini. Antiqui diligentissimè præcauebant, ne à calonibus interdum vulneratis, interdum timentibus & sagittariis clamore pauefactis, pugnantibus milites turbarentur: ne dispersi longius aut conglobati, amplius quàm expedit impedirent suos, hostibusq; prodesse. Et ideo ad exemplum militum, etiam impedimenta sub quibusdam signis ordinada duxerunt. Denique ex ipsis calonibus (quos galearios vocant) idoneos ac peritos vsu legebant, quos non amplius quàm ducentis sagittariis puerisq; præficerent. Hisq; vexilla dabant ut scirent ad quę signa deberent impedimenta colligere. Sed pugnatōres ab impedimentis laxamento aliquo diuiduntur, ne constipati lædantur in prælio, ambulante exercitu: ut locorum varietas aduenerit, ita defensionis ratio varietur. Nam in campis patentibus equites magis solent impugnare quàm pedites. At verò in locis syluestribus vel montosis, siue palustribus, pedestres magis formidandę sunt copię. Illud quoque vitandum, ne per negligentiam aliis festinantibus, aliis tardius incedentibus interrumpatur acies, aut fortè tenuetur. Cōtinuò enim hostes inter plata peruadunt. † Preponendi ergo sunt exercitatissimi campi doctores, vicarii, vel tribuni, qui alacriores tardent, & pigrius incedentes accelerare compellant. Nam qui multum præcesserint, superuentu facto, non tam redire quàm fugere cupiunt. Qui verò extremi sunt, deserti à suis, vi hostium ac propria desperatione superantur. Sciendum est etiam, quòd aduersarii in his locis quę sibi oportuna intelligunt, subscissas occultius collocant vel aperto Marte impetum faciunt.

Sed ne

Calones
Galearijinterpos
uendi.

Subscisse.

Sed ne secreta noceant, ducis præstat industria, † quæ omnia prius cōuenit explorare. Deprehensa quoq; subleſſa, ſi circumueniatur vtiliter, plus periculi ſuſtinet quàm parabat inferre. Aperta autem vis ſi præparetur in montibus, altiora loca præmiſſis ſunt præſidiis occupanda, vt cum hoſtis aduenerit reperiatur inferior, nec audeat obuiare, cum tam à fronte q̄ ſupra caput ſuū cernat armatos. Quòd ſi anguſtæ ſint viæ, ſed tamen tutæ, melius eſt præcedere cū ſecuribus ac dolabris milites, & cum labore vias aperire, q̄ in optimo itinere periculum ſuſtinere. Præterea noſcere debemus hoſtium conſuetudinem: vtrum nocte, an incipiente die, an hora reficiendi laſſis ſuperuenire conſueuerint: & id vitare quod illos facturos ex more putamus. Iam verò vtrū peditibus an equitibus, vtrū funditoribus, vtrū contatis, an ſagittariis amplius valeāt, vtrum numero hominū, an armorū munitione præcellāt, nos ſcire cōuenit: & ordinare quod nobis vtile, illis docetur aduerſum. Tractare quoq; per diem an per noctē iter expediat inchoare: quæ & quāta locorū interualla ſint, ad quæ cupimus pperare: ne æſtate aquæ penuria obſit euntibus, ne hyeme difficiles aut inuiæ occurrāt paludes, maiorēſq; torrētes: et impedito itinere circumueniatur exercitus, priuſquàm ad deſtinata perueniat. Vt noſtra commoditas eſt, iſta ſapienter vitare, ita ſi aduerſariorum imperitia vel diſſimulatio occaſionem nobis dederit, non oportet dimitti, ſed explorare ſollicitè proditores, ac transfugas inuitare: vt quid hoſtis moliat, in præſenti vel in futurum poſſimus agnoſcere: paratisq; equitibus ac leui armatura ambulantes eoſdem, vel pabula victūmq; quærentes, improviſo terrore decipere.

Quemadmodum flumina, quæ maiora ſunt, tranſeantur. Cap. VII.

IN tranſitu fluuiorum grauis moleſtia negligētibus frequenter emergit. Nam ſi qua aqua violentior fuerit, aut alueus latior, impedimenta, pueros, & interdum ipſos ignauos ſolet mergere bellatores. Ergo explorato vado, duæ acies equitum, electis animalibus ordinantur, interuallis competentibus ſeparatæ, vt per medium pedites & impedimenta tranſeant. Nam acies ſuperior aquarum impetum frangit: inferior, qui rapti ſubmerſiq; fuerint, colligit atq; tranſponit. At cum altior fluctus nec peditem nec equitem patiat, ſi per plana decurrat, ductis multifariā ſpargitur foſſis, diuiſuſq; facile tranſitur. Nauigio verò amnes, haſtilibus fixis ac ſuperpoſitis tabulatis, puii fiunt: vel certè tumultuario opere colligatis inanibus cuppis, additiſq; trabibus trāſitū præbent. Expediti verò equites faſces de cannis aridis vel vlua facere cōſueuerunt, ſuper quos loricas & arma, ne inundentur imponūt: ipſi equiq; natando tranſeunt, † colligatiſq; ſecū colligatosq; ſecū faſces ptrahūt: ad ſocios. faſces pertrahunt ſarcinis. Sed commodius repertum eſt, vt monoxylos, hoc eſt, paulò latiores ſcaphas, ex ſingulis trabibus excauatas, pro genere ligni et ſubtilitate leuiſſimas, carpentis ſecum portet exercitus, tabulis pariter & clauis ferreis Monoxyli. præparatis. Ita abſq; mora conſtructus pons, & funibus (qui propterea habentur) vinctus, lapidei arcus ſoliditatem præſtat in tempore. Sed inſtant aduerſarii ad tranſitus fluminum, inſidiasq; vel ſuperuentus facere conſueuerunt. Ob quam neceſſitatem in vtraque ripa collocantur armata præſidia ne alueo interueniente, diuiſi opprimantur ab hoſtibus.

parte præfigere ac sine detrimento, si qua vis illata fuerit, sustinere. Quòd si pons non tantum ad transitum, sed etiam recursum & com meatum necessarius fuerit, tunc in utroque capite, percussis latioribus fossis, aggerem constructo, defensores milites debet accipere, à quibus tam diu teneatur, quàm diu necessitas locorum postulabit.

Quemadmodum castra debeant ordinari

Cap. VIII.

Consequens videtur, itineris obseruatione descripta, ad castrorum (in quibus manendum est) venire rationem. Non enim belli tempore ad statiuam vel ad mansionem murata ciuitas semper occurrit: et incautum est plenumque discriminis, exercitum passim sine aliqua munitione considerare: cum militibus ad capiendum cibum occupatis, aut munera facienda dispersis, facile neccentur insidiæ. Postremo noctis obscuritas, necessitas somni, pascentium equorum dispersio, occasionem superuentibus præstat. In metendis castris non sufficit bonum locum eligere, nisi talis sit, ut alter eo non possit melior inueniri: ne utilior prætermisus à nobis, et ab aduersariis occupatus, apporet incommodum. Cauendum quoque ne per æstatem aut aqua morbosa in proximo, aut salubris aqua sit longius. Hyeme, ne pabulatio desit aut lignorum copia, ne subitis tempestatibus capus, in quo manendum est, soleat inundari: ne sit in abruptis ac deuiis, & circum sedentibus aduersariis difficilis præstetur egressus: ne ex superioribus locis, missa ab hostibus, in eum tela perueniant. Quibus ut oportet cautè studioseque prouisus, pro necessitate loci vel quadrata, vel rotunda, vel trigona vel oblonga castra constitues. Nec utilitati præiudicat forma. Tamè pulchriora creduntur, quibus ultra latitudinis spacium tertia pars additur longitudini. Ita autè ab agri mensuris podismum mensuræ colligi oportet, ut ad quantitatem concludatur exercitus. Nam propugnatores angusta constipant, & ultra quam conuenit latiora diffundunt. Tribus autè modis diffiniunt castra muniri posse. Primum in unius noctis transitum, & itineris occupationem leuiorem cum sublatis cespites circundantur, & aggerem faciunt, supra quem valli, hoc est sudes vel tribuli lignei per ordinem digeruntur. Cespes autem circunciditur ferramentis, qui herbarum radicibus continet terram: fit altus semissem, latus pedem, longus pedem semis. Quòd si terra solutior fuerit, ut ad similitudinem lateris cespes non possit abscindi, tunc opere tumultuario fossa producitur, lata pedes quinque, alta tres: cuius intrinsecus agger excrescit, ut sine metu securus quiescat exercitus. Statura autem castra æstate vel hyeme, hoste vicino, maiore labore ac cura firmantur. Nam singulæ centurie, diuisis campi doctoribus & principibus, accipiunt pedaturas, & scutis vel sarcinis suis in orbem circa propria signa depositis, cincti gladio, fossam aperiunt, latam aut nouem, aut undecim, aut tredecim pedibus: vel, si maior aduersariorum vis metuitur, pedibus decem & septem (imparè enim numerum obseruari moris est) tum sepibus ductis vel interpositis stipitibus ramisque arborum, ne facile terra dilabatur, agger erigitur. Super quem ad similitudinem muri, pinne & propugnacula componuntur. Opus verò centuriones decem pedis metiuntur, ne quis minus foderit, aut errauerit alicuius ignauia. Id etiam tribuni circumueunt, nec ante discedunt qui strenui sunt, quam fuerint omnia perfecta. Ne tamè aliquis superuentus laborantibus

Cespes.
semis pedem.

Statura
castra.

tibus fiat, omnes equites & pars peditum, quæ non operatur, dignitatis privilegio ante fossam in præcinctu armata consistit, ut ingruentes repellat inimicos. Prima igitur signa locis suis intra castra ponuntur, quia nihil est venerabilius eorum maiestate militibus. Duci prætorium, eiusque comitibus præparatur. Tribunis tabernacula collocantur, quibus per contubernales ad munia deputatos, aqua, lignum, & pabula ministrantur. Tunc pro gradu legionibus & auxiliis, equitibus, & peditibus, loca in quibus papiliones tendant, deputantur in castris: ac de singulis centuriis quaterni equites et quaterni pedites, qui excubitem noctibus faciunt, eliguntur. Et quia impossibile videbatur in speculis per totam noctem vigilantes singulos permanere ideo in quatuor partes ad clepsydram sunt diuise vigiliæ, ut non amplius quam tribus horis nocturnis necesse sit vigilare. A tubicine omnes vigiliæ committuntur. Et finitis horis à cornicine reuocantur. Idoneos tamen tribuni & probatissimos eligunt, qui vigilias circumeant, & renuncient, si qua emerferit culpa, quos circuitores appellat. Nunc militiæ factus est gradus, & circuitores appellantur. Sciendum tamen est equites extra vallum nocturnas excubias facere debere. Per diem autem castris positos, alii mane, alii post meridiem propter fatigationem hominum equorumque angarias faciunt. Inter præcipua conuenit ducem providere, siue in castris, siue in ciuitate consistat, ut animalium pascula, subuectio frumenti, cæterarumque specierum, aquatio, lignatio, pabulatio, securam ab hostium reddatur incursum. Quod aliter non potest euenire, nisi per loca idonea, qua nostrorum ambulat commeatibus, præsidia disponantur, siue illæ ciuitates sint, siue castella munita. Quod si non reperitur antiqua munitio, oportunis locis circumdata maioribus fossis tumultuaria castella firmantur. Nam à castris diminuto vocabulo sunt nuncupata castella: Intra quæ in angariis aliquanti pedites, equitesque degentes, tutum iter commeatibus præstant. Difficile enim hostis ad ea loca audet accedere, in quibus & à fronte & à tergo nouit aduersarios commorari.

Quæ & quanta consideranda sint, ut intelligatur utrum superuentibus & insidiis, an publico debeat Marte conflagri. Cap. IX.

Quisquis hos artis bellicæ commentarios, ex probatissimis autoribus breuiatos legere dignabitur, quamprimum legem prælii, depugnandique cupit audire præcepta: sed conflictus publicus duarum vel trium horarum certamine diffinitur: postquam partis eius, quæ superata fuerit, spes omnis intercidit. Ideo omnia antè cogitanda sunt, antè tentanda, antè facienda, quam ad vltimum veniatur abruptum. Boni enim duces, non aperto Marte prælium in quo est commune periculum, sed ex occulto semper attentant, ut integris suis, quantum possint hostes interimant certe vel terreant: in qua parte quæ necessaria admodum sunt, ab antiquis reperta perscribam. Præcipua ars & utilitas ducis est, ut adhibitis ex vniuerso exercitu scientibus belli & sapientibus viris, de suis & hostium copiis, sæpius tractet: omni (quam plurimum notet) adulatione sum mota, utrum maiorem numerum pugnatorum ipse an hostes habeant, utrum ipsius, an aduersariorum homines magis armati sint & muniti. Qui magis exercitati, qui sint in necessita

necessitatibus fortiores. Quæredum est etiam, vtra pars equites, vtra pedites ha-
 beat meliores. Sciendumque in peditibus maxime consistere robur exercitus: &
 inter ipsos equites, qui contatis, qui sagittariis antecedat. Qui plures loricas in-
 duerit, quis vtiliores equos adduxerit. Postremo ipsa loca in quibus pugnandum
 est, vtrum inimicis an nobis videantur accommodata. Nam si equitatu gaudemus,
 campos optare debemus: si pedite, loca eligere angusta, fossis, paludibus, vel ar-
 boribus impedita, & aliquoties montosa, cui magis victus abundet quam desit.
 Nam fames (vt dicitur) intrinsecus pugnat, & vincit sæpius sine ferro. Maxime
 autem tractandum est, vtrum protrahi necessitatem expediat, an celerius dimica-
 ri: interdum enim sperat aduersarius expeditionem cito posse finiri: & si dilatus
 fuerit in longum, aut penuria exercitus maceratur, aut desiderio suorum reuoca-
 tur ad propria: aut nihil magnum faciens, per desperationem abire compelli-
 tur. Tunc fracti labore & tædio plurimi deserunt, aliquanti produnt, aliquanti
 se tradunt. Quia aduersis rebus rarior fides est, & nudari incipit qui copiosus ad-
 uenerat. Ad rem pertinet nosse qualis ipse aduersarius vel eius comites optima-
 tesque sint: vtrum temerarii, an cauti, an audaces, an timidi, scientes artē bellicam,
 an ex vsu temere pugnant: quæ gentes cum his fortes, quæ ignauæ pugnaue-
 rint: nostra auxilia cuius fidei qualiumque sint virium, quos illius animos copia,
 quos habeat noster exercitus, quæ pars sibi magis victoriam repromittat. Eius-
 modi enim cogitationibus virtus augetur aut frangitur. Desperantibus autem
 crescit audacia adhortatione ducis, & si nihil ipse timere videatur, crescit ani-
 mus, si ex insidiis vel occasione aliquid fortiter fecerit, si hostibus aduersæ res cœ-
 perint euenire, si vel infirmiores aut minus armatos ex inimicis potuerit supe-
 rare. Cauendum autem est ne dubitantem aut formidantem exercitum ad pu-
 gnam publicā aliquādo producas. Interest vtrum tyrones an veteres milites ha-
 beas, vtrum ante breue tempus in expeditionibus fuerint, an annos aliquot in
 pace durarint. Nam pro tyronibus accipiendi sunt, qui pugnare longo tempo-
 re desierunt. Sed cū legiones, auxilia, vel equites ex diuersis aduenerint locis, dux
 optimus & separatim singulos numeros per tribunos electos, quorū scitur indu-
 stria, ad omnia genera exercere debet armorum: & post in vnum collectos, qua-
 si depugnatos conflictu publico exercebit. Ipse sæpius tentabit quicquid artis
 possint habere, quid virium, quemadmodum sibi ipsi consentiant, vtrum ad tu-
 barum monita, ad signorum indicia, ad præcepta vel nutum suum diligenter
 obtemperent. Si errant in aliquibus, exerceantur atque doceantur quā diu pos-
 sint esse perfecti. Si verò in campi cursione, in sagittando, in iaculādo, in ordinan-
 da acie ad plenum fuerint eruditi, ne sic quidem temere occasione captata ad pu-
 blicam deducendi sunt pugnam, sed antè minoribus præliis imbuēdi. Dux ita-
 que vigilans, sobrius, prudens, tanquā de civili causa inter partes iudicaturus
 adhibito consilio, de suis, & aduersarii copiis iudicet. Et si multis rebus superior
 inuenitur, opportunum sibi non differat inire cōflictum. Si verò aduersarium in-
 telligit potiozem, certamen publicum vitet. Nam pauciores numero & inferio-
 res viribus, superuentus & insidias facientes, sub bonis ducibus reportauerunt se-
 pe victoriam.

Quid

Quid oporteat fieri, si quis desuetum à pugna habeat exercitum vel tyronem

Cap. X.

OMnes artes omniâque opera quotidiano vsu & iugi exercitatione proficiunt. Quod si in paruis verum est, quâto magis decet in maximis custodiri? Quis autem dubitat artem bellicam rebus omnibus esse potiore, per quam libertas retinetur, & dignitas prouinciæ propagatur, & conseruatur imperium? Hanc quôdam relictis doctrinis omnibus Lacedæmonii, postea coluere Romani. Hâc solam hodie quoq; Barbari putant esse seruandâ. Cætera autem in hac arte consistere omnia, aut per hanc assequi se posse confidunt. Hæc dimicaturis est necessaria, per quam vitam retineant, & victoriam consequantur. Dux ergo cui tantæ potestatis insignia tribuuntur, cuius fidei atq; virtuti possessorum fortunæ, tutela vrbiū, salus militū, reipub. creditur gloria, non tâtum pro vniuerso exercitu, sed etiã pro singulis cõtubernalibus debet esse sollicitus. Si quid enim illis eueniat in bello, & ipsius culpa & publica videtur iniuria. Ergo si tyronem, vel diu armis desuetum ducit exercitum, singularum legionum siue auxiliiorum, nec non etiam vexillationum vires, animos, consuetudinem, diligenter exploret. Sciat etiam (si potest fieri) nominatim quis comes, quis tribunus, quis domesticus, quis contubernalis, quantum possit in bello, auctoritatēque maximam seueritate sumat, omnes culpas militares legibus vindicet, nulli errantium credatur ignoscere, in diuersis locis ex diuersis occasionibus omniū experimenta præcipiat. His (vt oportet) ita curatis, cum dispersi ad prædandum securi oberrant hostes, tunc probatos equites vel pedites cum tyronibus aut inferioribus mittat, vt ex occasione, fuis inimicis, & illis peritia, & reliquis crescat audacia. Ad trãsitus fluuiorū, ad præcipitia montium, ad sylvarum angustias, ad paludum aut viarū difficultates, superuentus nullo sciente disponat: atque iter suum ita temperet, vt aut cibum capientes, aut dormientes, aut vacantes certe, securos, inermes, discalciatos, distractis equis, nihil suspicâtes ipse paratus inuadat, quatenus in huiusmodi certaminibus sui fiduciam colligât. Nam qui ante longum tempus, aut omnino nunquam videre homines vulnerari vel occidi, cum primum aspexerint perhorrescunt: & pauore confusi, de fuga magis quàm de conflictu incipiunt cogitare. Præterea, si excurrant aduersarii, lōgo itinere fatigatos aggrediatur, & vltimus aut certe insperatus superueniat. Eos etiam qui longe à suis aut pabuli aut prædæ gratia commorantur, subito occupet cum delectis. Illa enim antè tentanda sunt, quæ si male cesserint minus noceant: si bene, plurimum profint. Inter hostes discordiarum serere causas sapientis est ducis. Nulla enim, quamuis sit minima natio, cito potest ab aduersariis deleri, nisi propriis simultatibus se ipsa consumpserit. Nam sic ciuile odium ad inimicorum perniciem præceps est, ad vtilitatē suæ defensionis incautum. Vnum illud in hoc opere prædicandū est, vt nemo desperet fieri posse quæ facta sunt. Dicat aliquis, Multi sunt anni quibus nullus fossa, aggere, vallo, māsorum circumdat exercitū. Respondetur, si fuisset ista cautela, nihil nocturni aut diurni superuentus hostium nocere potuissent. Persæ imitantes Romanos, ductis fossis castra constituunt: & quia

Lacedæmonij

Persarum mos in fossis ducēdis.

quia arenosa sunt propè omnia, saccos, quos inanes portauerant, ex puluerulenta (quæ ibi effoditur) terra complent, eorumq; cumulo aggerem faciunt. Omnes barbari carris suis in orbem connexis ad similitudinem castrorum, securas à superuenientibus exigunt noctes. Veremur ne discere nequeamus quæ à nobis alii didicerunt? Hæc ex usu librisq; discenda, quæ antea seruabatur, sed omissa diu nemo quæsiuit: quia vigentibus pacis officiis, procul aberat bellorum necessitas. Sed ne impossibile videatur armorum disciplinam, cuius usus intercidit, reparari posse, doceamur exēplis. Apud veteres ars militaris in obliuionem sæpius venit, sed à libris repetita est, postea ducum auctoritate firmata. Scipio Africanius sub aliis imperatoribus Hispanienses exercitus frequēter victos accepit: hos disciplinæ regula custodita, omni opere fossisq; faciendis ita diligenter exercuit, vt diceret fodientes luto inquinari debere, qui sanguine hostium madere voluissent. Tum ipse denique Numantinos sic, capta ciuitate, † concremauit vt nullus euaserit. Metellus in Africa Albino imperante subiugatū accepit exercitum, quem ita emendauit veteribus institutis, & disciplina maiorum, vt postea eos, à quibus sub iugum missi fuerant, superarēt. Cymbri quoq; Cepionis & Manilii et Syllani legiones inter Gallias deleuerunt: quarum reliquias cum C. Marius suscepisset, ita erudiuit scientia & arte pugnandi, vt innumerabilem multitudinem nō solum Cymbrorum, sed etiam Teutonū & † Vmbrorū publico Marte deleteret. Facilius autē est ad virtutē instruere nouos milites, quàm reuocare pterritos.

*superauit**Tigurinorum*

Quæ ipso die procuranda sint vel agantur quo publica
committitur pugna.

Cap. XI.

magnitudo

PRæmissis leuioribus artibus belli, ad publici conflictus incertum & fatalem diem nationibus ac populis, ratio disciplinæ militaris inuitat. Nam in euentu aperti Martis victoriæ † plenitudo consistit. Hoc ergo tempore tãto magis duces debent esse solliciti, quanto maior speratur diligentibus gloria, & maius periculum comitatur ignauos: in quo momento peritiæ usus, pugnandi doctrina consiliumque dominatur. Veteribus sæculis mos fuit parco cibo curatos milites ad certamen educere, vt citatiores sumpta redderet esca, & longiore cōfliktu nō fatigarentur inedia. Præterea obseruandum est præsentibus hostibus, siue ex castris, siue ex ciuitate producas ad prælium, ne dum per angusta portarum particulatim procedat exercitus, à collectis & præparatis debilitetur inimicis. Ideoq; prouidendum est, vt antè omnes milites egrediantur portas, & aciem prius construunt, quàm hostis adueniat. Quòd si intra ciuitatem manentibus imparatis aduenerint, aut differatur egressus, aut certe dissimuletur: vt quum aduersarii insultare cœperint his quos non putant exituros, cum ad prædam vel redeundum conuerterint animum, cum ordines soluerint, tunc illis stupētibus lectissimi quique prorumpant, & confestim aggrediantur ignaros. Obseruatur autem ne longo spacio fatigentur milites, ne lassos post cursum equos ad publicum prælium cogas: multum viriū labore itineris pugnaturus amittit. Quid faciet qui ad aciem anhelus aduētat? Hoc & veteres declinarūt & superiori nostra ætate, cū Romani duces p imperitiā nō cauissent (ne quid amplius dicā) exercitus pdiderūt.

Impar

Impar enim conditio est, lassum cum quieto, sudantem cum alacri, currentem cum eo qui steterit inire conflictum.

Inuestigandum quid sentiant milites pugnaturi. Cap. XII.

Ipsa die qua certaturi sunt milites, quid sentiant diligenter conuenit explorare. Nam formido vel fiducia ex vultu, verbis, incessu, motibus cernitur. ^{Formido.} Nec confidas satis, si tyro praelium cupit, inexpertis enim dulcis est pugna. Et noueris te oportere differre, si exercitati bellatores metuerint dimicare. Monitis tamē & oratione ducis, exercitui virtus accrescit & animus: præcipue si futuri certaminis talem acceperint rationem, qua sperent se facile ad victoriam peruenturos. Tunc inimicorum ignauia, vel error ostendendus est: vel si antea à nobis superati sunt, commemorandum. Dicenda etiam quibus militum mentes odio aduersariorum, in iram, & indignationem moueantur. ^{Quibus dux exercituum moueat.} Animis pene omnium hominum hoc naturaliter euenit, vt trepident cum ad conflictum venerint. Sine dubio autem formidolosiores sunt, quorum mentes ipse cōfundit aspectus. Sed hoc ^{Remediū in formidine militum.} remedio formido lenitur, si antequam dimices, frequenter exercitum tuum locis tutioribus ordines, vnde et videre hostem et agnoscere cōsuescant. Interdum au deant aliquid ex occasione, aut fugent, aut interimant inimicos. Inimicorum mores, aduersariorum arma & equos recognoscant. Nam quæ ex usu sunt, non timentur.

Quemadmodum idoneus locus eligatur ad pugnam. Cap. XIII

Bonum ducem conuenit nosse magnam partem victoriæ, ipsum locū in quo dimicandum est possidere. Elabora ergo, vt conferturus manum, primum auxilium capias ex loco, qui tanto vtilior iudicatur, quanto superior fuerit occupatus. In subiectos enim vehementius tela descendunt, & maiore impetu obnitentes, pars altior pellit. Qui aduerso nititur cliuo, duplex subit, & cum loco, & cum hoste certamen. Sed illa distantia est, quòd si de peditibus tuis victoriā speras contra equites hostium, loca aspera, inæqualia, montosa debes eligere. Si verò de equitibus tuis contra aduersariorum pedites victoriam queris, sequi debes paulo quidem editiora loca, sed plana atque patentia, neque syluis, neque paludibus impedita.

Quemadmodum acies debeat ordinari vt in conflictu reddatur inuicta, Cap. XIII.

Ordinaturus aciem tria debet antè prospicere, solem, puluerem, & ventum. Nam sol ante faciem eripit visum: ventus contrarius tua inflectit ac deprimat, hostium adiuuat tela. Puluis à fronte congestus oculos implet & claudit. Hæc momento eo quo acies ordinatur, etiam imperiti vitare solēt: sed duci prouido cauendum est in futurū, ne post paululum accedente die noceat solis mutata conuersio, nec ventus aduersus hora solita eo pugnante nascatur. Ita ergo cōstituantur ordines, vt hæc post occipitium nostrum sint, et (si potest fieri) aduersariorum impetant faciem. Acies dicitur exercitus instructus: frōs quæ aduersum hostes

hostes spectat. Hæc in publica pugna, si sapienter disponitur, plurimum iuuat: si imperite, quamuis optimi bellatores sint, mala ordinatione franguntur. Instructionis lex est, ut in primo exercitati et veteres milites collocentur, quos antea principes vocabant. In secundo ordine circumdati cataphractis sagittarii, & optimi milites cum spiculis vel lanceis ordinentur, quos prius hastatos vocabant. Singuli autem armati in directum ternos pedes inter se occupare consueuerunt, hoc est, in mille passibus mille sexcenti sexaginta sex pedites ordinantur in longum: ut nec acies interluceat, & spacium sit arma tractandi. Inter ordinem autem & ordinem à tergo in latum sex pedes distare voluerunt, ut haberent pugnantibus spacium accedendi atque recedendi: vehementius enim cum saltu cursuque tela mittuntur. In his duobus ordinibus & ætate maturi, & usu confidentes, & muniti grauioribus etiam armis collocantur. Hi enim adinuicem muri, nec cedere, nec sequi aliquando cogendi sunt, ne ordines turbent: sed venientes aduersarios excipere, & stando pugnandoque repellere vel fugare. Tertius ordo disponitur de armaturis velocissimis, de sagittariis iuuenibus, de bonis iaculatoribus, quos antea ferentarios nominabant. Quartus item ordo construitur de scutatis expeditissimis, de sagittariis iunioribus, de his qui acriter verutis vel martiobarbulis (quas plumbatas nominant) dimicant, qui dicebantur leuis armatura. Sciendum ergo est, stantibus duobus primis ordinibus, tertium & quartum ordinem ad prouocandum cum missilibus et sagittis primo loco semper exire. Quod si hostes in fugam vertere potuerint, ipsi cum equitibus persequuntur. Si verò ab hostibus pulsati fuerint, redeunt ad primam & secundam aciem, & inter ipsos recipiunt se ad loca sua. Prima autem & secunda acies cum ad spathas & ad pila (ut dicitur) ventum fuerit, totum sustinet bellum. In quarta acie ponebantur interdum carroballistæ, manubalistarii, fundibulatores, funditores. Fundibulatores sunt qui lapides fustibalis iaciunt. Fustibalus fustis est longus pedibus 4 cui per medium ligatur funda de corio: & vtraque manu impulsus, propè instar onagri dirigit saxa. Funditores sunt qui fundis ex lino vel setis factis (has enim dicunt esse meliores) contorto circa caput brachio dirigunt saxa. Quibus scuta deerant, siue lapidibus manu iactis, siue missilibus in hoc ordine dimicabant, quos accensos, tanquam iuniores & postea additos nominabant. Sextus ordo post omnes à fortissimis, & scutatis, & omni genere armorum munitis bellatoribus tenebatur, quos antiqui Triarios appellabant. Hi ut quieti & integri acrius inuaderent hostes, post ultimas acies sedere consueuerant. Si quid enim primis ordinibus accidisset, de horum viribus reparationis spes tota pendebat.

Armatorum
interstitia.

Ferentarij.

Fundibulatores.

Fustibalus.

Funditores.

Accensi.

Triarij.

Ratio podissimi quantum spacium in acie inter singulos homines in longum, vel in latum inter singulos ordines debeat custodiri. Cap. XV.

EXplanato autem qualiter debeat instrui acies, nunc podissimum mensuramque ipsius ordinationis exponam. In mille passibus capi, vna acies mille sexcentos sexaginta sex suscipit pedites: propterea quia singuli pugnatore ternos occupant pedes. Quod si sex acies in mille passibus capi volueris ordinare, nouem milia nonaginta sex pedites sunt necessarii. Si autem in ternos ordines hunc numerum

numerum volueris tendere, duo milia passuum cōprehendes. Sed melius est plures acies facere, quàm milites † spargere. Senos autem pedes à tergo inter singulas ^{expandere} acies in latum diximus patere debere, & ipsi bellatores stantes singulos obtinent pedes. Ideoq; si sex acies ordinaueris, quadraginta & duos pedes in latū, & mille passus in longum, 10000 hominum tenebit exercitus. Si autem in ternos ordinare volueris 21 pedes in latum & duo milia passuum in longū. 10000 tenebit exercitus. Ad hanc rationē siue 20000, siue 30000 peditum fuerint iuxta mensuram podismi, sine aliqua dubitatione difficultatis poterunt ordinari, nec dux fallitur cū sciat qui locus quantos possit capere armatos. Deniq; si angustior locus sit, vel multitudo sufficiat, iam inde nouē vel amplius acies ordinari conuenit. Magis enim expedit vt conferti pugnēt, quàm longius separati à suis. Nam si nimium fuerit acies attenuata, cito ab aduersariis facta impressione perrumpitur, & nulum postea poterit esse remedium. Qui autē numeri in dextro cornu, qui in sinistro, qui in medio debeant ordinari, vel iuxta dignitates corū seruaturs ex more, vel certe pro qualitate hostium commutatur.

De equitibus ordinandis.

Cap. XVI.

Constructa acie peditum, equites ponuntur in cornibus, ita vt loricati omnes, & contati iuncti sint peditibus. Sagittarii autem, vel qui loricas non habēt, longius euagentur. A fortioribus nanq; equitibus, peditum protegenda sunt latera: & à velocioribus atque expeditis, hostium cornua perfrendenda sunt atque ^{Grumē} turbanda. Scire dux debet contra quos grumos, hoc est, globos hostium, quos equites oporteat ponere. Nā nescio qua occulta ratione, immo pene diuina, alii contra alios dimicant melius: & qui fortiores vicerant, ab inferioribus sæpe vincuntur. Quòd si equites impares fuerint, more veterum velocissimi cum scutis leuibus pedites, ad hoc ipsum exercitati iisdem miscendi sunt, quos expeditos ^{Velites} velites nominabant. Quo facto quàmuis fortissimi hostium venerint equites, tamē aduersus mixtum agmen pares esse non possunt. Vnum hoc remedium duces veteres inuenerūt, vt assuefacerent iuuenes currētes egregie, & inter binos equites, singulos ex his pedites collocarēt, cum leuioribus scutis, gladiis, atq; missilibus.

De subsidiis quæ post aciem collocantur.

Cap. XVII.

Sed optima ratio est, & ad victoriam plurimum confert, vt lectissimos de peditibus, equitibus, cum vicariis, comitibus, tribunisq; vacantibus, habeat dux post aciem præparatos: alios circa cornua, alios circa medium, vt sicubi hostis vehementer insistit, ne rumpatur acies prouolent subito, & suppleant loca: additq; virtute, inimicorum audaciam frangant. Hoc primi Lacones inuenerunt, quos imitati sunt Carthaginenses, Romani postea vbique seruauerunt. Hac dispositione nulla melior inuenitur. Nam directa acies hoc solum agere debet si potest, vt hostem repellat, aut fundat. Si cuneus agendus sit, aut forfex, superfluos habere debes post aciem, de quibus cuneum aut forficem facias: si ducenda sit Serra, itē ex abundantibus ducetur: nam si de loco suo ordinatum militem transferre cœperis, vniuersa turbabis. Si globus hostium separatus, aut alam tuā, aut

I   partem

partem aliquam vrgere cœperit, nisi superfluos habeas quos contra globos possis opponere, siue equites siue pedites de acie tuleris, dum aliam vis defendere, aliam periculosius denudabis. Quòd si bellatorum tibi copia non abundat, melius est aciem habere breuiorem, dūmodo in subsidiis colloces plurimos. Nam plures circa medias partes campi, ex peditibus bene armatis debes habere lectissimos, de quibus cuneum facias, & statim aciem hostiū rumpas. Circa cornua autem de contatis loricatisq; equitibus ad hoc seruatis, & leui armatura peditum, alas hostium circumuenire te conuenit.

In quo loco primus dux stare debeat, in quo secūdus, in quo tertius. Cap. XVIII.

DVx qui præcipuam sustinet potestatem inter equites & pedites in parte dextra stare cōsuevit. Hic enim locus est in quo tota acies gubernatur, ex quo rectus est liberq; procurfus. Ideo autē inter vtrosq; cōsistit, vt & consilio regere, & auctoritate tam equites quàm pedites ad pugna possit hortari. Hic de equitibus supnumerariis, mixtis peditibus expeditis, aduersariorū sinistrū cornu, quod contra ipsum stat, circuire & à tergo semp vrgere debet. Secundus dux in media acie ponitur peditū, qui eam sustētet & firmet. Hic fortissimos pedites, & bene armatos de superfluis secum habere debet, de quibus aut ipse cuneum faciat & hostium acie rumpat: aut si aduersarii cuneum fecerint, ipse forficem faciat, vt cuneo illi possit occurrere. In sinistra parte exercitus, tertius dux esse debet, satis bellicosus & prouidus, quia sinistra pars difficilior est & velut manca in acie consistit. Hic bonos equites supernumerarios & velocissimos pedites secū habere debet, de quibus sinistrum cornu semper extēdat, ne circumueniatur ab hostibus. Clamor autem (quem quidam barrithum vocant) prius non debet attolli, quàm acies vtraq; se iunxerit. Imperitorum enim vel ignauorū est vociferari de longe, cum hostes magis terreantur, si cū telorum ictu clamoris horror accesserit. Semper autem studere debes, vt prior instruas acie, quàm hostis, quia ex arbitrio tuo potes facere quod tibi vtile iudicas, cum nullus obsistat: deinde & tuis auges cōfidentiam, & aduersariis fiduciam minuis, quia fortiores videntur qui prouocare non dubitāt. Inimici autē incipiunt formidare, qui vident contra se acies ordinari. Huic additur maximum cōmodum, quia tu instructus paratusq; ordinantem & trepidum aduersariū præoccupas. Pars enim victorie est inimicum turbare antequam dimices.

inordinatiū

Quibus remediis virtuti vel dolis hostiū resistatur in acie. Cap. XIX.

EXceptis superuentibus vel incursionibus repentinis ex occasione, quàm nunquàm dux exercitus amittit, iam in itineribus, fatigatis, in fluminū trāsgressione diuisis, in paludibus occupatis, in iugis montiū laborātibus, in campis sparsis, atq; securis in mansione dormientibus, oportunum præliū semper infertur: cum aliis negociis occupatus hostis, prius interimatur quàm præparare se possit. Quòd si cauti sunt aduersarii, & insidiarū nulla sit copia, tūc aduersū præsentem, scientes, videntesq;, equa cōditione pugnatur. Inde ars belli, nō minus in hoc aperto conflictu, quàm in occultis fraudibus adiuuat eruditos. Cauendum vel maxime,

maximè, ne ab ala, cornuq; sinistro (quod sæpius euenit) aut certe dextro (quod tamen raro contingit) circumueniantur tui à multitudine hostium, à vagantibus globis, quos grumos vocant. Quod si acciderit, vnū remedium est, vt alā cornuq; replices & rotundes: quatenus conuersi tui, sociorum terga defendant. Sed & in angulo ipsius extremitatis fortissimi collocentur, quia ibi impetus amplior fieri consuevit. Item aduersum cuneū hostium, certis resistitur modis. Cuneus dicitur multitudo peditū, quæ iuncta cū acie primo angustior, deinde latior procedit, & aduersariorum ordines rumpit: quia à pluribus in vnū locum tela mittuntur. Quam rem milites nominant caput porcinum. Contra quem ordinatio ponitur, quā forcicē vocāt. Nā è lectissimis militibus confertis in V literā ordo cōponitur: & illum cuneum excipit, atq; ex vtraq; parte concludit, quo facto aciem nō potest erūpere. Itē serra dicitur, quæ à strenuis directa, ante frōtem opponitur hostibus, vt turbata acies reparetur. Globus autē dicitur, qui à sua acie separatus, vago supuentu incurSAT inimicos, contra quē alter populosior vel fortior immittitur globus. Obseruandū quoq; est, ne sub tempore, quo iā committitur pugna, velis ordines commutare, aut de locis suis aliquos numeros ad alia trāsferre. Statim enim nascitur tumultus atque confusio, & imparatis conturbatīsq; facilius hostis incumbit.

Cuneus

Caput porcinum

Forfex

Serra

Globus

Quot generibus pugna publica cōmittatur, et quomodo etiam qui inferior est numero & viribus valeat victoriam obtinere. Cap. XX.

DE pugnationum septem sunt genera, quum infesta ex vtraque parte signa conflagunt. Vna depugnatio est fronte lōga, quadrato exercitu, sicut etiam nunc ppè semper solet præliū fieri. Sed hoc genus depugnationis periti armorū non optimū iudicāt, quia cum in prolixo spacio tēditur acies, nō æqualis semp campus occurrit, & hiat aliquādo in medio sinus aut curuatura fit, & ita in eo loco acies frequēter irrūpitur. Præterea si multitudine aduersarius antecedit, à lateribus aut dextrā aut sinistrā alam circūuenit, in quo periculū magnum est, nisi supnumerarios habeas qui sustineāt hostēq; repellāt. Hoc genere solus debet conflagere q & plures et fortes habuerit bellatores, vt ex vtroq; cornu hostē circūueniat, & quasi in sinū sui cōcludat exercitus. Secūda depugnatio est publica, quæ plurimis melior. In qua si paucos strenuos loco idoneo ordinaueris, etiā si multitudine hostiū et virtute turberis, tamē poteris reportare victoriā. Huius talis est modus, Cū instructæ acies ad cōgressū veniūt, tunc tu sinistrā alam tuā à dextera aduersarii tui lōgius separabis, ne vel missilia ad eam vel sagittę perueniant. Dextram autē alam tuam sinistræ alæ illius iunges, & ibi primum inchoa prælium: ita vt cū peditibus optimis, & probatissimis equitibus sinistrā partē illius, ad quā te iūxeris, aggrediaris atq; circūueas, & detrudendo atq; supercurrendo ad hostium terga peruenias. Quòd si semel aduersarios exinde pellere cœperis, accidentibus tuis indubitata victoriam consequeris, & pars exercitus tui, quam ab hoste submoueris segura durabit. Ad similitudinem autem A literæ vel libellæ fabrilis, acies in hoc dimicandi genere constituitur. Quod si te prior aduersarius fecerit, quos post aciem supernumerarios diximus debere poni, tam equites quàm pedites ad sinistrum tuum colliges cornu, & sic aduersario resistes

I ii magnis

magnis viribus, ne arte pellaris. Tertia depugnatio est similis secundæ: sed in hoc deterior, quod à sinistro cornu tuo cū illius incipis dextro conflagere. Nam quasi mancus impetus est eorū, & aperte cū difficultate aggrediuntur hostes, qui in sinistro dimicant cornu. Quod apertius explanabo, Si quādo alam tuā sinistram longe habueris meliorem, tunc & fortissimos equites peditēsque coniunge, & in congressu ipsam primam applica ad alā hostium dexterā, & quantum potes aduersarii dextrā partem pellere & circuire festina. Tu autem aliā exercitus partē, in qua deteriores bellatores habere te nosti, à sinistra illius lōge separa, ne vel gladiis inuadatur, vel ad eā tela perueniant. In hoc genere cauendum est, ne inimicorum cuneis transuersa tua acies elidatur. Hoc autem modo vno casu vtiliter pugnabitur, si aduersarius infirmius dextrū cornu habuerit, & tu lōge fortius sinistrum. Quarta depugnatio talis est, Cū ordinaueris aciem, ante quadringētos vel quingentos passus, quā ad hostē peruenias, non sperante eo, subito ambas alas tuas incitare te conuenit, vt ex vtroque cornu improuisos hostes vertas in fugam, & celerius victoriā consequaris. Sed hoc genus certaminis licet cito superet, si exercitatos fortissimōsque produxerit, tamen periculosum est, quia mediam aciem suā, qui sic dimicat, denudare cōpellitur, & in duas partes exercitum separare. Et si primo impetu victus non fuerit inimicus, habet postea occasionē, qua inuadat & diuisa cornua, & mediam aciem destitutam. Quinta depugnatio est quartæ similis. Sed hoc vnum amplius habet, quia leuem armaturā & sagittarios ante primā aciem ponit, vt illis resistentibus non possit acies irrūpi. Nam sic de dextro cornu suo, illius sinistrum: & de sinistro cornu suo, illius dextrum aggreditur. Quod si fugare poterit, statim vincit: sin minus, media acies illius non laborat, quia à leui armatura sagittariūque defenditur. Sexta depugnatio optima est, & prope similis secundæ, qua vtūtur qui de numero suorū & de virtute desperant. Et si bene ordinauerint, quāuis cū paucioribus, semper victoriam consequuntur. Nam cū instructa acies ad hostes accedit, dextram alam tuam sinistra alæ hostium iunge, & ibi per equites probatissimos & velocissimos pedites incipe præliari. Reliquam autem partem exercitus tui, longissime à dextra parte illius remoue, & directum porrige, quasi veru. Nam si partem sinistram illius & à lateribus & à tergo cœperis cedere, sine dubio vertes in fugam. Aduersarius autem nec de dextera parte sua, nec de media acie potest suis laborantibus subuenire, quia acies tua extēditur et tota se porrigit ad similitudinem litteræ, longissimeque recedit ab hostibus. Quo genere in itineribus sepe cōfligitur. Septima depugnatio est, quæ loci beneficio adiuuat dimicantem. In hac quoque & cum paucioribus, & cum minus fortibus poteris aduersarium sustinere, si montem, aut mare, aut flumē, aut lacum, aut ciuitatem, aut paludes, aut abrupta in parte vna habeas, ex qua hostis non possit accedere, reliquum exercitum tuum directæ acie ordines. Sed in illa ala quæ munitionem non habet, omnes equites & ferentarios ponas. Tunc securius pro tuo arbitrio cum hoste conflagis, quia ab vna parte loci natura te munit, ab alia duplex propè ponitur equitatus. Illud tamen obseruandum est, quo nihil melius inuenitur, vt siue de dextro cornu tuo cum illius sinistro pugnare volueris, ibi fortissimos ponas: siue de sinistro

stro

stro cum illius dextro, ibi strenuissimos colloques: siue in medio facere cuneos uolueris, per quos hostium acies rumpas, in cuneo exercitatissimos ordines bellatores. Victoria enim per paucos fieri consueuit. Tantum est ut electi à duce sapientissimo, in his locis in quibus ratio & utilitas postulat, ordinentur,

Viam abscedendi ab hostibus dandam, ut deleantur facilius fugientes.

Cap. XXI.

Plerique rei militaris ignari, pleniorē victoriā credunt, si aduersarios aut locorum angustiis, aut armatorum multitudine circumdederint, ut aditum non inueniant abscedendi. Sed clausis ex desperatione crescit audacia, & cum spei nihil est, sumit arma formido. Libenter cupit commori, qui sine dubio scit se esse moriturum. Ideoq; Scipionis laudata sententia est, qui dixit, viam hostibus qua fugerent, non esse muniendam. Nam cum abscedendi aditu patefacto, mentes omniū ad præbenda terga cōsenserint, multi more pecorū trucidantur. Nec insequentium vllū periculū est, cū victi (quibus defendi poterāt) arma conuerterint in fugam. Hoc genere quanto maior fuerit exercitus, tanto facilius multitudo prosternitur. Neq; enim ibi requirendus est numerus, vbi animus semel terditus, non tam tela hostium cupit declinare, quàm vultum. Cæterum clausi, licet exigui numero & infirmi viribus, hoc ipso tamen sunt hostibus pares, quia desperantes sciūt aliud sibi licere nō posse. Nā vna salus victis, nullā sperare salutem.

Quemadmodum ab hoste recedatur, si consiliū pugnae displiceat. Cap. XXII.

Digestis omnibus quæ ratio militaris experimētis & arte seruauit, vnum superest docere, quemadmodum recedatur ab hostibus. Nam discipline bellicæ & exemplorum periti, nusquam maius periculum imminere testantur. Qui enim ante congressum recedit ex acie, & suis fiduciam minuit & inimicis addit audaciā. Verum quia hoc sæpius necesse est euenire, quibus modis tuto possit fieri declarandū est. Primum ut tui nesciant ideo te recedere, quia declinas inire conflictum, sed credant arte aliqua se ideo reuocari, ut ad oportuniorē locum inuiteretur hostis, ut facilius superetur: aut certe insequentibus aduersariis secretiores collocetur insidiæ. Nam necesse est ad fugā parati sint, qui ducē suum sentiūt desperare. Illud quoq; vitandum est, ne hostes te recedere sentiant, & statim irruant. Propterea plerique ante pedites, suos equites posuerunt, ut discurrentes aduersarios videre non sinerent, quando pedites abscedebant. Item particulatim incipientes à primis, singulas acies subducebant, retroq; reuocabāt, in gradu suo manentibus reliquis: quos sensim postea cessimq; ad illos iungebant, quos subduxerant. Primum aliquāti exploratis itineribus, noctu cum exercitu recedebant: ut hostes die orto, cum intellexissent, non possent comprehendere præcedentes. Præterea leuis armatura præmittebatur ad colles, à qua subito tuto reuocaretur exercitus: & si hostes insequi voluissent, à leui armatura, quæ antea occupauerat locum, additis equitibus fundebantur. Nihil enim periculosius existimatur, quàm si inconsulte insequentibus, ab his qui in subsessa fuerint, vel antè se parauerint, obuietur. Hoc tempus est quo oportunè collocantur insidiæ, quia

aduersum fugientes, maior audacia & minor cura est. Necessario autem amplior securitas grauius solet habere discrimen. Imparatis, cibum capientibus, in itinere lassis, equos suos pascentibus, ac nihil tale suspicantibus superuentus assolet fieri. Quod & nobis vitandū est, & hosti in eiusmodi occasionibus pernicies inferenda. Hoc enim casu oppressis, nec virtus potest, nec multitudo prodesse: quia qui in acie publica vincitur pugna, licet & ibi ars plurimum profit, tamen ad defensionem suam potest accusare fortunam. Qui verò superuentus & subsessas insidias passus est, culpam suam non potest excusare: quia hoc euitare potuit, & per speculatores idoneos ante cognoscere. Cum receditur, talis fraus fieri consuevit. Recto itinere pauci equites consequuntur. Valida manus occulte per alia mittitur loca: vbi ad agmen inimicorum peruenerunt equites, tentant leuiter atque discedunt. Ille credit quicquid insidiarum fuerat præterisse, & sine cura resoluitur in negligentiam. Tunc illa manus, quæ secreto itinere destinata fuerat, superueniens opprimit ignorantes. Multi cum ab hoste discedunt, si per syluas ituri sunt, præmittunt qui abrupta vel angusta occupent loca, ne ibidem ab aduersariis patiantur insidias. Et rursus post se præcisas arboribus vias claudunt, quas compedes vocant, vt aduersariis facultatem adimant persequendi, & pene vtrique parti in itinere ad subsessas communis occasio est. Nam qui præcedit, oportunis vallibus, vel syluosis montibus, quasi post se relinquit insidias, in quas cum inciderit inimicus, recurrit ipse & adiuuat suos. Qui vero sequitur auersis semitis, longe ante destinat expeditos, & præcedendo aduersarium arcet à transitu, vt deceptum à tergo & à fronte concludat. Dormientibus noctu aduersariis, & qui præcesserit potest regredi, & qui sequitur, quantumuis intersit, potest superuenire per fraudem. In transfretatione fluuiorum, qui præcedit, illam partem tentat opprimere, quæ præmissa transierat, dum reliqui alueo separantur. Qui autem festinato itinere sequitur, illos qui non potuerunt transire conturbat.

De camelis & cataphractis equitibus. Cap. XXIII.

Camelos aliquantæ nationes apud veteres in acie produxerunt, vt Virgiliani in Aphrica, Macetes hodie quoque producunt. Sed hoc genus animalium arenis & tolerandæ siti aptum, confusas etiam in puluere vento vias absque errore dirigere memoratur. Ceterum præter nouitatem, si ab insolitis dimoueatur inefficax bello est. Cataphracti equites propter munimina quæ gerunt, à vulneribus quidem tuti, sed propter impedimentum & pondus armorum, capi eos facile est: & laqueis frequenter obnoxii, contra dispersos pedites, quàm contra equites in certamine meliores: tamen aut ante legiones positi, aut cum legionariis mixti, quando cominus (hoc est manu ad manum) pugnatur, acies hostium sæpe rumpunt.

Quomodo quadrigis falcatis, vel elephantis in acie possit obsisti. Cap. XXIII.

Quadrigas falcatas in bello rex Antiochus & Mithridates habuerunt. Quæ vt primum magnum in acie intulere terrorem, ita postmodum fuere derisui. Nam difficile currus falcatus planum semper inuenit agrum, & leui impedimento retinetur; vnoque afflicto aut vulnerato equo decipitur. Sed maxime hac

Romano

Romanorū militū arte perierūt, Vbi ad pugnā ventū est, repente toto campo Ro-
 mani tribulos abiecerūt, in quos currentes quadrigæ cū incidissent, deletæ sunt.
 Tribulus autē est ex quatuor palis confixū ppugnaculū, quod quoquomodo ab- *Tribulus.*
 ieceris, tribus radiis stat & erecto quarto infestus est. Elephāti in præliis magni-
 tudine corporū, barrhitis horrore, formæ ipsius nouitate, homines equosq̃ con-
 turbāt. Hos cōtra Romanū exercitū prius in Lucania rex Pyrrhus eduxit. Po- *Pyrrhus ele-*
 stea Hānibal in Aphrica, Rex Antiochus in oriēte, Iugurtha in Numidia copio- *phantos pri-*
 sos habuerunt, aduersus quos diuersa resistēdi excogitarūt genera armorū. Nam *mus in Ita-*
 & Centurio in Lucania gladio manū (quā pmuscidem vocant) vni abscidit, & *liam duxit.*
 bini cataphracti equi iūgebantur ad currū, quibus infidētes clibanarii, sarissas, *Promuscis.*
 hoc est, lōgissimos contos in elephātos dirigebāt. Nam muniti ferro, nec à sagit- *Sarisse.*
 tariis (quos vehebāt) beluē ledēbāt, & earū imperū equorū celeritate vitabant.
 Alii cōtra elephātos cataphractos milites immiserūt: ita vt in brachiis eorū, et in
 cassidibus vel humeris, aculei ingentes ponerentur è ferro, ne manu sua elephas
 bellatorē cōtra se venientē posset apprehēdere. Præcipue tamen velites antiqui
 aduersum elephātos ordinarūt. Velites autē erant iuuenes, leui armatura, corpore *Velites.*
 alacri, qui ex equis missilia optime dirigebāt. Hi equis prætercurrētibus ad latio-
 res lāceas vel maiora spicula beluas occidebāt: sed crescēte audacia, postea colle-
 cti, plures milites pariter pila, hoc est, missilia, in elephātos congerebant, eosq̃ vul-
 neribus clidebant. Illud tamen additum est, vt funditores cum fustibalis & fun-
 dis rotundis lapidibus destinatis, † Indos (per quos regebātur elephantī) cum ip- *in hos*
 sis turribus affligerent atq̃ maclarēt, quo nihil tutius inuenitur. Præterea veni-
 entibus beluis, qua irrupissent aciem, spacium milites dabant. Quæ cum in ag-
 men medium peruenissent, circumfusis vndique armatorum globis, cum magi-
 stris absque vulneribus capiebantur illesæ. Carrobalistas aliquanto maiores (hæ *Carroba-*
 enim longius & vehemētius spicula dirigūt) suppositas curriculis, cū binis equis *listæ.*
 aut mulis post aciem ordinari conuenit: & cum sub iactu teli accesserint, bestie
 sagittis balistariorum transfiguntur. Latius tamen & firmiter contra eas præfi-
 gitur ferrū, cū in magnis corporibus maiora sint vulnera. Aduersum elephā-
 tos plura exempla & machinamenta retulimus, vt si quando necessitas postula-
 uerit, sciatur quæ sint tam immanibus beluis opponenda.

Quid fieri debeat, si vel pars vel totus exercitus fugerit. Cap. XXV.

Sciendum verò est, si pars exercitus vicerit & pars fugerit, minime desperan-
 dum, cū in eiusmodi necessitate, ducis cōstantia totā sibi possit vindicare vi-
 ctoriam. Innumerabilibus hoc accidit bellis, & pro superioribus sunt habiti qui
 minime desperarunt. Nam in simili conditione fortior creditur, quem aduersa
 non frangunt. Prior ergo de cæsis hostibus spolia capiat, & quod ipsi dicunt col-
 ligat campum, prior clamore ac buccinis exultare videatur. Hac fiducia perter- *Colligere*
 rebit inimicos, ita suis fiduciā geminabit, quasi victor ex omni parte discesserit. *campum.*
 Quòd si aliquo casu omnis in acie fundat exercitus pniciosa clade, tamē reparati-
 onis multis fortuna nō defuit, et medicina querēda est. Dux ergo puidus sub ea
 cautela publico debet Marte cōfligere, vt si qd p varietate bellorū, vel cōditionis
 huma

humanae secus acciderit, absque graui detrimento liberet victos. Nam si vicini fuerint colles, si post terga munitio, si ceteris abscedentibus fortissimi quique restiterint, se suosque seruabunt. Frequenter iam fusa acies, dispersos ac passim sequentes, reparatis viribus interemit. Nam nunquam exultantibus maius solet esse discrimen, quam cum rex subita ferocia subito in formidinem commutantur. Sed quicumque euertus fuerit, colligendi sunt superstites, bello erigendi, adhortationibus congruis & armorum instauratione refouendi. Tunc noui delectus, noua quaeruntur auxilia: et (quod amplius prodest) captatis occasionibus in ipsos victores per occultas insidias impetus faciendus est, ac sic audacia reparanda. Nec oportunitas deerit, cum pro foelicitate superbius et incautius metes efferantur humanae. Si quis hunc casum vltimum putat, cogitet euentus omnium praeliorum, inter initia contra illos magis fuisse, quibus victoria debebatur.

Regulae bellorum generales. Cap. XXVI.

IN omnibus praeliis expeditionis conditio talis est, ut quicquid tibi prodest, aduersario noceat: quod illum adiuuat, tibi semper officiat. Nunquam igitur ad illius arbitrium aliquid facere aut dissimulare debemus, sed id solum agere, quod nobis vtile iudicamus. Contra te enim incipis esse, si imiteris quod fecit ille pro se: & rursus quicquid pro tua parte tentaueris, contra illum erit, si voluerit imitari. In bello, qui plus in angariis vigilauerit, plusque in exercendo milite laborauerit, minus periculum sustinebit. Nunquam miles in aciem producendus est, cuius antea experimenta non coeperis. Aut inopia, aut superuentibus, aut terrore melius est hostem domare, quam praelio: in quo amplius solet fortuna potestatis habere quam virtus.

- ¶ Nulla consilia meliora sunt, quam illa quae ignorauerit aduersarius antequam facias.
- ¶ Occasio in praelio amplius solet iuuare quam virtus.
- ¶ In sollicitandis suscipiendisque hostibus, si cum fide veniant, magna fiducia est: quia aduersarium amplius transfugae frangunt quam perempti.
- ¶ Melius est post aciem plura seruare praesidia, quam latius militem spargere.
- ¶ Difficile vincitur, qui vere potest de suis & de aduersarii copiis iudicare.
- ¶ Amplius valet virtus quam multitudo.
- ¶ Amplius prodest saepe locus quam virtus.
- ¶ Paucos viros fortes natura procreat, bona institutione plures reddit industria.
- ¶ Exercitus labore proficit, ocio confenescit.
- ¶ Nunquam ad certamen publicum produxeris militem, nisi cum eum videris sperare victoriam.
- ¶ Subita conterrent hostes, vsitata vilescunt.
- ¶ Qui dispersis suis inconsulte insequitur, quam ipse acceperat, aduersario vult dare victoriam.
- ¶ Qui frumentum necessariumque comestum non preparat vincitur sine ferro.
- ¶ Qui multitudine & virtute praecedat, quadrata dimicet fronte, qui primus est modus.
- ¶ Qui impar se iudicat, dextro cornu suo sinistrum cornu pellat inimici, qui est secundus.

cundus modus.

- ¶ Qui sinistram alā fortissimam habere se nouerit, dextram alam hostis inuadat, qui est tertius modus.
- ¶ Qui habet exercitatissimos milites, in utroq; cornu pariter prælium debet incipere, qui est quartus modus.
- ¶ Qui leuem armaturam optimè regit, utramq; alam hostis inuadat, ferentariis ante mediam aciem constitutis, qui quintus est modus.
- ¶ Qui nec numero militum, nec uirtute confidit, si depugnaturus est, de dextera sua sinistram alam hostium pulset, reliquis suis porrectis in similitudinem uerū, qui sextus est modus.
- ¶ Qui pauciores infirmiorēsq; habere se nouit, septimo modo ex vno latere aut montē, aut ciuitatē, aut mare, aut fluuiū, aut aliquod debet habere subsidium.
- ¶ Qui confidit equitatu, altiora loca quærat equitibus, & rem magis per equites gerat.
- ¶ Qui cōfidit pedestribus copiis, altiora loca peditibus quærat: & rem magis per pedites gerat.
- ¶ Cum explorator hostium latenter oberret in castris, omnes ad tentoria sua per diem redire iubeantur, & statim deprehenditur explorator.
- ¶ Cum cōsiliū tuum cognoueris aduersariis proditū, dispositionem mutare te conuenit.
- ¶ Quid fieri debeat, tractato cum multis: quid verò facturus sis, cum paucissimis ac fidelissimis, vel potius ipse tecum.
- ¶ Milites pœna & timor in sedibus corrigunt, in expeditione spes & præmia faciunt meliores.
- ¶ Boni duces publico certamine nūquam nisi ex occasione aut nimia necessitate conflagunt.
- ¶ Magna dispositio est, hostem fame magis urgere quàm ferro.
- ¶ De equitatu sunt multa præcepta, sed cum hæc pars militiæ, usu exercitii, armorum genere, & equorum nobilitate profecerit, ex libris nihil arbitror colligendum, cum præsens doctrina sufficiat.
- ¶ Quo genere depugnaturus sis nesciant hostes, ne aliquibus remediis resistere moliantur.

Digesta sunt, impator inuicte, quæ nobilissimi authores, diuersis probata tēporibus, per experimētorum fidē memoriæ tradiderunt, ut ad sagittandi peritiam, quā in serenitate tua Persa miratur, ad equitandi scientiam vel decorem, quæ Hunnorum, Alanorumq; natio uelit imitari, si possit: ad currendi velocitatem, quam Sarracenus Indusq; non æquat: ad armaturæ exercitationem, cuius campi doctores vel pro parte exempla intellexisse se gaudent, regula præliandi, immo vincendi artificium ingeratur, quatenus uirtute pariter ac dispositione mirabili, reip. tuæ & imperatoris officium exhibeas & militis.

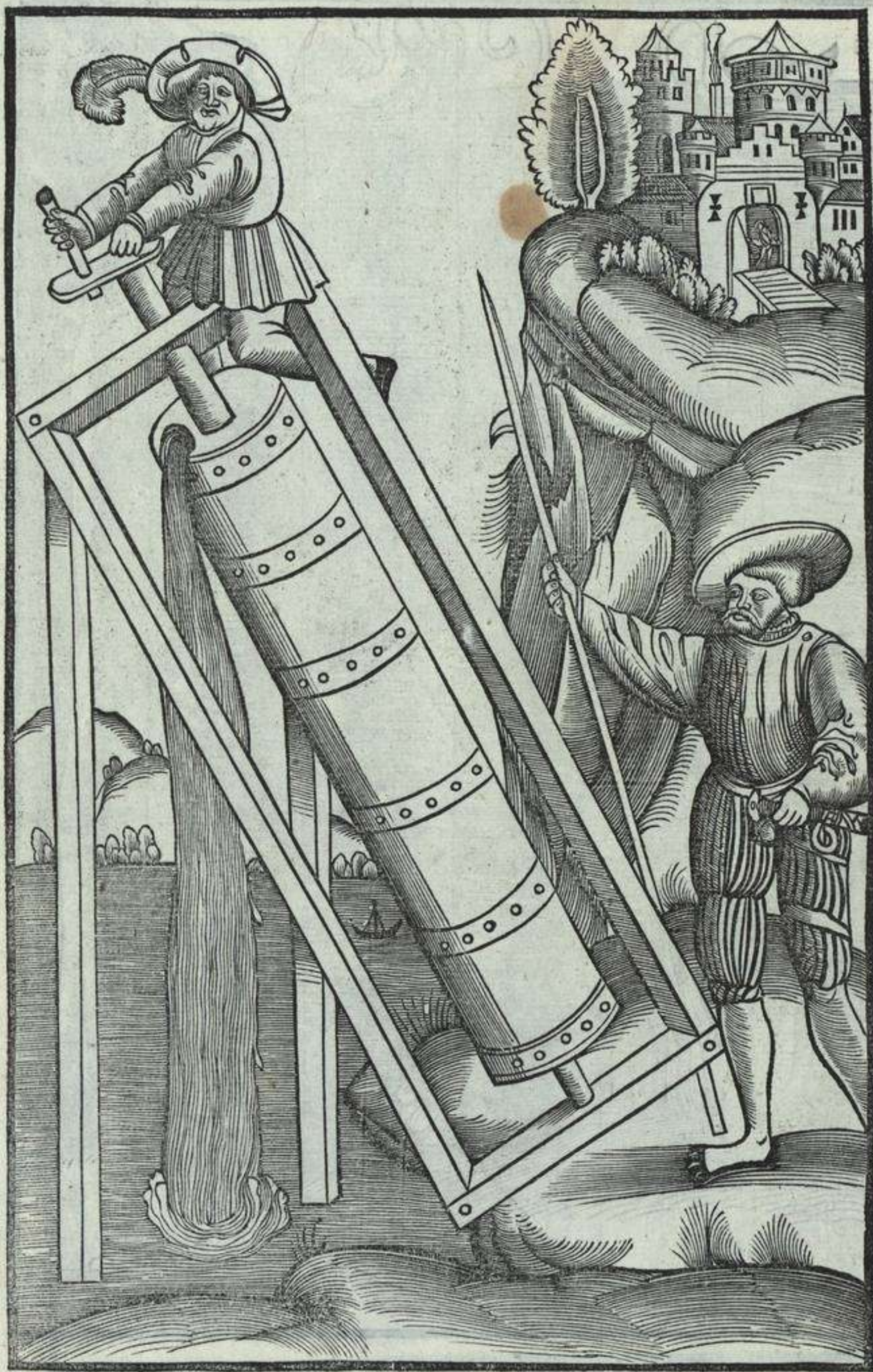

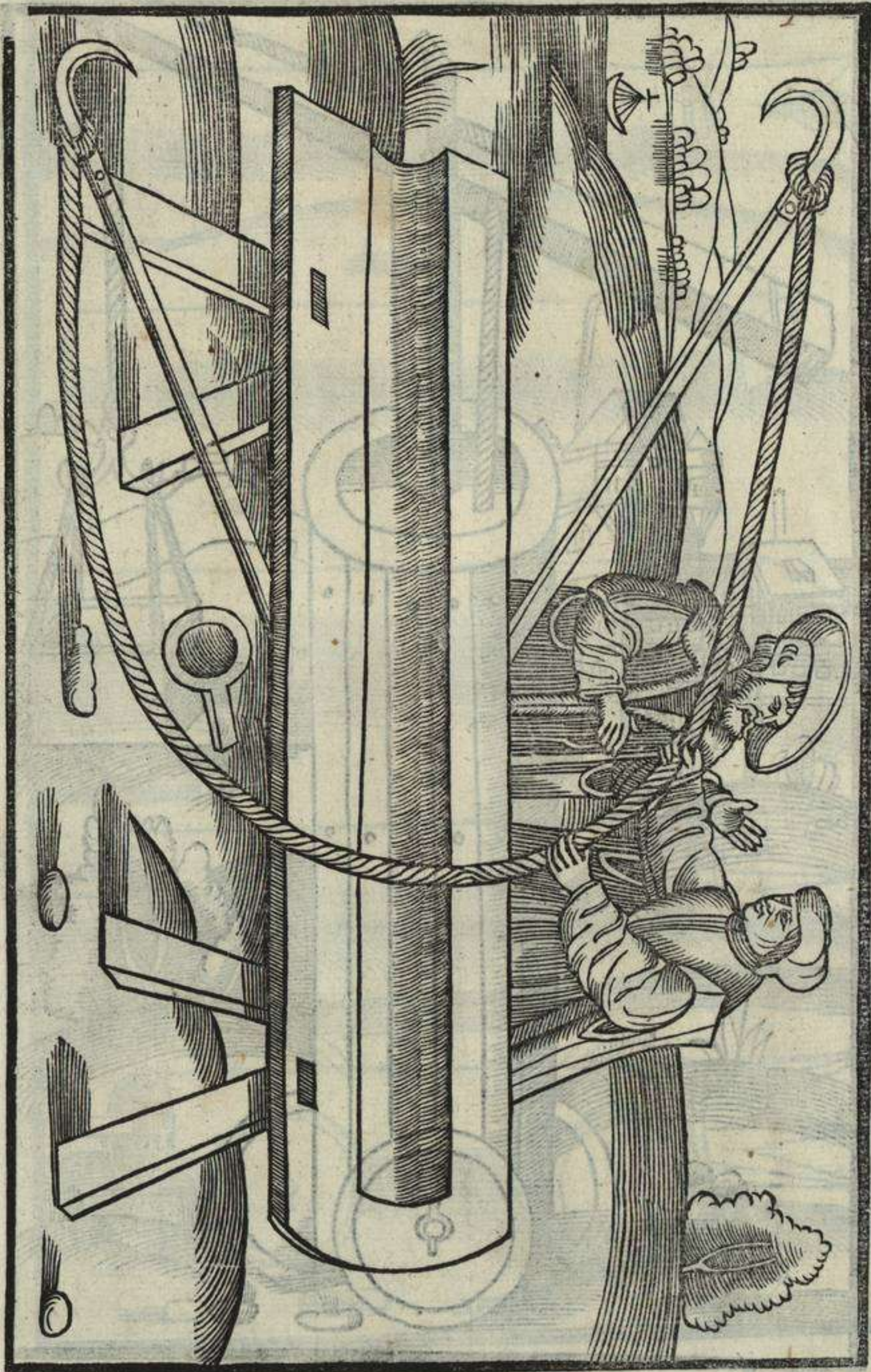

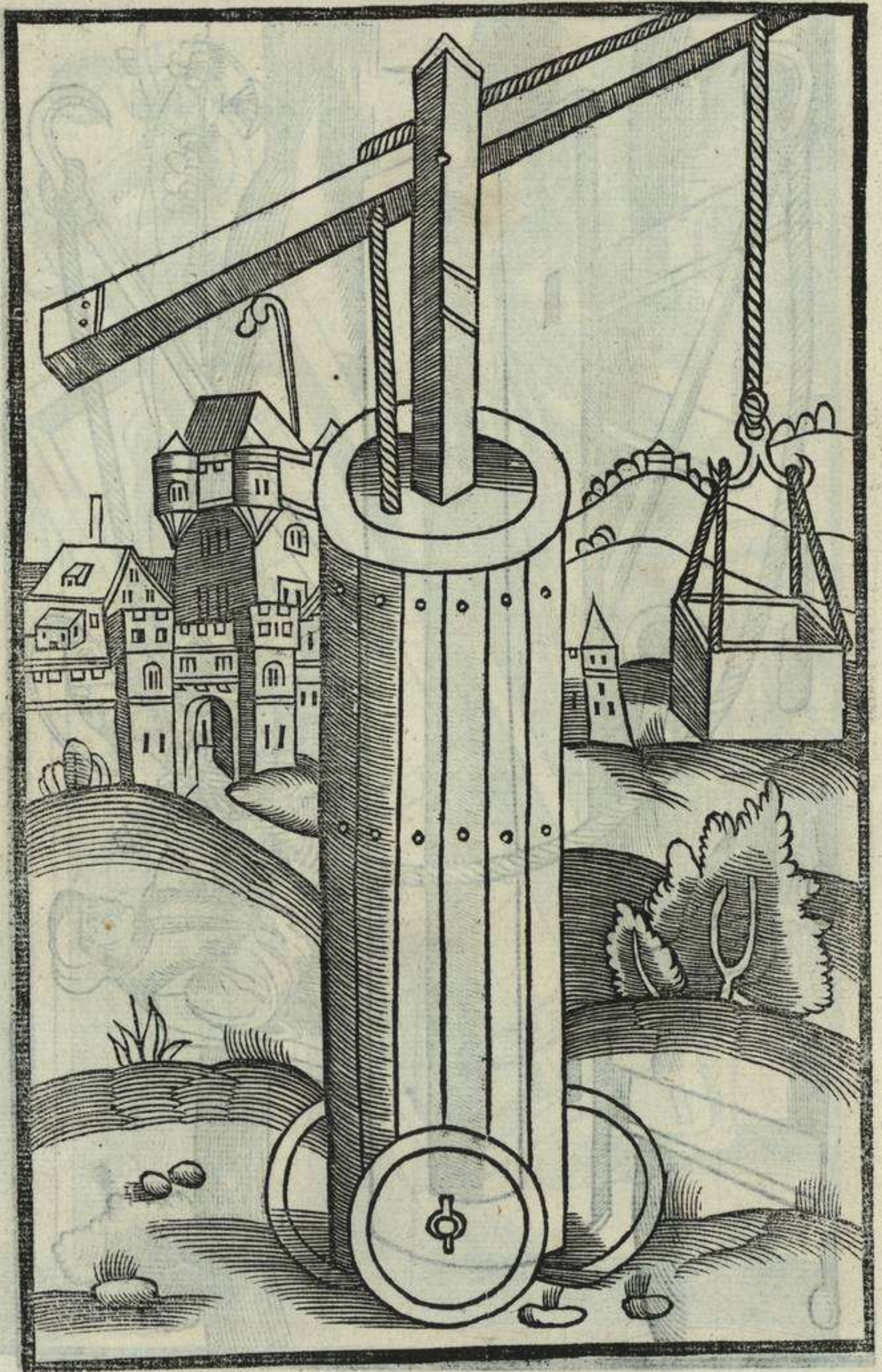

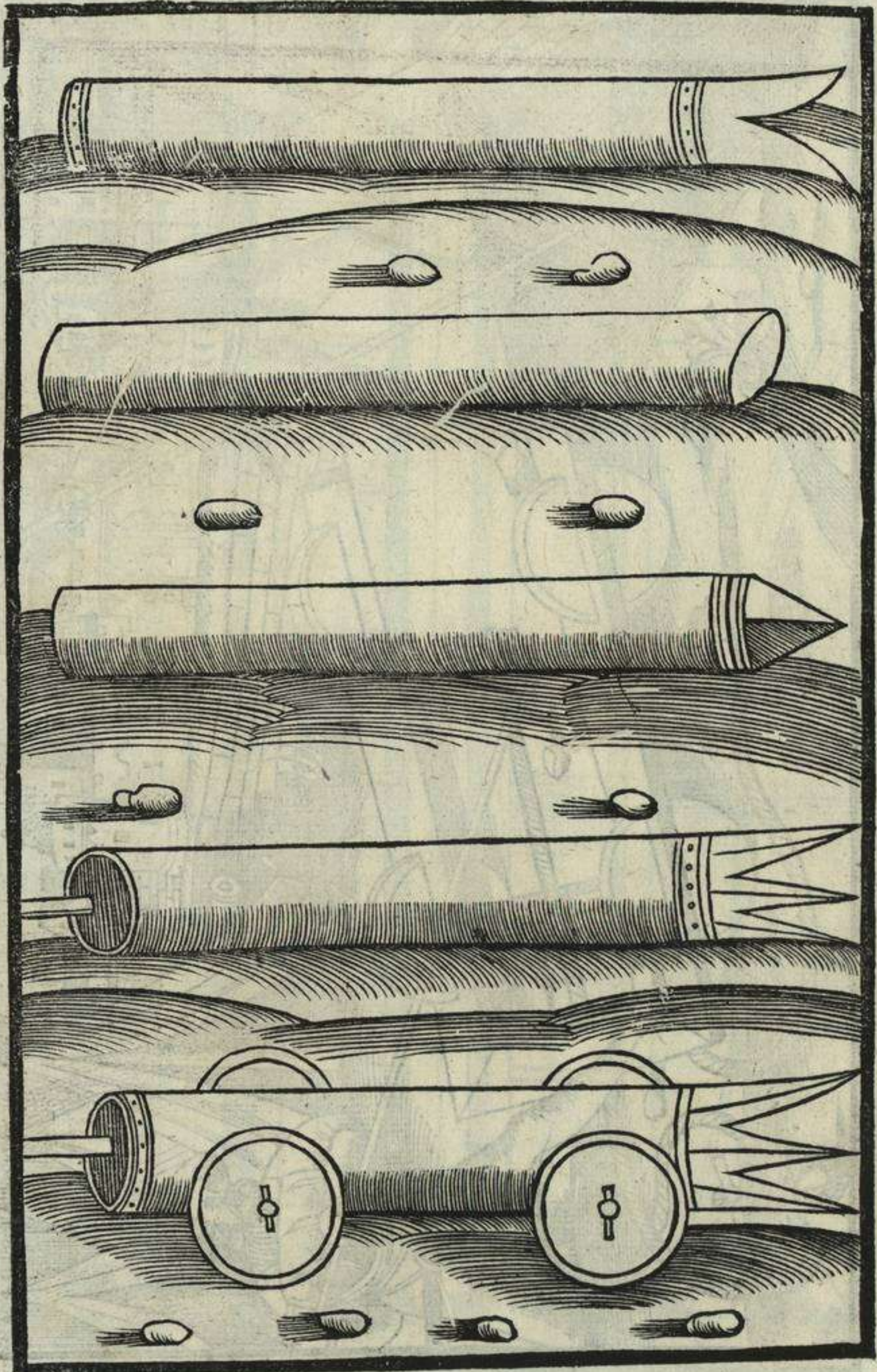

K

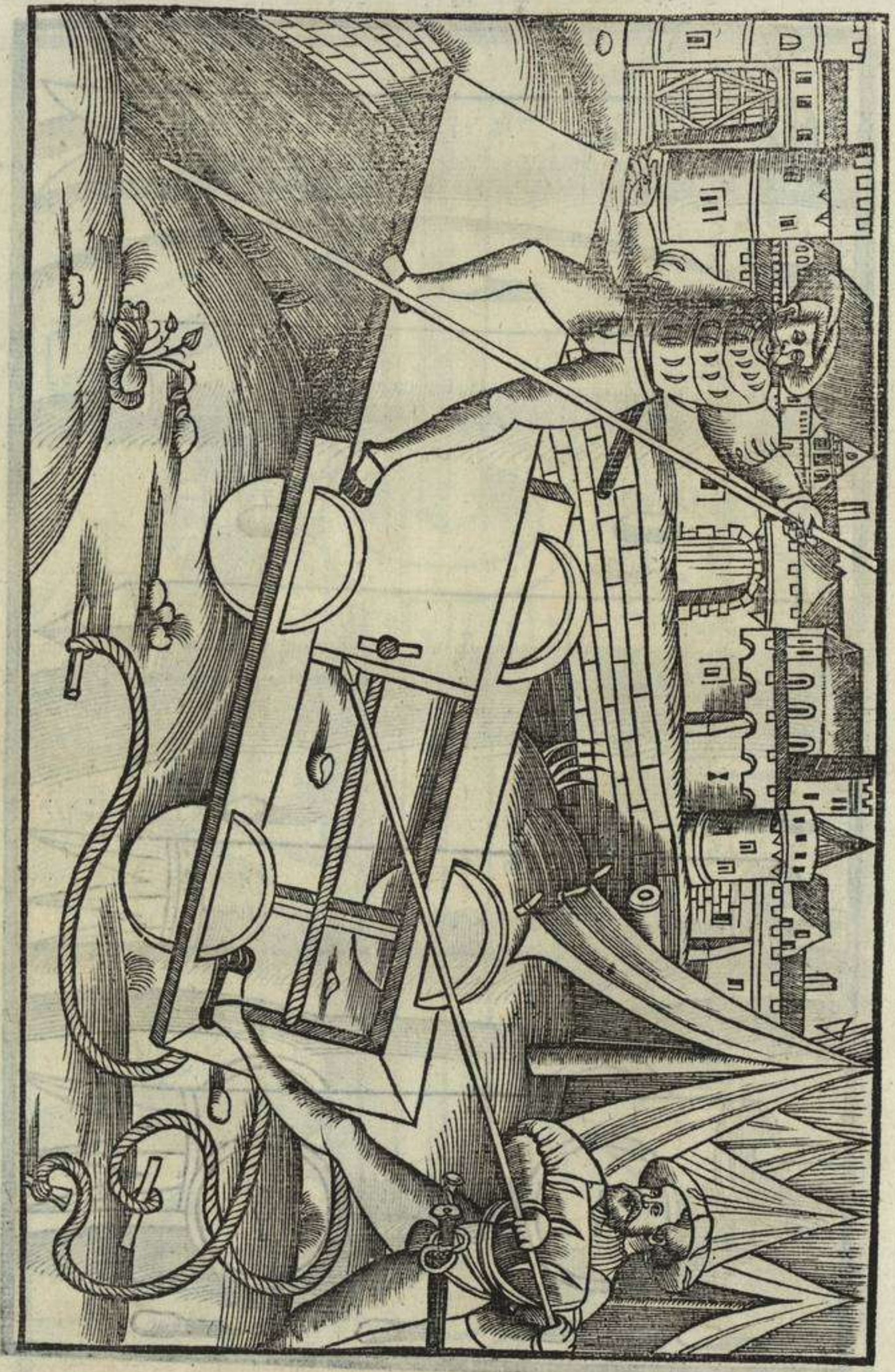

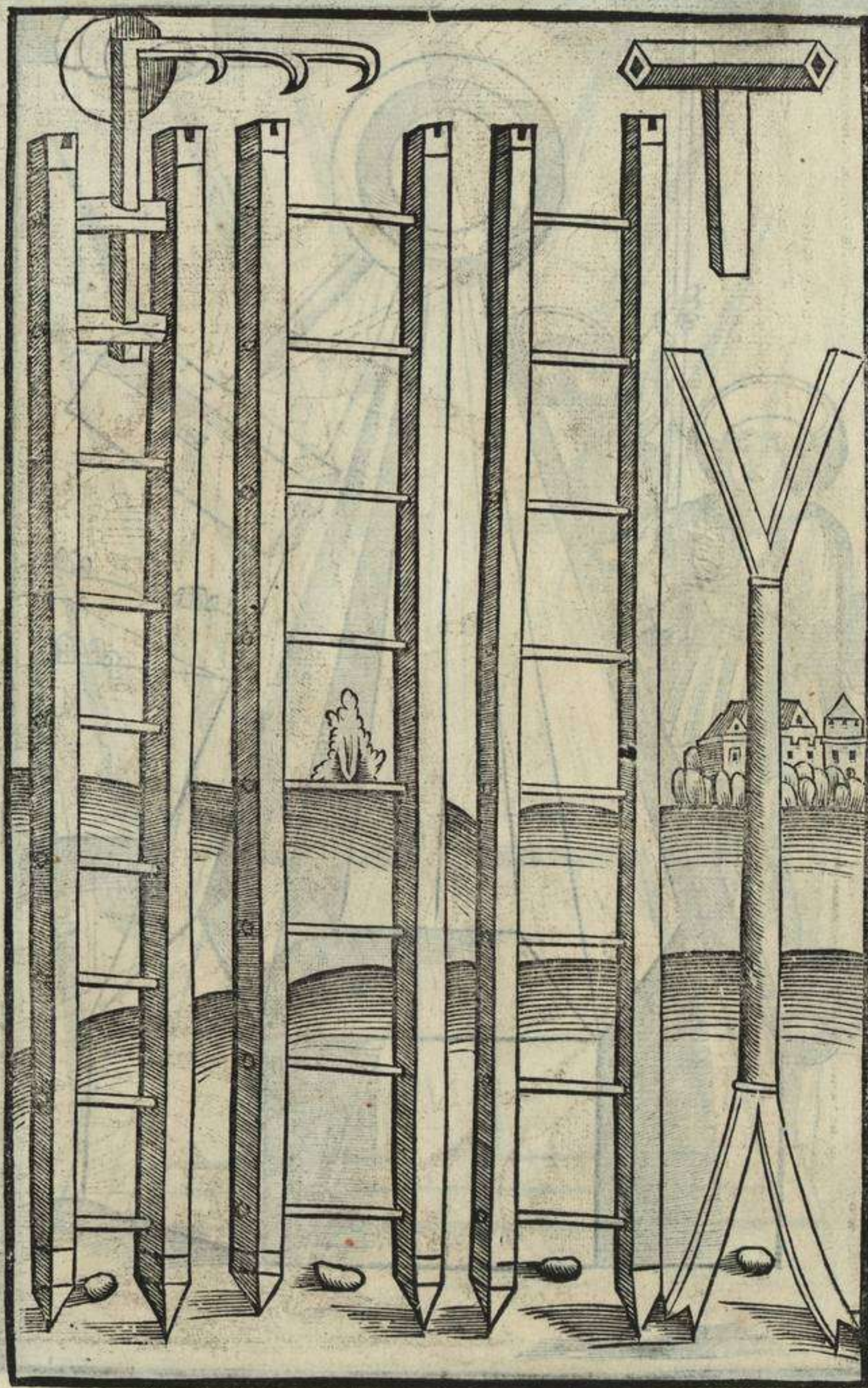

K ü

K III

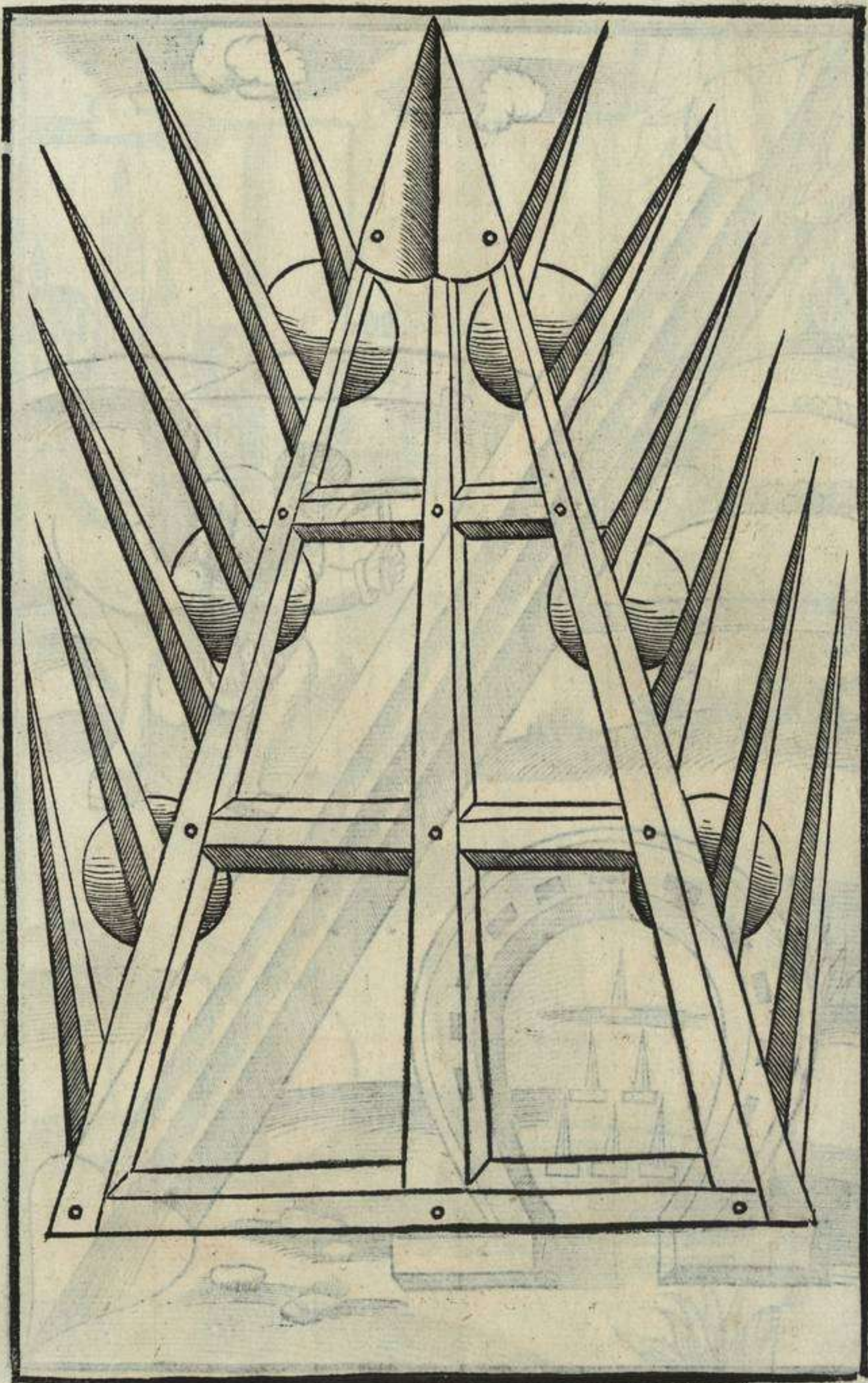

III X

67

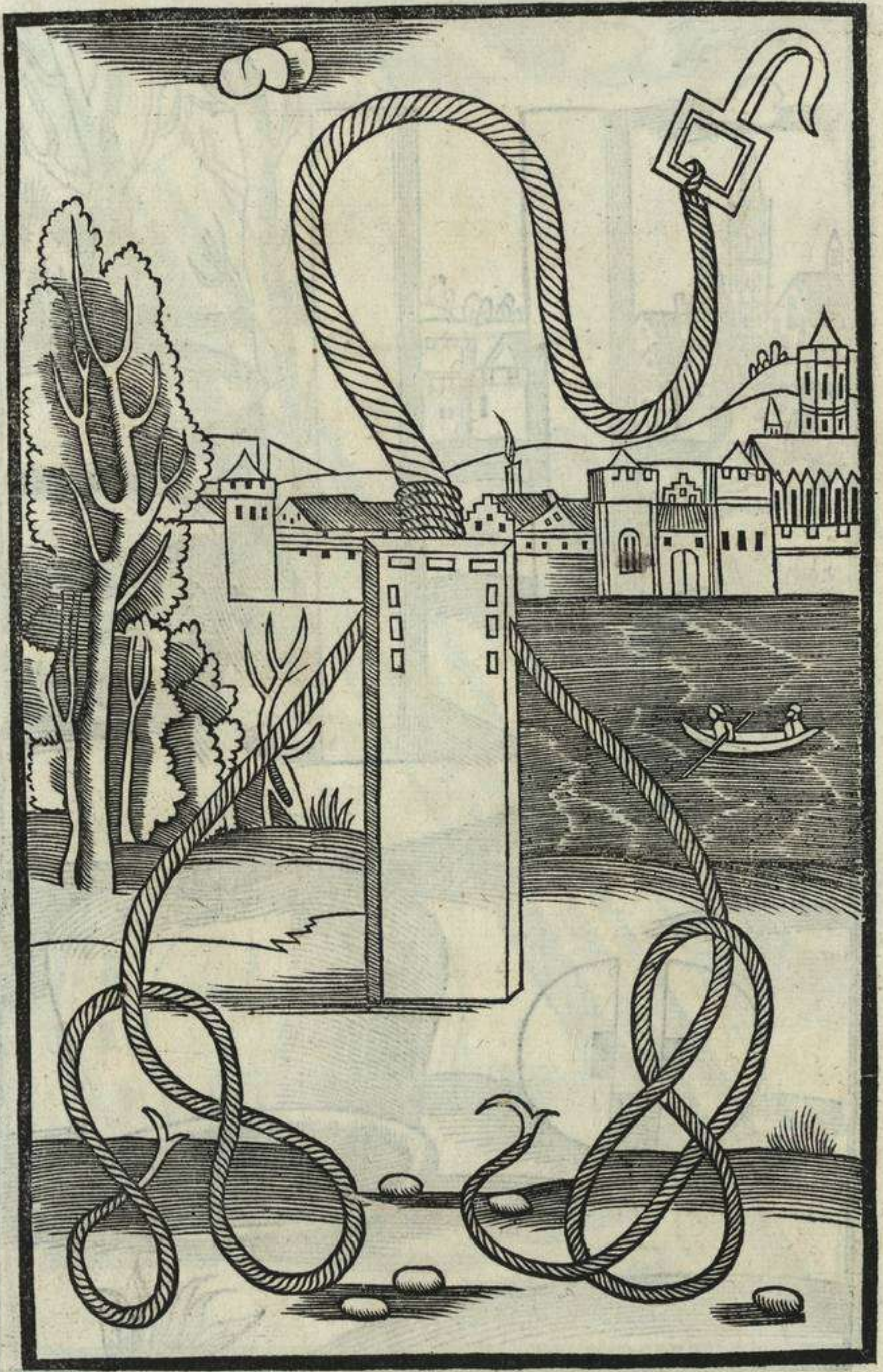

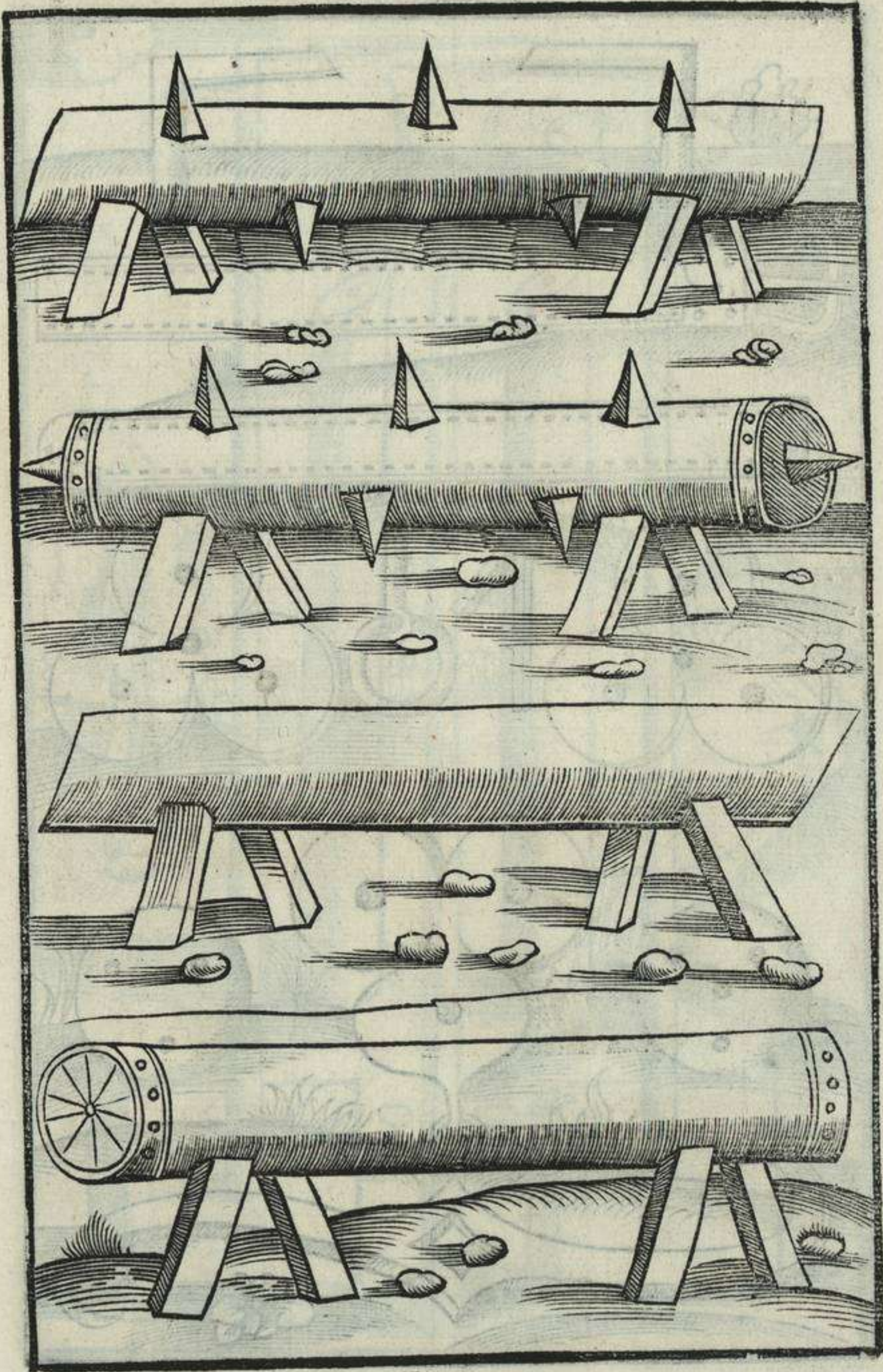

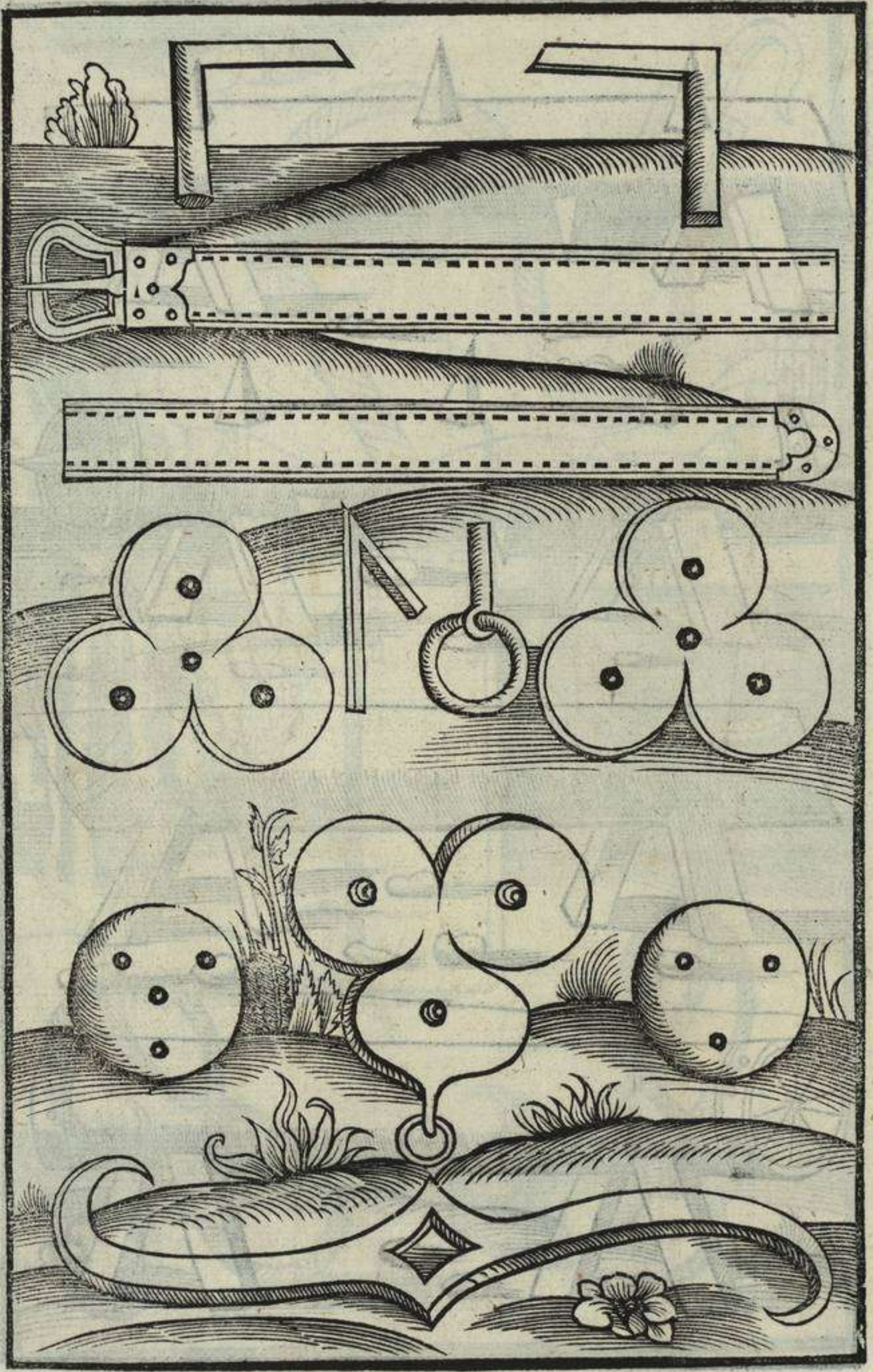

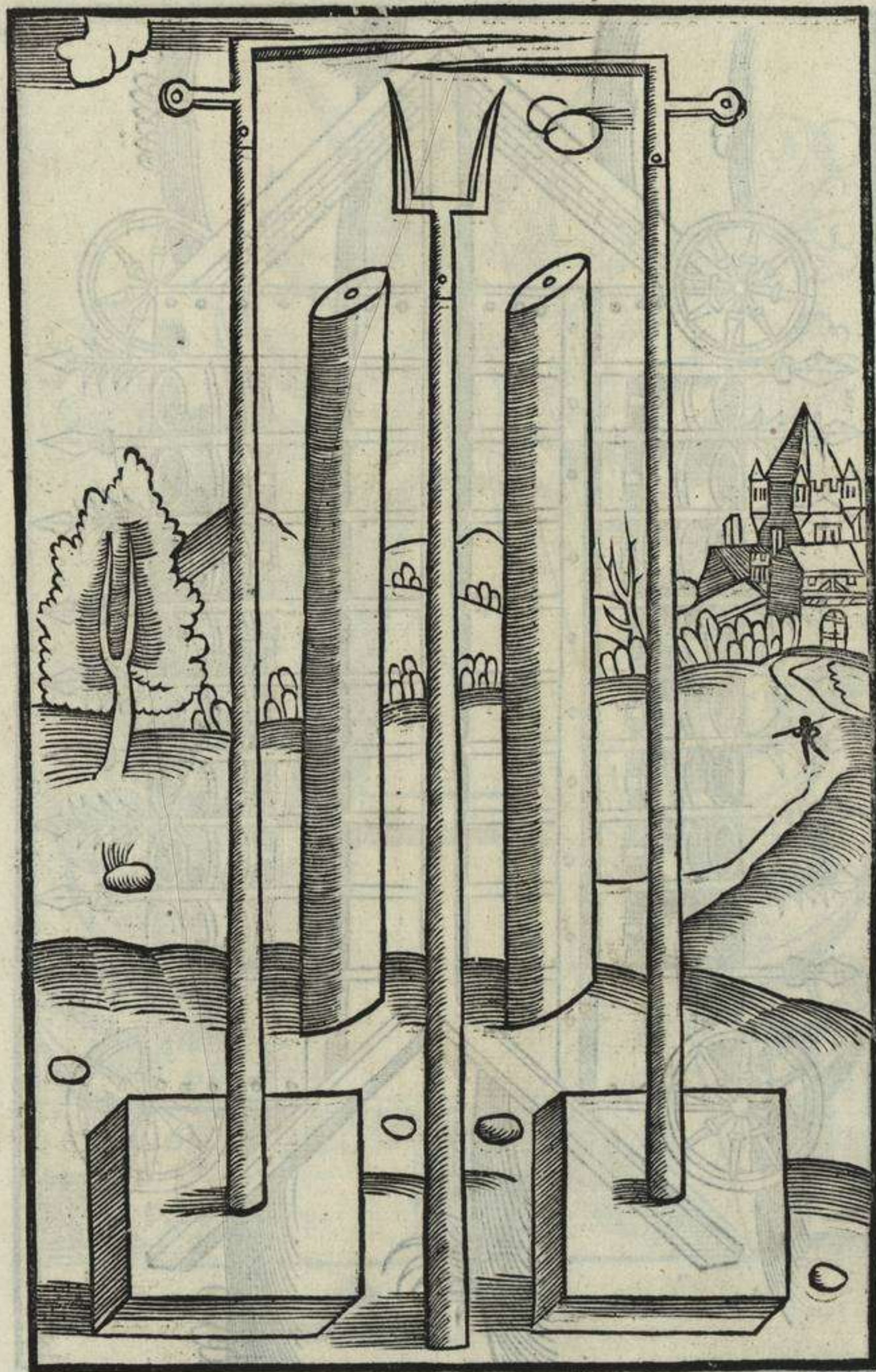

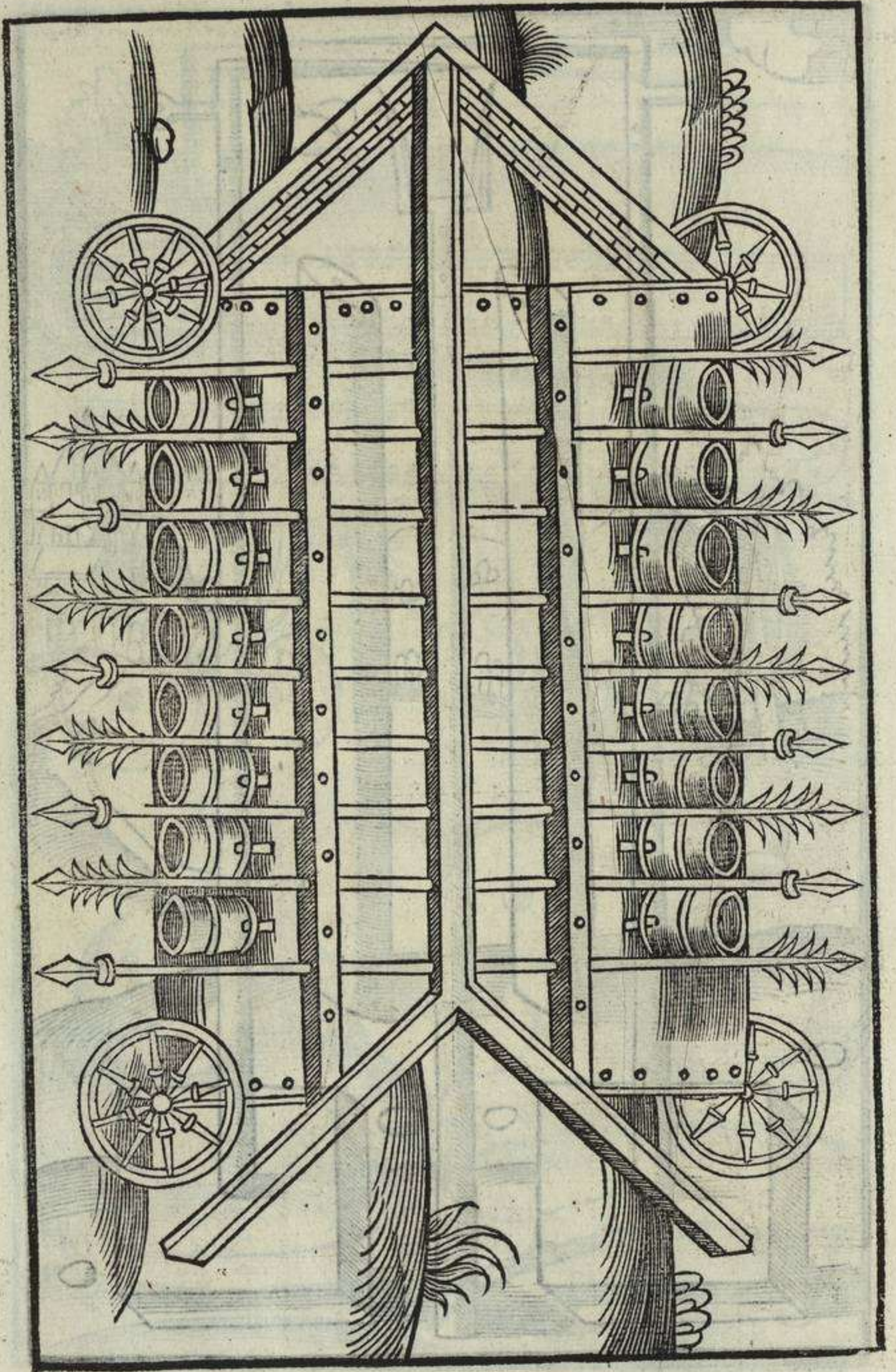

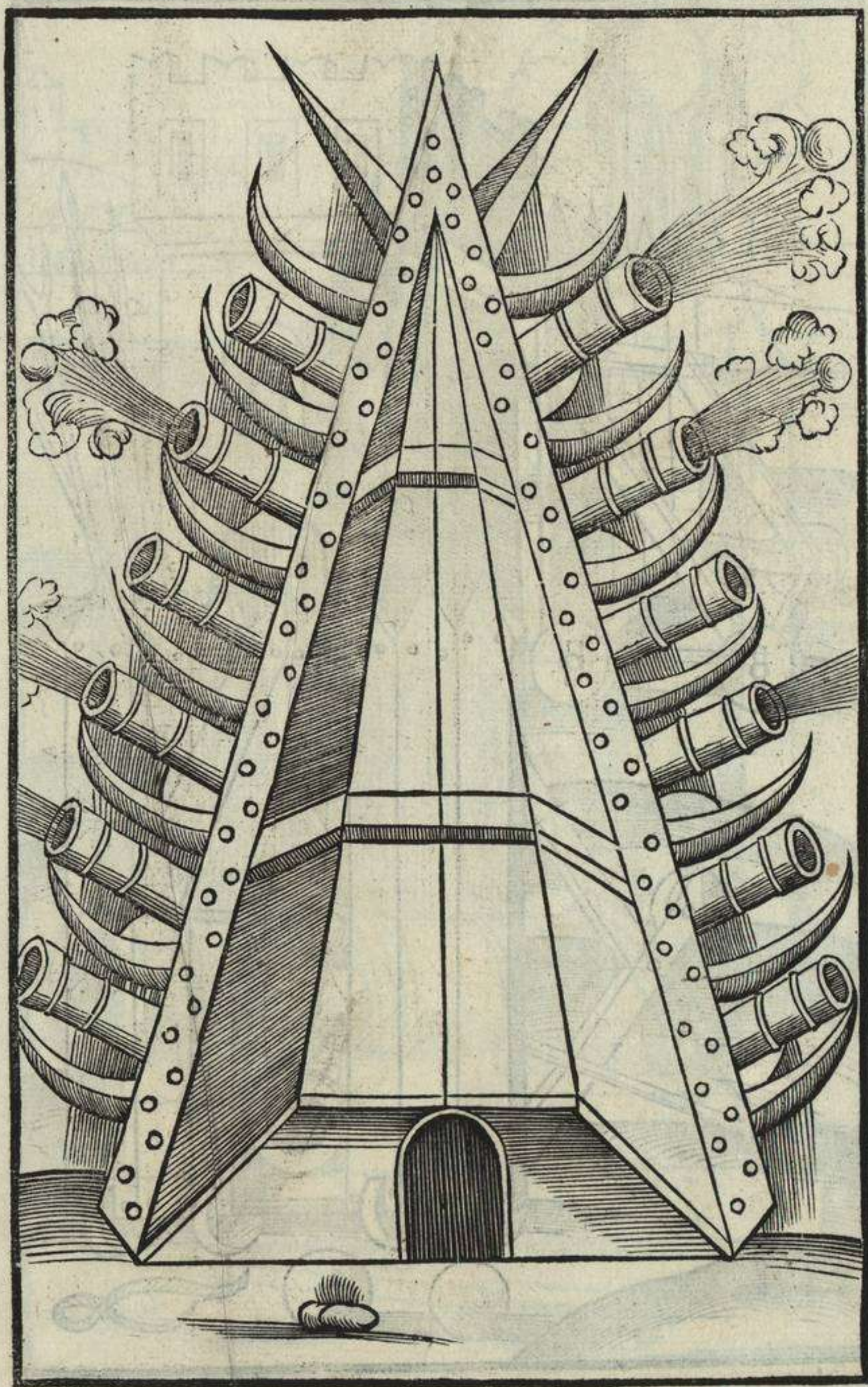
L

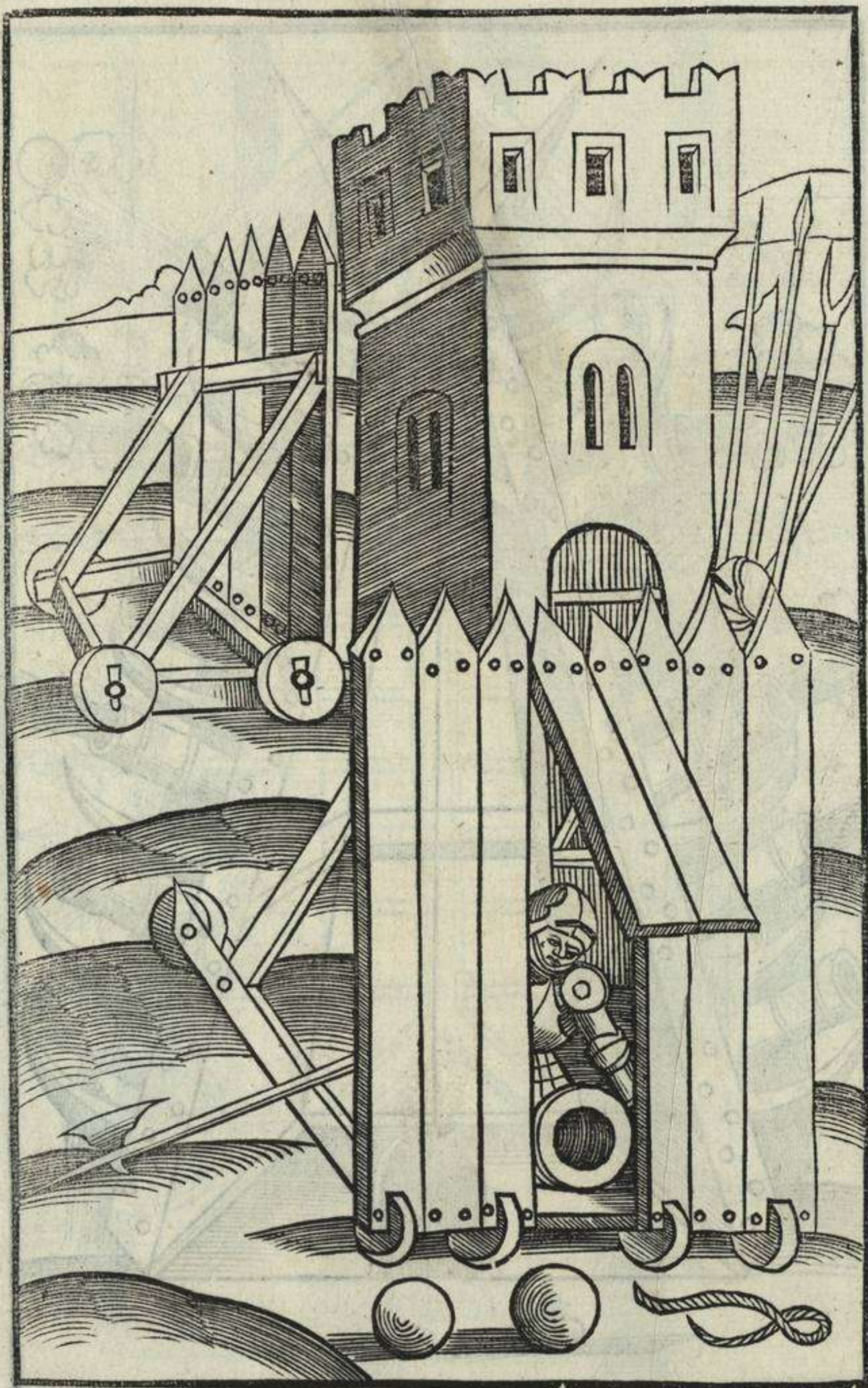
I

L ü

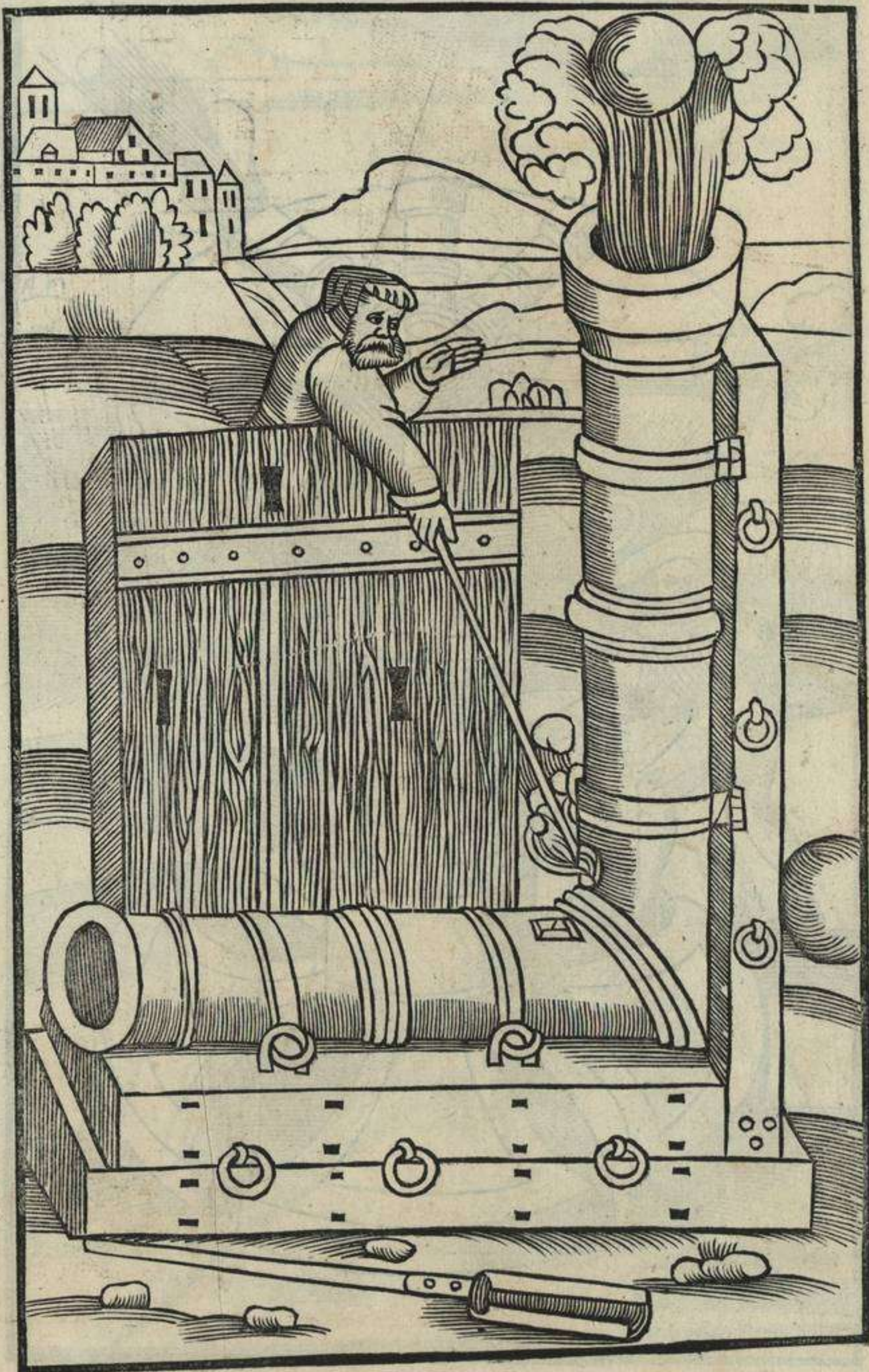

II J

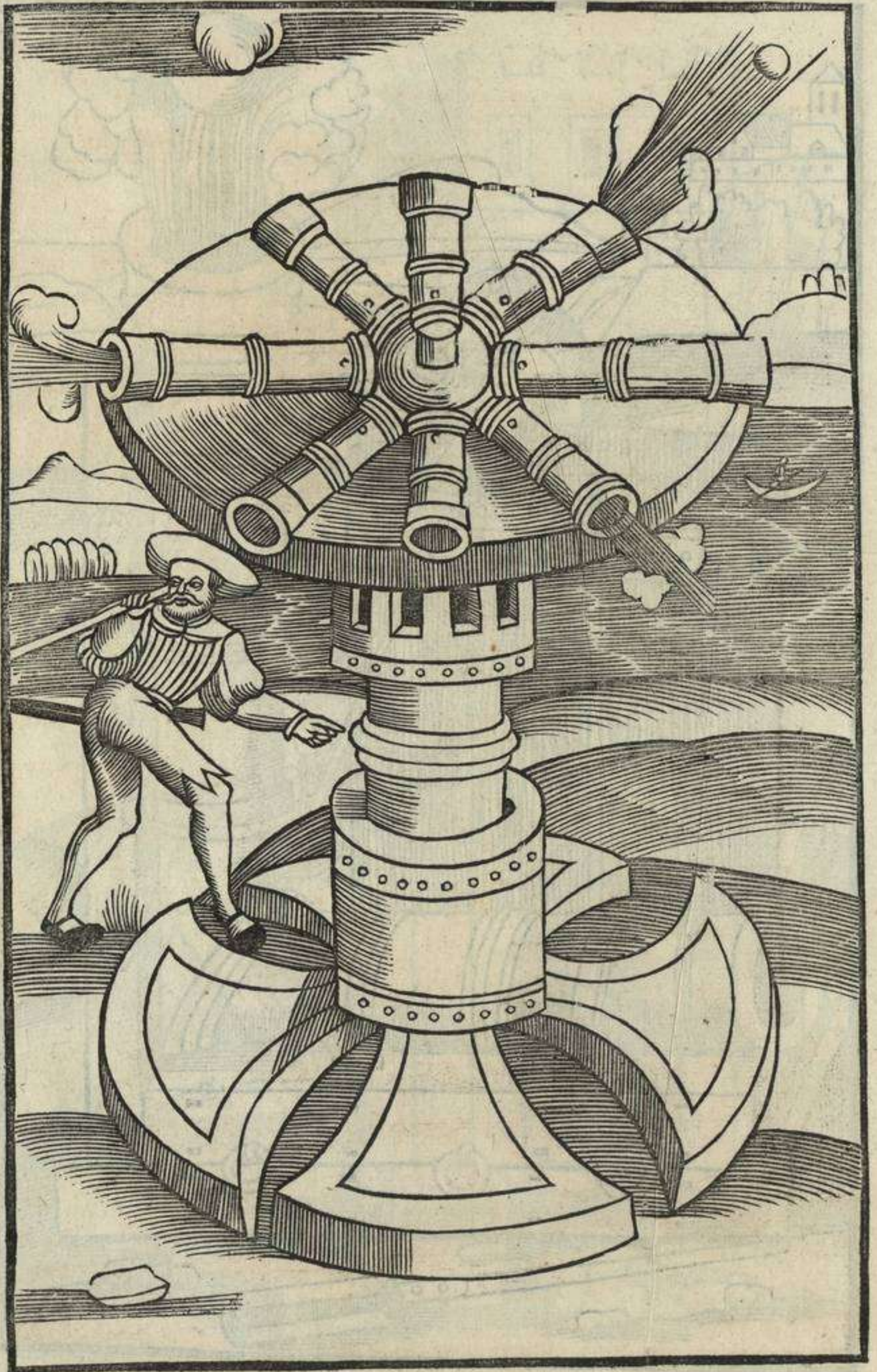
47

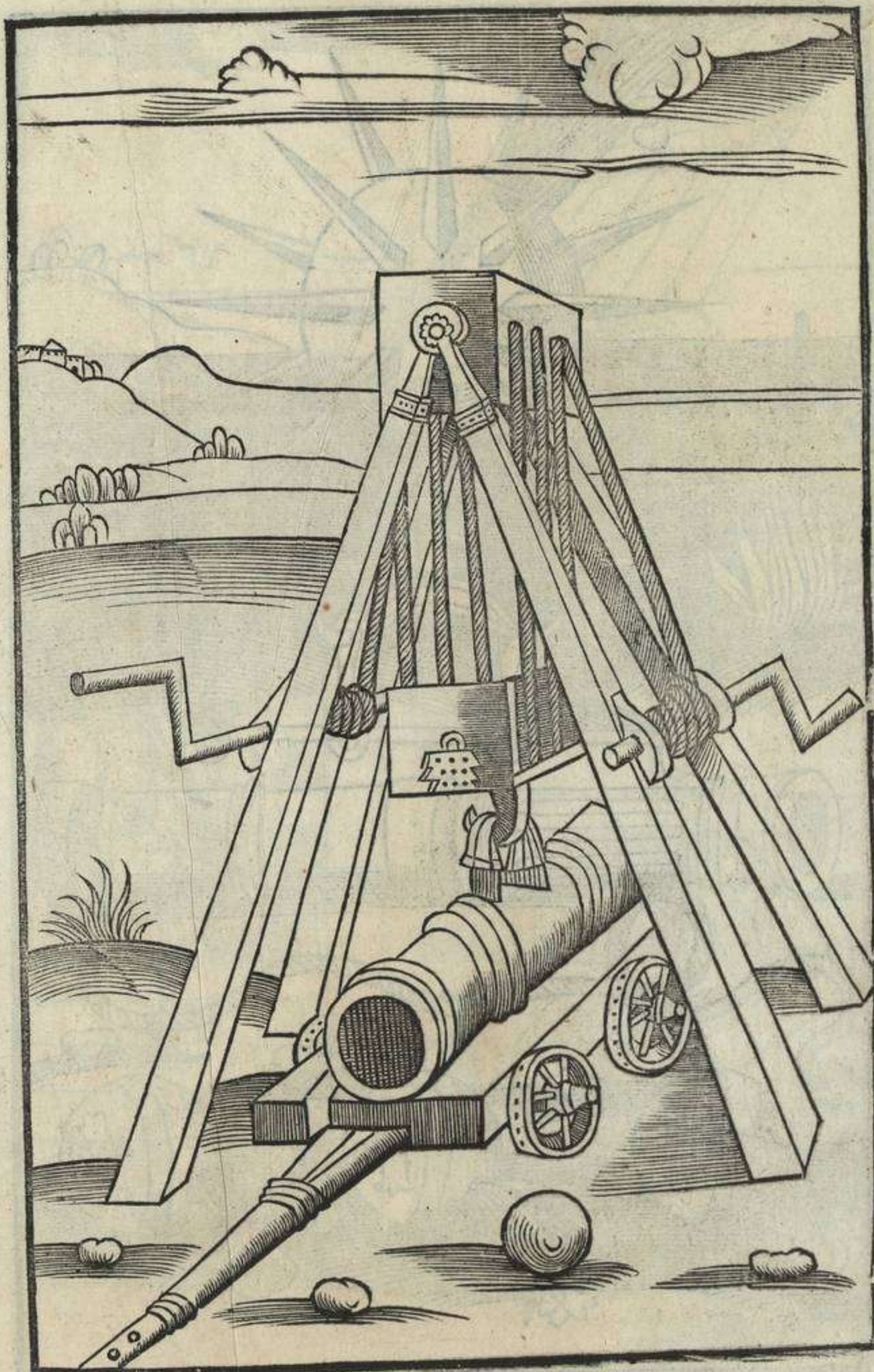

L iii

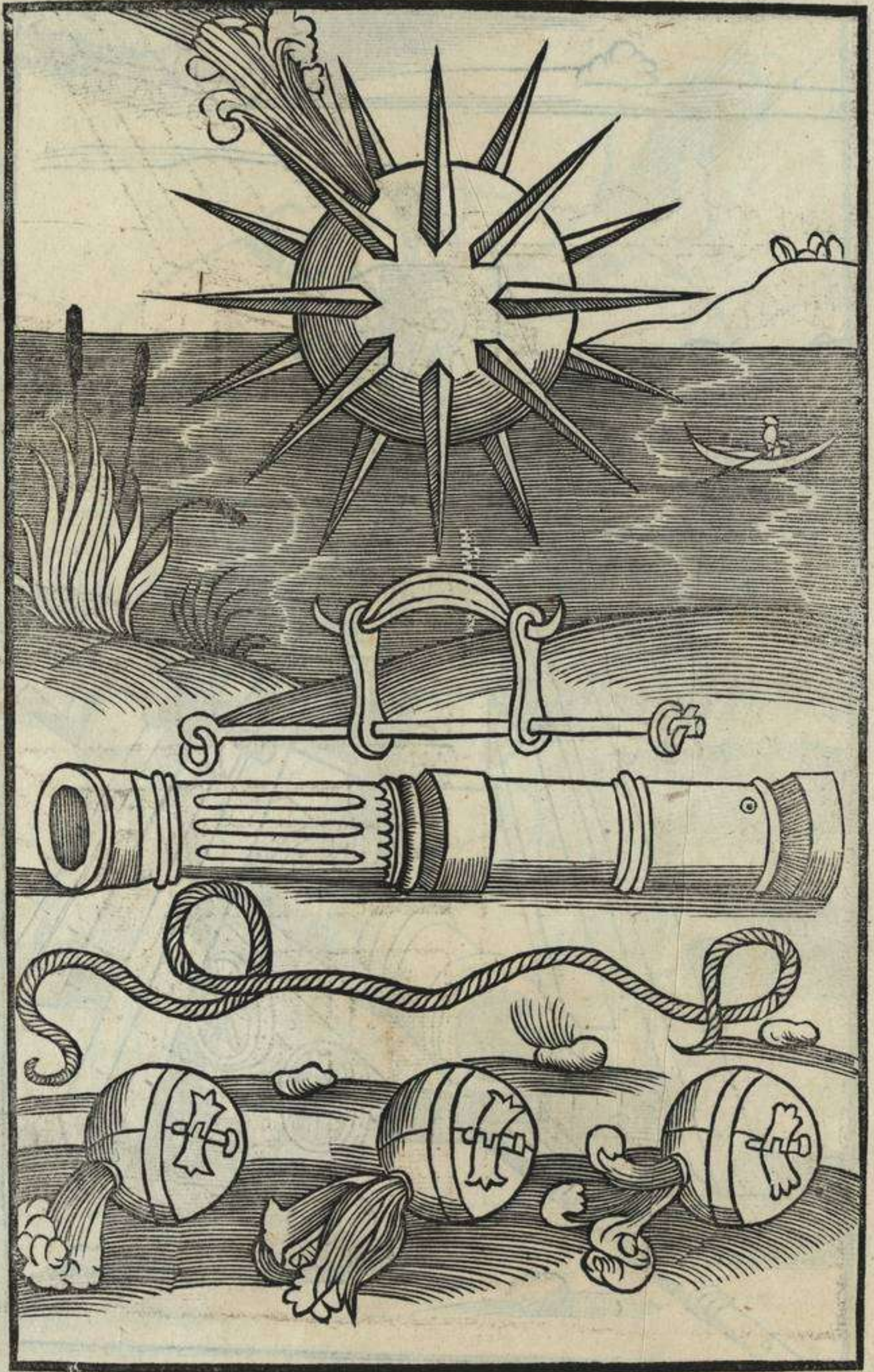

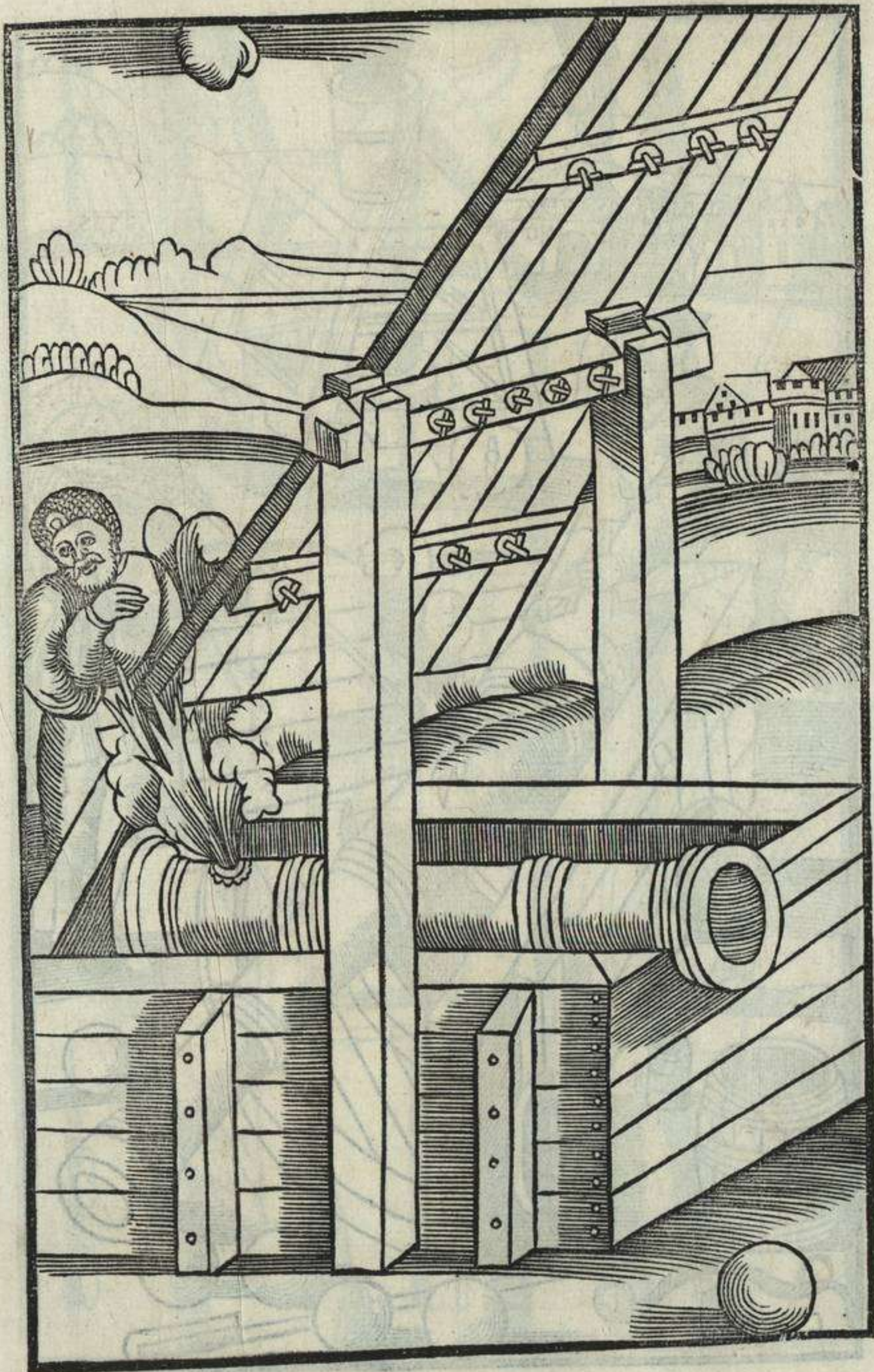

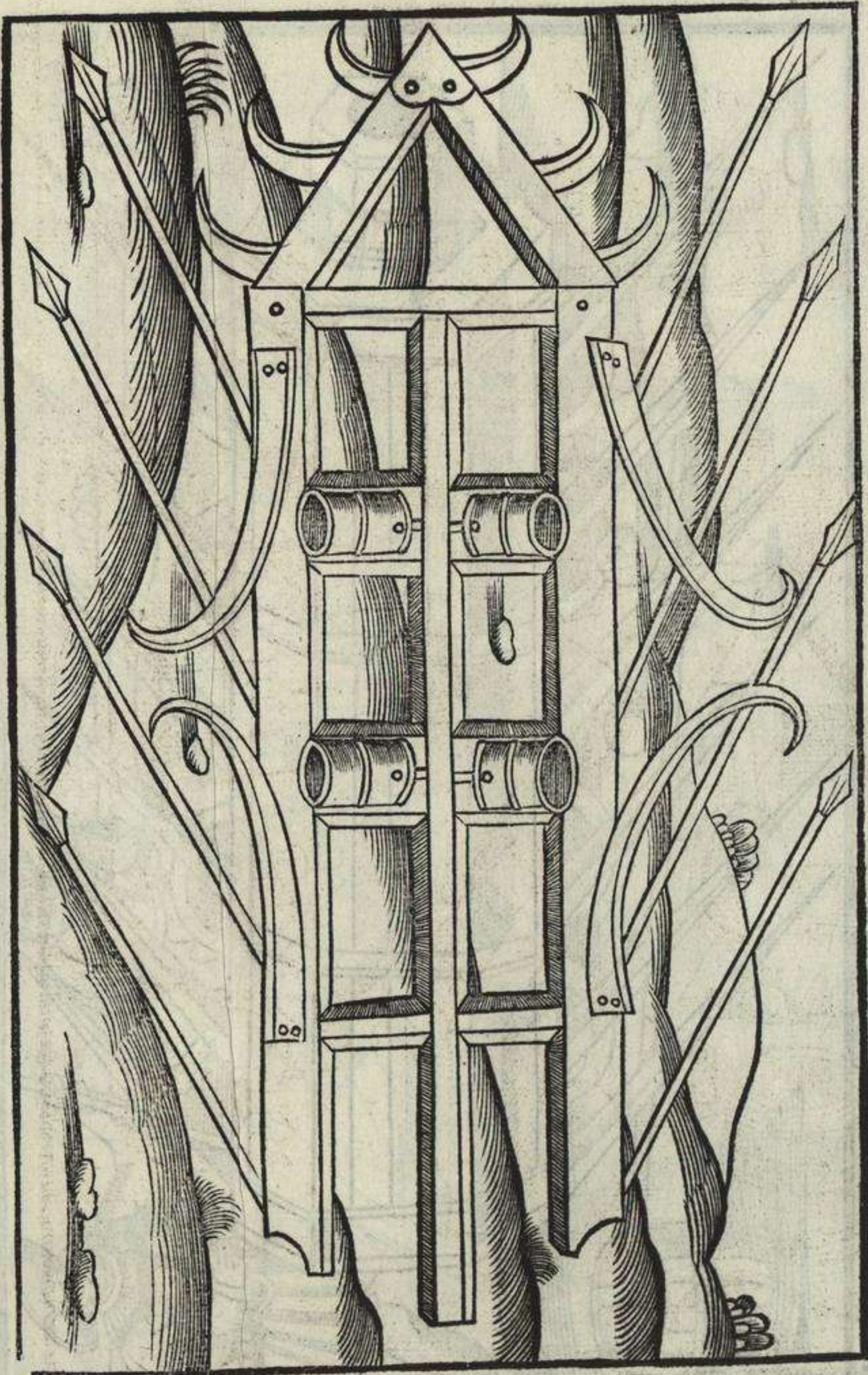

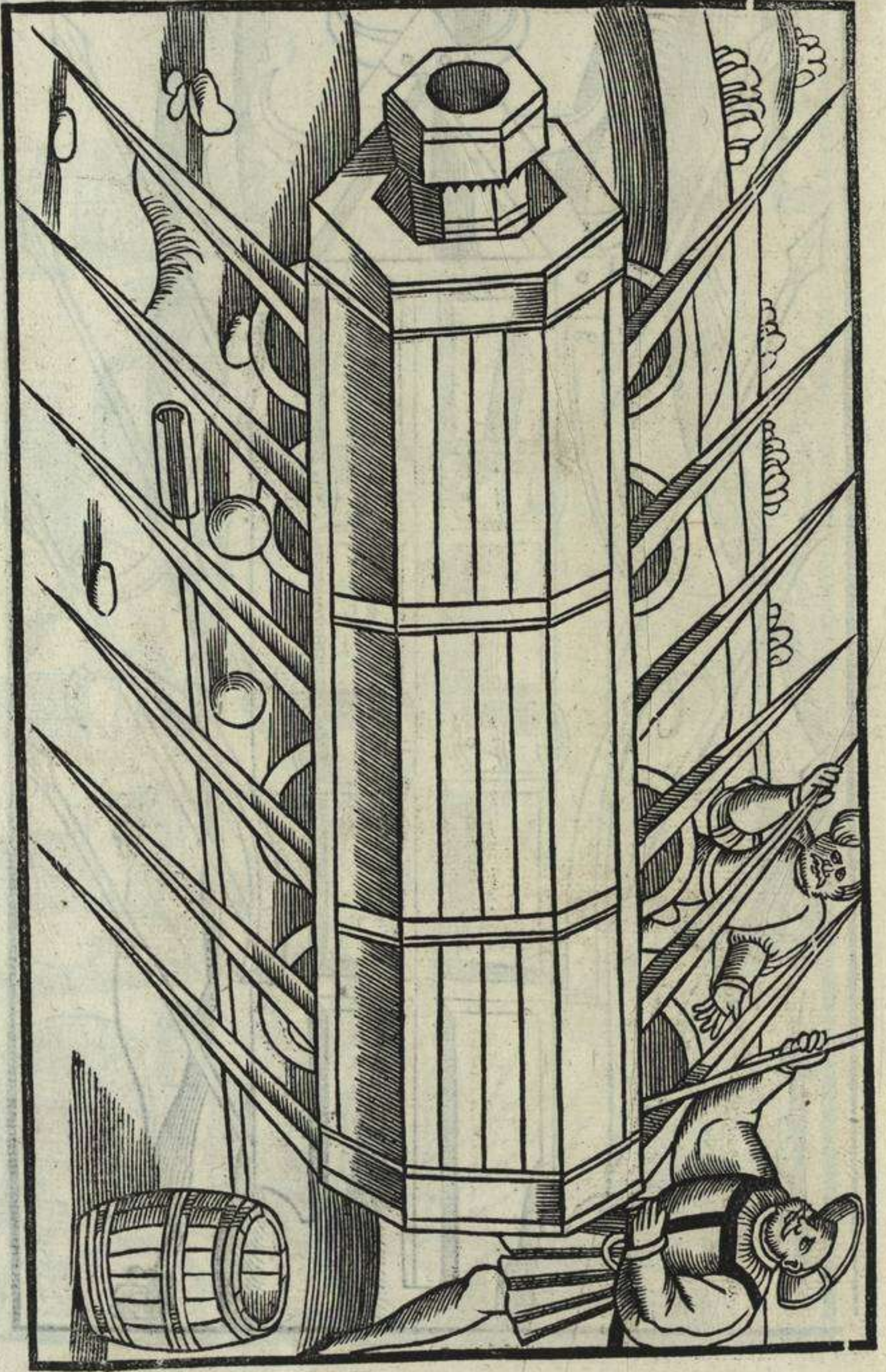

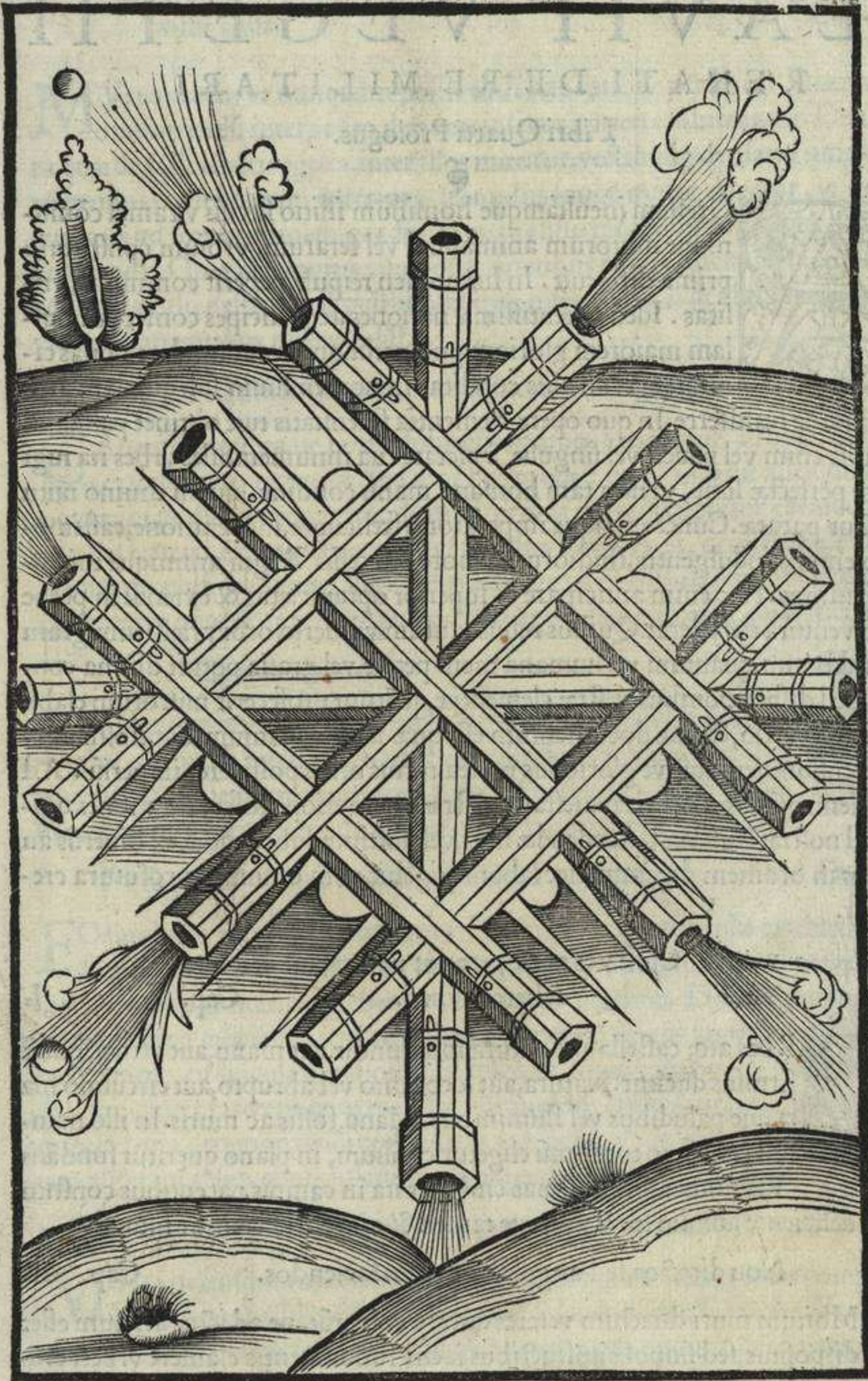

M

FLAVII VEGETII

RENATI DE RE MILITARI

Libri Quarti Prologus.

Respu
blica.

Grestem incultamque hominum initio sæculi vitam, à cõmunionem mutorum animalium vel ferarum, vrbium constitutio prima discreuit. In his nomen reipub. peperit communis utilitas. Ideo potentissimæ nationes ac principes consecrati nullam maiorem gloriam putauerunt, quàm aut fundare novas ciuitates, vel ab aliis conditas in nomen suum sub quadam amplificatione transferre. In quo opere clementia serenitatis tuæ obtinet palmam. Ab aliis enim vel pauca vel singula, à pietate tua innumerabiles vrbes ita iugilabore perfectæ sunt, vt non tam humana manu conditæ, quàm diuino nutu videantur paratæ. Cunctos itaque imperatores fœlicitate, moderatione, castimonia, exemplis, indulgentia, studiorum amore præcellis. Regni animique tui bona cernimus. Hęc enim anticipare & superior optauit ætas, & extendi in perpetuum ventura desyderat. Quibus rebus tantum vniuerso orbi præstitum gratulamur bonum, quantum vel humana mens petere, vel gratia potuit diuina conferre. Sed dispositionibus vestræ clementiæ, quàm profecerit murorum elaborata constructio, Roma documentum est, quæ salutem ciuium Capitolinæ arcis defensione seruauit, vt gloriosius postea totius orbis possideret imperiũ. Ad complementũ ergo operis maiestatis vestræ præceptione suscepti, rationes quibus vel nostræ ciuitates defendendæ sunt, vel hostium subruendæ, ex diuersis autoribus in ordinem digeram: nec laboris pigebit, cum omnibus profutura credantur.

Ciuitates aut opere, aut natura, aut vtrõque
debere muniri.

Cap.

I.

Vrbes atq; castella aut natura muniuntur, aut manu, aut vtroq; quod firmitus ducitur. Natura, aut loco edito vel abrupto, aut circũfuso mari siue paludibus vel fluminibus. Manu, fossis ac muris. In illo naturali beneficio tutissimũ eligitur cõsiliũ, in plano queritur fundãtis industria. Videmus antiquissimas ciuitates ita in campis patentibus constitutas, vt deficiente auxilio locorum, arte tamen & opere redderentur inuictę.

Non directos, sed angulosos muros faciendos.

Cap. II.

Am bitum muri directum veteres ducere voluerunt, ne ad ictus arietum esset dispositus, sed sinuosis anfractibus iactis fundamentis clausere vrbes, crebriorisque turres in ipsis angulis ediderunt. Propterea, quia si quis ad murũ tali ordinatione constructum vel scalas vel machinas voluerit admouere, non solum à fronte, sed etiam à lateribus & propè à tergo veluti in sinum circumclusus opprimitur.

Quemadmodum murus è terra iungatur aggestus, vt nunquam possit elidi. Cap. III.

MVrus autem vt nunquam possit elidi hac ratione perficitur. Interuallo vicenùm pedũ interposito, duo intrinsecus parietes fabricantur. Deinde terra quæ de fossis fuerit egesta, inter illos mittitur, vectibusq; densatur: ita vt à muro primus paries parum inferior, secundus longè minor ducatur, vt de plano ciuitatis ad similitudinem graduum quasi cliuo molliùsq; ad propugnacula possit ascendi. Quia nec murus ullis potest arietibus rumpi quem terra confirmat, & quouis casu destructis lapidibus, ea quæ inter parietes densata fuerit, ad muri vicem ingruentibus moles obstitit.

De cataractis, & portis, ne exurantur ab ignibus. Cap. III.

CAuetur præterea, ne portæ subiectis ignibus exurantur. Propter quod sunt coriis & ferro tegendæ. Sed amplius prodest quod inuenit antiquitas, vt ante portam addatur propugnaculum. In cuius ingressu ponitur cataracta, quæ annulis ferreis ac funibus pendet, vt si hostes intrauerint, demissa eadem extinguantur inclusi. Ita tamen supra portam murus est ordinandus, vt accipiat foramina, per quæ de superiore parte effusa aqua, subiectũ extinguat incendium.

De fossis faciendis. Cap. V.

FOssæ autem ante vrbes altissimæ latissimæq; faciendæ sunt, vt nec facile possint coæquari repletiq; ab obsidentibus, & cum aquis cœperint inundari, ab aduersario cuniculum continuari minimè patiantur. Nam duplici modo opus subterraneum peragi, earum altitudine & inundatione prohibetur.

Ne sagittis hostium homines lædantur in muro. Cap. VI.

Formidatur ne multitudo sagittariorum, de propugnaculis exterritis defensoribus, appositisq; scalis, occupet murum. Aduersum quod cataphractas atque scuta in ciuitatibus debent habere quàm plurima. Deinde propugnacula duplicia, saga ciliciæque tendantur, impetumq; excipiant sagittarum. Nec enim facile transeunt spicula quod cedit ac fluctuat. Inuentum quoque remediũ est, vt de ligno crates facerent, quas metellas vocauerunt, lapidibusq; complerent: ea arte inter bina propugnacula constitutas, vt si per scaldas ascēdissent hostes, & partem aliquam ipsius contigissent, supra caput suum† vergerent saxa.

Quibus modis prouidendum sit ne famem patiantur obsessi Cap. VII.

Multa defensionum oppugnationumq; sunt genera, quæ locis competentibus inferemus. Nunc sciendum est obsidendi duas esse species. Vnam cum aduersarius opportunis locis præsiidiis ordinatis, continuis insultibus impugnat obsessos. Alteram cum vel aqua prohibet inclusos, vel deditiõnem sperat à fame, quando omnes prohibuerit cõmeatus. Hoc enim consilio, ipse ociosus ac tutus fatigat inimicũ. Ad quos casus, possessores, quàmuis leui suspiciõne pulsati,

M ii omnem

omnem alimoniam victus intra muros debent studiosissime collocare, ut ipsis exuberet substantia, aduersarios inopia cogat abscedere. Non solum autem porcinum, sed & omne animalium genus, quod inclusum seruari potest, deputari oportet ad lardum, ut ad miniculo carnis frumenta sufficiant. Aues autem cortales & sine expensa in ciuitate nutriuntur, & propter egrotantes sunt necessariae. Pabula equis congerenda praecipue, & quae apportari nequiverint exurenda. Vini, aceti, caeterarumque frugum vel pomorum congerendae sunt copiae, nihilque quod suis proficiat, hostibus relinquendum est. Nam ut hortorum cura in viridariis domorum, vel areis exerceatur, utilitatis aut voluptatis ratio persuadet. Parum autem proficit plurimum collegisse, nisi ab exordio dimensione salubri per idoneos procuratores erogatio temperetur. Nunquam periclitati sunt fame, qui frugalitatem inter copiam seruare ceperunt. Imbellis quoque aetas ac sexus propter necessitatem victus foris frequenter exclusa est, ne penuria opprimeret armatos, a quibus saepe moenia seruabantur.

Quae species praeparandae sint pro defensione murorum. Cap. VIII.

EXurimenta, bitumen, sulphur, picem liquidam, oleum quod incendiarium vocant, ad exurendas hostium machinas, conuenit praeparari. Ad arma facienda ferrum vtriusque temperaturae, & carbones seruantur in conditis: ligna quoque hastilibus sagittisque necessaria reponuntur. Saxa rotunda de fluuiis quae pro rotunditate grauiora sunt & aptiora, mittentibus diligentissime colliguntur, ex quibus muri replentur & turres. Minima etiam fundis siue fustibalis vel manibus iacienda. Maiora per onagros diriguntur. Maxima vero potere, formaque volubili, in propugnaculis diriguntur, ut dimissa per praecipitum, non solum hostes obruant subeuntes, sed etiam machinamenta confringant. Rotae quoque de lignis viridibus ingentissimae fabricantur, vel intercisi ex validissimis arboribus cylindri (quas taleas vocant) ut sint volubiles laeuigantur: quae per pronum labentia, subito impetu bellatores sternunt, equosque solent deterrere. Trabes quoque & tabulata vel diuersae magnitudinis clauos ferreos esse oportet in promptu (Nam talibus, oppugnantium machinis per alias machinas consuevit obsisti) Praecipue cum lubitis operibus addenda sit muris vel propugnaculis altitudo, ne aduersariorum mobiles turres superemineant & capiant ciuitatem.

Quid faciendum si neruorum defuerit copia. Cap. IX.

NERuorum quoque copiam summo studio expedit colligi: quia onagri vel balistae caeteraque tormenta, nisi funibus neruinis intacta, nihil prosunt. Equorum tamen setae de caudis ac iubis ad balistas utiles afferuntur. Indubitatum vero est crines foeminarum in eiusmodi tormentis non minorem habere virtutem, Romanae necessitatis experimento. Nam in obsidione capitolii corruptis iugi ac longa fatigatione tormentis, cum neruorum copia defecisset, matronae abscissos crines viris suis obtulere pugnantibus, reparatisque machinis aduersariorum impetum repulerunt. Maluerunt enim pudicissimae foeminae deformato ad tempus capite liberè viuere cum maritis, quam hostibus integro decore seruire. Cornua quoque vel
cruda

Mulierum
Romanarum
crines.

cruda coria proficit colligi ad cataphractas tegendas aliâq; machinamenta siue munimina.

Quid faciendum ne aquæ inopiani patiantur obsessi. Cap. X.

Magna vrbis vtilitas est, cum perennes fontes murus includit. Quod si natura non præstat, cuiuslibet altitudinis effodiendi sunt putei, aquarumq; haustus funibus extrahendi. Sed interdum sicciora sunt loca, quæ môtibus sunt saxisq; munita, in quibus superposita castella extra murum inferiores reperiunt fontium venas, ac de propugnaculis vel turribus destinatis protegunt telis, ut aquatoribus liber præstetur accessus. Quòd si vltra iactum teli, in cliuo tamen ciuitatis subiecta sit vena, castellum parvulum (quæ Burgum vocant) inter ciuitatem et fontem cõuenit fabricari, ibiq; balistas sagittariisq; cõstitui, ut aqua defendatur ab hostibus. Præterea in omnibus publicis ædificiis, multisq; priuatis, cisternæ sunt diligentissimè substituendæ, ut receptacula aquis pluuiialibus, quæ de tectis effluunt præstent. Difficile enim vincit sitis eos, qui quàmuis exigua aqua ad potum tantum in obsidione sunt vsi.

Si sal defuerit quid faciendum sit. Cap. XI.

Si maritima sit ciuitas et sal defuerit, liquor ex mari sumptus, per alueos aliâq; spatula vasa diffunduntur, qui à calore solis duratur in salem. Quòd si hostis ab vnda prohibeat (nam hoc sæpe accidit) harenas, quas exagitatum ventis mare superfuderat, aliquando colligunt & dulci aqua eluunt, quæ sole siccata nihilo minus mutatur in salem.

Quid faciendum cum primo impetu venitur ad muros. Cap. XII.

Violenta autem impugnatio, quando castellis vel ciuitatibus præparatur, multo vtrinque periculo, sed maiore oppugnantium sanguine exercentur luctuosa certamina. Illi enim qui muros inuadere cupiunt, terrifico apparatu expositis copiis, in spem deditiois formidinem geminant, tubarum strepitu hominumq; permixto. Tunc, quia timor magis frangit insuetos, primo impetu stupentibus oppidanis, si discriminum experimenta non norunt, dum admotis scalis inuaditur ciuitas resistere debent omni virtute. Quòd si à fidentibus siue militaribus viris repellatur prima congressio, statim clausis crescit audacia, & iam non terrore, sed viribus & arte confligitur.

Enumeratio machinarum quibus muri oppugnantur. Cap. XIII.

Admouentur etiã testudines, arietes, falces, vineæ, plutei, musculi, turres, de quibus singulis qualiter fabricentur, quo etiam pacto prælientur vel repellantur edifferam.

De ariete, falce, testudine. Cap. XIII.

DE materia ac tabulatis testudo cõtexitur, quæ ne exuratur incendio, coriis vel ciliciis centonibusq; vestitur. Hæc intrinsecus accipit trabem, quæ ad

Falx.
Aries.

unco præfigitur ferro, quod falx vocatur, ab eo quòd incurua est, vt de muro extrahat lapides. Aut certè ipsius caput vestitur ferro, et appellatur aries. Vel quòd habet durissimam frontem, quæ subruat muros: vel quòd more arietum retrocedit, vt cum impetu vehementius feriat. Testudo autem à similitudine veræ testudinis vocabulum sumpsit, quia sicut illa modo reducit, modo profert caput, ita machinamentum interdum reducit trabem, interdum exerit, vt fortius cędat.

Testudo.

De vineis, pluteis, & aggere.

Cap. XV.

catlos

Vineas dixerunt veteres, quas nunc militari barbaricòq; vsu†causias vocant. E lignis leuioribus machina colligatur, alta pedibus 8, lata pedibus 7, longa pedibus 6. Huius tectum munitione duplici, tabulatis cratibusq; cõtexitur. Latera quoq; vimine sepiuntur, ne saxorum telorumq; impetu penetrentur. Extrinsecus autem, ne immisso concremetur incendio crudis ac recentibus coriis vel centonibus operitur. Istę, cum plures factę fuerint, iunguntur in ordinem: sub quibus obsidentes tuti ad subruenda penetrant murorum fundamenta. Plutei dicuntur, qui ad similitudinem † absidis contexuntur è vimine & ciliciis vel coriis proteguntur, ternisq; rotulis, quarum vna in medio, duę in capitibus apponuntur, in quęcunq; partem volueris admouentur more carpenti: quos obsidentes applicant muris, eorumq; munitione protecti, sagittis siue fundis vel missilibus defensores omnes de propugnaculis ciuitatis exturbant, vt scalis ascendendi facilior præstetur occasio. Agger autem ex terra lignisq; extollitur contra murum, de quo tela iactantur.

Plutei.
absidis

De musculis.

Cap. XVI.

Musculi.

Musculos dicunt minores machinas, quibus protecti bellatores si lutum offuerit aut ciuitatis fossatum, apportatis lapidibus, lignis, ac terra, nò solum complent, sed etiam solidant, vt turres ambulatoriæ sine impedimento iungantur ad murum. Vocantur autem à marinis beluis musculi. Nam quęadmodum illi, cum minores sint, tamen balenis auxilium adminiculumq; iugiter exhibent. ita istę machinæ breuioribus, deputatę turribus magnis, aduētui illarum parant viam, itineraq; præmuniunt.

De turribus ambulatoriis.

Cap. XVII.

Turres autem dicuntur machinamenta, ad ædificiorum speciem, ex trabibus tabulatisq; compacta: et ne tantum opus hostili concremetur incendio, diligentissimè ex crudis coriis vel centonibus communitur, quibus pro modo latitudinis additur altitudo. Nam interdū tricenos pedes per quadrum: interdum quadragenos vel quinquagenos latę sunt. Proceritas autem ipsarum tanta sit, vt non solum muros, sed etiam turres lapideas altitudine superent. His plures rotę mœchanica arte subduntur, quarum lapsu volubili magnitudo tam alta mouetur. Præsens autem periculum ciuitatis est, si ad murū fuerit turris admota. Plures enim accipit scalis, & diuerso genere conatur irrumpere. Nam in inferioribus habet arietē, cuius impetu destruit muros. Circa verò mediam partem acci-

pit pon

pit pontem, factum de duabus trabibus, septuq; de vimine, quem cito prolatum inter turrim muruq; constituunt, & per eum ingredienti de machina bellatores in ciuitatem transeunt, & occupant muros. In superioribus autē turris illius partibus contati & sagittarii collocantur, qui defensores vrbis contis, missilibus, saxisque ex alto prosternant. Quo facto ciuitas capitur sine mora. Quid enim auxilii superest, cum hi qui de murorum altitudine sperabant, repente supra se aspiciant altiore hostium murum?

Quemadmodum ambulatoria turris possit incendi. Cap. XVIII.

Hvic tā manifesto discrimini occurritur multis modis. Primū si cōfidentia vel virtus est militaris, eruptione facta, globus egreditur armatorum & vi hostibus pulsus machinamentum illud ingens direptis coriis ignis exurit. Quod si oppidani exire non audeant, maiores balistas, malleolos, vel phalaricas cum incendio destinant, vt perruptis coriis vel centonibus, intrinsecus flamma cōdatur. Malleoli velut sagittę sunt, & vbi adhęserint (quia ardentes sunt) vniuersa cō Malleoli. Phalarica. & hastile sulphure, resina, bitumine, stuppisq; conuoluitur infuso oleo, quod incendiarium vocant: quę balistę impetu destinata, pręrupto munimine ardens figitur ligno, turritamq; machinam frequenter incendit. Depositi quoq; homines funibus cum hostes dormiūt, in laternis portant lucernas, & incensis machinis rursus leuantur in murum.

Quemadmodum altitudo muris addatur. Cap. XIX.

Præterea partem muri, ad quam machina conatur accedere, cemento atq; lapidibus vel luto siue lateribus, postremò tabulatis extruendo faciunt altiore, ne defensores mœnium desuper vrbi ventura possit opprimere. Constat autem inefficax machinamentum reddi, si inueniatur inferius. Verum obsidentes eiusmodi dolum adhibere cōsueuerunt, Primò talem extruunt turrem, quę propugnaculis ciuitatis videatur inferior. Deinde secreto aliam de tabulatis intrinsecus turriculam faciunt, & cum muris fuerit machina sociata, subito funibus trochleisque de medio turricula illa producitur, de qua egredientes armati (quia altior inuenitur) statim capiunt ciuitatem.

Quo pacto fodiatur terra, vt machina nocere non possit. Cap. XX.

Interdum longissimas ferratasq; trabes opponunt machinæ venienti, eamq; à muri vicinitate propellunt. Sed cum Rhodiorum ciuitas oppugnaretur ab hostibus, & turris ambulatoria super murorum altitudinem ac turrium omnium pararetur, mœchanici ingenio inuētum est tale remedium, Per noctem sub fundamento muri cuniculum fodit, & illum ad quem die postero turris fuerat promouenda, nullo hostium sentiente, egesta terra cauauit intrinsecus: & cum rotis suis moles fuisset impulsā, atq; ad locum qui subtus cauatus fuerat venisset, tanto pondere solo cedente subsedit, vt nec iungi muris aut moueri vltius poterit. Ita ciuitas liberata est, derelictaq; machina.

De sca

De scalis, sambuca, exostra, & tollenone

Cap. XXI.

AD motis turribus funditores lapidibus, sagittarii iaculis, manubalistarii vel arcubalistarii sagittis, iaculatores plumbatis ac missilibus, è muris submouent hostes. Hoc facto, scalis appositis occupant ciuitatem. Sed qui scalis nituntur, frequenter periculum sustinent, exemplo Capanei, à quo primū hæc scalarū oppugnatio perhibetur inuenta: qui tanta vi occisus est à Thebanis, vt extinctus fulmine diceretur. Et ideo sambuca, exostra, & tollenone obsidentes in murum hostium penetrant. Sambuca dicitur ad similitudinem citharæ. Nam quemadmodum in cithara chordę sunt, ita in trabe, quæ iuxta turrim ponitur, funes sunt, qui pontē de superiore parte trochleis laxant, vt ascēdat ad murū, statimq̃ de turri exeunt bellatores, & per eam trāseuntes mœnia vr̄bis inuadūt. Exostra dicitur pons quē superius exposuimus, qui de turri in murū repente protenditur. Tolleno dicitur quoties vna trabs in terrā præaltè defigitur, cui in summo vertice alia transuersa trabs longior dimensa medietate cōnectitur, eo libramēto, vt si vnum caput depresseris, aliud erigatur. In vno ergo capite cratibus siue tabulatis contexitur machina, in qua pauci collocantur armati. Tunc per funes vno attracto depressioq̃, alio capite eleuati imponuntur in murum.

De balistis, onagris, scorpionibus, arcubalistis, fustibalis, fundis, per quæ tormenta defenditur murus.

Cap. XXII.

ADuersum hæc obsessos defendere cōsueuerunt balistæ, onagri, scorpiones, arcubalistæ, fustibali, sagittarii, fundæ. Balista funibus, neruis, chordisque tenditur, quæ quanto prolixiora brachiola habuerit, hoc est, quanto maior fuerit, tanto spicula longius emittit: quæ & si iuxta artem mœchanicam temperetur, & ab exercitatis hominibus, qui mensuram eius ante collegerint, dirigatur, penetrat quodcunq̃ percusserit. Onager autē dirigit lapides, sed pro neruorum crassitudine & magnitudine, saxorum pondera iaculatur. Nam quanto amplior fuerit, tanto maiora saxa fulminis more contorquet. His duobus generibus nulla tormentorum species vehementior inuenitur. Scorpiones dicebātur quas nunc manubalistas vocant: ideo sic nuncupati, quòd paruis subtilibusq̃ spiculis inferant mortē. Fustibalos, arcubalistas, & fundas describere superfluū puto, quę præsens vsus agnoscit, saxis tamē grauioribus per onagrū destinatis, non solum equi eliduntur & homines, sed etiā hostium machinamenta franguntur.

Aduersum arietes profunt culcitra, laquei, lupi, & columnæ grauiores.

Cap. XXIII.

ADuersum arietes etiam vel falces sunt plura remedia. Aliquanti centones & culcitra fustibus calcant, & illis opponunt locis quæ cædit aries, vt impetus machinę materia molliore fractus nō destruat murum. Alii laqueis captos arietes, per multitudinem hominum de muro in obliquum trahunt, & cum ipsis testudinibus euertunt. Plures in modum forcicis dentatum funibus alligant ferrum, quod lupum vocant, apprehensumq̃ arietem aut euertunt, aut ita suspendunt

dunt vt impetum non habeat feriendi. Interdum bases columnæ marmoreæ vibrato impetu iaciuntur è muris, arietesque confringunt. Quòd si tanta vis fuerit, vt murus arietibus perforetur, & (quod sæpe accidit) decidat, salutis vna spes superest, vt destructis domibus alius intrinsecus murus addatur, hostesque inter binos parietes (si penetrare tentauerint) perimantur.

De cuniculis per quos murus defoditur.

Cap. XXIII.

Aliud genus oppugnationis est subterraneum atque secretum, quod cuniculum vocant: à leporibus qui casulas sub terras fodiunt, ibique conduntur. Adhibita ergo multitudine ad speciem metallorū, in quibus auri argentique venas befforum rimatur industria, magno labore terra defoditur, cauatōq; specu in exitiū ciuitatis inferna quæritur via: quæ fraus duplicibus operatur insidiis. Aut enim penetrant urbem, & noctu non sentientibus oppidanis egrediuntur per cuniculū, reſeratisq; portis suorum agmen inducunt, hostesq; in ipsis domibus perimūt ignorantes: aut certe cum ad murorū fundamenta peruenerint, suffodiunt eorū maximam partē, appositis siccioribus lignis, ruināq; muri tumultuario opere suspendūt. Sarmenta insuper iungunt aliaq; fomenta flammaram. Tunc præparatis bellatoribus subter ignis immittitur, cōbustisq; columnis ligneis atq; tabulatis, muro subito corruente, irruptioni aditus reſeratur.

Quid facere debeant oppidani, si hostis irruperit ciuitatem. Cap. XXV.

Innumerabilibus declaratur exēplis, sæpe cæſos ad internicionem hostes, qui inuaſerant ciuitatē. Quod sine dubio euenit, si oppidani muros ac turres obtinerint, vel altiora loca occupauerint. Tūc enim de fenestris ac tectis omnis ætas ac sexus irrumpentes obruunt saxis, aliisq; generibus telorum: quod ne sustineant obsidentes, portas ciuitatis aperire cōſueuerunt, vt resistere desinant, fugiendi potestate concessa. Necessitas enim quædam virtutis est, desperatio in hoc casu. Vnum oppidanis auxilium est, siue per diem, siue per noctē hostis intrauerit, vt muros turrēque teneant, ac loca superiora conscendant, hostesque per vicos & plateas vndique obruant dimicantes.

Quæ sit adhibenda cautela, ne hostes furtim occupent murum.

Cap. XXVI.

Frequenter dolum excogitāt obsidētes, ac simulata desperatione longius abeunt. Sed vbi post metum, murorum vigiliis derelictis, requieuerit incauta securitas, tenebrarum ac noctis occasione captata, cum scalis clanculum veniūt, murosq; conscendant. Propter quod maior est adhibenda custodia cū hostis abſceſſerit, & in ipsis muris ac turribus tuguriola locāda, in quibus vigiles hybernis mensibus ab hymbribus vel frigore, æstiuis defendātur à sole. Illud quoque vsus inuenit, vt acerrimos ac sagacissimos canes in turribus nutriant, qui aduentum hostium odore præſentiant, latratūq; testentur. Anſeres quoq; non minore solertia nocturnos superuentus clamoribus indicant. Nam ingressi Capitolinā arcem Galli, Romanum nomen eruerant, nisi clamore anſerum excitatus Manlius restitisset

stitisset. Mira diligentia siue fortuna viros, qui vniuersum orbem erant missuri sub iugum, auis vna seruauit.

Quomodo oppidanis inferantur insidiæ.

Cap. XXVII.

Non solum in obsidionibus, sed in vniuerso genere bellorum, super omnia ducitur, hostium consuetudinē explorare diligenter ac nosse. Oportunitas enim insidiarum aliter non potest inueniri, nisi scias quibus horis aduersarius à laboris intentione discedat, quibus reddatur incautior: interdum medio die, interdum ad vesperum, sæpe nocte, aliquando eo tempore quo sumitur cibus, cum vtriusq; partis milites ad requiē aut curāda corpora disperguntur. Quod in ciuitate cum cœperit fieri, obsidentes astu se à prælio subtrahunt, vt aduersariorum negligētia licentiam tribuant. Quæ ipsa impunitate cum creuerit, repēte ad motis machinis, vel appositis scalis occupant ciuitatem. Et ideo in muris saxa cæteraque tormenta ponuntur in promptu, vt cognitis insidiis occurrentes, ad manus habeant quod supra capita hostium euoluant atque iaculentur.

Quid faciant obsidentes ne ab oppidanis patiantur insidias. Cap. XXVIII.

Cum negligentia interuenerit paribus insidiis subiacent obsidentes. Nam siue cibo siue somno fuerint occupati, siue ocio aut aliqua necessitate dispersi, tūc oppidani repente prorumpunt, ignorantes perimunt, arietes, machinas, ipsosq; aggeres ignibus concremant, omniaq; in perniciem suam fabricata opera subuertunt. Propter hoc obsidentes ultra iactum teli fossam faciunt, eamq; non solum vallis & sudibus, sed etiam turriculis instruunt, vt erūpentibus ex ciuitate possint obsistere, quod opus Loriculam vocant, et sepe cum obsidio describitur, inuenitur in historiis Loricula urbem esse circumdatam.

Loricula.

Quo genere tormentorum defendantur ciuitates. Cap. XXIX.

Sed ex alto destinata missilia, siue plumbatæ, vel lanceæ, veruta, vel spicula in subiectos vehementius cadunt. Sagittæ quoq; arcubus missæ, & saxa manibus, fundis, siue fustibalis directæ, quanto de excelsiori loco exeunt, tãto longius penetrant. Balistæ verò & onagri, si à peritis diligentissime temperentur, vniuersa præcidunt, à quibus nec virtus vlla nec munimina possunt defendere bellatores. Nam more fulminis, quicquid percusserint, aut dissoluere, aut irrumpere consueuerunt.

Quemadmodum mensura colligatur ad scalas vel machinas faciendas.

Cap. XXX.

Ad capiendos muros scalæ vel machinæ plurimum valent, si ea magnitudine compacte fuerint, vt altitudinem exuperent ciuitatis. Mensura autem colligitur duplici modo: aut enim linum tenue & expeditum, vno capite nectitur in sagitta, quæ cū ad muri fastigia directæ peruenerit, ex mensura lini, murorum altitudo deprehenditur: aut certe cū sol obliquus vmbra turriū murorumque iaculatur in terrā, tunc ignoratibus aduersariis, vmbrae illius spaciū mensuratur

ratur

ratur. Itemq; decempeda figitur, & umbra illius similiter mēsuratur. Quo collecto numero, nemo dubitat ex umbra decempedæ inueniri altitudinem ciuitatis, cum sciatur quanta altitudo, quātum umbræ mittat in longum. Quæ ad oppugnandas vel defendendas vrbes autores bellicarum artium prodiderunt, vel quæ recentior necessitatū vsus inuenit, pro publica (vt arbitror) utilitate digesti, illud iterum iterumque commonens, vt solertissime caueatur, ne quando aut potus inopia emergat, aut cibi, quibus malis nulla arte succurritur: ideòq; intra muros tanto plura condenda sunt, quanto scitur clausuræ tempus in obsidentium potestate consistere.

Præcepta belli naualis. Cap. XXXI.

PRæcepto maiestatis tuæ, imperator inuicte, terrestris prælii rationibus absolutis, naualis belli residua (vt opinor) est portio: de cuius artibus ideo pauciora dicenda sunt, quia iam dudum pacato mari, cum barbaris nationibus agitur terrestre certamen. Romanus autem populus pro decore & utilitate magnitudinis suæ, non propter necessitatem tumultus alicuius, classem parabat ex tempore: sed ne quando necessitatem sustineret, semper habuit præparatam. Nemo enim bello laceßere aut facere aude iniuriam ei regno vel populo, quem expeditum & promptum ad resistendum vindicandumque cognoscit. Apud Misenum ergo & Rauennam singulæ legiones Romani nominis cum classibus stabant, ne longius à tutela vrbs abscecerent: & cum ratio postulasset, sine mora, sine circuitu ad omnes mundi partes nauigio peruenirent. Nam Misenatum classis, Galliam, Hispanias, Mauritaniam, Aphricam, Aegyptum, Sardiniam, atque Siciliam in proximo habebat. Classis autem Rauennatum, Epiron, Macedoniam, Achaiam, Propontidem, Ionium, Orientem, Cretam, Cyprum petere directa nauigatione consueuerat: quia in rebus bellicis celeritas amplius solet prodesse quàm virtus.

Nomina iudicum qui præerant classi. Cap. XXXII.

LIBurnis autem, quæ in Campania stabant, præfectus classis Misenatiū præerat. Eas verò quæ Ionio in mari locatæ fuerant, præfectus classis Rauennatum retinebat, sub quibus erant den. tribuni per cohortes singulas constituti. Singulæ autem Liburnæ singulos nauarchos, id est, quasi nauicularios habebant, qui exceptis ceteris nauarum officiis, gubernatoribus atque remigibus & militibus exercendis, quotidianam curam & iugem exhibebant industriam.

Vnde appellantur Liburnæ. Cap. XXXIII.

Diuersæ autem prouinciæ quibusdam temporibus mari plurimum potuerunt, & ideo diuersa eis genera nauium fuerunt. Sed Augusto dimicante Actiaco prælio cum Liburnorum auxiliis præcipue victus fuisset Antonius, experimento tanti certaminis patuit Liburnorum naues cæteris aptiores. Ergo similitudine & nomine vsurpato, ad earundem instar classem Romani principes texuerunt. Liburnia nanque Dalmatiæ pars est Iadertinæ subiacens ciuitati, cuius exemplo nunc naues bellicæ fabricantur & appellantur Liburnæ.

Qua diligentia fabricentur Liburnæ. Cap. XXXIII.

Sed cum in domibus struendis harenæ vel lapidum qualitas requiratur, tanto magis in fabricandis nauibus diligenter cuncta quærenda sunt, quanto maius periculum est nauem vitiosam esse quàm domum. Ex cypresso ergo & pinu domestica, siue syluestri larice, & abiete præcipue liburna cõtexitur, vtilius æreis clavis quàm ferreis configenda. Quæ licet grauior aliquanto videatur expensa, tamen, quia amplius durat, lucrum probatur afferre. Nam ferreos clauos tempore & humore celeriter rubigo consumit, ærei autem etiam in fluctibus propriam substantiam seruant.

Qua obseruatione fit cædenda materies. Cap. XXXV.

Obseruandum præcipue, vt à quintadecima luna vsque ad vigesimam tertiam arbores præcidantur ex quibus Liburnæ contexendæ sunt. His enim tantum octo diebus cæsa materies immunis seruatur à carie: reliquis autem diebus præcisa, etiam eodem anno interna vermium labe exesa in puluerem vertitur: quod ars ipsa & omnium architectorum quotidianus vsus edocuit, & contemplatione ipsius religionis agnoscimus, quam pro æternitate his tantum diebus placuit celebrari.

Quo mense sint cædendæ traves. Cap. XXXVI.

Cæduntur autem traves vtiliter post solstitium æstiuum, id est, per menses, Iulium, Augustum, & per autumnale æquinoctium vsque ad calendas Ianuarias. His nanque mensibus arefcente humore ficciora & ideo fortiora sunt ligna. Illud etiam cauendum ne continuo vt deiectæ fuerint traves secentur, vel statim vt sectæ fuerint mittantur in nauem: Siquidem & adhuc solidæ arbores & iam diuisæ per tabulas duplicis ad maiorem ficitatem † mereantur inducias. Nam quæ virides compinguntur, cum natiuum humorẽ exudauerint, contrahuntur & rimas faciunt latiores, quo nihil est periculosius nauigantibus.

De modo Liburnarum. Cap. XXXVII.

Quod ad magnitudinem pertinet minimæ liburnæ remorum habent singulos ordines, paulo maiores biros, idoneæ mësura ternos vel quaternos, interdum quinos sortiuntur remigum gradus. Nec hoc cuiquam enorme videatur, cum in Actiaco prælio longe maiora referantur cõcurrisse nauigia, vt seniorum etiam vel vltra ordinum fuerit. Scaphæ tamen maioribus liburnis exploratoriæ sociantur, quæ vicenos prope remiges in singulis partibus habeant, quas Britanni pyctas vocant. Per has & superuentus fieri & commeatus aduersariorum nauium aliquando intercipiassolet, & speculandi studio aduentus earum vel consilium deprehendi. Ne tamen exploratoriæ naues candore prodantur, colore veneto (qui marinis est fluctibus similis) vela tinguntur et funes: cera etiam qua vngere solent naues, inficitur. Nautæ quoq; vel milites Venetã vestem induunt, vt non solum per noctẽ, sed etiam per diem facilius lateant explorãtes.

Nomina

Q Vicinque exercitū armatis classibus vehit, turbinū signa debet ante preno-
scere. Procellis namque & fluctibus liburnæ grauius quam vi hostium sæpe
perierunt. In qua parte, naturalis philosophiæ tota est adhibenda solertia, qua ven-
torum & tempestatum cœlesti ratione natura colligitur. Et pro acerbitate pelagi,
sicut cautos & prouidos cautela tutatur, ita negligentes extinguit incuria. Igi-
tur ventorum numerum atque vocabula, ars nauigandi primum debet inspicere.
Veteres autem iuxta positionem cardinū tantum quatuor ventos principales à
singulis cœli partibus flare credebant, sed experimento posterior ætas duodecim
comprehendit. Horum vocabula ad submouendam dubitationē non solū Græ-
ca, sed etiam Latina protulimus, ita ut ventis principalibus declaratis, eos qui ip-
sis dextra leuacque iuncti sunt indicemus. A verno itaque solstitio, id est, ab orientali
cardine, sumimus exordiū, ex quo vêtus oritur ἀπὸ πηλιώτης, id est, subsolanus. Huic à
dextra adiungitur κακίας. A sinistra εἰρος siue vulturinus. Meridianū autem car-
dinem possidet ἄντρος, id est, auster. Huic à dextra iungitur λευκόντρος, id est, albus Circius siue
corus
notus. A sinistra λευκόντρος, id est, corus. Occidentalem vero cardinem tenet ῥέφους.
Huic à dextra iungitur λίψ siue Aphricus. A sinistra, ἰάπυξ siue Fauonius. Septen-
trionalē verò cardinem sortitus est Aparctias siue septétrio, cui adheret à dextra
δρακονίας siue ἄντρος. A sinistra βορᾶς, id est, aquilo. Hi sæpe singuli, interdū duo, caciis
magnis autem tempestatibus etiam tres pariter flare consueuerunt. Horum im-
petu maria, quæ sua sponte tranquilla sunt & quieta, vndis æstuantibus sæuiūt.
Horum flatu pro natura temporum vel locorū ex procellis serenitas redditur, &
rursus in procellas serena mutantur. Nam secundo spiramine optatos classis in-
uenit portus, aduerso stare vel regredi, aut discrimen sustinere compellitur. Et
ideo difficilè naufragium pertulit, qui ventorum rationem diligenter inspexit.

Quibus mensibus tutius nauigetur

Cap. XXXIX.

S Equitur mensium dierumque tractatus. Neque enim integro anno vis atque acer-
bitas maris patitur nauigantes, sed quidam menses aptissimi, quidam dubii,
reliqui classibus intractabiles sunt lege naturæ. Phœnitæ decursu, id est, post or-
tū Pleadū à die sexto Kalendas Iunii usque ad arcturi ortū, id est, in diem 18 Kalen-
das octobris secura nauigatio creditur, quia æstatis beneficio vêtorum acerbitas
mitigatur. Post hoc tempus usque in tertium Idus nouembris incerta nauigatio
est, & discrimini propior: propterea quia post septembris Idus oritur arcturus
vehementissimum sydus. Octauo Kalendas octobris æquinoctialis euenit acerba
tempesta. Circa nonas verò octobris Hædi pluuiales, quinto Idus eiusdem Tau-
rus. A nouembri autem mēse crebris tempestatibus nauigia conturbat Vergili-
arum hyemalis occasus. Ex die igitur tertio Iduum nouembris usque in diem se-
xtum Iduum Martii maria clauduntur. Nam lux minima, noxque proluxa, nubi-
um densitas, aëris obscuritas, ventorum, hymbrium vel niuium geminata seui-
tia non solum classes à pelago, sed etiam commēates à terrestri itinere deturbat.
Post natalem verò (ut ita dicam) nauigationis qui solenni certamine publico Natalis nam
uigationis
N spectaculo

spectaculo multarum gentium celebratur, plurimorum syderum ipsiusq; temporis ratione vsque in Idus Maias periculose maria tentantur: non quòd negotiatorum cesset industria, sed quia maior adhibenda est cautela, quãdo exercitus nauigat cum liburnis, quã cum priuatorum mercium festinat audacia.

Quemadmodum tempestatum obseruētur signa. Cap. XL.

PRæterea aliquorum ortus occasusque syderum, tempestates vehemētissimas commouent, in quibus licet certi dies auctorum attestatione signētur, tamen quia diuersis casibus aliquando mutātur, confitendum est quòd cœlestes causas humana conditio ad plenum scire prohibetur. Nauticę igitur obseruationis curam trifariam diuidunt. Aut enim circa diem statum, aut ante, vel postea tempestates fieri compertum est. Vnde præcedentes προχείμασι, nascentes die solenni ὑπὸ χείμασι, subsequentes μεταχείμασι, græco vocabulo nūcupauerunt. Sed omnia enumerare nominatim aut ineptum videtur, aut longum, cum auctores plurimi, nō solum mensium, sed etiam dierum rationem diligenter expresserint, transitusque syderum, quos planetas vocant, quum præscripto cursu diei, arbitrio creatoris suscipiunt signa vel deserunt, frequenter assolent serena turbare. † Inter luniorum autem dies tempestatibus plenos, & nauigantibus quã maximè metuendos, non solum peritiæ ratio, sed etiam vulgi vsus intelligit.

Proche
masis.
Epiche
masis
Metache
masis

Interme
dios

De prognosticis quibus noscitur serenitas
& turbatio aëris.

Cap. XLI.

Multis quoque signis & de tranquillo procellæ, & de tempestatibus serena produntur, quæ velut in speculo lunæ orbis ostendit. Rubicundus enim color ventos, ceruleus indicat pluuias. Ex utroque commixtus, nimbos & furentes procellas. Letus orbis ac lucidus serenitatem nauigiis repromittit, quam gestat in vultu: præcipue si quarto ortu neque obtusis cornibus rutilat, neque infuso fuerit humore fuscata. Sol quoque exoriens vel diem condens, interest vtrum æqualibus gaudeat radiis, an obiecta nube varietur, vtrum solido splendore fulgidus, an ventis vrgentibus igneus, neve pallidus vel pluuias sit impendente maculosus. Aër verò & mare ipsum nubiumque magnitudo vel species sollicitos instruit nautas. Aliquanta ab auibus, aliquanta significantur à piscibus, quæ Vergilius in Georgicis diuino pene cōprehendit ingenio, & Varro in libris naualibus diligenter excoluit. Hæc gubernatores sese scire profitentur, sed eatenus quatenus eos imperitiæ vsus instruit, non altior doctrina firmavit.

De æstuariis, hoc est, de rheumate.

Cap. XLII.

Elementum pelagi tertia pars est mundi, quod præter ventorum flatum suo quoque spiramine motuque vegetatur. Nam certis horis, diebus pariter ac noctibus æstu quodam (quod rheuma vocant) vltro citroque percurrit, & more torrentium fluminū nunc exundat in terras, nunc refluit in altitudinem suã. Hęc reciprocatæ meatus ambiguitas, cursum nauium secūda adiuuat, retardat aduersa: que dimicaturis magna sunt cautione vitanda. Neque enim auxilio remorū rheu-

Rheuma

matis

matris impetus vincitur, cui interdū cedit & vêtus. Et quoniam in diuersis regionibus diuerso lunæ crescentis minuentisq; statu, certis horis ista variantur, ideo prælium nauale gesturus, consuetudinem pelagi vel loci, ante congressum debet agnoscere.

De locorum noticia siue remigibus.

Cap. XLIII.

Nautarum gubernatorumq; sollertia est, loca in quibus nauigatur, portusq; cognoscere, vt infesta prominentibus vel latentibus scopulis vadosa ac sicca vitentur. Tanto enim securitas maior est, quanto mare altius fuerit. In nautis diligētia, in gubernatoribus peritia, in remigibus virtus eligitur. Propterea quia naualis pugna tranquillo committitur mari, liburnarumq; moles nō ventorum flatibus, sed remorū pulsu aduersarios percutit rostris, eorumq; rursus impetus vitat. In quo opere lacerti remigū, & ars clauū regētis magistri victoriā præstat.

De telis tormentisq; navalibus.

Cap. XLIII.

Multa quidem armorum genera prælium terrestre desyderat, sed nauale certamen non solum plures armorum species, verum etiam machinas, et tormenta flagitat, tanquā in muris dimicetur & turribus. Quid enim crudelius congressione nauali, vbi & aquis homines perimuntur & flammis? Præcipua ergo esse debet tegminū cura, vt cataphracti vel loricati, galeati etiā & ocreis muniti sint milites. De onere namq; armorum nemo potest conqueri, qui stans pugnat in nauibus. Scuta quoq; validiora propter ictus lapidū, & ampliora sumantur propter falces, et harpagones aliāq; naualia genera telorū. Sagittis, missilibus, fundis, fustibalis, plumbatis, onagris, balistis, scorpionibus, iacula inuicem diriguntur & saxa: & (quod est grauius) qui de virtute præsumunt, admotis liburnis iniectis pontibus in aduersariorum transeunt naues, ibiq; gladiis manu ad manū (vt dicitur) cominus dimicāt. In maioribus etiam liburnis propugnacula turresq; constituunt, vt tanq; de muro, ita de excelsioribus tabulatis facilius vulneret & perimāt inimicos. Oleo incendiario, stuppa, sulphure, & bitumine oblutę et ardētes sagittę, p balistas in hosticarū nauū alueos infiguntur, inuictasq; cera et pice & resina tabulas tot fomētis igniū repente succendūt. Alii ferro interimuntur & saxo, alii ardere coguntur in fluctibus: inter tanta tamē mortii genera, qui acerrimus casus est, absumenda piscibus insepulta sunt corpora.

Quemadmodum nauali bello collocentur insidię.

Cap. XLV.

Ad instar autem terrestris prælii superuentus fiunt ignorantibus nautis, vel circa opportunas insularum angustias collocantur insidię. Idq; agitur vt imparati facilius deleantur, si longo remigio fatigati sunt hostium nautę, si vento vrgentur aduerso, si pro rostris est rheuma, si nihil suspicantes dormiunt inimici, si statio quam tenent exitum non habet, si dimicandi optata venit occasio, fortunę beneficiis iungendę sunt manus, & ex opportunitate prælium conferendum. Quod si cautela hostium, euitatis insidiis, publico Marte confligat, tūc liburnarū instruēdę sunt acies, nō directę vt in cāpo, sed incuruę ad simi-

N ii litudinem

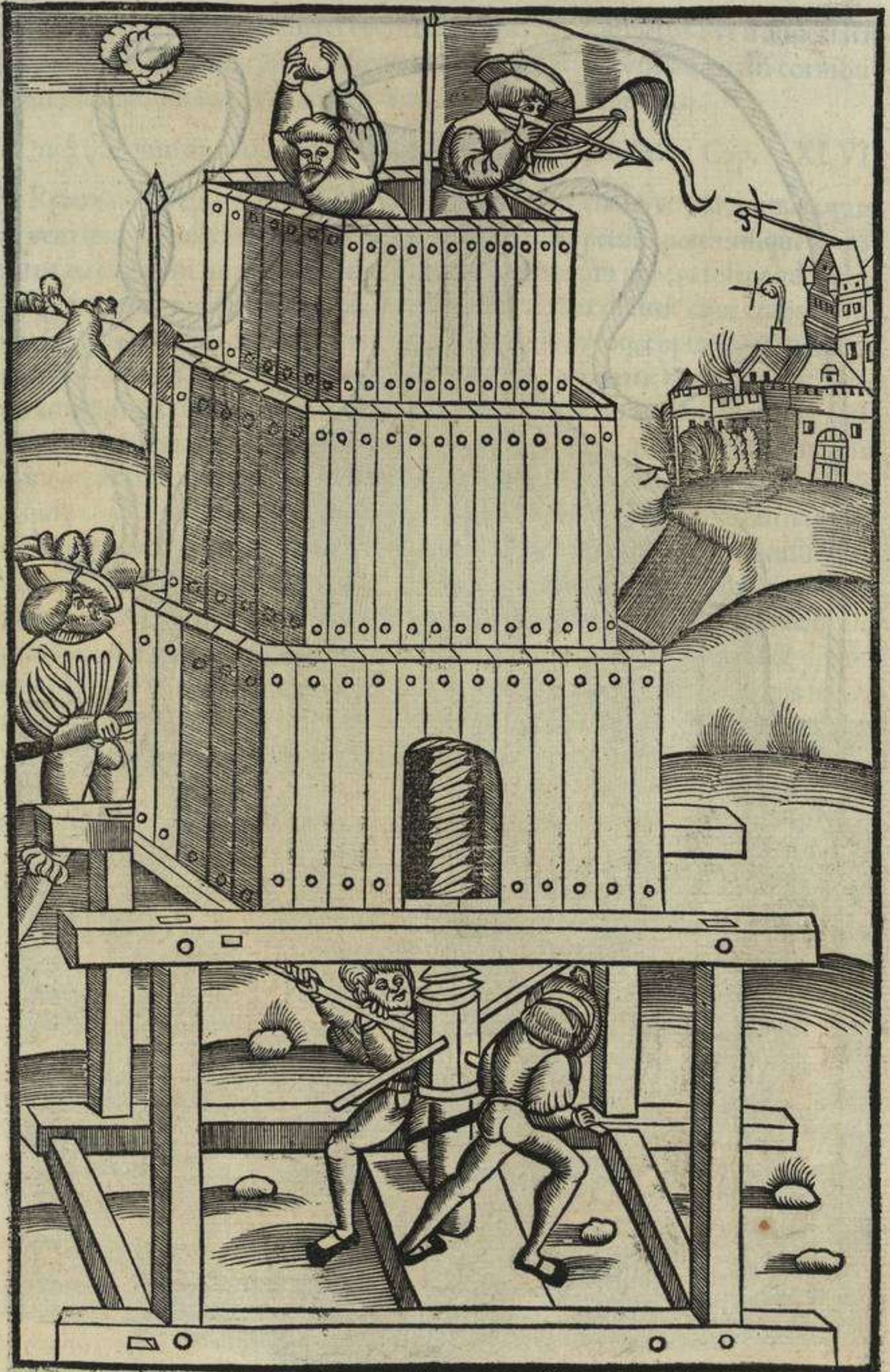

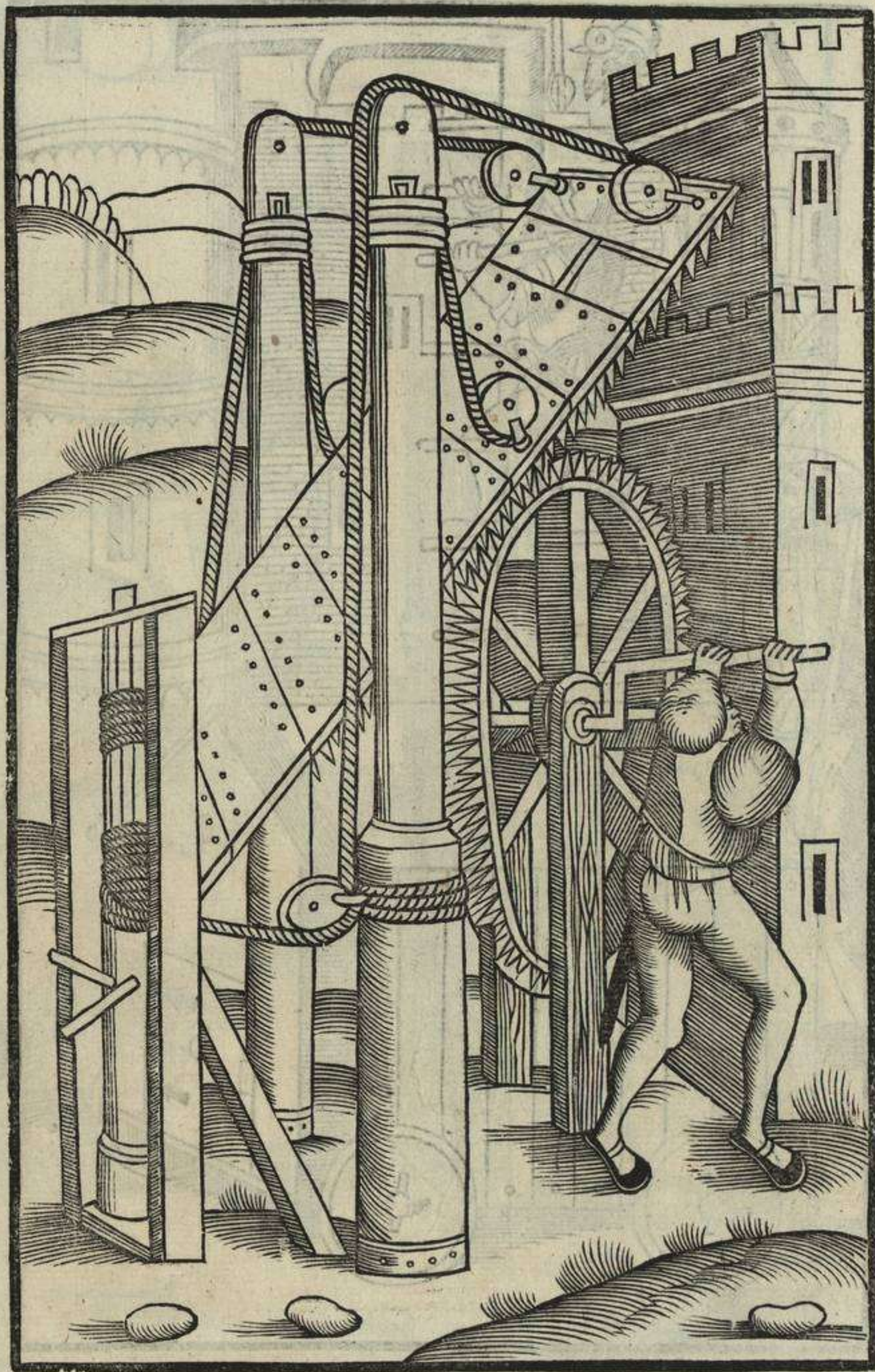
N iii

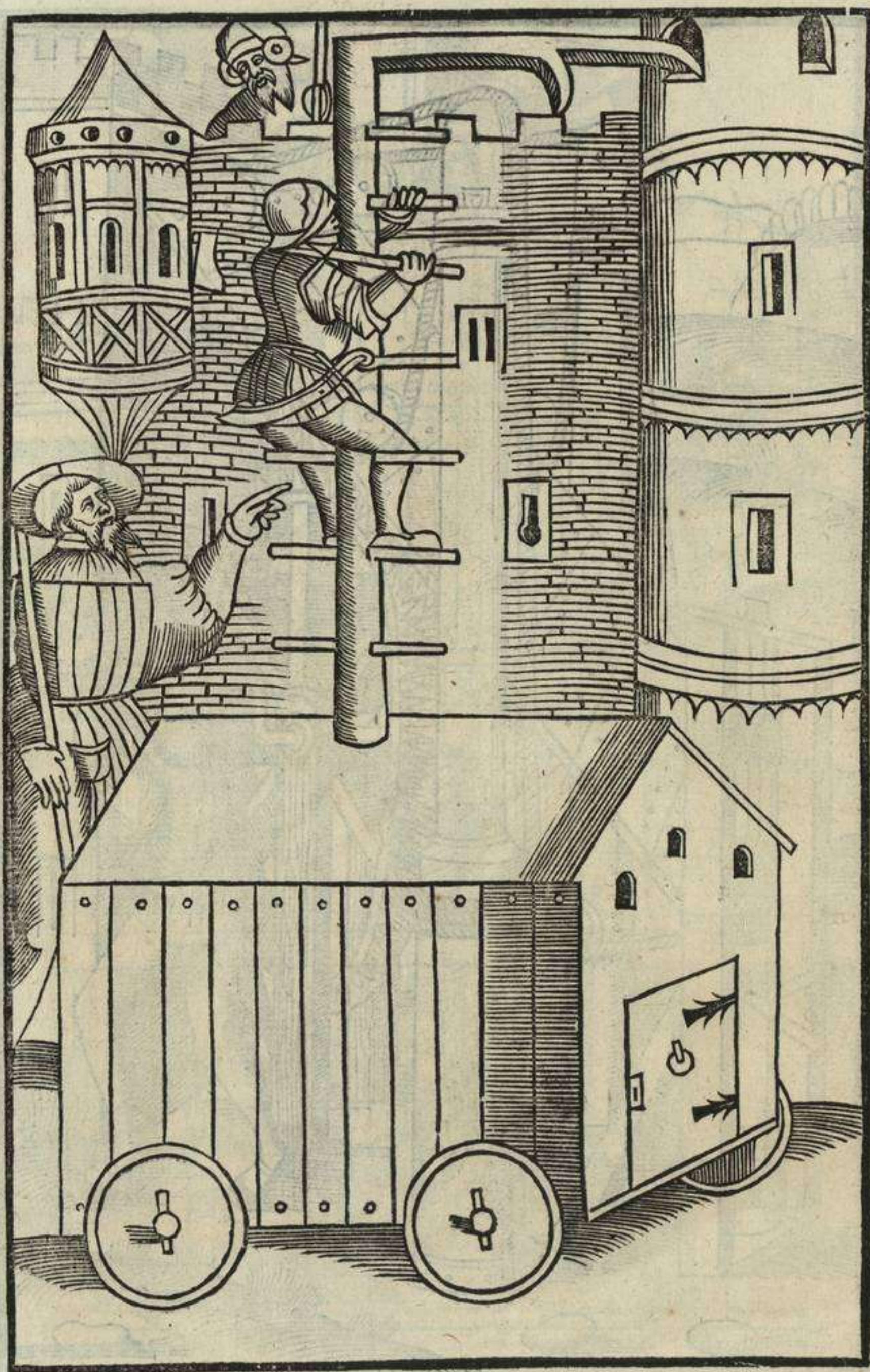

III VI

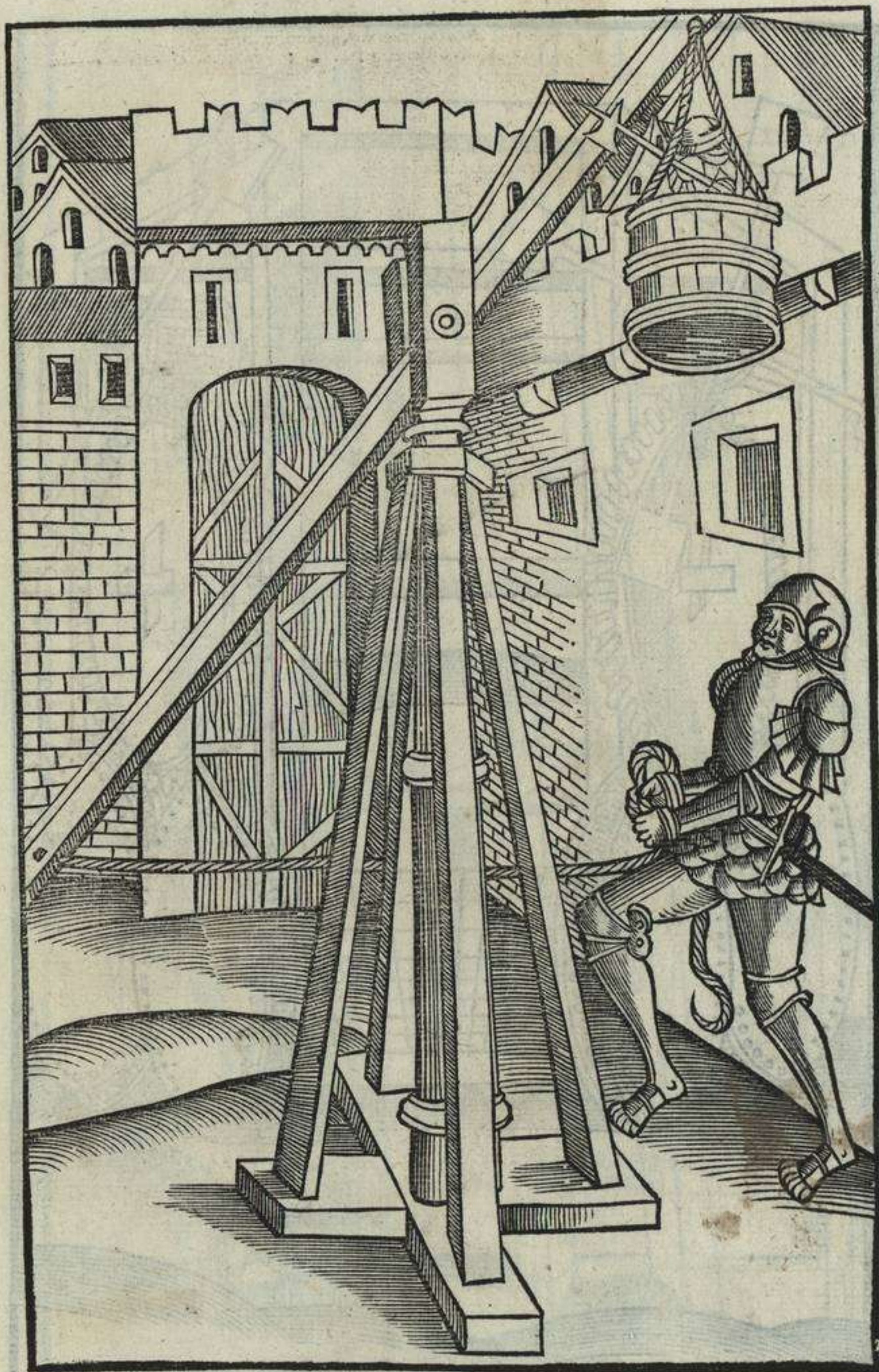

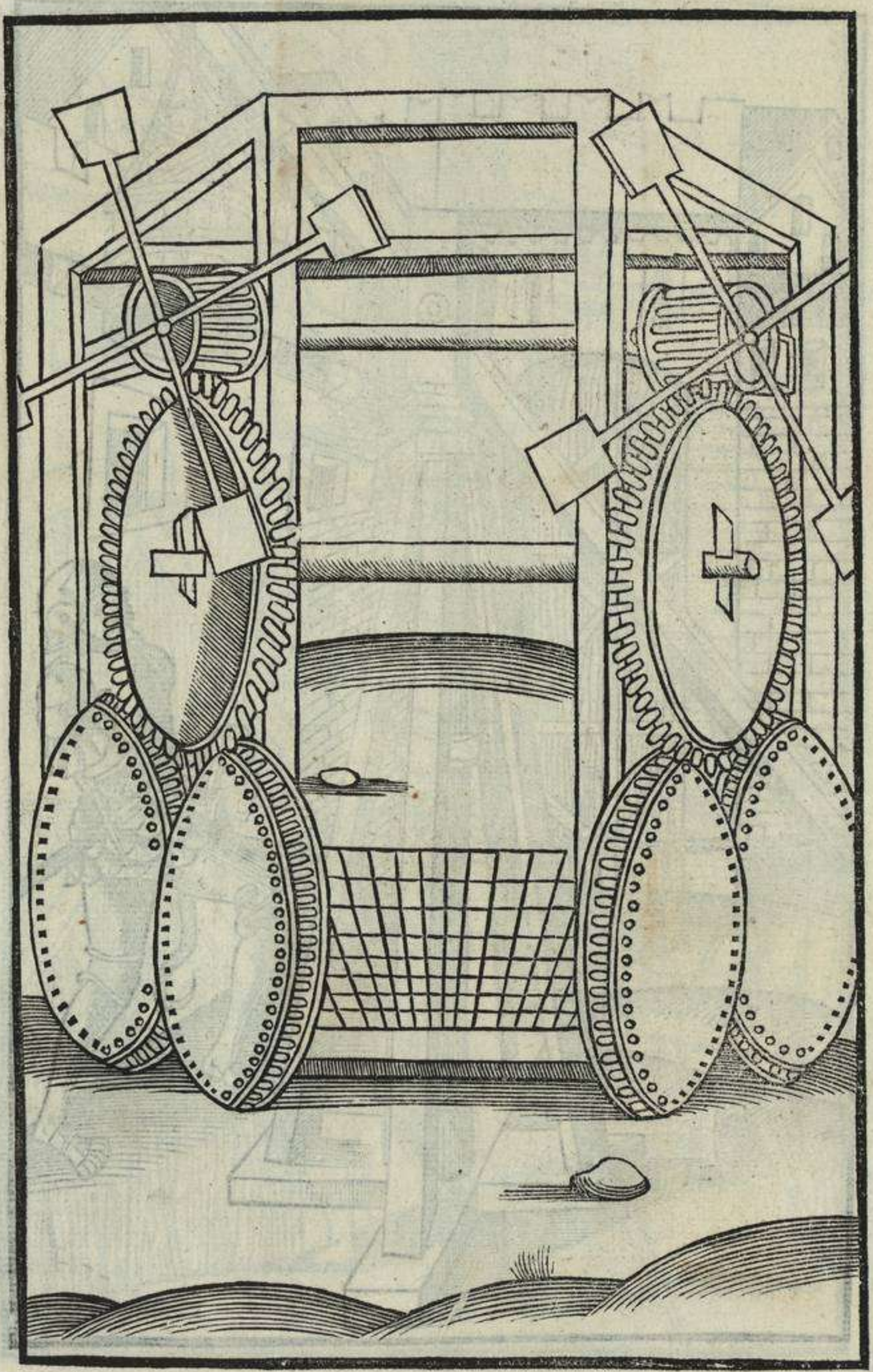

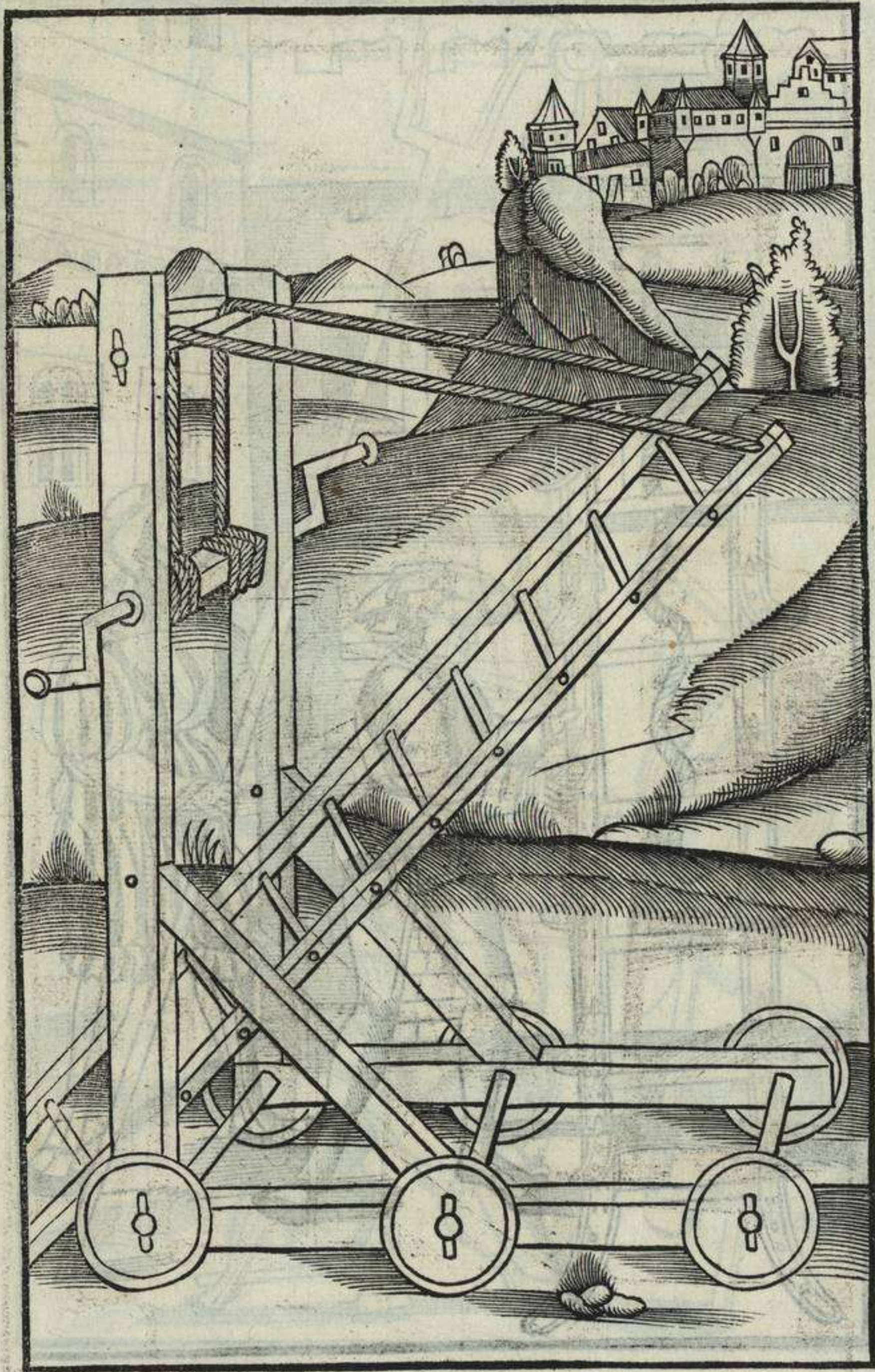

o

O ii

ii. o

98

O iii

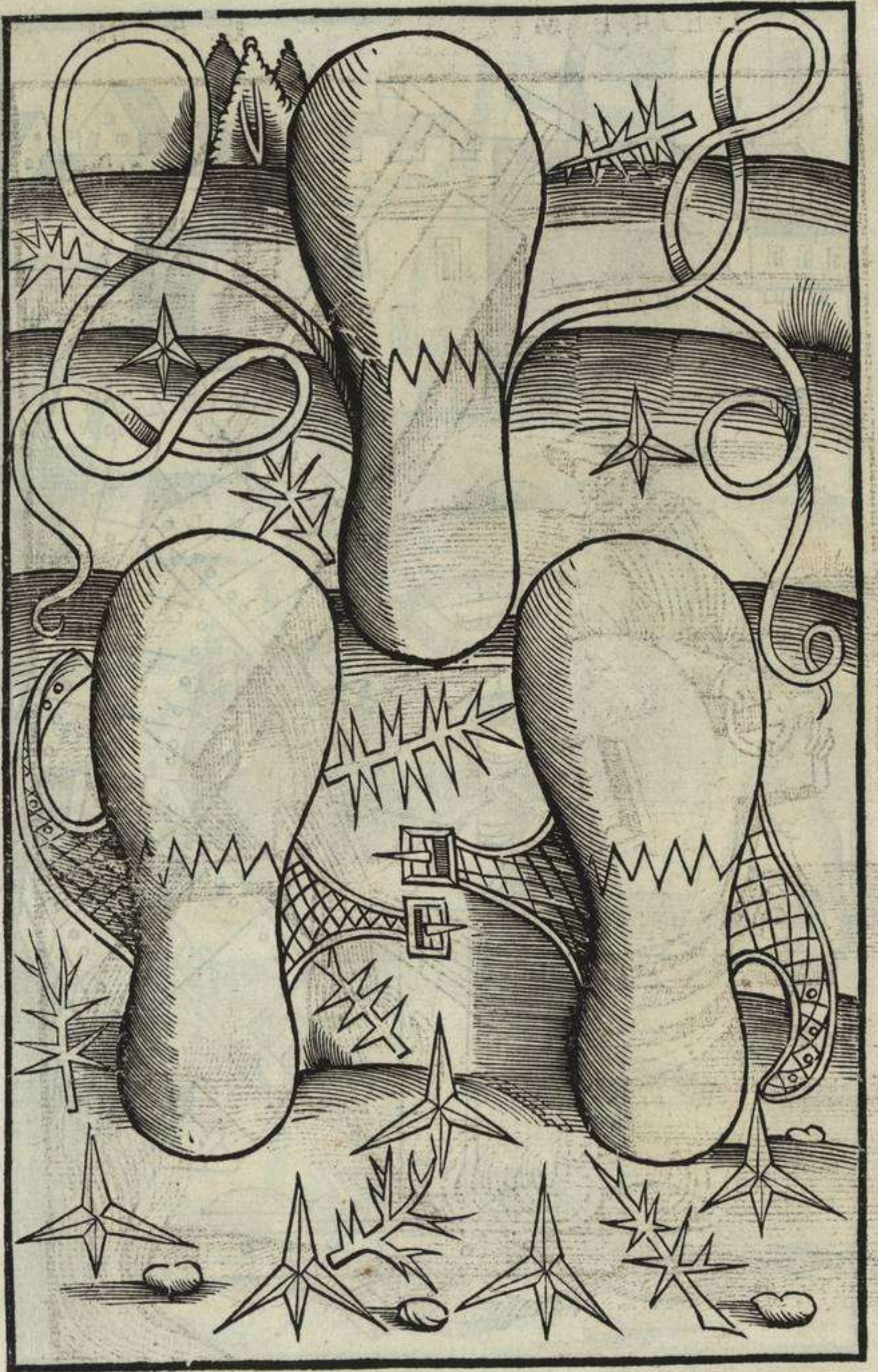

3

P

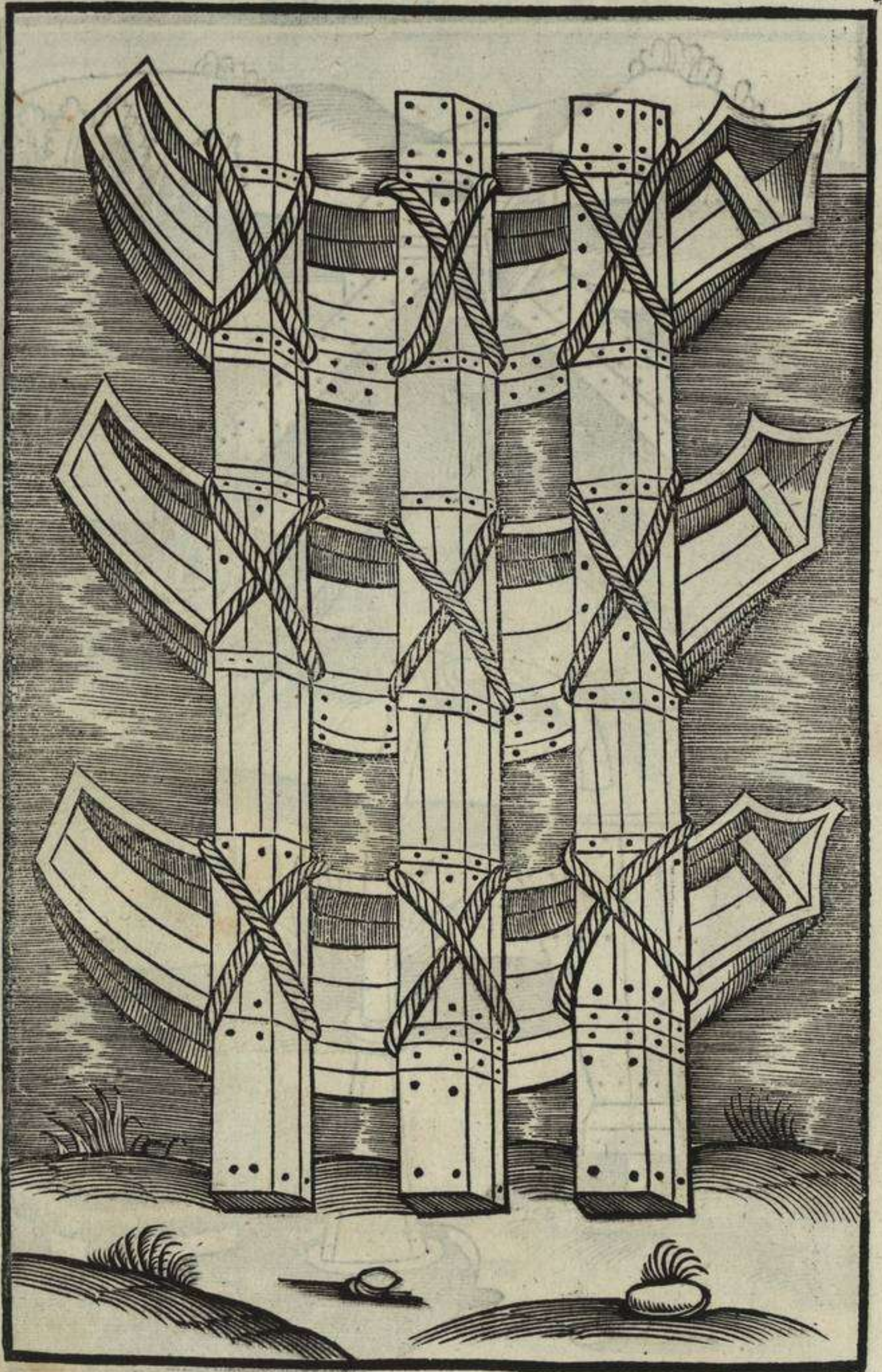

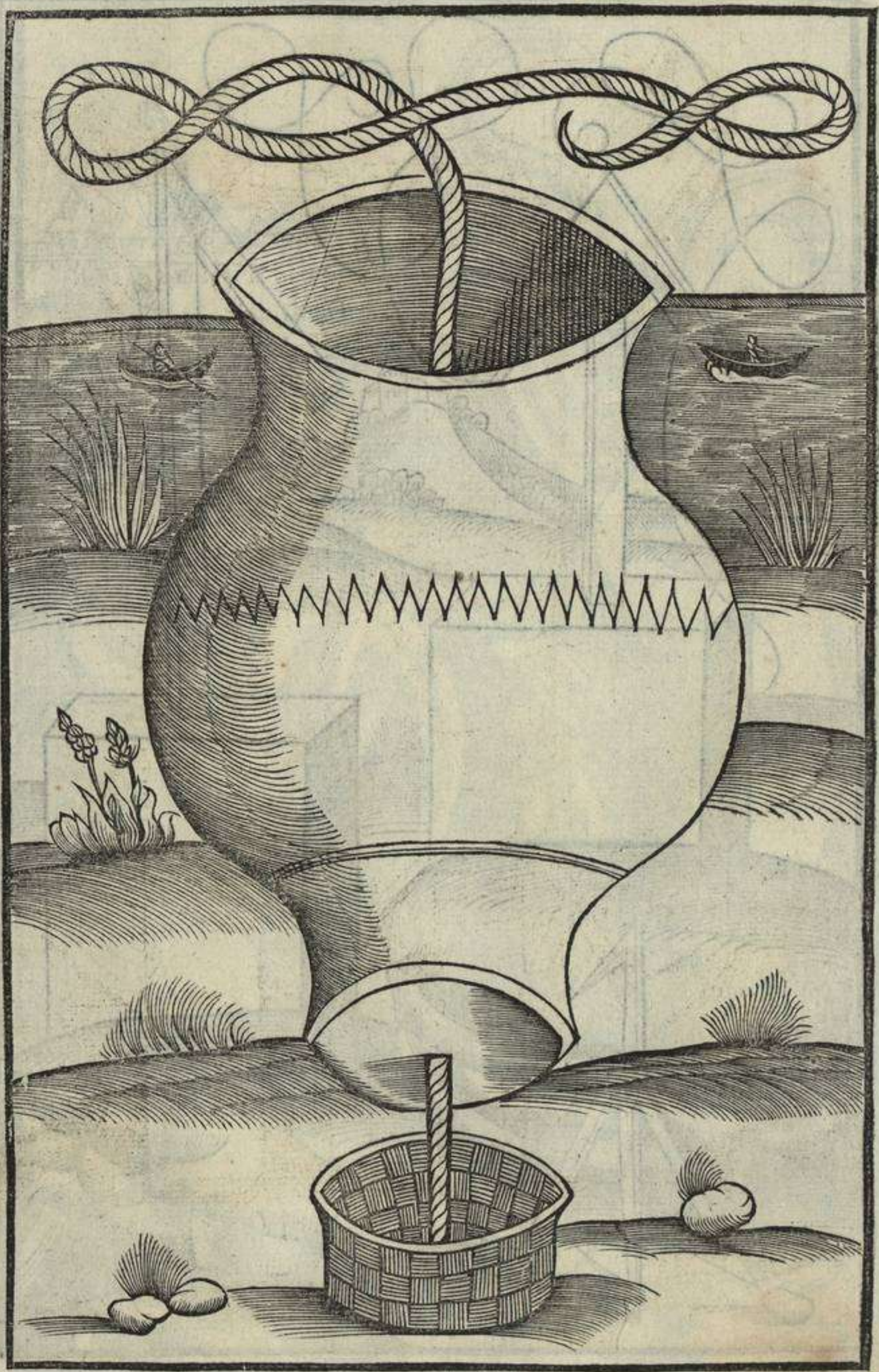
P ii

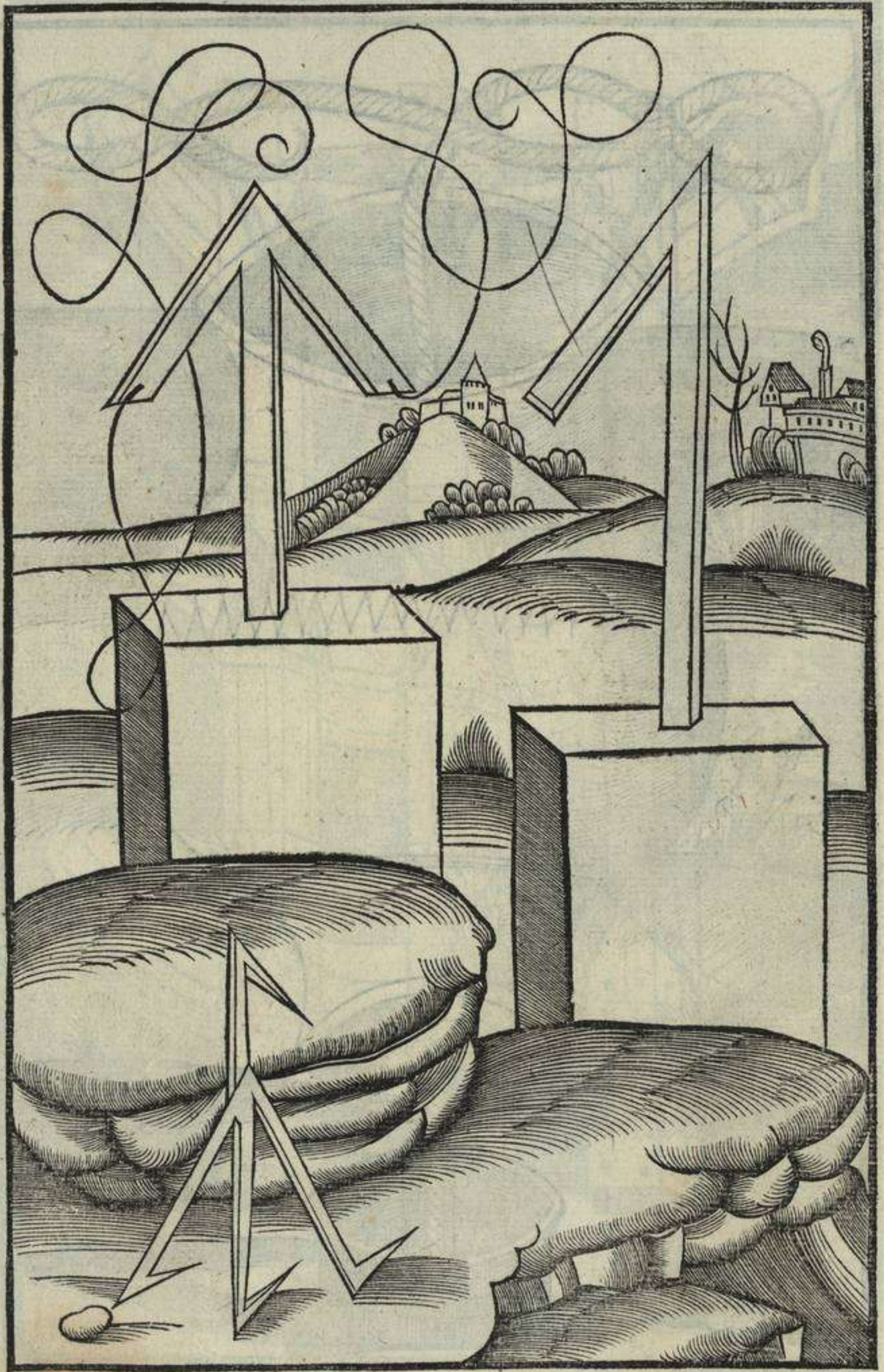
9 3

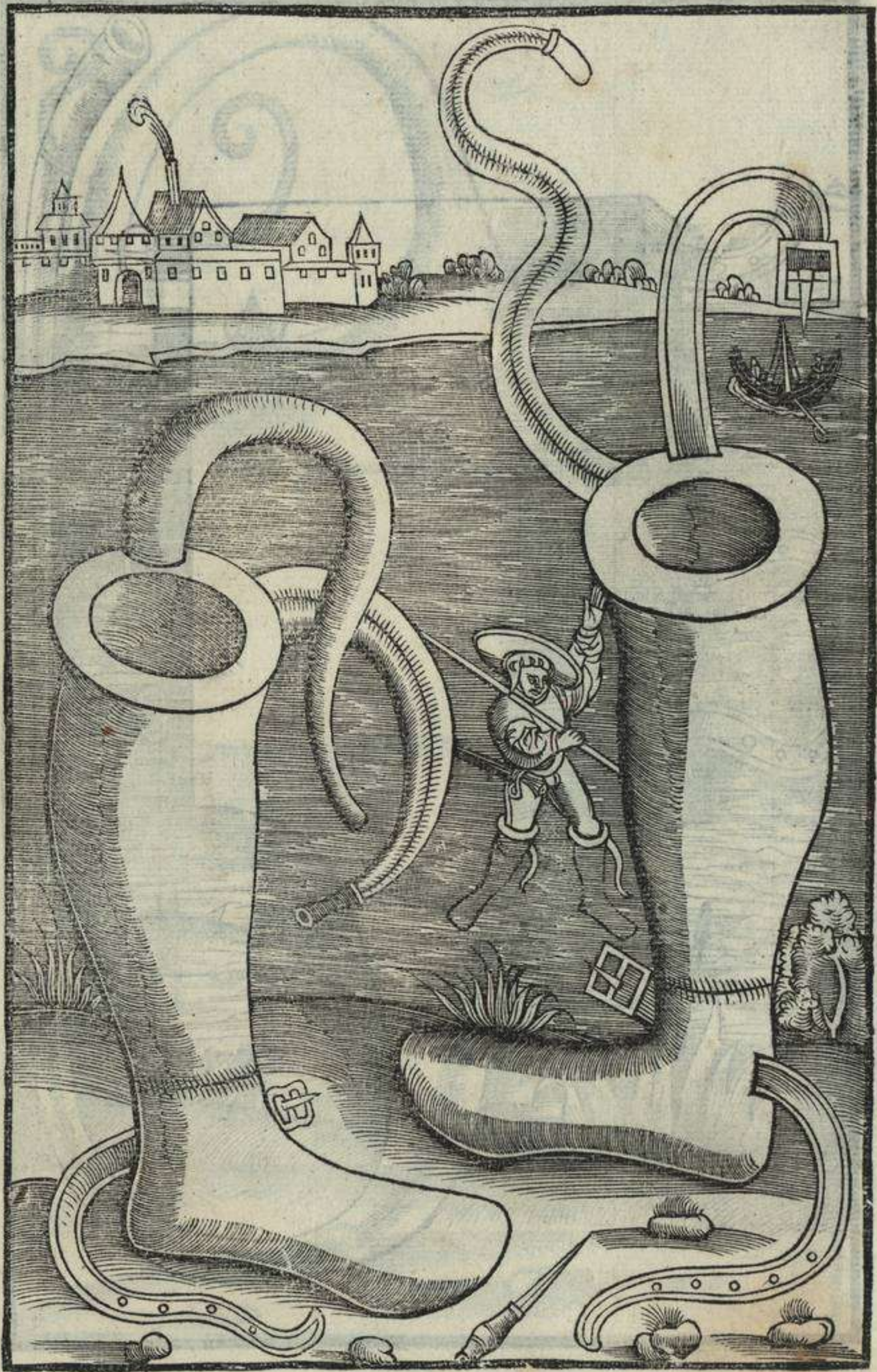
P iii

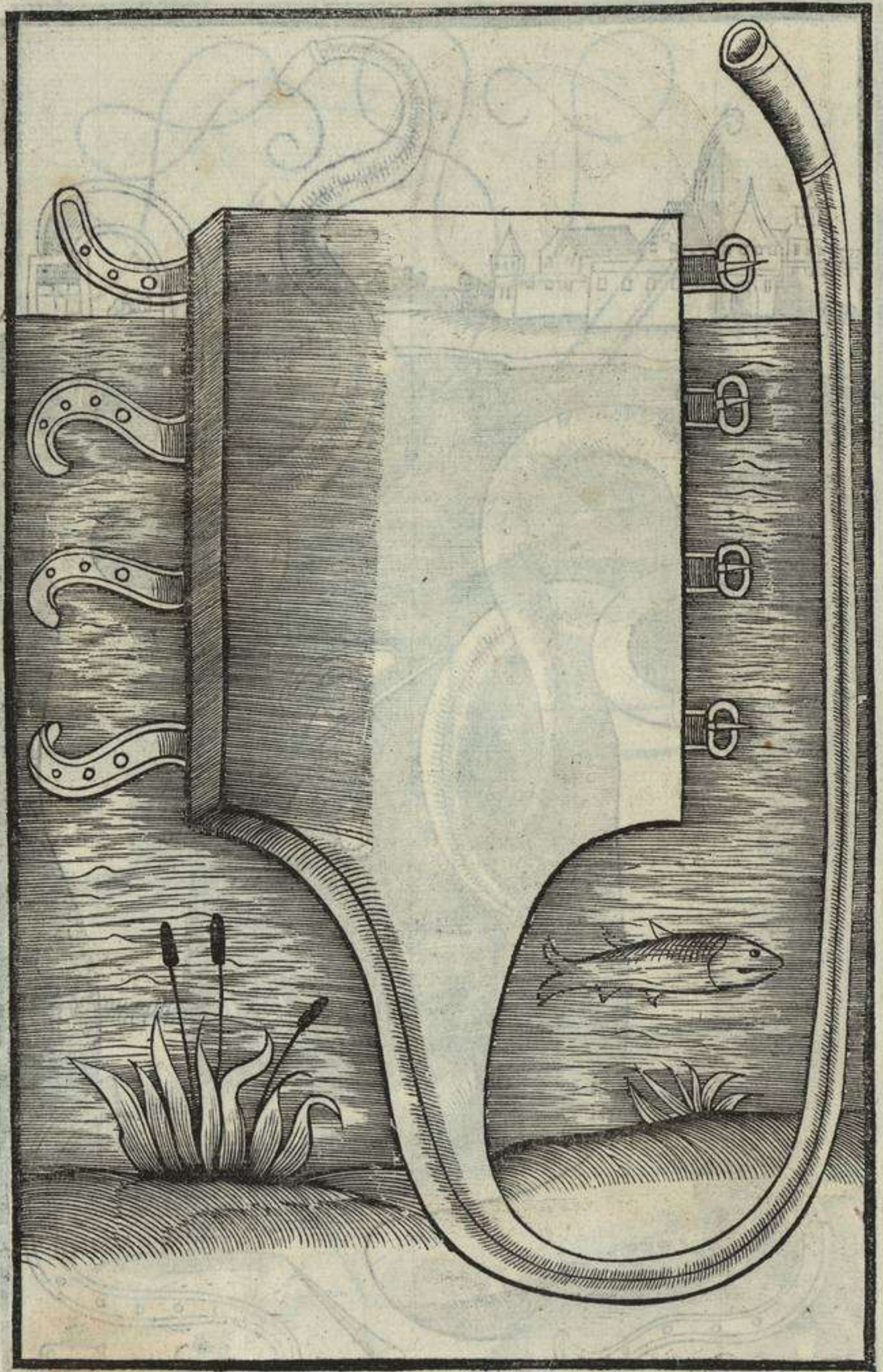
III 9

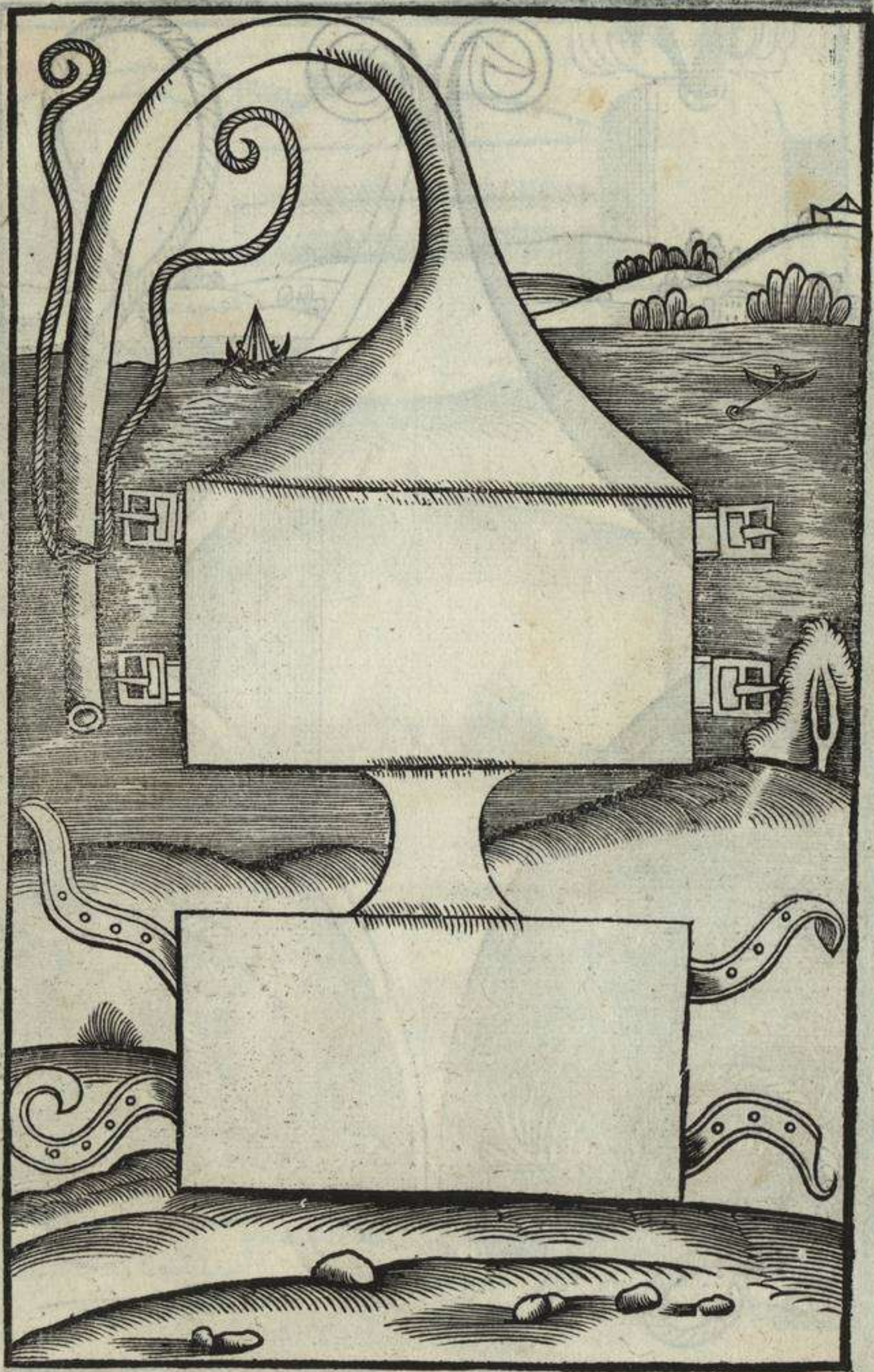

13

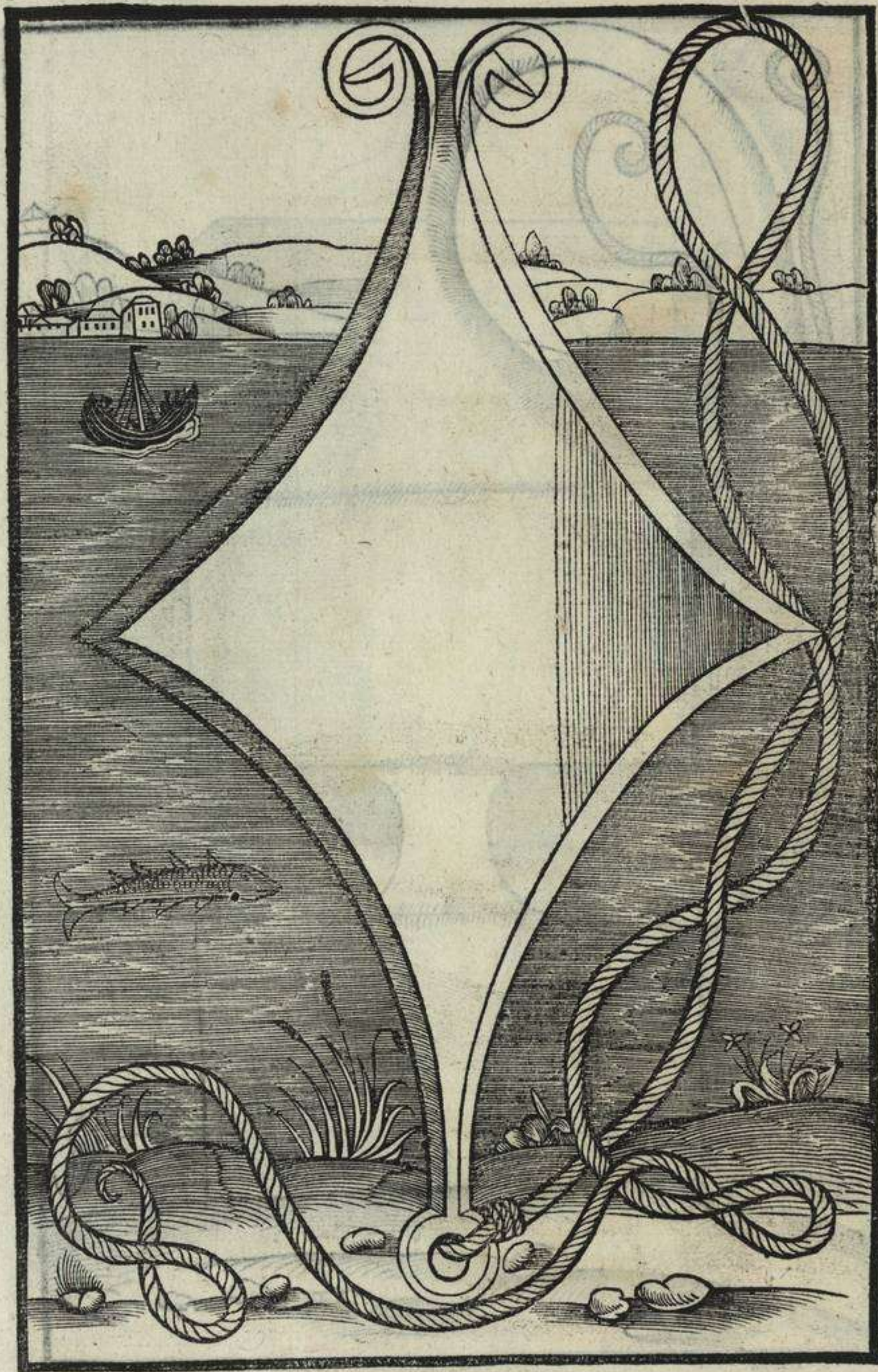

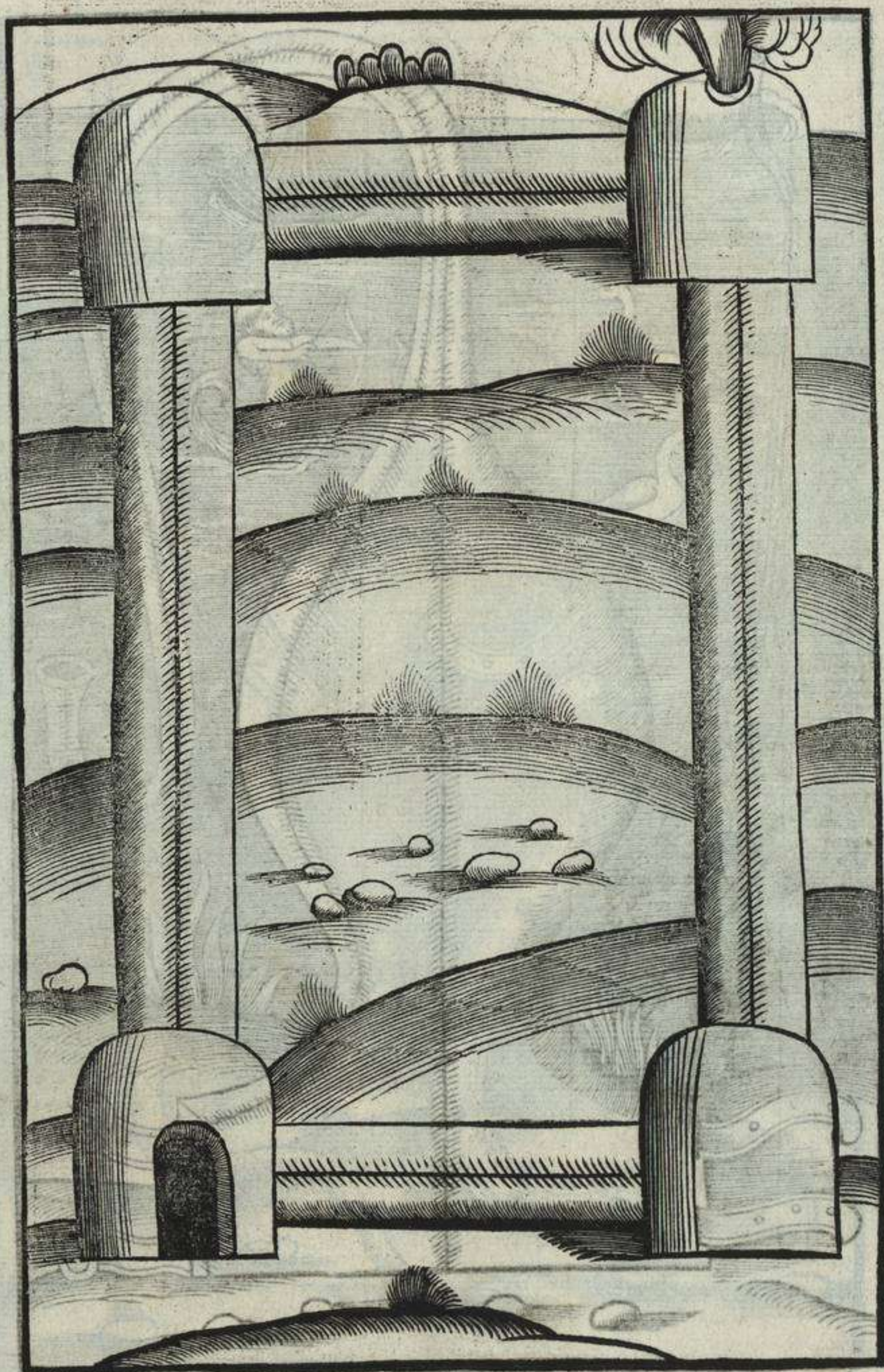

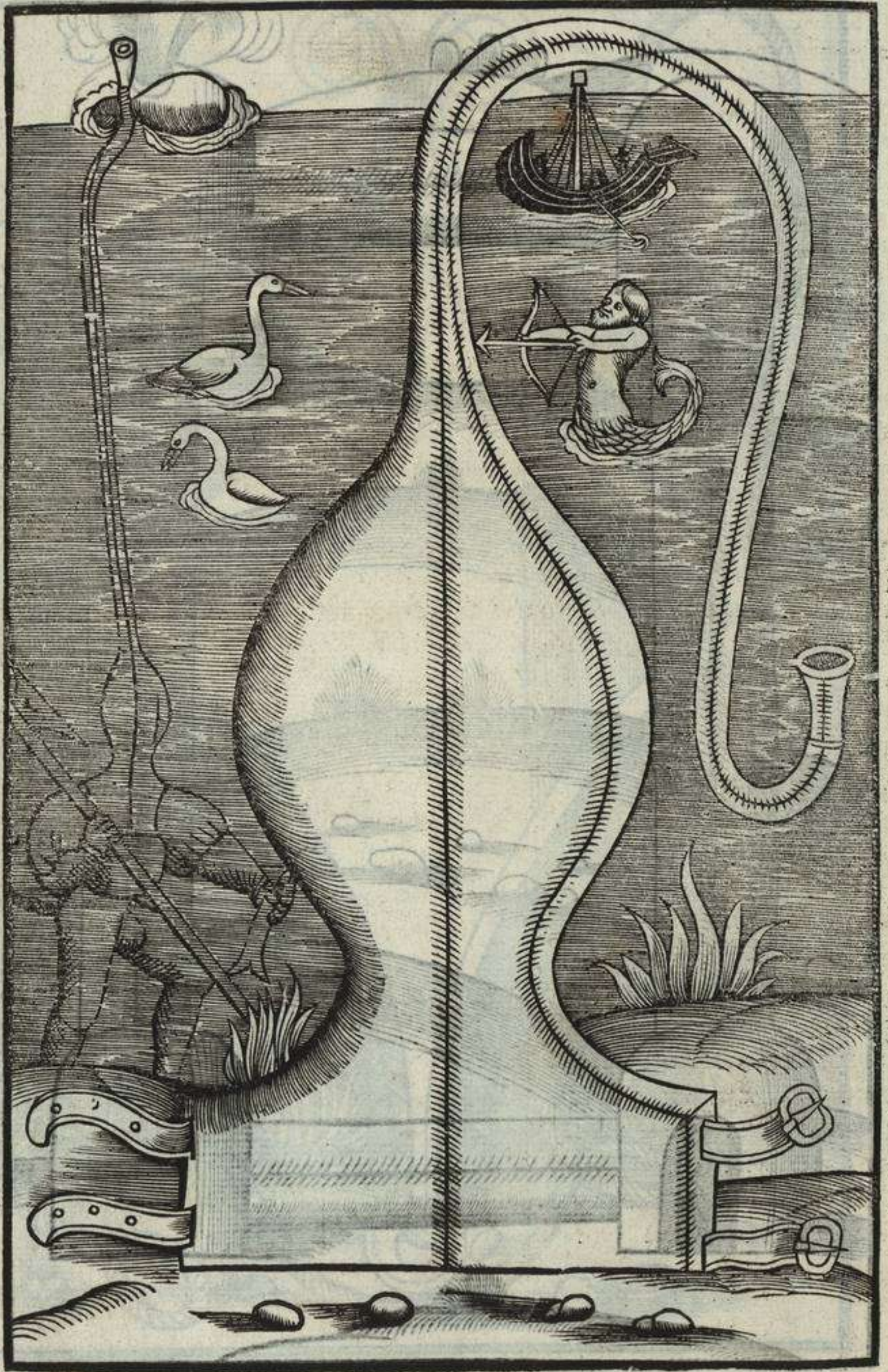

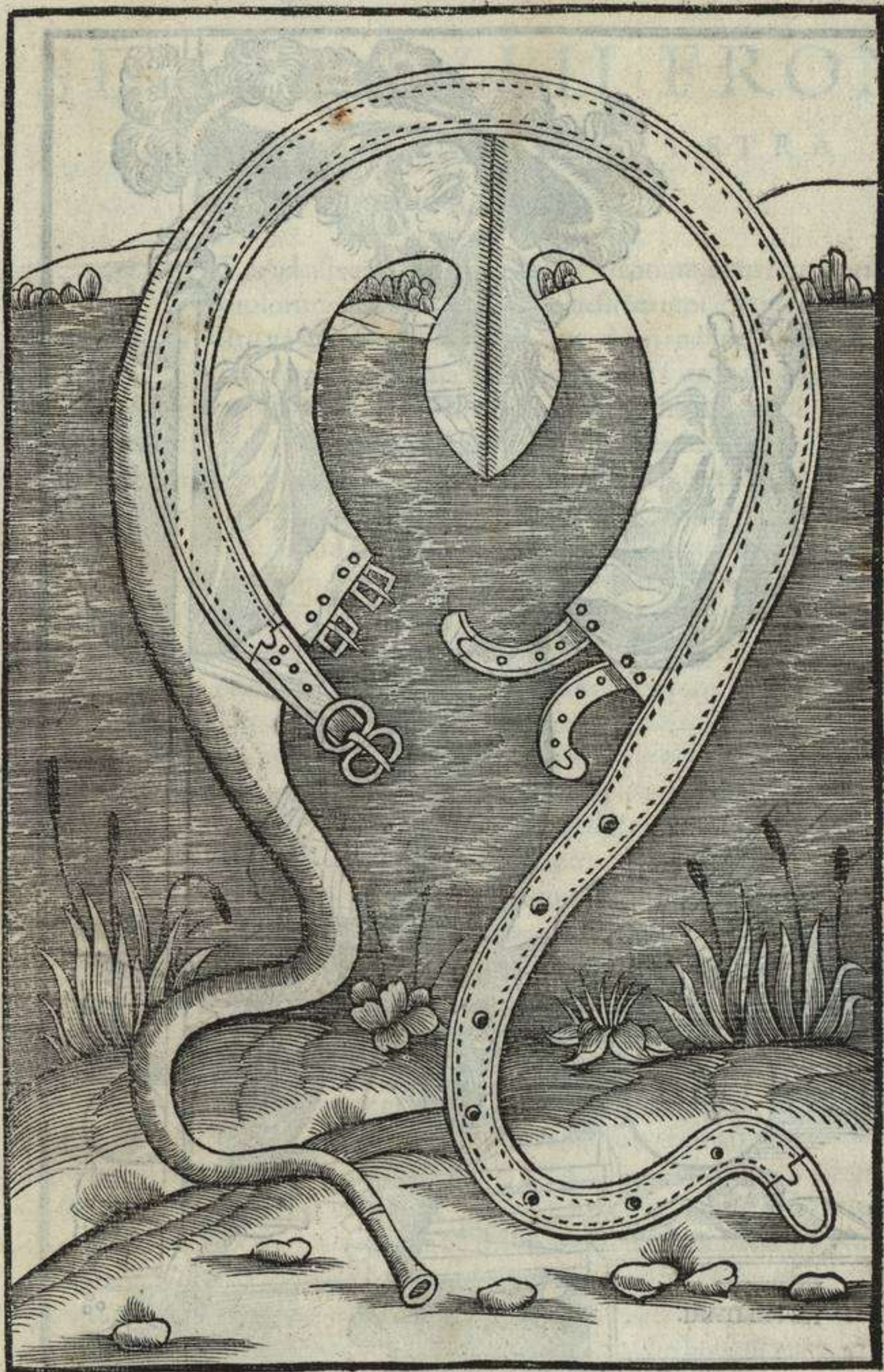

e

VEGETIVS DE
RE MILITARI.

SEXTI IULII FRON

TINI VIRI CONSULARIS STRA

tegematicon Præfatio.

Vm ad astruendam rei militaris scientiam, vnus ex numero stu-
 dioforum eius accesserim, eiq; destinacioni, quantum cura no-
 stra valuit, satisfecisse visus sim, deberi adhuc institutæ arbi-
 tror operæ, vt solertia ducū facta, quæ à Grecis vna στρατηγικῶν
 appellatione comprehensa sunt, expeditis amplectar commen-
 tariis. Ita enim consilii quoque, & prouidentia exemplis suc-
 cincti duces erunt, vnde illis excogitandi gerendique similia facultas nutriatur.
 Præterea cōtinget, ne de euentū trepidet inuentionis suæ, qui p̄batis eam expe-
 rimentis comparabit. Illud neq; ignoro neq; inficio, etiam rerum gestarū scri-
 ptores, indagine operis sui, hāc quoq; partē esse complexos: & ab auctoribus ex-
 emplorum, quicquid insigne aliquo modo fuit, traditū: sed (vt opinor) occupatis
 velocitate consuli debet: longū est enim singula & sparsa per immensum cor-
 pus historiarum profequi: & hi qui notabilia excerpserunt, ipso velut aceruo re-
 rum, confuderunt legentem. Nostra sedulitas impendet operam, vt quemadmo-
 dum res poscet, ipsum quod exigitur, quasi ad interrogatum exhibeatur: circun-
 spectis enim generibus, præparavi oportuna exemplorum veluti consilia. Quo
 magis autem discreta ad rerum varietatem apte collocarentur, in tres libros ca-
 diducimus. In primo erunt exempla, quæ competant prælio nōdum commissō.
 In secundo, quæ ad prælium, & confectā pacationem pertineant. Tertius, inferen-
 dæ soluendæq; obsidionis habebit στρατηγικά, quibus deinceps generibus, suas
 species attribui. Huic labori non iniuste veniam paciscar, ne me pro incurioso
 reprehendat, qui præteritum aliquod à nobis repererit exēplum. Quis enim ad
 percensenda omnia monumenta, quæ vtraque lingua tradita sunt, sufficiat? vn-
 de multa transire mihi ipse permisi, quod me non sine causa fecisse scient, qui ali-
 orum libros, eadē promittentium legerint. Verum facile erit sub vnaquaq; spe-
 cie suggerere. Nam cū hoc opus, sicut cetera vsus potius aliorū, q̄ meę cōmenda-
 tionis causa aggressus sim, adiuuari me ab his, q̄ aliquid illi astruent, nō argui,
 credā. Si qui erunt quibus volumina hæc cordi sint, meminerint vt parent gra-
 tiam στρατηγικῶν & στρατηγικῶν per quam possimus similem naturam discerne-
 re. Nam tum omnia, quæ à duce prouide, vtiliter, constanter, magnifice fiunt,
 στρατηγικὰ habebuntur, si in specie eorum sunt στρατηγικά. Eorum proprie vis
 in arte solertiaq; posita proficit, tam vbi cauendus, quàm vbi opprimendus ho-
 stis sit. Qua in re, cum verborum quoque illustris extiterit effectus, vt factorum
 ita dictorum exempla posuimus.

Trium li-
 brorum di-
 uisio.
 id est, gesta
 seu consta-
 lia militan-
 tia.

Finis præfationis.

Q ii

De occultandis consiliis

Cap. I.

Marcus Porcius Cato, deuietas à se Hispaniæ ciuitates existimabat in tempore rebellaturas, fiducia murorum: scripsit itaque singulis, vt diuerent munimenta, minatus bellum, nisi confestim obtemperassent: epistolasq; vniuersis ciuitatibus, eodem die reddi iussit: vnaquæq; vrbiu[m], sibi soli credidit imperatum. Contumaces conspiratio potuit facere, si omnibus idem denunciari notum fuisset.

Hamilear dux Pœnorum, vt in Siciliam inopinatus appelleret classem, non pronũciauit quò proficisceretur, sed tabellas, in quibus scriptum erat, quam partem peti vellet, vniuersis gubernatoribus dedit signatas, præcepitque ne quis legeret, nisi vi tempestatis à cursu prætorix nauis, abductus esset.

C. Lælius ad Syphacem profectus legatus, quosdam ex tribunis & centurionibus, p[er] speciem seruitutis ac ministerii exploratores secũ duxit, ex quibus, L. Statorium, quia sæpius in eisdem castris fuerat, quidam ex hostibus videbatur agnoscere, occultandæ conditionis eius causa, baculo vt seruum castigauit.

Tarquinius Superbus pater, principes Gabiorum interficiendos arbitratus, quia hoc nemini volebat innotescere cõmissum, nihil nuncio respõdit, qui ad eũ à filio erat missus: tamẽ virga, eminentia papauerũ capita, cũ forte in horto ambularet, decussit. Nuncius sine respõsione reuersus, renunciauit adolescenti Tarquinio, quid agentẽ patrem vidisset: ille intellexit, idem esse eminẽtib[us] faciendũ.

C. Cæsar qui suspectam habebat Aegyptiorum fidẽ, per speciem securitatis, inspectione vrbis, atq; operũ, ac simul licẽtioribus cõuiujs deditus, videri voluit captum sese gratia locorum, & ad mores Alexandrinos vitamq; deficere, atque inter eam dissimulationem præparatis subsidiis, occupauit Aegyptum.

Tyriestem Ventidius Parthico bello aduersus Pachorũ regem, non ignarus Pharneum quendam, natione† Cyrresten, ex his qui focii videbantur, omnia quæ apud ipsos agebantur, nunciare Parthis, perfidiam barbari ad vtilitates suas conuertit. Nam quæ maxime fieri cupiebat, ea vereri se ne acciderent: quæ timebat, ea vt euenirẽt optare se simulabat. Sollicitus itaq; ne Parthi ante trãsirent Euphratẽ, quàm sibi superuenirẽt legiones, quas in Capadocia trans Taurum habebat, studiose cum proditore egit, vti solenni perfidia Parthis suaderet, per Zeugma traicerent exercitum, qua & breuissimũ iter est, & omisso aluco Euphrates decurrat. Namq; si illac venirẽt, asseuerabat se oportunitate collium vsurum, ad eludendos sagittarios. Omnia autem vereri, si se in patentes campos proiecissent. Inducti hac affirmatione barbari, inferiore itinere, per circuitum adduxerunt exercitum: dũque fusiores ripas, & ob hoc operosiores pontes iungunt, instrumentaque moliuntur, xl amplius dies impenderunt: quo spacio Ventidius ad contrahendas vsus est copias: eisq; triduo antequàm Parthus adueniret receptis, acie commissa vicit Parthos & interfecit.

Mithridates circunvallante Pompeio, fugam in proximam diem moliens,
huius

huius cōsiliū obscurādi causa, latius & vsq; ad applicitas hosti valles, pabulatus, colloquia quoq; cum pluribus, auertendæ suspitionis causa, in posterum constituit. Ignes etiam frequentiores per tota castra fieri iussit. Secunda deinde vigilia præter ipsa castra hostium, agmen eduxit.

Imperator Cæsar Domitianus Aug. Germanicus, cum Germanos, qui in armis erant, vellet opprimere, nec ignoraret maiore bellum molitione inituros, si aduentum tanti ducis præsensissent, profectioem suam censu obtexuit Galliarum. Sub quibus inopinato bello affusus, contusa immanium ferocia nationum, prouinciis consuluit.

Cl. Nero, cum cuperet Hasdrubalem, copiasq; eius antequam Hannibali fratri iungerentur occidere, iccircoq; festinaret, se Liuiio Salinatori collegæ suo cui bellum mandatum fuerat (parum fidens viribus, quæ sub ipso erant) adiungere, neque tamen discessum suum ab Hannibale cui oppositus erat sentiri vellet, X milia fortissimorum militum delegit, præcepitq; legatis quos relinquebat, vt eædem stationes & vigiliæ æque agerentur, totidem ignes arderent, eademque facies castrorum seruaretur, ne quid Hannibal suspicatus auderet aduersus paucitatem relictorum. Cum deinde in Vmbria, occultatis itineribus, collegæ se iunxisset, vetuit castra ampliari, ne quod signum aduentus sui daret Pœno, detrectaturo pugnam, si consulum iunctas vires intellexisset. Igitur inscium duplicatis aggressus copiis superauit, & velocius omni nuncio, rediit ad Hannibalē. Ita ex duobus callidissimis ducibus Pœnorum, eodem consilio alterum celauit, alterum oppressit. Themistocles Athenarum dux exhortans suos ad suscitandos festinanter muros, quos iussu Lacedæmoniorum deiecerant, legatis Lacedæmone missis, qui interpellarent, respondit venturum se ad diluendam hanc existimationem, & peruenit Lacedæmonem: ibi simulato morbo, aliquantum temporis extraxit, & postquam intellexit suspectam esse tergiuersationem suam, contendi. falsum ad eos rumorem & rogauit vt mitterent aliquos ex principibus, quibus crederent de munitione Athenarum. Suis deinde clam scripsit, vt eos qui venissent retinerent, donec relictis operibus, confiterentur Lacedæmoniis, munitas esse Athenas, nec aliter principes eorum redire posse, quàm ipse remissus foret: quod facile præstiterunt Lacedæmonii, ne vnius interitū multorū morte pensaret.

L. Furius exercitu producto in locum iniquum, cum constituisset occultare solitudinem suam, ne reliqui trepidarent, paulatim se inflectens, tanquàm circuitu maiore hostem aggressurus, conuerso agmine, ignarum rei quæ agebatur exercitum, incolumem reduxit.

Metellus Pius, in Hispania interrogatus, quid postera die facturus esset, Tunica meam si id eloqui posset (inquit) comburerem.

M. Licinius Crassus, percontanti quo tempore castra moturus esset, respondit, † Vereris ne tubam non exaudias?

De explorandis consiliis hostium.

Cap. II.

Scipio Africānus, capta occasione mittendæ ad Syphacem legationis, cum Lælio seruorum habitu tribunos & centuriones electissimos ire iussit, quibus curæ esset perspicere regias vires: hi, vt liberius castrorum

Q iii position

uereri se ne
tuba id auo
diat.

positionem scrutarentur, equum de industria dimissum, & tanquam fugientem perfectati, maximam partem munimentorum circuierunt: quæ cum nunci assent, incendio confectum est bellum.

Q. Fabius Maximus bello Hetrusco, cum adhuc incognitæ forent Romanis duabus sagaciores explorandi viæ, fratrem Fabium Cælonem, peritum linguæ Hetruscæ iussit Hetrusco habitu penetrare Ciminiam sylvam, antè militi nostro intentatam: quod is adeo prudenter atque industriè fecit, ut transgressus sylvam, Umbros Camertes cum animaduertisset non alienos nomini Romano, ad societatem compulerit.

Carthaginenses cum animaduertissent Alexandri ita magnas opes, ut Africæ quoque immineret, unum ex civibus virum acrem, nomine Hamilcarè Rhodinum, iusserunt simulato exilio ire ad regem, omnique studio in amicitiam eius peruenire, qua is potitus, consilia eius nota civibus suis faciebat.

Idem Carthaginenses miserunt qui per speciem legatorum longo tempore Romæ morarentur, exciperentque consilia nostrorum.

M. Cato in Hispania, quia ad hostium consilia alia via peruenire non potuerat, iussit trecentos milites simul impetum facere in stationem hostium, raptumque unum ex his in castra perferre incolumem: tortus ille, omnia suorum arcana confessus est.

C. Marius cos. bello Cymbrico et Teutonico, ad excutiendam Gallorum & Lygurum fidem, literas eis misit, quarum pars prior præcipiebat ne interiores quæ præsignatæ erant, ante tempus certum aperirentur: easdem postea ante præstitutum diem repetiit, & quia resignatas repererat, intellexit hostilia agitari.

Est etiam aliud explorandi genus, quo ipsi duces nullo extrinsecus adiutorio, per se provident. Sicut Aemilius Paulus cos. bello Hetrusco apud oppidum Coloniam dimissurus exercitum in planiciem, contemplatus procul avium multitudinem, citatiore volatu è sylva consurrexisse, intellexit illic aliquid insidiarum latere, quod & turbatæ aves, & simul plures euolauerant. Præmissis igitur exploratoribus, comperit X milia Boiorum, excipiendo ibi Romanorum tagmini imminere: eaque, alio quam expectabatur latere missis legionibus, circumfudit.

Similiter Thyamenus Horestis filius, cum audisset iugum ab hostibus naturamunitum teneri, præmisit sciscitatuos quid rei foret, ac referentibus eis non esse verum quod opinaretur, ingressus iter, ut vidit ex suspecto iugo magnam vim avium simul euolasse, neque omnino residere, arbitratus est latere illic agmen hostium: itaque circumducto exercitu elusit insidiatores.

Hasdrubal frater Annibalis, tunc Liuii & Neronis exercitum (quanquam hoc illi non duplicatis castris dissimularent) intellexit, quod ab itinere strigosiores notabat equos, et coloratiora hominum, ut ex via, corpora.

De custodiendo statu belli.

Cap. III.

Alexander Macedo cum haberet vehementem exercitum, semper cum statu belli elegit ut acie confligeret. C. Cæsar bello civili cum exercitum veteranum haberet, hostium autem tyronem esse sciret, acie semper decertare studuit.

Fab.

Fab. Maximus aduersus Annibalē successibus præliorum insolentem, recedere ab ancipiti discrimine, et tueri tantummodo Italiam constituit, Cunctatorisq; nomen, & per hoc summi ducis meruit.

Byzãtii aduersus Philippū omne præliandi discrimen vitãtes, omiſſa etiam finium tutela, intra munitiones oppidi se receperunt: affecutiq; sunt, vt Philippus obsidionalis moræ impatiens recederet.

Hasdrubal Gisgonis filius, secundo Punico bello in Hispaniam ductum exercitum (cum P. Scipio instaret) per vrbes diuisit: itaq; factum est, vt Scipio, ne oppugnatione plurium oppidorum distringeretur, in hyberna suos reduceret.

Themistocles aduentante Xerxe (quia neq; prælio pedestri, neq; finium tutelæ, neque obsidioni credebat sufficere Athenienses) autor fuit eis liberos & coniu- subſidient
ges Trœzena, & in alias vrbes emittendi: relictoque oppido, statum belli ad nauale prælium transferendi. Idem fecit in eadem ciuitate Pericles aduersum Lacedæmonios.

Scipio manente in Italia Hannibale, transmissio in Africam exercitu, necessitatem Carthaginensibus imposuit reuocandi Hannibalem: sicq; à domesticis finibus hostile transtulit bellum.

Athenienses cum Deceleam castellum ipsorum Lacedæmonii communis- sent, & frequentius vexarentur, classem quæ Peloponnesum infestaret miserunt: consecutiq; sunt, vt exercitus Lacedæmoniorum, qui Deceleæ erat, reuocaretur. Imperator Cæsar Domitianus, Aug. cū Germani more suo è saltibus et obscuris latebris subinde impugnarent nostros, tutumque regressum in profunda sylvarum haberent, militibus per centum viginti milia passuum actis, non mutauit tantum statum belli, sed & subdidit ditioni suæ hostes, quorum refugia nudauerat.

De transducendo exercitu per loca hosti infesta. Cap. III.

A Emylius Paulus Cos. cum in Lucanos iuxta litus angusto itinere exercitum duceret, & Tarentini ei classe insidiati, agmen eius scorpionibus aggressi essent, † captiuis latera euntium prætexuit, quorum respectu hostes in- captiuos
lateri
hibuere tela.

Ageſilaus Lacedæmonius, cum præda onustus ex Phrygia rediret, insequerenturq; hostes, & ad locorum opportunitatem laceſſerent agmen eius, ordinem captiuorum ab utroq; latere exercitus sui applicuit: quibus dum parcitur ab hoste, spacium transeundi habuerunt Lacedæmonii. Idem tenentibus angustias Thebanis, per quas transire habebat, flexit iter quasi Thebas contenderet: exterritis Thebanis digressisq; ad tutanda mœnia, repetitum iter quod destinauerat emensus est, nullo obsistente.

Nicoſtratus dux Aetolorum aduersus Epirotas, cū ei aditus in fines eorum angusti fierent, per alterum locum irrupturum se ostendens, omni illa ad prohibendum occurrente Epirotarum multitudine, reliquit suos paucos, qui speciem remanentis exercitus præberent, & ipse cum cætera manu, qua non expectabatur † aditus intrauit. autophraud

Autophraud

Autophras-
tes.

Autophraudates Perses, cum in Pisidiam exercitū duceret, et angustias quasdam Pisidæ occuparent, simulata vexatione traiciendi, instituit reducere: quod cum Pisidæ credidissent, ille nocte validissimam manum ad eundem locum occupandum præmisit, ac postero die totum traiecit exercitum.

Philippus Macedonum rex Græciam petens, cum Thermopylas occupatas audiret, & ad eum legati Aetolorum venissent acturi de pace, retentis eis, ipse magnis itineribus ad angustias pertendit, securisque custodibus, et legatorum reditus expectantibus inopinatus Thermopylas traiecit.

Iphicrates dux Atheniensium, aduersus Anaxibium Lacedæmonium in Hellesponto circa Abydon, cum transducendum exercitum haberet per loca quæ stationibus hostium tenebantur, alterum autem latus eius transitus abscissi montes premerent, alterum mare ablueret, aliquamdiu moratus, cum incidisset frigidior solito dies, & ob hoc nemini suspectus, delegit firmissimos quosque: quibus oleo ac mero calefactis, præcepit ut ipsam oram maris legerent, abruptiora transarent: atque ita custodes angustiarum inopinatus oppressit à tergo.

Cn. Pompeius cum flumen transire propter oppositum exercitum hostium non posset, assidue producere & reducere in castra instituit: deinde in eadem persuasionem hoste perducto, ne ullam viam ad progressum Romanorum teneret, repente impetu facto transitum rapuit.

assuetus

Alexander Macedo, prohibente rege Indorum Poro traici exercitum per flumen Hydaspem, aduersus aquam assidue procurrere iussit suos: & ubi eo more exercitationis assuetus est, quia Porus aduersa ripa caueret, per superiorem partem subito transmisit exercitum. Idemque Indi fluminis traiectu prohibitus ab hoste, diuersis locis in flumine equites instituit immittere, & transitum minari: cumque expectatione barbaros teneret intentos, insulam paulo remotiorem, primum exiguo, deinde maiore præsidio occupauit, atque inde in vltiorem ripam transmisit. Ad quam manum opprimendam, cum vniuersi se hostes effudissent, ipse libero vado transgressus, omnes copias coniunxit.

Xenophon vltiorem ripam Armeniis tenentibus, duos iussit quæri aditus: & cum à citeriore repulsus esset, transit ad superiorem. Inde quoque prohibitus hostium occursum, repetiit vadum inferius, iussa ibidem militum parte subsistere, ex qua cum Armenii ad inferioris vadi tutelam rediissent, per superius transgredere: Armenii credentes decursuros omnes, decepti sunt à remanentibus. Hi cum resistente nullo vadum superassent, transeuntium suorum fuere propugnatores.

P. Claudius Cos. primo bello Punico, cum à Rhegio Messanam traicere militem nequiret, custodiētibus fretum Pœnis, sparsit rumorem, quasi bellum iniussu populi inceptum gerere non posset, classemque Italiam versus se agere simulauit: digressis deinde Pœnis, quæ profectio eius habuerant fidem, circumactas naues appulit Siciliae.

Lacedæmoniorum duces cum Syracusas nauigare destinassent, & Pœnorum dispositam penitus classem timerent, X punicas naues, quas captiuas habebant, veluti victrices, primas iusserunt agi, à latere iunctis ac puppe religatis aliis, qua specie deceptis Pœnis transierunt.

Philippus

queretur omissis omnibus, quæ epistolæ vt interciperentur ab hoste curauit. Athenienses arcana Macedonum excepisse visi, classem abduxerunt: Philippus nullo prohibente angustias freti liberauit. Idem quia Cherronesum quæ iuris Atheniensium erat occupare prohiberetur, tenentibus transitum non Byzantium tantum, sed Rhodiorum quoque & Chiorum nauibus, conciliauit animos eorum reddendo naues quas ceperat, quasi sequestres futuros ordinandæ pacis inter se atque Byzantios qui causa belli erant: tractaque per magnum tempus postulatione, cum de industria subinde aliquid in conditionibus retexeret, classem per id tempus præparauit: eaque in angustias freti imparato hoste subito euasit.

Chabrias Atheniensis, cum adire portum Samiorum obstante nauali hostium præsidio non posset, paucas è suis nauibus præter portum missas, iussit transire, arbitratus qui in statione erant, persecuturos: hisque per hoc consilium euocatis, nullo obstante portum cum reliqua adeptus est classe.

De euadendo ex locis difficillimis.

Cap. V.

Q. Sertorius in Hispania, cum à tergo instate hoste flumen traicere haberet, vallum in ripa eius in modum cauæ lunæ duxit, & oneratum materiis incendit, atque ita exclusis hostibus fluuium libere transgressus est.

Similiter Pelopidas Thebanus, bello Theffalico transitum quæsiuit: namque castris, ampliorem locum supra ripam complexus, vallum ceruolis & alio materiæ genere constructum incendit: dumque ignibus submouerentur hostes, ipse fluuium superauit.

Q. Luctatius Catulus, cum à Cymbris pulsus vnâ spem salutis haberet, si flumen liberasset, cuius ripam hostes tenebant, in proximo monte copias ostendit, tanquam ibi castra positurus: ac præcepit suis ne sarcinas soluerent, aut onera deponerent, ne quis ab ordinibus aut signis discederet. & quo magis persuasionem hostium confirmaret, pauca tabernacula in conspectu erigi iussit, ignesque fieri, & quosdam vallum struere, quosdam in lignatione, vt conspicerentur, exire: quod Cymbri vere agi existimantes, & ipsi castris delegerunt locum: dispersique in proximos agros ad comparanda ea quæ necessaria sunt mæsuris, occasionem dederunt Catulo non solum flumen traiciendi, sed etiam castra eorum infestandi.

Cræsus cum Halim vado transire non posset, neque nauium aut pontis faciendi copiam haberet, fossa superiori parte post castra deducta, alueum fluminis à tergo exercitus sui reddidit.

Cn. Pompeius, Brundisii, cum excedere Italia & transferre bellum proposuisset, instante à tergo Cæsare conscensurus classem, quasdam obstruxit vias, alias parietibus intersepit, alias intercidit fossis, easque sudibus erectis præclusas operuit cratibus, humo aggesta, quosdam aditus qui ad portum ferebant trabibus transmissis, & in densum ordinem structis, ingenti mole tutatus. Quibus perpetratis, ad speciem retinendæ vrbs raros pro manibus sagittarios reliquit, cæteras copias sine tumultu ad naues reduxit: nauigantem eum mox sagittarii quoque per itinera nota digressi paruis nauigiis consecuti sunt.

Cn. Duillius col. in portu Syracusano, quem temere intrauerat, obiecta ad ingressum

*cursu
in proras
cesserunt.*

gressum catena clausus, vniuersos in puppim retulit milites, atq; ita resupina nauigia magna remigantium vi concitauit, leuatae prore super catenam processerunt, qua parte superata, transgressi rursus milites proras presserunt, in quas verum pondus decursum super catenam dedit nauibus.

Lyfander Lacedæmonius cum in portu Atheniensium cum tota classe obsideretur, obrutus hostium nauibus, ab ea parte qua faucibus angustissimis influat mare, milites suos clam in littus egredi iussit, & subiectis rotis ad proximum naues portum Monæcium traiecit.

Munychia

Herculeius legatus Sertorii, cum in Hispania inter duos montes abruptos, longum & angustum iter ingressus, paucas duceret cohortes, comperissetque ingentem manum hostium aduenire, fossam transuersam inter montes pressit, vallumque materia extructum incendit, atque ita intercluso hoste euasit.

C. Cæsar bello ciuili cum aduersus Afranium copias educeret, & recipiendi se sine periculo facultatem non haberet, sicut constiterat, prima & secunda acie furtim a tergo ad opus applicata, xv pedum fossam fecit, intra quam sub occasum solis armati se milites eius receperunt.

Pericles Atheniensis, a Peloponensibus in eum locum compulsus, qui vndique abruptis cinctus, duos tantum exitus habebat, ab altera parte fossam ingentis latitudinis duxit, velut hostis excludendi causa: ab altera militem agere coepit, tanquam per eum erupturus. Ii qui obsidebant, cum per fossam quam ipse fecerat exercitum Periclis non crederent euasurum, vniuersi a limite obstiterunt. Pericles pontibus quos preparauerat fossae iniectis, suos qua non resistebatur emisit.

*similibus
confudit.*

Lyfimachus ex his vnus in quos opes Alexandri transferunt, cum aditum collem castris destinasset, imprudentia autem suorum in inferiorem deductus, vereretur ex superiore hostium incursum, triplices fossas intra vallum obiecit: deinde sublimibus fossis circa omnia tentoria ductis, tota castra confudit: & intercepto hostium aditu, simul humo quoque, & frondibus quas fossis superiecerat, facto impetu, in superiora euasit.

Cn. Fonteius Crassus in Hispania cum tribus milibus hominum praedatum profectus, ad Hasdrubalem, & ad primos tantum ordines relato consilio, incipiente nocte, quo tempore minime expectabatur, per stationes hostium prorupit.

L. Furius exercitu perducto in locum iniquum, cum constituisset occultare solitudinem suam, nec reliqui trepidarent, paulatim inflexit iter, tanquam circuitu maiore hostem aggressurus, conuersoque agmine ignarum rei quae agebatur exercitum incolumem reduxit.

frustratus

P. Decius Tr. bello Samnitico, Cornelio Cossio cos. iniquis locis deprehenso ab hostibus suasit, ut ad occupandum collem qui erat in propinquo modicam manum mitteret, seq; ducem iis qui mittebantur obtulit: auocatus in diuersum hostis dimisit consulem, Decium autem cinxit, obseditque. Ille per angustias, noctu eruptione facta, cum eluctatus esset, Decius incolumis cum militibus consuli accessit.

Idem fecit sub Attilio Calatino cos. is cuius varie tradunt nomen. Alii Laberium, nonnulli Q. Cæditium, plurimi Calphurnium, flammam vocitatum, scripserunt

perferunt. Hic cum dimissum exercitum in eam vallem videret cuius latera omnia superiora hostis infederat, depoposcit & accepit trecentos milites, quos adhortatus vt virtute sua exercitum seruarent, in mediam vallem decurrit, & ad opprimendos eos vndique descendit hostis, longoque & aspero praelio retentus, occasionem consuli ad extrahendum exercitum dedit.

L. Minutius cos. in Lyguria dimisso in angustias exercitu, cum iam omnibus obuersaretur Caudinae cladis exemplum, Numidas auxiliares, tam propter ipsorum quam propter equorum deformitatem despiciendos, iussit adequitare faucibus que tenebantur. Primo intenti hostes ne lacefferentur, stationem obiecerunt: de industria Numidæ ad augendum sui contemptum, labi equis, & per ludibrium spectaculo esse affectauerunt, ad nouitatem rei laxatis ordinibus, barbari in spectaculum vsque resoluti sunt. Quod vbi animaduenterunt Numidæ, paulatim succedentes, additis calcaribus per intermissas hostium stationes eruperunt: qui deinde cum proximos irruerent agros, necesse Lyguribus fuit auocari ad defendenda sua, inclusosque Romanos emittere.

L. Sylla bello sociali apud Eferniã inter angustias deprehensus, ad exercitum hostium, cui Duillius præerat colloquio petito, de conditionibus pacis agitabat sine effectu: hostem tamen propter inducias negligentia resolutum animaduertens, nocte profectus, relicto buccinatore, qui vigilias ad fidem remanentium diuideret, & quarta vigilia commissa, eum sequeretur, incolumes suos cum omnibus impedimentis tormentisque in tuta perduxit.

Idem aduersus Archelaum præfectum Mithridatis in Capadocia, iniquitate locorum & multitudine hostium pressus, fecit pacis mentionem: interpositoque tempore etiam induciarum, & per hæc auocata intentione, aduersarium euasit.

Hasdrubal frater Annibalis, cum saltum euadere non posset faucibus eius obsessis, egit cum C. Nerone, recepitque dimissum se, Hispania excessurum: cauillatus deinde conditionibus, dies aliquot extraxit, quibus omnibus non omisit per angustos tramites, & ob id neglectos dimittere per partes exercitum: ipse deinde cum reliquis expeditis facile effugit.

Spartacus fossam, qua erat à M. Crasso circumdatus, cæsis captiuorum pecorumque corporibus noctu repleuit, & supergressus est. Idem cum in *Lesbio* obsessus ea parte qua mons asperrimus erat, ideoque incustoditus, ex vimine sylue. *Vesbio* stri cathenas conseruit, quibus demissus non solum euasit, verum etiam ex alio latere *Glodium* & gladio ita terruit, vt aliquot cohortes, gladiatoribus quatuor & septuaginta cesserint. Idem cum à L. Varino Procos. præclusus esset, palis per modica intervalla fixis ante portam, erecta cadauera, adornata veste atque armis, alligauit, vt procul intuentibus stationis species esset, ignibus per tota castra factis, imagine vana deluso hoste, copias silentio noctis eduxit.

Brasidas dux Lacedæmoniorum, circa Amphipolim ab Atheniensium multitudine numero impar deprehensus, claudendum se prestitit, vt per longum coronæ ambitum extenuaret hostilem frequentiam, quaque rarissimi obstabant erupit.

Iphicrates in Thracia cum depresso loco castra posuisset, explorasset autem ab hoste proximam teneri collē, ex quo vnus ad opprimendum ipsos descensus erat, nocte

nocte paucis intra castra relictis, imperavit ut multos ignes faceret, eductoque exercitu & disposito circa latera praedicta viae, passus est transire barbaros: locorumque iniquitate, in qua ipse fuerat, in illos conuersa, parte exercitus terga eorum cecidit, parte castra fecit.

Darius Dareus ut falleret Scythas discessu, canes atque asinos in castris reliquit, quos cum latrantes rudentesque hostis audiret, remanere Darium credidit.

Eundem errorem obiecturi nostris Lygures, per diuersa loca bubalos laqueis ad arbores alligauerunt, qui deducti frequentiore mugitu speciem remanentium praebant hostium.

certos Hanno ab hostibus clausus, locum irruptioni maxime aptum, aggestis leuibus materiis incendit, tamen hoste ad ceteros exitus custodiendos auocato, milites per ipsam flammam eduxit: admonito ora scutis, crura veste contegere.

certa Annibal, ut iniquitatem locorum, & inopiam instante Fabio Maximo effugeret, noctu boues, quibus ad cornua fasciculos alligauerat farnetorum subiecto igne dimisit, cumque ipso motu adulescente flamma turbaretur pecus, magna discursatione montes, in quos actum erat collustravit: Romani qui ad speculandum concurrerant, primo prodigium opinati sunt, deinde cum cuncta Fabio renunciaissent, ille de insidiarum metu suos castris continuit, barbari obsistente nullo profecti sunt.

De insidiis in itinere factis. Cap. VI.

ultima Fuluius Nobilior, cum ex Samnio in Lucanos exercitum educeret, & cognouisset a perfugis, hostes nouissimum agmen eius aggressuros, fortissimam legionem primo ire, ultimo sequi iussit impedimenta, ita factum pro occasione amplexi hostes, diripere sarcinas coeperunt. Fuluius legionis de qua supradictum est, quinque cohortes in dextram partem viae direxit, quinque ad sinistram, atque ita praedationi intentos hostes, explicato per utraque latera milite, clausit ceciditque. Idem hostibus tergum eius in itinere premittibus, dum flumine interueniente, non ita magno ut transitum prohiberet, moraretur tamen rapiditate, alteram legionem in occulto citra flumen collocauit, ut hostes paucitate contempta audacius sequerentur: quod ubi factum est, legioque ob hoc disposita erat, ex insidiis hostem aggressa vastauit.

suffugere Iphicrates in Thraciam cum propter conditionem locorum, longum agmen deduceret & nunciatum ei esset hostes summum id aggressuros, cohortes in utraque latera secedere, & consistere iussit, ceterosque fugere & iter maturare. Transiente autem toto agmine, lectissimos quosque retinuit, & ita passim circa praedam occupatos hostes, iam etiam fatigatos, ipse requietis & ordinatis suis aggressus fudit exiitque praeda.

Latina Boii in sylua Litana, qua transiturus erat noster exercitus, succiderant arbores, ita ut ex parte exigua sustentate starent donec impellerentur, delituerant deinde ad extremas ipsi, ubi, ingresso syluam hoste, proximas ulteriores impulerunt, eo modo propagata pariter supra Romanos ruina, magnam manum eliserunt.

Quemad

Quemadmodum ea quibus deficiunt, videantur non deesse, aut vsus eorum expleatur. Cap. VII.

L. Cæcilius Metellus, quia vsu nauium quibus elephantes transportaret deficiebatur, vinxit dolia cōstrauitque tabulamentis, ac super ea positos, per Siculum fretum transmisit.

Annibal cum ad præalti fluminis transitum elephantes non posset pellere, neque nauium aut materiarum, quibus rates † continerentur, copiam haberet, ^{consterne a reneur} iussit ferocissimum elephātum sub aure vulnerari, & eum qui vulnerasset, transnato statim flumine procurrere: elephantus exasperatus ad persequendum doloris sui authorem, tranauit amnem, & reliquis idem audendi dedit exemplum.

Carthaginensium duces instructuri classem, quia sparto deficiebantur, crinibus tonfarū mulierū ad funes efficiendos vsi sunt. Idē Massiliēses & Rhodii fecerunt.

M. Antonius à Mutina pfugus, cortices pro scutis militibus suis dedit. Spartaco copiasque eius, scuta ex vimine fuerunt, quæ coriis tegebantur. Non alienus (vt arbitror) hic locus est, referendi factum Alexandri Macedonis illud nobile, qui per deserta Africæ itinera, grauissima siti cum exercitu affectus, oblata sibi à milite in galea aquam spectantibus vniuersis effudit, vtilior exemplo temperantiæ, quàm si communicare † potuisset. ^{uoluisset}

De distringendis hostibus. Cap. VIII.

Coriolanus cum ignominiam damnationis suæ bello vlcisceretur, populationem patriciorum agrorum inhibuit, deustis vastatisque plebeiorum: vt discordiam moueret, qua consensus Romanorum distringeretur.

Annibal Fabium, cui neque virtute neque artibus bellandi par erat, vt infamia distringeret, agris eius abstinuit, cæteros populatus. Contra ille, ne suspecta ciuibus fides esset, magnitudine animi effecit publicatis possessionibus suis.

Fab. Maximus quintò Cos. cum Gallorum, Umbrorum, Etruscorum, Samnitiumque, aduersus P. R. exercitus coissent, contra quos & ipse trans Apenninum montem castra communiebat, scripsit Fulvio & Posthumio, qui in præsidio vrbi erant, copias ad † Sitium mouerent: quibus assecutis, ad sua defendenda Etrusci, Umbriq; descenderunt: relictos Samnites Gallosque Fabius & collega Decius aggressi vicerunt. ^{Samnium}

M. Curius aduersus Sabinos, qui ingenti exercitu conscripto, relictis finibus suis, nostros occupauerant, occultis itineribus manū misit, quæ desolatos agros eorum vicosq; , per diuersa incendit. Sabini ad arcendam domesticam vastitatem recesserunt, Curio contigit & vacuos infestare hostium fines, & exercitum sine prælio auertere, sparsumq; cedere

T. Didius paucitati suorum diffidens, cum in aduentū earū legionū quas expectabat trahere bellū & occurrere eis hostē cōperisset, concione aduocata aptari iussit milites ad pugnam, ac de industria negligentius custodiri captiuos: ex quibus pauci qui profugere nūciauerunt suis pugnam imminere. At illi, ne † suspitione prælii deducerent vires, omiserunt occurrere eis quibus insidiabantur: ^{suspitione prælii} legiones tutissime, nullo excipiente, ad Didium peruenerunt.

Bello Punico quædā ciuitates, quæ à Romanis deficere ad Pœnos destinaue-

R rant,

rant, cum obsides dedissent, quos recipere antequam desciscerent studebant, simulauerunt seditionem inter finitimos ortam, quam Romanorum legati dirimere deberent, missosque eos velut contraria pignora retinuerunt, nec antè reddiderunt quàm ipsi recuperarent suos.

Legati Romanorum cum misissent ad Antiochum regem, qui secum Annibalè victis ià Carthaginensibus habebat, consiliùmque eius aduersus Romanos instruebat, crebris cum Annibale colloquiis effecerunt vt is regi fieret suspectus, cui gratissimus alioqui erat & utilis propter calliditatem & peritiam bellandi.

Q. Metellus aduersus Iugurtham bellum gerès, missos ad se legatos eius corrupit, vt sibi proderent regem. Cum etiam alii venissent, idem fecit. Eodem consilio vsus est & aduersus tertios. Sed de captiuitate Iugurthæ res parum processit, † viuum enim tradi sibi volebat, plurimum tamen consecutus est: nam cum interceptæ fuissent epistolæ eius ad regios amicos scriptæ, in omnes eos rex animaduertit, spoliatusque consiliis amicos postea parare non potuit.

C. Cæsar per exceptum quendam aquatorem, cum comperisset Afranium Petreiumque castra noctu moturos, vt citra vexationem suorum, hostilia impediret consilia, in initio statim noctis vasa cõclamare milites, & præter aduersariorum castra agi mulos cum fremitu, & sonum iussit continuare, quos retetos volebat & arbitrari castra Cæsarem mouere.

Scipio Aphricanus ad excipienda auxilia cum cõmeatibus, Annibali Venticium Termum dimisit, ipse subuenturus.

Dionysius Syracusanorum tyrannus, cum Aphri ingenti multitudine traiecturi essent in Siciliam, ad eum oppugnandum, castella pluribus locis communiit, custodibusque præcepit, vt ea aduenienti hosti dederent, dimissique Syracusas occulte redirent. Aphris necesse fuit capta castella præsidio ibi tenere, quos Dionysius redactos ad quam voluerat paucitatem, penè iam par numero aggressus vicit, cum suos contraxisset & aduersarios sparsisset.

Agefilus Lacedæmonius, cum inferret bellum Tyfapherni, Cariam se petere simulauit: quasi aptius locis montuosis, aduersus hostem equitatu præualentem pugnaturus. Per hanc consilii ostensionem aduocato in Cariam Tyfapherne, ipse Lydiam, vbi caput hostium regni erat, irrupit: oppressisque qui illic agebant, pecunia regia potitus est.

De seditione militum compescenda.

Cap. IX.

Liu. lib. 7
ab urb. con.
CL. Mar-
tium Ruti.
habet

A. Manlius Cos. cum comperisset cõiurasse milites in hybernis Campaniæ, vt iugulatis hospitiibus, ipsi res eorũ inuaderent, rumorẽ sparsit eodem loco hybernatos: atque ita coniuratorum consilio turbato, Campaniam periculo liberauit, & ex occasione nocentes puniuit.

Lucius Sylla cum legiones ciuium Romanorum perniciofa seditione furerent, consilio restituit sanitatem efferatis. † Porpere enim annunciari iussit, hostem adesse, & ad arma vocantium clamorem tolli, signa canere: discussa seditio est, vniuersis aduersus hostem consentientibus.

Cn. Pompeius, trucidato ab exercitu Mediolani senatu, ne tumultum moueret, si solos euocasset nocetes, mixtos eis qui extra delictum erant, venire iussit: ita

&

& noxii minore cum metu, quia non segregati, ideoque non ex causa culpæ videbantur accersiti comparuerunt, & illi quibus integra erat cōscientia, custodiendis quoque nocentibus attendere, ne illorum fuga inquinarentur.

Cæsar cum quædam legiones eius, seditionem mouissent, adeo ut in perniciem quoque ducis viderentur consurrecturæ, dissimulato metu, processit ad milites, postulantibusque missionem, vltro minaci vultu dedit: exauctoratos pœnitentia coegit satisfacere imperatori, obsequentioresque in reliquum operas ædere.

Quemadmodum intempestiua postulatio pugnæ inhibeatur. Cap. X.

Q. Sertorius, quod experimento didicerat imparem se vniuerso Romanorum exercitui, ut barbaros quoque inconsulte pugnam exposcentes doceret adductis in cōspectum duobus equis, altero præualido, altero admodum exili, duos ad mouit iuuenes similiter affectos, robustum & gracilem: ac robustiori imperavit equo exili vniuersam caudam abrumperè, gracili autem valentiorè per singulos vellere: cūque gracilis fecisset quod imperatum erat, validissimus cum in infirmi equi cauda sine effectu luctaretur, iam (inquit Sertorius) Romanorum cohortium (per hoc vobis exemplum ostēdi) milites, insuperabiles sunt vniuersas aggredientibus: easdem lacerabit & carpet, qui per partes attētauerit.

Idem cum videret suos pugnæ signum inconsulte flagitantes, crederetque rupturos imperium nisi congregarentur, permisit turmæ equitum ad lacessendos hostes ire, laborantibusque submisit alias, & sic recepit omnes: tutisque vtrisque & sine noxa ostēdit, quis exitus flagitatā pugnam māsisset: obsequētissimis inde eis usus est.

Agésilæus Lacedæmonius cum aduersus Thebanos castra super ripam posuisset, multoque maiorem hostium manum esse intelligeret, & ideo suos arcere à cupiditate decernēdi vellet, dixit responso deum se ex collibus pugnare iussum: & ita exiguo præsidio ad ripam posito accessit in colles. Quod Thebani pro metu interpretati transierunt flumen, & cum facile depulissent præsidium, ceteros insecuti auidius, iniquitate locorum à paucioribus victi sunt.

Scorylo dux Dacorum cum sciret dissociatum armis ciuilibus populū Romanum neque tamen tentandum arbitraretur, quia externo bello posset cōcordia in ciues coalescere, duos canes in conspectu popularium commisit, hisque acerrime inter ipsos pugnantibus, lupum ostendit, quem protinus canes omnia inter se ira aggressi sunt. Quo exemplo, prohibuit barbaros ab impetu Romanis profuturo.

Quemadmodum sit incitandus exercitus ad prælium. Cap. XI.

M. Fabius & Cn. Manlius Coss. aduersus Hetruscos propter seditiones detestante præliū exercitu, vltro simularunt cūctationē, donec milites probris hostium coacti, pugnam deposcerent, iurarentque se ex ea victores redituros.

Fulvius Nobilior cū aduersus Samnitium numerosum exercitū, & successibus tumidū, paruis copiis necesse haberet decertare, simulauit vnā legionē hostium à se corruptā ad prodicionem: imperavitque (ad eius rei fidem) tribunis, & primis ordinibus & centurionibus, quantum quisque numeratæ pecuniæ, aut auri argentique haberet, conferret, ut repræsentari merces proditoribus posset: se autem his qui contulissent, pollicitus est consummata victoria ampla ius super præmia daturum. Quæ sua persuasio Romanis alacritatem attulit & fiduciā: vnde

R ii etiam

etiam præclara victoria, commisso statim bello peracta est.

*decimam
cogeret, et
ceteros pu-
deret*

C. Cæsar aduersus Germanos & Ariouistum pugnaturus, confusis suorū animis, pro concione dixit nullius se eo die opera nisi decimę legionis vsurum: quo consecutus est, vt †decimani, tanquàm præcipuę fortitudinis testimonio †cogerentur, & cæteri pudore, ne penes alios gloria virtutis esset.

Q. Fabius, qui egregiè sciebat, & Romanos eius esse libertatis, quæ contumelia exasperaretur, & à Pœnis nihil iustum aut moderatum expectabat, misit legatos Carthaginem de conditionibus pacis: quas cum illi iniquitatis & insolętie plenas retulissent, exercitus Romanorum ad pugnandum concitatus est.

Agefilaus Lacedæmoniorum dux, cum prope ab Orchomeno, socia ciuitate castra haberet, comperissetq; plerosq; ex militibus præciosissima rerum depone intra munimēta, præcepit oppidanis, ne quid ad exercitū suū pertinens reciperetur, quo ardentius dimicaret miles, qui sciret sibi p̄ omnibus suis pugnādū.

Epaminundas dux Thebanorum aduersus Lacedæmonios dimicaturus, vt non solū viribus milites sui, verū etiam affectibus adiuuarentur, pronunciauit in concione, destinatū Lacedæmoniis si victoria potirentur, omnes virilis sexus interficere, vxoribus autē eorū & liberis in seruitutē adductis Thebas diruere, qua denūciatione cōcitati primo impetu Thebani Lacedæmonios expugnauerunt.

Eutidas dux Lacedæmoniorum pugnaturus eodem die, qua classe vicerant socii, quāuis ignarus actę rei, vulgavit nunciatam sibi victoriam partium, quo constantiores ad pugnam milites haberet.

Aulus Posthumius prælio quo cum Latinis confligit, oblata specie duorum in equis iuuenum, animos suorum erexit, Pollucem & Castorem adesse dicens, ac sic prælium restituit.

Archidamus Lacedæmonius aduersus Arcadas bellum gerens, arma in castris statuit, et circa ea duci equos noctu clam imperauit: quorum vestigia manē (tanquàm Castor & Pollux perequitasent) ostendens, adfuturos eosdem ipsis præliantibus persuasit.

locum

Pericles dux Atheniensium, initurus prælium cum anima duertisset † lucum, ex quo vtraq; acies conspici poterat, densissimę opacitatis, vastum alioqui & Diti patri sacrum, ingentis illic staturę hominem, altissimis cothurnis, & veste purpurea, coma venerabilem in curru candidorum equorum sublimem constituit, qui dato signo pugnæ, proueheretur: & voce Periclem nomine appellans, cohortaretur eum, diceretq; deos Atheniensibus adesse: quo penē † primo coniectu teli hostes terga dederunt.

*ante conie-
ctum*

L. Sylla, quo paratiorem militem ad pugnandum haberet, prædici sibi à diis futura simulauit. Postremò etiam in conspectu exercitus, priusquam in aciem descenderet, signum modicę amplitudinis quod Delphis sustulerat orabat, petebatque vt promissam victoriam maturaret.

*magam
Scythia*

C. Marius † sagam quandam ex † Syria habuit, à qua se dimicationum euentus prædiscere simulabat.

Q. Sertorius cum barbaro, et rationis indocili milite vteretur, ceruam candidā insignis formę, per Lusitaniã ducebat, & ab ea, quæ agenda aut vitāda essent, prænosc

prænoscere se asseuerabat, vt barbari ad oīa tanq̄ diuinitus imperata obedirent.

Hoc genere Strategematicon non ea tantum parte vtendum est, qua imperitos existimabimus esse, apud quos his vtetur, sed multò magis ea, quæ talia erūt, excogitabuntur, vt ab his monstrata credantur.

Alexander Macedo sacrificaturus, inscripsit medicamento arusp̄icis manum, quam ille extis erat suppositurus: literæ significabant victoriam Alexandro dari, quas cum iecur calidū rapuisset, & à rege militi esset ostensum, auxit animum tanq̄ deo spondente victoriam. Idem fecit Innides † arusp̄ex, pralium Eumene cum Gallis commissuro. Indas Epaminundas Thebanus aduersus Lacedæmonios fiduciam suorum religione adiuuandam ratus, arma quæ ornamentis affixa in templis erant, nocte substraxit, persuasitq̄ militibus, deos iter suum sequi, vt præliantibus ipsis adessent. Agesilaus Lacedæmonius, cum quosdam Persarum cœpisset, quorum habitus multum terroris præfert quoties veste tegitur, nudatos militibus suis (vt alba corpora & vmbatica contemnerent) ostendit.

Gelo Syracusarum tyrannus bello aduersus Pœnos suscepto, cum multos cœpisset, infirmissimum quemq̄, præcipuè ex auxiliariis qui nigerrimi erant, nudatum in conspectu suorum produxit, vt persuaderet contemnendos. auxiliarioribus

Cyrus rex Persarum, vt concitaret animos popularium, tota die in excidenda quadam sylua eos fatigauit, deinde postridie præstitit eis liberalissimas epulas, & interrogauit vtro magis gauderent: cūmq̄ ei præsentia probassent, Atqui per hæc (inquit) ad illa perueniendum est. Nam liberi beatiq̄ esse nisi Medos viceritis, non potestis: atq̄ ita eos ad cupiditatem prælii concitauit.

L. Scylla quia aduersus Archelaum præfectum Mithridatis, apud Pyrea pigrioribus ad prælium militibus vtebatur, opere eos fatigando compulit ad poscendum vltro pugnae signum.

Fabius Maximus veritus ne qua fiducia nauium, ad quas refugium erat, minus constanter pugnaret exercitus, incendi eas priusquam iniret prælium iussit.

De dissoluendo metu quo milites ex aduersis omnibus conciderunt.

Cap. XII.

Scipio ex Italia in Aphricā transportando exercitum, cum egrediens nauem prolapsus esset, et ob hoc attonitos milites cerneret, id quod trepidationem afferebat, constantia & magnitudine animi, in hortationem conuertit, Et ludite (inquit) milites, Aphricam oppressi.

C. Cæsar cum forte conscendens nauem lapsus esset, Teneo te terra mater (inquit) qua interpretatione effecit, vt repetiturus illas à quibus proficiscebatur terras videretur. T. Sempronius Gracchus Cos. acie aduersus Picentes directa, cum subitus terremotus vtraq̄ partes confudisset, exhortatione confirmauit suos, & impulit vt consternatum superstitione hostem inuaderent, ad hortatūsq̄ deuicit.

Sertorius, cum equitum scuta extrinsecus, equorūmq̄ pectora cruenta subito prodigio apparuissent, victoriam portendi interpretatus est, quoniam illæ partes solerent hostili cruore respergi.

Epaminūdas Thebanus contristatis militibus, q̄ ex hasta eius, ornamentum,

R iii infulae

infulæ more dependens, ventus ablatum in sepulchrum Lacedæmonii cuiusdam depulerat, Nolite (inquit) milites trepidare, Lacedæmonis significatur interitus. Sepulchra enim funeribus ornantur.

Idem cum fax de cælo nocte delapsa eos qui aduerterunt terruisset, Lumen (inquit) hoc numina ostendunt.

Idem instante aduersus Lacedæmonios pugna, cum sedile in quo resederat succubisset, & id vulgò pro tristi significatione, confusi milites interpretarentur, Immo inquit vetamur sedere.

Lu. Sulpitius Gallus defectum lunæ imminet, ne pro ostento exciperent milites, prædixit futurum, additis rationibus causisq; defectionis.

Agathocles Syracusanus aduersus Pœnos simili eiusdem syderis diminutione, qua sub diem pugna, vt prodigio milites sui consternati erant, ratione qua id accideret exposita, docuit quicquid illud foret ad rerum naturam, non ad ipsorum propositum pertinere.

Pericles, cum in castra eius fulmen decidisset, terruissetque milites, aduocata concione, lapidibus in conspectu omnium collisis ignem excussit, sedauitq; turbationem, cum docuisset similiter nubium attritu excuti fulmen.

militibus Timotheus Atheniensis, classe dimicaturus aduersus Corcyreos, gubernatori suo qui proficiscenti iam classi signum receptui cœperat dare, quia ex remigibus, quendam sternut autem audierat, Miraris (inquit) ex totj militibus vnum perfrixisse.

Chabrias Atheniensis classe dimicaturus, excusso ante nauem ipsius fulmine, exterritis per tale prodigium militibus, Nunc (inquit) potissimum iucunda pugna est, cum deorū maximus Iupiter adesse numen suum classi nostræ ostendit.

FINIS PRIMI LIBRI.

SEXTI IVLII FRON

TINI VIRI CONSULARIS STRA

tegematum libri secundi Prefatio.

Ispositis primo libro exemplis instructuris (vt mea fert opinio) ducem in his quæ ante commissum prælium agenda sunt, deinceps red demus pertinētia ad ea quæ in ipso prælio agi solent, & deinde ea que post prælium: & eorum quæ ad prælium pertinent species sunt,

DE TEMPORE AD PVGNAM

eligendo.

Cap. I.

Vbius Scipio in Hispania, cum comperisset Hasdrubalem Pœnorum ducem ieiuno exercitu mane processisse in aciem, continuit in horam septimam suos: quibus præceperat, vt quiescerent & cibum caperent: cumque hostes, inedia, siti, mora sub armis fatigati, repetere castra cœpissent, subito copias eduxit, & commisso prælio vicit.

Metellus Pius in Hispania aduersus Herculeium, cum ille oriēte protinus die instructam aciem vallo eius admouisset, feruidissimo tūc tempore anni, intra castra suos continuit in horam diei sextam, atq; ita fatigatos æstu, facile integris et recentibus vicit suorum viribus.

Idem iunctis cum Pompeio castris aduersus Sertorium in Hispania, cum sæpe instruxisset aciem, hoste qui imparem se duobus credebat, pugnam detrectante, quodam deinde tempore, quum Sertorianos milites animaduertisset magno impetu instinctos deposcentes pugnam, humerósq; exercentes, & lanceas vibrantes, existimauit ardori cedendum in tempore, recepitq; exercitum, & Pompeio idem faciendi autor fuit.

Posthumius Cos. in Sicilia, cum castra eius à Punicis trium milium passuum spacio distarent, & dictatores Carthaginensium quotidie ante ipsa munimenta Romanorum dirigerent aciem, exigua manu leuibus assidue præliis pro vallo resistebat: quam consuetudinem contemnente iam Pœno, reliquis omnibus per quietem intra vallum præparatis, ex more pristino, cum paucis sustinuit incursum aduersariorum, ac solito diutius detinuit: quibus fatigatis post sextam horam, etiam se recipientibus, & cum inedia quoq; laborarent, per recentes suos hostem quem prædicta profligauerant incommoda fugauit.

Iphicrates Atheniensis quia explorauerat, eodem assidue tempore hostes cibum capere, maturius vesci suos iussit, et eduxit in aciem, aggressusq; hostem ita detinuit, vt ei nec confligendi, nec abeundi daret facultatem. Inclinato deinde iam die reduxit suos, & nihilominus in armis retinuit: fatigati hostes non statione magis quam inedia, statim ad corporis curam & cibum capiendum festinauerunt: Iphicrates rursus eduxit, & in compositi hostis aggressus est castra.

Idem

Idem cum aduersus Lacedæmonios pluribus diebus castra cominus haberet, & vtraque pars certis tēporibus assidue pabulatū lignatūmq; procederet, quodam die militum habitu, seruos lixasque dimisit ad munera, milites retinuit: & cū hostes dispersi fessent ad similia munera, expugnauit castra eorum, inermesq; cum fasciculis passim ad tumultum recurrentes, facile aut cecidit, aut cepit.

issent

Verginius Cos. in Volscis cum procurrere hostes effusos ex longinquo vidisset, quiescere suos ac defixa tenere pila iussit. Tunc anhelantes, integris viribus exercitus sui aggressus auertit.

Fab. Max. non ignarus Callos & Samnites primo impetu præualere, suorum autem in fatigabiles spiritus, inter moras decertandi etiam incalescere, imperauit militibus, vt contenti essent primo congressu sustinere, vt hostē mora fatigarent: quod vbi successit, admoto etiā subsidio suis, in primā acie vniuersis viribus oppressum fudit hostem.

Philippus ad Cheroniam, memor sibi esse militem longo vsu duratum, Atheniensibus acrem quidem, sed inexercitatum et impetu tantum violentum, ex industria prælium traxit: moxq; læguentibus iam Atheniensibus, concitatus intulit signa, & ipsos cecidit.

Lacedæmonii certiores ab exploratoribus facti, Messenios in eam exarsisse rabiem, vt in præliū cum coniugibus ac liberis descenderent, pugna distulerunt.

C. Cæsar bello ciuili cum exercitum Afranii et Petreii circumuallatum, siti angeret, isq; ob hoc exasperatus, interfectis omnibus impedimētis ad pugnam descendisset, continuit suos, arbitratus alienum dimicationi tempus, quod aduersarios & ira & desperatio incenderat.

decernendi

Cn. Pompeius fugientem Mithridatem cupiens ad prælium compellere, elegit tempus dimicationi nocturnum, vt abeunti se opponeret: atque ita præparatus, subitam hostibus necessitatem decertandi iniecit. Præterea sic constituit aciem, vt Pōticorum quidē oculos aduersa luna perstringeret, suis autem illustrem & conspicuum præberet hostem.

Iugurtham autem constat memorem virtutis Romanorum, semper inclinato die committere prælia solitum, vt si fugarentur sui, oportunam noctem haberent ad delitescendum.

Lucullus aduersus Mithridatem & Tigranem, in Armenia maiore apud Tigranocertam, cum ipse non amplius xv milia armatorum haberet, hostis autem innumerabilem multitudinem, eoque ipso inhabilem, vsus hoc eius incommodo, nondum ordinatam hostium aciem inuasit, atq; ita protinus dissipauit, vt ipsi quoque reges abiectis insignibus fugerent.

Cl. Tyberius Nero aduersus Pannonios, cum barbari feroces in aciem oriente statim die processissent, continuit suos, passusque est hostem nebula & hymbribus, qui forte illo die crebri erant, verberari, ac demum vt fessum stando & pluuia non solū animo, sed & lassitudine deficere animaduertit, signo dato ad ortus superauit.

C. Cæsar in Gallia, quia compererat Ariouisto Germanorū regi institutum, & quasi legem esse militibus nō pugnandi decrecente luna, tum potissimū acie commissa

commissa

commiffa impeditos religione hoftes vicit.

D. Aug. Vefpafianus, ludæos Saturni die, quo eis nefas eft quicquàm feriaz rei agere, adortus fuperavit.

Lysander Lacedæmonius aduerfus Athenienfes apud† Aegeopotamon inftituit certo tempore infeltari naues Athenienfium, deinde reuocare classem, qua re in confuetudinem perducta, cum Atheniēfes poft digreffum eius ad contrahendas copias difpergerentur, extendit ex confuetudine classem, & recepit. Tum hoftium maxima parte ex more dilapfa, reliquos adortus occidit, & vniuerfas naues cepit.

Argopotamum

De loco ad pugnam eligendo.

Cap. II.

MArcus Curius, quia phalangi regis Pyrrhi explicitæ refifti non poffe animaduertebat, dedit operam vt in anguftiis confligeret, vbi conferta fibi ipfa efferet impedimento.

Cn. Pompeius in Capadocia, elegit locum castris æditū, vnde adiuuante procliuiuo impetum militum, facile ipfo decurfu Mithridatem fuperavit. C. Cæfar aduerfus Pharnacem, Mithridatis filium dimicaturus, in colle inftituit aciem, quæ res expeditam ei fecit victoriam. Nam pila ex ædito in fubeuntes barbaros emiffa, protinus eos auerterunt.

Lucullus aduerfus Mithridatem & Tygranem, in Armenia maiore, apud Tigranocertam dimicaturus, collis proximi planum verticem raptim cum copiarum parte adeptus, in fubiectos hoftes decurrit, & equitatum eorum à latere inuafit, aduerfūque, & eorundem partem peditum perturbatam insequutus, clariffimam victoriam retulit.

Ventidius aduerfus Parthos non antè militē eduxit, quàm illi quingentis non amplius paffibus abeffent, atq; ita procurfione fubita ad eò fe admouit, vt fagittas quibus ex longinquo vſus eſt, cominus applicitus eluderet, quo confilio, quia quandā fiducia etiam ſpeciem oſtentauerat, celeriter barbaros debellauit.

Hannibal apud† Numiftronem, cōtra Marcellum pugnaturus, cauas & præruptas vias obiecit à latere, ipſaq; loci natura pro munimentis vſus, clariffimum ducem vicit.

Muniftronem

Idem apud Cannas cum comperiffet Volturnum amnem, vltra reliquorum naturam fluminū ingentes auras mane perflare, quæ arenarum & pulueris vertices agerent, fic direxit aciem, vt tota vis à tergo ſuis, Romanis in ora & oculos incideret: quibus incommodis mire hoſti aduerfantibus, illam memorabilem adeptus eſt victoriam.

Marius aduerfus Cymbros ac Teuthonos conſtituta die pugnaturus, firmatum cibo militem ante caſtra collocavit, vt per aliquantum ſpacii, quo aduerſarii dirimebantur, exercitus hoſtium potius labore itineris profligaretur: fatigationi eorum deinde incommodum aliud obiecit, ita ordinata ſuorum acie, vt aduerſo ſole, & vento & puluere barbarorum occuparetur exercitus.

Cleomenes Lacedæmonius aduerfus Hippia Athenienſem, qui equitatu preualebat, planiciē in qua dimicaturus erat, arboribus proſtratis impediuit, & inuiam e iugis fecit.

Iberi

Iberi in Africa, ingenti hostiū multitudine excepti, timētesq; ne circūrentur, applicuerunt se flumini, quod altis in ea regione ripis profluebat: qui ita à tergo amne defensi, & subinde cum virtute præstarent, incurfando in proximos, omnem hostium exercitum strauerunt.

Xantippus Lacedæmonius sola loci cōmutatione, fortunā Punici belli conuertit: nam cū desperantibus iā Carthaginēsis mercede sollicitatus, animaduertisset Afros quidē qui equitatu & elephantis præstabāt, colles sectari: à Romanis autem, quorum robur in peditibus erat cāpestria teneri, Pœnos in plana deduxit: vbi per elephātos, dissipatis ordinibus Romanorū, sparfos milites per Numidas persecutus, eorum exercitum fudit: in illam diem terra mariq; victorem.

Epaminundas dux Thebanorū, aduersus Lacedæmonios directurus aciem, p̄ frōte eius decurrere equitibus iussis, cū ingentē puluerē oculis hostiū obiecisset, expectationēq; equestris certaminis prætedisset, circūducto pedite ab ea parte ex qua decursus in aduersā hostiū aciē ferebat, inopinātium terga adortus cecidit.

Lacedæmonii ccc cōtra innumerabilem multitudinem Persarum, Thermopylas occupauerunt, quarum angustia non amplius, quàm parem numerū cominus pugnaturum, poterant admittere: eaq; ratione quantum ad congressus facultatem, æquati numero barbarorum, virtute autem præstātes, magnā eorum partem occiderunt: nec superati forent, nisi per proditorem Ephyaltem Trachiniam circumductus hostis, à tergo eos oppressisset.

Themistocles dux Atheniensium cū videret vtilissimum Græciæ, aduersus multitudinem Xerxis nauium in angustiis Salaminis decernere, idq; persuadere ciuibus non posset, solertia effecit vt à barbaris ad vtilitates suas Græci compellerētur; simulata nanq; proditione, misit ad Xerxem, qui indicaret populares suos de fuga cogitare, difficilioremq; rem ei futuram, si singulas ciuitates obsidione aggrediretur. Qua ratione effecit vt exercitus Barbarorum primum inquietaretur, dū tota nocte in statione custodia est: deinde, vt sui mane integris viribus, cum dictis barbaris vigilia marcentibus confligerent, loco vt voluerat arcto, in quo Xerxes multitudine, qua præstabat, vti non posset.

De acie ordinanda.

Cap. III.

Cneus Scipio in Hispania aduersus Hannonem ad oppidum Indibilē, cum animaduertisset Punicā aciem ita directam, vt in dextro cornu Hispani cōstituerētur, robustus quidem miles, sed qui alienum negocium ageret: in sinistro autem Afri minus viribus firmi, sed animi cōstantioris, reducto sinistro latere, suorum dextro cornu, quod validissimis militibus extruxerat, obliqua acie cum hoste conflixit. Deinde, fuis fugatisq; Afris, Hispanos, qui in recessu spectantium more steterant, facile in deditionem compulit.

Philippus Macedonū rex aduersus Illyrios gerēs bellū, vt animaduertit frontem hostium stipatam, electis de toto exercitu viris, latera infirmiora, fortissimis suorum in dextro cornu collocatis, sinistrum latus hostium inuasit, turbatāque acie tota, victoriam profligauit.

Pammenes Parmenes Thebanus, cōspecta Persarū acie, quæ robustissimas copias in dextro cornu collocatas habebat, simili ratione et ipse suos ordinauit, omnēq; equitatū, &

& fortissimum quenque peditum in dextro cornu, infirmissimos autem contra fortissimos hostium posuit, præcepitque ut ad primum impetum eorum sibi fuga cõsulerent, & in syluestria cõfragosaque loca se reciperet: ita frustrato robore exercitus, ipse optima parte virium suarũ, dextro cornu, totam circuiuit aciem hostium & euertit.

P. Cor. Scipio, cui postea Africano cognomen fuit aduersus Asdrubalẽ ducem Pœnorum in Hispania bellum gerens, ita per continuos dies ordinatũ produxit exercitum, ut media acies fortissimis fundaretur: sed cum hostes quoque eadem ratione assidue ordinati procederent, Scipio eo die quo statuerat decernere, commutauit instructionis ordinem, & firmissimos, id est, legionarios in cornibus collocauit, ac leuem armaturam in media acie, sed retractatam: ita cornibus quibus ipse præualebat infirmissimas hostium partes lunata acie aggressus, facile fudit.

Metellus in Hispania eo prælio quo Herculeiũ deuicit, cũ cõperisset cohortes eius, quæ validissimæ vocabantur, in media acie locatas, ipse mediam suorum aciem reduxit, ne eam partem antè cum hoste confligeret, quam cornibus confligatis, medios vndique circunuenissent.

Artaxerxes aduersus Græcos, qui Persidam intrauerant, cum multitudine superaret, latius quàm hostes acie instructa, in frõte equitẽ, leuemque armaturam in cornibus collocauit, atque ita ex industria lentius procedente media acie, copias hostium cinxit ceciditque.

Contra Annibal ad Cannas reductis cornibus pductaque media acie, nostros primo impetu protrusit. Idem conferto prælio, paulatim inuicem sinuantibus, procedentibusque ad præceptũ cornibus, auide insequentem hostẽ in mediam aciem suam recepit, & ex vtraque parte compressum cecidit, veterano & diu edocto usus exercitu: hoc enim genus ordinationis exequi, nisi peritus, & ad omne momentum repondens miles, vix potest.

Liuius Salinator & Cl. Nero cum Asdrubal bello Punico secundo decertandi necessitatem euitans, in colle confragoso post vineas aciem direxisset, ipsi reductis in latera viribus, vacua fronte ex vtraque parte circumuenerunt eum, atque ita aggressi superauerunt. Annibal quũ frequentibus præliis à Cl. Marcello superaretur, nouissime sic castrametabatur, ut aut montibus, aut paludibus, aut simili locorum aliqua oportunitate adiutus, aciem eo modo collocaret, ut vincen- tibus quidem Romanis, pene indemnem recipere posset intra munimenta exercitum, cedentibus autem, instandi liberum haberet arbitrium.

Xantippus Lacedæmonius in Africa aduersus M. Attilium Regulũ leuem armaturam in prima acie collocauit, in subsidio autem robur exercitus, præcepitque auxiliariis, ut emissis telis cederent hosti: & cum se intra suorum ordines recepissent, confestim in latera discurrerent, & à cornibus rursus erũperent, exceptumque iam hostem à robustioribus & ipsi circumirent.

Sertorius idem in Hispania aduersus Pompeium fecit. Cleandridas Lacedæmonius aduersus Lycaonas desam instruxit aciem, ut longe minoris exercitus speciem præberet: securioribus inde hostibus, in ipso certamine diduxit ordines

dines à lateribus & circumuentos eos fudit

Castronius Lacedæmonius, cum in auxilium Aegyptiis aduersus Persas venisset, & sciret firmiorem esse Græcū militem, magisq; à Persis timeri, cōmutatis armis Græcos in prima posuit acie, & cū illi equo Marte pugnarent, submisit Aegyptiorū manum: Persæ cū Græcis, quos Aegyptios opinabantur, restitissent, superueniente multitudine, quā vt Græcorum expauerant, cesserunt.

Cn. Pompeius in Albania, quia hostes & numero & equitatu præualebant, iuxta collem in angustiis protegere galeas, ne fulgore earum conspicui fierent, iussit equites: deinde in equū procedere, ac velut præteredere peditibus, præcepitq; eis vt ad primū impetū hostium refugerēt, & simul ac ad pedites ventū esset, in latera discederēt: quod vbi explicitum est, patefacto loco subita peditum surrexit acies, inuectōsque temere hostes, inopinato interfusa prælio cecidit.

M. Antonius aduersus Parthos, qui infinita multitudine sagittarū exercitum eius obruebant, subsidere suos, & testudinem facere iussit, supra quam transmis-
sis sagittis, sine militum noxa exhaustus est hostis.

Annibal aduersus Scipionem in Aphrica, cum haberet exercitum ex Pœnis & auxiliariis, quorum pars non solum ex diuersis partibus, sed etiam ex Italicis constabat, post elephantos lxxx qui in prima fronte positi hostium turbarēt aciem, auxiliates Gallos & Lygures & Baleares Maurosq; posuit, vt non fugere possent, Pœnis à tergo stantibus, & hostem oppositi si non infestarent, at certe fatigarent, tum suis & Macedonibus, qui iam fessos Romanos integri exciperent, in summa acie collocatis, nouissimos Italicos constituit, quorum & timebat fidem et segnitiam verebatur, quoniam plerosq; eorū ab Italia inuitos extraxerat. Scipio aduersus hanc formā, robur legionis, triplici acie in frōte ordinatum per hastatos & principes & triarios opposuit, nec cōtinuas construxit cohortes, sed manipulis inter se distantibus spacium dedit, per quod elephāti ab hostibus acti facile transmitti sine perturbatione ordinum possent: ea ipsa interualla expeditis velitibus impleuit, ne interluceret acies, dato eis præcepto, vt ad impetum elephantorum, vel retro vel in latera concederent. Equitatum deinde in cornua diuisit, & dextro Romanis equitibus Lælium, sinistro Numidis Masinissam præposuit: quæ tam prudens ordinatio, non dubie causa victoriæ fuit.

Archelaus aduersus L. Syllam, in frōte ad perturbandū hostem falcatas quadrigas locauit, in secunda acie phalangem Macedonicā, in tertia Romanorum more armatos auxiliares, mixtis fugitiuis Italicę gentis, quorum peruicacię plurimum fidebat, leuem armaturā in vltimo statuit. In vtroq; deinde latere equitatum, cuius amplū numerum habebat, circūeundi hostis causa posuit. Cōtra hæc Sylla fossas amplę latitudinis in vtroq; latere duxit, & capitibus earū castella cōmuniuit: qua ratione, ne circūiretur ab hoste, et peditū numero, & maxime equitatu superate consecutus est. Triplicem deinde peditū acie ordinauit, relictis interuallis, per leuē armaturā, & equitem, quem in nouissimo collocauerat, vt cū res exegisset emitteret eū: tū prosignans, qui in secunda acie erant imperauit, vt densos numerososque palos firme in terram defigerent, interque eos, appropinquantibus quadrigis ante signa nostram aciem recepit, tum demum sublato
vniuersorū

Barbaros

recta

pernicitati

eum postsignans

signis

uniuersorum clamore velites & leuem armaturam ingerere tela iussit, quibus factis quadrigæ hostium aut implicitæ palis aut exterritæ clamore telisq; , in suos conuersæ sunt, turbaueruntque Macedonum instructuram: qua cedente cum Sylla staret & Archelaus equitè opposuisset, Romani equites subito emissi auerterunt eos consummaueruntque victoriam.

C. Cæsar Gallorum falcatas quadrigas eadem ratione palis defixis excepit inhibuitque.

Alexander ad Arbela cū hostiū multitudinem vereretur, virtuti autē suorū fideret, aciem in omnem partem spectantem ordinauit, vt circumuenti, vndique pugnare possent.

Paulus aduersus Persem Macedonum regem, cum is phalangem suorum duplicem, mediam in partem direxisset, eamq; leui armatura cinxisset, & equitem in vtroq; cornu collocasset, triplicem aciem cuneis instruxit, inter quos subinde velites emisit. Quo genere cū profligari nihil videret, cedere instituit, vt hac simulatione perduceret hostes in cōfragosa loca quæ ex industria captauerat. Cū sic quoq; suspecta calliditate recedentium, sequeretur ordinata phalanx, equites à sinistro cornu præter ora phalangis iussit transcurrere citatis equis tectis, vt obiectis armis ipso impetu præfringerent hostium spicula: quo genere telorum exarmati Macedones soluerunt aciem, & terga verterunt.

Pyrrhus pro Tarentinis apud Asculum secundum Homericum versum, quo pessimi in medium recipiuntur, dextro cornu Samnitas Epirotasq;, sinistro Brutios atque Lucanos cum Salentinis, in media acie Tarentinos collocauit, equitatum & elephantos in subsidiis esse iussit. Contrà Coss. aptissime diuisis in cornua equitibus, legiones in prima acie & in subsidiis collocarunt, & his immiscuerunt auxilia. Vtrinq; xl milia cōstat fuisse, Pyrrhi dimidia pars exercitus amissa, apud Romanos quinque milia desiderata sunt.

Cn. Pompeius aduersus C. Cæsarem † palustri prælio Pharsaliæ triplicem instruxit aciem, quarum singulæ denos ordines haberent in latitudinem. Legiones secundum virtutem cuiusque firmissimas in cornibus & in medio collocauit, spacia his interposita tyronibus suppleuit, dextro latere de equites, propter flumen Enipeum, quod & alueo suo & alluie regionem impedierat, reliquum equitatum in sinistro cornu cum auxiliis omnibus collocauit, vt inde Iulianum exercitum circuiret. Aduersus hanc ordinationem Iulius Cæsar & ipse triplici acie, dispositis in fronte legionibus, sinistrum latus ne circui posset admouit paludibus. In dextro cornu posuit equitem, cui velocissimos miscuit peditum, & ad morem equestris pugnae exercitatos, sed deinde cohortes in subsidio retinuit, ad res futuras: sed dextro latere conuersas in obliquum, vnde equitatum hostiū expectabat collocauit: nec vlla res ad victoriā plus eo die Cæsari cōtulit: effusum namq; Pompei equitatum inopinato subinde lati excursu auerterunt, cedendumque tradiderunt.

Imperator Cæs. Germanicus, cum subinde Catii equestre prælium, in sylvas refugiendo † reducerent, iussit suos equites, simul atque ad impedimenta ventum esset, equis desilire, pedestriq; pugna conflagere: quo genere consequutus est

S ne quis

*palestrialis,
aliàs, pale-
pharsalis*

diducerent

ne quis non locus eius victoriam miraretur.

C. Duillius cum videret graues suas naues mobilitate Punicæ classis eludi, iracundiamque virtutem militum fieri, excogitauit manus ferreas, quæ ubi hostilem apprehenderent nauem, superiecto ponte, transgrediebatur Romanus, & in ipsorum ratibus cominus eos trucidabat.

De acie hostium turbanda.

Cap. II. I.

P. Apyrius Cursor, filius consulis, cum æquo Marte aduersus obstinatos Samnites concurreret, ignorantibus suis præcepit Spurio Naucio, ut pauci Calones, & agafones mulis insidentes, ramosque per terram trahentes, à colle transfuerso magno tumultu decurrerent: quibus prospectis proclamauit victorem adesse collegam ut occuparent ipsi præsentis prælii gloriam: quo facto & Romanis fiducia concitatis, propulere, propulsi terga vertere.

F. Rutilius Maximus, quarto consulatu in Samnio, omni modo frustra conatus aciem hostium perumpere, nouissime hastatos subduxit ordinibus, & cum Scipione legato suo circummisit, iussitque collem capere, ex quo decurri poterat in hostium terga: quod ubi factum est, Romanis creuit animus, & Samnites perterriti fugam molientes cæsi sunt.

Minutius Ruffus Imp. cum à Scordiscis Dacisque premeretur, quibus impar erat numero, præmisit fratrem & paucos equites unam cum æneatoribus: præcepitque, ut cum vidisset contractum prælium, subitus ex diuerso se ostenderet, iuberetque æneatores concinere: sonantibus montium iugis, species ingentis multitudinis, offusa est hostibus, qua perterriti dedere terga.

Agellius

Acilius Glabrio Cos. aduersus Antiochi regis aciem, quam is in Achaiam per angustias Thermopylarum direxerat iniquitatibus loci non irritus tantum, sed cum iactura quoque repulsus esset, nisi circummissus ab eo Porcius Cato qui tum tribunus militum à populo factus in exercitu erat, deiectis iugis Callidromi montis & Aetolis, qui præsidio tenebantur, supereminentem castris regiis collem, à tergo subitus apparuisset: quo facto perturbatis Antiochi copiis, utrinque irrupere Romani, & fusi fugatisque castra ceperunt.

Callidromi
Aetolis

C. Sulpitius Petreius Cos. contra Gallos dimicaturus, iussit miliones clam in montes proximos cum mulis abire, & inde conferto iam prælio, velut equis insidentes ostentare se pugnantibus: quare Galli existimantes aduentare auxilia Romanis, cessere, iam penè victores.

Marius circa aquas Sextias, cum in animo haberet postera die depugnare aduersus Theutonos, Marcellum cum parua manu equitum peditumque noctu post terga hostium misit, & ad implendam multitudinis speciem, agafones lixasque armatos simul ire iussit, iumentorumque magnam partem instratorum cum centunculis, ut per hoc facies equitatus obiceretur, præcepitque ut cum animaduertissent committi prælium, ipsi in terga hostium descenderent: qui apparatus tantum terroris intulit, ut asperrimi hostes in fugam versi sint.

Calamaticum
Castrum
Tanonicum.

Licinius Crassus fugitiuorum bello apud Calamarcum educturus militem, aduersus Castum et Canimocum duces Gallorum xii cohortes cum C. Proptino et cum Q. Marcio Ruffo legatis post montem circummisit: quæ cum commisso iam prælio, à tergo

tergo clamore iam sublato, decurrissent, ita fuderunt hostes, ut ubiq; fugam propugna caperent.

Marcellus cum vereretur ne paucitatem eius, militum clamor detegeret, simul lixas calonesq; & omnis generis sequelas, conclamare iussit, atq; ita hostem magni exercitus specie exterruit.

Valerius Leuinus aduersus Pyrrhum, occiso quodam gregali, tenēs gladium eruentum, exercitui utriusque persuasit Pyrrhum interemptum. Quamobrem hostes destitutos se ducis morte credentes, consternati à mendacio, se pauidi in castra receperunt.

Iugurtha in Numidia aduersus C. Marium, cum Latinæ quoq; linguæ vsu ei conuersatio pristina castrorū dedisset, in primam aciem procurrit, & occisum à se C. Marium tum latinè clamare cepit, atq; ita multos nostrorum auertit.

Myronides Atheniensis dubio prælio aduersus Thebanos rem gerens, repente in dextro suorum cornu profiluit, & exclamauit se iam sinistro vicisse: quare & suis alacritate & hostibus metu iniecto vicit.

Cræsus præualido hostium equitatu, camelorum gregem opposuit: quorum nouitate & horrore consternati equi, non solum insidentes præcipitauerunt, sed peditum quoque suorum ordines pertriuerunt, vincendōsque hosti præbuerunt.

Pyrrhus Epirotarum rex, pro Tarentinis aduersus Ro. eodem modo elephantis ad perturbandam aciem vsus est.

Pœni quoq; aduersus Romanos idem fecerunt frequenter. Volscorum castra cum prope virgulta syluāsque posita essent, Camillus ea omnia, quæ conceptum ignem utq; in vallum proferre poterant incendit, & sic aduersarios exiit castris.

M. Crassus bello sociali eodem modo propè cum copiis omnibus interceptus est.

Hispani contra Hamilcarem boues vehiculis adiunctos, in prima fronte constituerunt, vehiculāq; tædæ & sepi & sulphuris plena, signo pugnae dato, incendunt: actis deinde in hostem bobus consternatam aciem pertruperunt.

Phalisci & Tarquinienses, compluribus suorum in habitu sacerdotum subornatis, faces & angues furiali habitu præferentibus, aciem Romanorum turbaerunt. Idem Veientes & Fidenates facibus arreptis fecerunt.

Atheas rex Scytharum cum aduersus ampliores Triballorum exercitum Atheas confugeret, iussit à fœminis & pueris omniq; imbelli turba, greges asinorum, ac bouum ad postremam hostiū aciem admoueri, & erectas hastas præferre: famam deinde diffudit, itaq; auxiliis sibi ab vltioribus Scythis aduētarent, qua asseueratione auertit hostem.

De insidiis.

Cap. V.

Romulus per latebras copiarum parte disposita cum ad Fidenas accessisset, simulata fuga temere hostes insequutos eō perduxit ubi occultos habebat milites, qui vndique adorti effusos & incautos ceciderunt.

Quintus Fabius maximus Cos. auxilio Sutrinis missus aduersus Hetruscos, omnes hostium copias in se conuertit: deinde simulato timore, in superiora loca velut fugiens recessit, effusēq; subeuntes aggressus, non aciem tantum superauit sed etiam castris exiit.

S ii Sempronius

Sempronius Gracchus aduersus Celtiberos, metu simulato, continuit exercitum: emissa deinde armatura leui, quæ hostem lacefferet, ac statim pedem referente, euocauit hostem: deinde inordinatos aggressus, vsque eo cecidit vt etiam castra caperet.

Q. Metellus Cos. in Sicilia bellum gerens aduersus Hasdrubalem, ob eius ingentem exercitum & cxxx elephantos intentior, diffidentia simulata, intra Panormum copias tenuit, fossamque ingentis magnitudinis ante se duxit: conspecto deinde exercitu Hasdrubalis, qui in prima acie elephantos habebat, præcepit hastatis tela in beluas iacerent, protinùsque se intra munimenta reciperent: ea ludificatione rectores elephantorum cõcitati, in ipsam fossam elephantos egerunt: quo vt primũ illaqueati sunt, partim magnitudine telorũ cõfecti, partim retro in suos acti, totã acie turbauerũt. Tũc Metellus, hanc operies occasionẽ, cũ toto exercitu erupit et aggressus à latere Pœnos cecidit, ipsisq; vt elephantis potitus est.

Tomiris

Tamiris Scytharũ regina, Cyrum Persarum ducem, æquo Marte certantem, simulato metu elicuit ad notas militi suo angustias, atque ibi repente conuerso agmine, natura loci adiuta, deuicit.

Aegyptii conflicturi acie in eis cãpis quibus iuncte paludes erant, alga eas cõtexerunt, commissioq; prælio fugam simulantes in insidias seuocauerunt, qui rapidius vecti per ignota loca, limo inhæserunt, circumuentiq; sunt.

Viriatus ex latrone dux Celtiberorum cedere se Romanis equitibus simulans, vsq; ad locum voraginosum & præaltũ eos perduxit: & cum ipse per solidos ac notos sibi transitus euaderet, Romanos ignaros locorũ immersosq; limo cecidit.

Fulius Imp. Cymbrico bello collatis cum hoste castris, equites suos iussit succedere ad munitiones eorum, lacefferisq; barbaris, simulata fuga recessit: hoc cum per aliquot dies fecisset, auide insequentibus Cymbris animaduertit castra eorum solita nudari: itaque per partem exercitus custodita consuetudine, ipse cum expeditis post castra hostium consedit occultus, effusisq; eis ex more repente adortus, & desertum proruit vallum & castra cepit.

Cn. Fulius cum in finibus nostris exercitus Faliscorum, longe nostro maior castra posuisset, per suos milites quædam procul à castris ædificia succendit, vt Falisci suos id fecisse credentes, spe prædæ diffunderentur.

Alexander ex Epirotis aduersus Illyrios collocata in insidiis manu, quosdam ex suis habitu Illyriorum instruxit, & iussit vastare suam, id est, Epiroticam regionem: quod cum Illyrii viderent fieri, ipsi passim prædari cœperunt, eò securius quod præcedentes veluti pro exploratoribus habebant, à quibus ex industria in loca iniqua deducti, cæsi fugatique sunt.

Leptenes quoque Syraculanus aduersus Carthagenenses vastari suos agros & incendi villas castellaque quædam imperauit. Carthagenenses à suis id fieri rati, & ipsi tanquàm in adiutorium exierũt, exceptiq; ab insidiatoribus fusi sunt.

Hannibal

Maharbal missus à Carthagenens. aduersus Afros rebellãtes, cũ sciret gentem auidã esse vini, magnũ eius modũ mandragora permiscuit, cuius inter venenum ac soporem media vis est, tunc prælio leui commissio ex industria cessit: nocte deinde intempesta, relictis intra castra quibusdam sarcinis, & omni vino infecto fugam

fugam simulauit: cūque barbari occupatis castris, in gaudium effusi, medicatum auide merū haussissent, & in modum defunctorum strati iacerent, reuersus cepit eos ac trucidauit.

Hannibal cum sciret sua & Romanorum castra, in eis locis esse, quæ lignis deficiebantur, ex industria in regione deserta, plurimos armentorum greges intra vallum reliquit: qua velut præda Romani potiti in summis lignationis angustiis, in salubribus se cibis onerarūt: Hannibal reducto nocte exercitu, securos eos & semicruda graues carne, maiorem in modum vexauit.

Tyberius Gracchus in Hispania certior factus hostem inopem † commercio laborare, instructissima castra omnibus esculentis deseruit, quæ adeptum hostem et repertis intemperanter repletū, grauēmq; reducto exercitu subito oppressit.

Hi qui aduersus Erythreos bellum gerebant speculatorem eorum in loco ædito deprehensum occiderunt, & vestem eius militi suo dederunt, qui ex eodem iugo Erythreos signo dato in insidias euocauit.

Arabes, cum esset nota consuetudo eorum, qua de aduentu hostium interdium fumo, nocte igne significare instituerant, vt sine intermissione ea fierent præceperunt, aduentantibus autem aduersariis intermitterent: qui cum cessantibus luminibus existimarent ignari aduentum suum, auidius ingressi oppressiq; sunt.

Alexander Macedo, cum hostis in saltu æditiore castra communisset, seducta parte copiarum, præcepit his quos relinquebat vt ex more ignes † excitarent, *citarent* speciēmq; præberent totius exercitus: ipse per auias regiones circumducta manu, hostem superiore aggressus loco depulit.

Memnon Rhodius rex, cum equitatu præualeret, & hostem in collibus se continentem, in campos vellet deducere, quosdam ex militibus suis, sub specie perfugæ misit in hostium castra, qui affirmarent exercitum Memnonis iam perniciose seditione furere, & vt subinde aliqua pars eius dilaberetur. Huic affirmationi vt fidem faceret, passim in conspectu hostium iussit parua castella muniari, velut in ea se recepturi essent qui dissidebant: hac persuasione sollicitati qui in montibus se continuerant, in plana descēderunt, et dum castella tentant, ab equitatu circumuenti sunt.

Harridas rex Molossorum bello petitus ab Ardie Illyrio maiorem aliquanto exercitum habēte, molitus imbelles suorum, in vicinam regionem Aetoliæ famam sparsit, sic tanquàm vrbes ac res suas Aetolis concederet. Ipse cum his qui arma ferre poterant, insidias in montibus, et locis confragosis distribuit. Illyriū timentes ne quæ Molossorum erant ab Aetolis occuparentur, velut ad prædam festinantes, neglectis ordinibus accelerare cœperūt: quos dissipatos, nihil tale expectantes, Harridas ex insidiis fudit fugauitq;.

T. Labienus C. Cæsar's legatus aduersus Gallos, ante aduentū Germanorum quos auxilio his venturos sciebat, confluere cupiens, diffidentiam simulauit, positiq; in diuersa ripa castris, profectionem edixit in posterum diem. Galli credentes eum fugere flumen quod mediū erat, instituerunt transmittere. Labienus circumactō exercitu inter ipsas superandi amnis difficultates, eos cecidit.

Hannibal cum explorasset negligēter castra Fuluii Ro. ducis munita, ipsum

præterea multa temere audere, prima luce cum densiores nebulæ præstarent obscuritatem, paucos milites munitionum nostrarum vigilibus ostendit, quò Fulvius repente movit exercitum. Hannibal per diuersam partem castra eius occupavit: & ita in tergum Romanorum effusus, octo milia fortissimorum militum cum ipso duce trucidavit.

Idem Hannibal, cum inter Fabium dictatorem & Minutium magistrum equitum diuisus esset exercitus, et Fabius occasionibus immineret, Minutius pugnan- di cupiditate flagraret castra in cæpo qui medius inter hostes erat posuit: et cum partem peditum in confragosis rupibus cælasset, ipse ad euocandum hostem misit qui proximum tumulum occuparent: ad quos opprimendos cum eduxisset copias Minutius, insidiatores ab Hannibale dispositi, subito consurrexerunt, & delessent Minutii exercitum, nisi Fabius periclitantibus subuenisset.

Idem Hannibal cum ad Trebiã in conspectu haberet Sempronii longi Cos. castra, medio amne interfluente seuissima hyeme Magonẽ & electos in insidiis posuit. Deinde Numidas equites, ad eliciendam Sempronii credulitatem, ad equitare vallo eius iussit: quibus præceperat, vt ad primum nostrorum incursum per nota refugerent vada. Hos consul & adortus temere, & secutus, ieiunum exercitum, in maximo frigore trasitu fluminis rigere fecit. Mox torpore, & inedia affectis Hannibal suum militem opposuit, quem ad id ignibus, oleoque & cibo fouerat: nec defuit partibus Mago quin terga hostium in hoc ordinatus cederet.

Idem ad Trasimenum, cum arcta quædam via, in radices montis & campos patentes duceret, simulata fuga per angustias ad patentia euasit, ibique castra posuit, ac nocte dispositis militibus, & per collem qui imminebat, & in lateribus angustiarum prima luce, nebula quoque adiutus, aciem direxit. Flaminius velut fugientem insequens, cum angustias esset ingressus, non antè prouidit insidias, quam simul à fronte, lateribus, tergo circumfusus, ad internicionem cum exercitu caderetur.

Idem Hannibal aduersus Iunium dictatorem, nocte intempesta sexcētis equitibus imperavit vt in plures turmas segregati per vices, sine intermissione circa castra hostium, se ostentarent. Ita tota nocte Romanis in vallo statione ac pluuia, quæ fortè continua fuerat, inquietatis confectisq; cum receptui signum iam Iunius dedisset, Hannibal suos quietos reduxit, & castra eius inuasit.

Epaminundas Thebanus in eundem modum, cum Lacedæmonii Athmon vallo ducto Peloponeson tuerentur, paucorum opera leuis armaturæ, tota nocte inquietavit hoste: ac deinde prima luce vocatis suis, cum Lacedæmonii se recepissent, subito vniuersum exercitum quem quietum habuerat admouit, & per ipsa munimenta destituta propugnatoribus irrupit.

Hannibal directa acie ad Cannas de equites Numidas iussit transfugere, qui ad fidem faciendam, gladios & scuta nostris tradidere: & in vltimum agmẽ recepti, vbi primum concurrere cœpit, strictis minoribus (quos occultauerat) gladiis, scutis iacentium assumptis, Romanorum aciem ceciderunt.

Iapyges P. Licinio proconsuli pagos quoq; sub specie deditiois obtulerunt, qui recepti & in postrema acie collocati, terga Romanorum ceciderunt.

Scipio

Scipio Africanus cum aduersa haberet bina hostium castra, Syphacis & Carthaginens. statuit Syphacis vbi multa incendiis alimenta erant aggredi nocte, ignemque iniicere, vt ex ea re Numidas quidem ex suis castris trepidantes cederet: Pœnos autem, quos certum erat ad succurrendum focis procururos, insidiis dispositis exciperet, vtrunq; ex sententia cessit.

Mithridates à Lucullo virtute frequenter superatus, insidiis eum appetiit, Adathate quodam emine[n]te viribus subornato, vt transfugeret: & fide pacta hosti, facinus perpetraret: quod is strenue quidem, sed sine euētu conatus est: receptus enim à Lucullo in gregē equitū, non sine tacita custodia habitus est: quia nec credi subito transfugæ, nec inhiberi reliquos oportebat. Cum deinde frequentibus excursionibus, promptam & enixam operam exhiberet, fide acquisita tempus elegit, quo missa principia quietem omnibus castrensibus dabant, prætoriumque secretius præstabant: casus adiuuit Lucillum. Nam qui ad vigilantem vsque admitteretur, fatigatum nocturnis cogitationibus illo tempore quiescentem inuenit. Cum deinde, tanquam nunciaturus aliquid subitum ac necessarium intrare vellet, & pertinaciter à seruis valetudini domini consulentibus excluderetur, veritus ne suspectus esset, equis quos ante portam paratos habebat, ad Mithridatem refugit irritus.

Sertorius in Hispania cum apud Lauronem oppidum, vicina castra Pompei castris haberet, & duæ tantummodo regiones essent, ex quibus pabulum peti posset, vna in propinquo, altero longius sita, eam quæ in propinquo erat subinde à leui armatura infestari, vltiorem autem vetuit ab vlllo armato adiri, donec persuasit aduersariis, tutiorem esse quæ erat remotior: quam cum petiissent Pompeiani Octauium Grecimum cum decem cohortibus, in morem Romanorum armatis, & decem Hispanorum leuis armaturæ, & Tarquinium Priscum cum duobus milibus equitum ire iubet ad insidias tendendas pabulatoribus: illi strenue imperata faciunt. Explorata enim locorum natura, in vicina sylua nocte predictas copias abscondunt, ita vt in prima parte leues Hispanos, aptissimos ad furta bellorum ponerent: paulo interius scutatos, in remotissimo equites, ne fremitu equorum cogitata proderentur, quiescere omnes silentio seruato in horam tertiam diei iubet: cum deinde Pompeiani securi seruatique pabulo de reditu cogitarent, & hi quoque qui in statione fuerant, quiete inuitati ad pabulum colligendum dilaberentur, emissi primum Hispani, velocitate gentili in planis effunduntur, & cum vulnerant confunduntque, nihil tale expectantes, prius deinde quam resti his inciperet scutati erumpunt è saltu, & redeuntes in ordinem consternunt vertuntque: fugientibus equites immixti toto eo spacio quo rediebat in castra persecuti ceduntur: curatum quoque ne quis effugeret, nam reliqui 250 equites præmissi, facile per compendia itinerum effusis habenis, antequam ad castra Pompei perueniretur conuersi, occurrerunt eis qui primi fugerant. Ad cuius rei sensum, Pompeio immittente legionem cum Lælio in præsidium suorum, subducti in dextrum latus velut cesserunt equites, deinde & cum ita legionem hanc tergo infestarent, cum iam etiam à fronte qui pabulatores persecuti erant incurfarent, sic legio quoque inter duas acies hostium cum legato suo elisa est, ad cuius præsidium

fidium Pompeio totum educente exercitum, Sertorius quoque è collibus suos instructos ostendit, effecitque ne Pompeio expediret, ita præter duplex damnum, eadem solertia illatum, spectatorem quoque eum cladis suorum continuit: hoc primum prælium inter Sertorium & Pompeium fuit, x milia hominum de Pompei exercitu amissa, & omnia impedimenta, Liuius autor est.

Pompeius in Hispania, dispositis antè qui ex occulto aggredierentur, simulato metu, deduxit instantem hostem in loca infesta; deinde ubi res poposcerunt, conuersos et in fronte & vtriusque lateribus ad internitionem cecidit, capto etiam duce eorum Perpenna.

Idem aduersus Mithridatem in Armenia, numero & genere equitum præua lentem, tria milia leuis armaturæ, & d. equites nocte in valle sub virgultis, quæ inter bina castra erant, disposuit: prima deinde luce in stationem hostium emisit equites ita firmatos, ut cum vniuersus cum exercitu hostium equitatus prælium inisset, seruatim ordinibus paulatim cederent, donec spacium darent consurgendi à tergo, ob hoc dispositis: quod postquam ex sententia contigit, conuersis qui terga dedisse videbantur, medium hostem trepidantem cecidit: ipsos etiam equos pedite cominus accedente confodit, eoque prælio fiduciam regi quam in Æquestribus copiis habebat detraxit.

*cæpestribus
cantennam
commutatis*

Crassus bello fugitiuorum apud Æthenam bina castra cominus cum hostium castris vallauit: nocte deinde Æthensium copiis manente prætorio in maioribus castris, ut fallerentur hostes, ipse omnes copias eduxit, & in radicibus prædicti montis constituit: diuisoque equitatu præcepit L. Quintio partem Spartaco obiiceret, pugnaque eum frustraretur: parte alia Gallos Germanosque ex factione Casti & Gannici eliceret ad pugnam, & pugna simulata deduceret, nisi ipse aciem instruxerit. Quos cum barbari insequuti essent, equite recedente in cornua subito acies Romana adaperata cum clamore cucurrit, xxxv milia armorum eo prælio interfecta cum ipsis ducibus Liuius tradit, receptas quinque Romanas aquilas, signa sex & xx, multa spolia, inter quæ quinque fasces cum securibus.

ubi

C. Cassius in Syria aduersus Parthos ducens aciem, equitem ostendit à fronte, cum à tergo peditem in confragoso loco occultasset, dein cedente equitatu et per nota se recipiente, in præparatas insidias perduxit exercitum Parthorum, & cecidit.

Venditius Parthos & Labienum alacres successibus victoriarum, dum suos ipse per simulationem metus continet, euocauit: et in loca iniqua deductos, aggressus per obreptionem, adeo debellauit, ut destituti Labieno prouincia excederet Parthi.

Idem aduersus Pharnastanis Parthos, cum ipse exiguum numerum militum haberet, illis autem fiduciam ex multitudine videret increfcere, ad latus castrorum xviii cohortes in obscura valle posuit, equitatu post terga militum collocato. Tum paucos admodum milites in hostem misit, qui ubi simulata fuga hostem effuse sequentem, ultra locum insidiarum perduxit, coorta à latere acie, præcipitatis in fugam his Pharnastanem interfecit.

peditum

C. Cæsar suis & Afranianis castris contrarias tenentibus planicies, cum
vtriusque

utriusque partis plurimum interesset colles proximos occupare, id quod propter saxorum asperitatem esset difficile, tanquam Ilerdam repetiturum, retro agmen ordinavit, faciente inopia fidem destinationi. Intra brevissimum deinde spacium, exiguo circuitu flexit repente ad montes occupandos. Quo visu perturbati Aframani, velut captis castris, & ipsi effuso cursu eisdem montes petiere: quod futurum cum prædestinasset Cæsar, partim peditatu, quem præmiserat, partim à tergo submissis equitibus inordinatos est adortus. prædiuina
nasset

Antonius apud forum Gallorum cum Pansam Cos. aduentare comperisset, insidiis per syluestria Aemiliæ viæ dispositis, agmen eius excepit, fuditque: & ipsum eo vulnere affecit, quo intra paucos dies examinaretur.

Iuba rex, in Africo bello ciuili Curionis animum simulato regressu impulit in vanam alacritatem: cuius spei vanitate deceptus Curio, dum tanquam fugientem Saboram regionum præfectum persequitur, deuenit in patentes campos, vbi Numidarum circumuentus equitatu, perduto exercitu cecidit.

Melanthus dux Atheniensem cum prouocatus à rege hostium Xantho Bœotio descendisset ad pugnam, vt primum cominus stetit, inique (inquit) Xanthe, & contra pactum facis, aduersus solum enim cum altero processisti: cumque admiratus ille quisnam se comitaretur, respexisset, auersum vno ictu confecit.

Iphicrates Atheniensis ad Cherronesum cum sciret Lacedæmoniorum ducem Anaxibium, exercitum pedestri itinere ducere, firmissimam manum militum eduxit è nauibus, & in insidiis collocavit: naues autem omnium, tanquam onustas milite, palam transnavigare iussit, ita securos & nihil expectantes Lacedæmonios, à tergo ingressus itinere oppressit, fuditque.

Liburni cum vadosa loca obsedissent, capitibus tantum eminentibus, fidem fecerunt hosti alti maris, ac triremem, quæ eos persequeretur, implicatam vado ceperunt.

Alcibiades dux Atheniensis in Hellesponto aduersus Numidarum & Lacedæmoniorum ducem, cum amplum exercitum & plures naues haberet, nocte expositis in terram quibusdam militum suorum, parte quoque nauium post quædam promontoria occulta ipse cum paucis profectus, ita vt contemptu sui hostem inuiraret, eundem insequentem fugit, donec in preparatas insidias perduceret: aduersum deinde, & egredientem in terram, per eos quos ad hoc ipsum exposuerat cecidit. auersum

Idem nauali prælio decertaturus, constituit malos quosdam in promontorio, præcepitque his quos ibi relinquebat, vt cum prælium commissum sensissent, panderent vela. Quo facto consequutus est, vt hostes aliam classem in auxilium superuenire ei arbitrati verterentur.

Memnon Rhodius nauali prælio cum haberet cc nauium classem & hostium naues elicere ad prælium vellet, ita ordinavit suos vt paucarum nauium malos erigerent, easque primas agi iuberent: hostes autem procul conspicati numerum arborum, & ex eo nauium quoque coniectantes, obtulerunt se certamini, & à pluribus occupati superatique sunt.

Timotheus dux Atheniensis aduersus Lacedæmonios nauali acie decertaturus, cum instructa classis eorum ad pugnandum processisset, ex velocissimis nauibus xx præmisit, quæ omni arte variisque flexu eluderent hostem: vt autem primum sensit, deinde mi

inde minus agiliter moueri aduersam partem, progressus prælaxatos facile superauit.

De emittendo hoste ne clausus prælium ex desperatione redintegret. Cap. VI.

GAllos, eo prælio quod Camilli ductu gestum est, desiderantes nauigia quibus Tyberim transirent, Senatus censuit transfuehdos, & comeatibus quoque persequendos. Eiusdem generis hominibus postea per Pomptinum agrum fugientibus via data est, quæ Gallica appellatur.

L. Martius eques Ro. cui duobus Scipionibus occisis exercitus imperium dedit, cum circumuenti ab eo Pœni, ne inulti moreretur, acrius pugnarent, laxatis manipulis, & concesso fugæ spacio dissipatos sine periculo suorum trucidauit.

C. Cæsar Germanos inclusos, ex desperatione fortius pugnantes, emitti iussit: fugientesq; aggressus est.

Hannibal cum ad Trasimenû inclusi Germani acerrime pugnarent, deductis ordinibus fecit eis abeundi potestatem, euntésq; sine suorum sanguine strauit.

Antigonus rex Macedonum Aetolis, qui in obsidionem ab eo compulsi, fame urgebantur statuerantq; eruptione facta commori, viam fugæ dedit, atq; ita infracto impetu eorum, insecutus auersos cecidit.

Agésilus Lacedæmonius aduersus Thebanos cum acie cõfligeret intellexissetq; hostes locorum conditione clausos, ob desperationem fortius dimicare: laxatis suorum ordinibus apertaq; Thebanis ad euadendum via, rursus in abeuntes contraxit aciem & sine iactura suorum cecidit auersos.

Cn. Manlius Cos. cū ex acie reuersus capta ab Hetruscis Romana castra inuenisset, omnibus portis statione circundatis, inclusos hostes, in eam rabiem efferauit, vt ipse in prælio caderet. Quod vt animaduertent legati eius, ab vna parte remota statione, exitum Hetruscis dederunt, & effusos persecuti, occurrente altero consule Fabio ceciderunt.

Themistocles victo Xerxe, volentes suos pontem rûpere, prohibuit, cum docuisset potius esse eum expelli ex Europa, quàm cogi ex desperatione pugnare.

Idem misit ad eum, qui indicaret in quo periculo esset nisi fugam maturaret.

Pyrrhus Epirotarum rex cum quandam ciuitatem cœpisset clausisq; portis ex vltima necessitate fortiter dimicantes eos, qui inclusi erant, animaduertisset, locum illis ad fugam dedit. Idem inter cætera præcepta imperatoria memoriæ tradidit, non esse pertinaciter instandum hosti fugienti: nō solum ne fortius ex necessitate resisteret, sed vt postea quoq; facilius acie cederet, ratus nō vsq; ad perniciem fugientibus instaturos victores.

De dissimulandis aduersis. Cap. VII.

TVllus Hostilius rex Romanorum, commisso aduersus Veientes prælio, cum Albani deserto exercitu Romanorum, proximos peterent tumulos, eaq; res turbasset nostrorum animos, clare pronunciauit iussu suo Albanos id fecisse, vt hostem circumueniret. Quæ res & terrorem Veientibus & Romanis fiduciam attulit, remque inclinatham consilio restituit.

Lucius Sylla, cum præfectus eius comitante non exigua equitum manu, commisso iam

missio iam prælio ad hostes transfugisset, pronunciauit iussu suo id factum, eaque ratione militum animos non tantum à confusione retraxit, sed quadam etiam spe vtilitatis, quæ id consilium secutura esset, consummauit.

confirmauit

Idem cum auxiliares eius missi ab ipso circumuenti ab hostibus & interfeciti essent, verereturque ne propter hoc damnum, vniuersus trepidaret exercitus, pronunciauit et auxiliares, qui ad defectionem conspirassent, consilio à se in loca iniqua deductos, ita manifestissimam cladem, vltionis simulatione velauit, & militum animos hac persuasione confirmauit.

*auxiliis
ribus*

Scipio, cum Syphacis legati nunciarent ei regis sui nomine, ne fiducia societatis eius, ex Sicilia in Africam transfret, veritus ne confunderentur animi suorum, abscissa peregrina societate, dimisitque ire legatos, & famam diffudit, tanquam prælegatos vltro à Syphace accerferetur.

prelegatos

Q. Sertorius cum acie decertaret, barbarum qui ei nunciauerat Hirculeium periisse, pugione traiecit, ne & in aliorum id noticiam perferret, & ob hoc animi suorum infirmarentur.

Alcibiades Atheniens. cum ab Abydenis prælio vrgeretur, subitoque magno cursu tristem aduertisset aduentare tabellarium, prohibuit palam dicere quid afferret. Deinde secreto sciscitatus à Pharnabazo regio præfecto classem suam oppugnari, cælatis & hostibus & militibus prælium finit, ac protinus ad eripiendam classem ducto exercitu opem tulit suis.

idenis

Hannibalem venientem in Italiam tria milia Carpentariorum reliquerunt, quo ille exemplo ne & cæteri mouerentur, edixit à se esse dimissos, & insuper in fidem eius rei, paucos leuissimæ operæ domos remisit.

L. Lucullus, cum animaduertisset Macedonas equites, quos in auxilio habebat, subito consensu ad hostem transfugere, signa canere iussit, & turmasque eos sequenter immisit, hostis committi prælium ratus, transfugientes telis excepit Macedones, qui cum viderent neque recipi se ab aduersariis, & premi ab his quos deserebant, necessario ad iustum prælium conuersi hostem inuaferunt.

† Datames dux Persarum aduersus Authofradatē in Capadocia, cum partem equitum suorum transfugere comperisset, cæteros omnes venire secum iussit, assecutusque transfugas collaudauit, quæ cum alacriter præcessissent, hortatusque est eos etiam, vt fortiter hostem adorirentur: pudor transfugis attulit penitentiam, & consilium suum (quia non putabant deprehensum) mutauerunt.

Datames

T. Quintius Capitolinus Cos. cedentibus Romanis emētitus est in altero cornu hostes fugatos, & ita confirmatis suis victoriam retulit.

Cn. Manilius aduersus Hetruscos, vulnerato collega Fabio, qui sinistrum cornu ducebat, & ob id parte cedente, quod etiam occisum crederent consulem, cum turmis equitum occurrit, clamitans & collegam viuere, & se dextro cornu vicisse. Qua constantia redintegratis animis suorum vicit.

Marius aduersus Cymbros & Teutonos, cum metatores eius per imprudentiam ita castris locum cepissent, vt sub potestate barbarorum esset aqua, flagitantibus eam suis, digito hostem ostendens, Illinc (inquit) petenda est. Quo instinctu assecutus est, vt protinus barbari tollerentur.

T. Labien

T. Labienus post Pharsalicam pugnam, cum victis partibus Dyrrhachium refugisset, miscuit vera falsis, & non cæato exitu pugnae, æquatam partium fortunam, graui vulnere Cæsaris finxit, & hac assimulatione reliquis Pópeianarum partium fiduciam fecit.

M. Cato cum Ambraciam, eo tempore quo socię naues ab Aetolis oppugnabantur, imprudens vno lembo appulisset, quanquam nihil secum præsidii haberet, coepit signum voce gestuq; dare, quo videretur subsequentes suorum naues vocare: eaq; asseueratione hostem terruit, tanquam planè appropinquarent, qui quasi è proximo citabantur. Aetoli, ne aduentu Romanæ classis opprimerentur reliquerunt oppugnationem.

De constituenda per constantiam acie.

Cap. VIII.

Seruius Tullius adolescens, prælio quo Tarquinius rex aduersus Sabinos cõflictavit, signiferis segnius dimicantibus, raptum signum in hostem misit, cuius recipiendi gratia Romani ita ardentè pugnaverunt, vt & signum & victoriam retulerint.

Furius Agrippa Cos. cedente cornu, signum militare ereptum signifero, in hostes Hernicos & Equos misit, quo facto eius prælium restitutum est. Summa enim alacritate Romani ad recipiendum signum incubuerunt.

T. Quintius Capitolinus Cos. signum in hostes Phaliscos eiecit, militesq; id repetere iussit.

M. Furius Camillus Tr. Mil. consulari potestate, cunctante exercitu arreptum manu signiferum in hostes Volscos & Latinos traxit, cæteros puduit non sequi.

Saluius Pelignus bello Persico idem fecit.

Q. Furius auerso exercitu, cum occurrisset affirmavit non recepturum se in castra quenquam nisi victorem, reductisq; in aciem, victoria potitus est.

Scipio apud Numantiam, cum ^{aduersum}† auersum suum videret exercitum pronunciauit sibi pro hoste futurum quisquis in castra redisset.

Sinilius Priscus dictator, cum signa legionum ferri in hostes Phaliscos iussisset, signiferum cunctantem occidi imperavit, quo exemplo perterriti hostem inuaserunt.

Cossus Cornelius magister equitum aduersus Fidenates idem fecit.

Tarquinius aduersus Sabinos cunctantes equites, detractis frenis concitatisq; equis procurrere & prorumpere aciem iussit.

M. Attilius Cos. bello Samnitico, ex acie refugiētibus in castra militibus, aciem suorum opposuit, affirmans secum & cum bonis ciuibus dimicatueros eos, nisi cum hostibus maluisset, ea ratione vniuersos in aciem reduxit.

L. Sylla, cedētibus iam legionibus exercitui Mithridatico, ductu Archelai, stricto gladio in primam aciem percurrit, appellasq; milites dixit, si quis quessisset vbi imperatorem reliquissent, responderent pugnantem in Bœotia, cuius rei pudore vniuersi eum secuti sunt.

Diuus Iulius ad Mundam suis referentibus pedem, equum suum abduci à conspectu suo iussit, & in primam aciem pedes profiliit: milites dum destituere imperatorem erubescunt, redintegrarunt prælium.

Philippus veritus ne impetum Scytharum sui non sustinerent, fidelissimos equitum

mid. I. I.

equitū à tergo posuit, præcepitq; ne quē cōmilitonum ex acie fugere paterentur, pleuerantius abeūtes trucidarent. Qua denūciatione cum effecisset vt etiā timidissimi mallent ab hostibus quā à suis interfici, victoriam acquisiuit.

De his quæ post prælium fiunt si res prospere cesserint,

& de confirmandis reliquiis belli.

Cap. IX.

C. Marius, victis prælio Teutonibus, reliquias eorum (quia nox circūuenerat) circū sedēs, sublatis subinde clamoribus, p̄ paucos suorū territauit, in somnēq; hostē detinuit, ex eo consecutus vt postero die irrequietum facilius debellaret.

Claudius Nero victis Pœnis quos Asdrubale duce in Italiā ex Hispania traiciētes excepat, caput Asdrubalis in castra Annibalis eiecit: quo factum est vt & Annibal luctu (nā frater occisus erat) et exercitus desperatione aduentantis præsidii affligeretur.

Lucius Sylla his qui Præneste obsidebantur occisorum in prælio ducum capita hastis præfixa ostendit, atque ita obstinatorum peruicaciam fregit.

Arminius dux Germanorum, capita eorum quos occiderat similiter præfixa, ad vallum hostium admoueri iussit.

Domitius Corbulo cū Tygranocertā obsideret, & Armenii p̄tinaciter viderent̄ tolerare obsidionē, in quēdā ex megistanis quos ceperat animaduertit caputq; eius balista excussum, intra munimenta hostium misit: id forte decidit in medium concilium, quod tum maxime habebant barbari, ad cuius conspectum velut ostento cōsternati ad deditonem festinauerunt.

Hermocrates Syracusanus, sup̄atis acie Carthagenen. veritus ne captiui quorū ingētē manū in potestātē redegerat parū diligētē custodirēt † q̄ euētus dimissionis in epulas et securitatē cōpellere victores poterat, finxit p̄xima nocte equitatū hostilē vēturū: qua expectatione assequutus est, vt solito attētius vigilię agerētur. Idem rebus prospere gestis, & ob id resolutis suis in nimiam securitatē somnoq; & mero pressis, in castra transfugā misit, qui præmoneret se fuga elapsum, dispositas † etiam vbiq; à Syracusanis insidias, quarum metu recepit aciem. Illi cum aduentarent persecuti in fossas deciderunt, & eo modo victi sunt.

Si res durius cesserit de aduersis emendandis.

Cap. X.

Titus Didius in Hispania, cum acerrimo prælio conflixisset quod nox diremerat, magno numero vtrinque cæso, complura suorum corpora atra nocte sepeliēda curauit: Hispani postero die ad simile officium progressi, quia plures ex ipsorum numero quā ex Romanis cæsos repererant, victos se esse secundū eam dinumerationē argumentati, ad conditiones imperatoris descenderūt.

T. Martius eques Romanus, qui reliquiis exercitus duorū Scipionum præfuit, cum in propinquo bina castra Pœnorum paucis milibus passuum distarent, cohortatus milites, proxima castra intempesta nocte adortus est: & cū hostem victorię fiducia incompositum aggressus ne nūcios quidem cladis reliquisset, breuissimo tempore militi ad requiem dato, eadem nocte raptim famam rei gestæ prægressus, altera eorundem castra inuasit. Ita bis simili vsu euentu deletis vbiq; Pœnis, amissas populo Romano Hispanias restituit.

De dubiorum animis in fide retinendis.

Cap. XI.

T

P. Valerius Epidauri, timens oppidanorum perfidiam, quia parum praesidii habebat, gymnicos ludos p[ro]cul ab vrbe apparauit. Quò cū omnis ferè multitudo spectandi causa exisset clausit portas nec in eas antea admisit Epidaurios quàm obsides à principibus acciperet.

Catinenses Cn. Pompeius cum suspectos haberet † Causenses, & vereretur ne praesidium non reciperent, petiit ab eis vt aegros interim apud se refici paterentur: fortissimis deinde habitu languentium missis ciuitatem occupauit continuítque.

Alexander deuicta perdomitaq[ue] Thracia petens Asiam, veritus ne post ipsius discessum sumerét arma, reges eorū praefectosq[ue] & omnes quibus videbatur inesse cura detractae libertatis, secum velut honoris causa traxit: ignobilibus autem relictis, plebeios praefecit: cōsecutus vti principes beneficiis eius obstricti nihil nouare vellent: plebs verò ne posset quidem spoliata principibus.

Antipater cōspecto priore Neciorum exercitu (qui audita morte Alexandri ad infestandū imperiū eius cōfluxerant) dissimulās se scire qua mente venissent, gratias his egit, quòd ad auxiliū ferendū Alexandro aduersus Lacedaemonios cōuenissent: adiecitq[ue] id se regi scripturū. Ceterū ipsos q[ui]a sibi opera eorū in praesentia nō esset necessaria abirent domos hortatus est: & hac asseueratione periculum quod ex nouitate rerum imminebat discussit.

Luceio gratia restituit Scipio Aphricanus in Hispania, cū inter captiuas eximia formae virgo alias, & nobilis, ad eum perducta esset, omniumq[ue] oculos in se conuerteret, summa custodia habitā, sponso nomine † Alicio reddidit: insuperq[ue] aurum quod parentes eius redēpturi captiuā domū Scipioni attulerant, eidē sponso p[ro] nuptiali † munere dedit: qua multiplici magnificētia vniuersa gēs victa impio po. Ro. accessit.

Alexandrum quoque Macedonem traditum est eximia pulchritudinis virgini captivae, cum finitimae gentis principi fuisset desponsata, summa abstinentia ita pepercisse, vt illam ne aspexerit quidem. Quia mox ad sponsum remissa, vniuersae gentis per hoc beneficium animos conciliauit sibi.

Galliarum Imp. Caes. Aug. Germanicus, eo bello quo victis hostibus cognomen Germanici meruit, cum in finibus † Cubiorū castella poneret, pro fructibus eorum locorū que vallo cōprehendebat preciū solui iussit: atq[ue] ea iusticiae fama omnium fidē astrinxit. Que facienda sint pro castris si satis fiduciae in presentibus copiis non habeamus. Cap. XII.

Titus Quintius Cos. cum Volsci castra eius aggressuri foret cohortē tātummodo in statione detinuit, reliquū exercitū ad quiescēdū dimisit: aeneatoribus praecipit vt vallū insidentes equis circūirēt cōcinerentq[ue]. Qua facie & simulatione cū ppulsaasset & detinuisset per totam noctem hostes, ad lucis exortum fessos vigilia, repente facta eruptione, facile superauit.

Quintus Sertorius in Hispania hostiū equitatu maxime impar, qui vsq[ue] ad ipsas munitiones nimia fiducia succedebat, nocte scrobes apernit, & ante eas aciem direxit: cum demum turmales secundum consuetudinem redire vellēt, pronunciauit comperisse insidias se ab hostibus dispositas: idcirco ne discederent à signis néve laxarent agmen. Quod cum soluere ex disciplina fecisset, exceptus forte veris insidiis, quia praedixerat, interritos milites habuit.

Phares

Phares dux Atheniensium cum expectaret auxilia, & vereretur ne interea contemptu ^{chares} presentis paucitatis hostes castra eius oppugnarerent, complures ex eis quos habebat, per aduersam partem nocte missos, iussit qua precipue conspicui foret hostibus, redire in castra, & adcedentium nouarum virium speciem praebere: atque ita simulatis auxiliis tutatus est donec instrueretur expectatis.

Iphicrates Atheniensis cum capestribus locis castra haberet, explorassetque Thracas ex collibus, per quos vnus erat descensus, nocte ad diripienda castra veturos, clam duxit exercitum, et in utroque viam latere, per quam transire erant Thracas distributum collocavit: hostemque decurrentem in castra, in quibus multi ignes per paucorum curam instituti, specie manentis ibi multitudinis seruabant, a lateribus adortus oppressit.

De effugiendo. Cap. XIII.

Galli pugnaturi cum Artalo, aurum omne & argentum certis custodibus tradiderunt, quibus si acie trans fugissent parceretur, quo facilius colligenda ^{fusi essent} praeda hostem impeditum effugerent.

Triphon Syriae rex victus, per totum iter fugiens pecuniam sparsit: trans eumque ^{ei que in se a stande} sectantes Antiochi equites moratus effugit.

Quintus Sertorius pulsus acie a Quinto Metello Pio, ne fugam quidem sibi tutam arbitratus, milites dispersos abire iussit, ad monitos in quem locum vellet conuenire.

Viriatius dux Lusitanorum copias nostras, locorumque iniquitatem euasit eadem qua Sertorius ratione, sparsa exercitu deinde recollecto.

Horatius Cocles urgente Porcennae exercitu iussit suos per pontem redire in urbem eumque (ne casu sequeretur hostis) intercideret. Quod dum efficitur, in capite eius propugnator ipse insequentes detinuit. Audito denique fragore pontis abrupti, deiecit se in alueum: eumque non armis sed vulneribus oneratus tranauit.

Atranius in Hispania ad Ilerdam, cum Caesarem fugeret, instante eo castra posuit: cum idem Caesar fecisset & pabulatam suos dimisisset, ille signum repente itineri dedit.

Antonius cum ex Parthis sibi instantibus reciperet exercitum, & quoties prima luce moueret toties urgentibus Barbarorum sagittis infestaretur, abeuntium agmen in quintam horam continuit: suisque fidem constantiorem fecit: qua persuasione ^{reliquo} digressis inde Parthis, iustum iter tertio die sine interpellatione confecit.

Philippus in Epiro victus, ne fugientem eum Romani premerent, inducias ad sepeliendum eos qui caesi erant impetrauit: & ob id remissioribus custodibus euasit.

Publius Cl. nauali praelio superatus a Poenis, cum per hostium praesidia necesse haberet erumpere, reliquas viginti naues tanquam victrices iussit ornari, atque ita Poenis existimantibus superiores fuisse acie nostros, terribilis excessit.

Poeni classe superati quia instantem auertere Romanum studebant, simulauerunt in vada naues suas incidisse & haerentesque imitati effecerunt, ut victor eorum timens ^{a uentis que mutari} casum spacium ad euadendum daret.

Cominius Atrabas cum victus a D. Iulio ex Gallia in Britanniam fugeret, & forte ad oceanum secundo vento quidem sed aestu recedente venisset, quamuis naues in siccis littoribus haerent, pandi nihilominus vela iussit. Quae cum persequens eum Caesar ex longinquo tumentia & flatu plena vidisset, ratus prospero sibi eripi cursu recessit.

Finis libri Secundi.

T II

SEXTI IULII FRON

TINI VIRI CONSULARIS STRA

tegematum libri Tertii Prefatio.

I priores libri responderunt titulis suis, & lectorem hucusque cum attentione perduxerunt, ædam nunc circa oppugnationes vrbiũ defensionesq; strategemata; nec morabor vlla prælocutione, prius traditurus quæ oppugnãdis vrbibus vsui sunt, tum quæ obsessos instruere possint: depositis autem operibus & machinamentis, quorũ expleta iampridem inuentione, nul lam video vltra artium materiam, has circa expugnationem species strategematon fecimus

De repentino impetu .

Cap. I.

Quintius Cos. victis acie Equis & Volscis, cum Antium oppidum expugnare statuisset, ad concionem vocato exercitu, exposuit quã id necessarium & facile esset, si non differretur: eorũ impetu, quem exhortatio concitauerat, aggressus est vrbem.

Marcus Cato animaduertit in Hispania potiri se quodã oppido posse, si inopinantes inuaderet: quatruidi itaque iter biduo, per cõfragosa & deserta emensus, nihil tale metuentes oppressit hostes: victoribus deinde suis causam tam facilis euentus requirẽtibus, dixit, tum illos victoriam adeptos, cum quatruidi iter biduo arripuerunt .

De fallendis iis qui obsidentur.

Cap. II.

Lucerian

Domitius Caluinus cum obsideret † Lucam oppidum Lygurum, situ non tantum & operibus, verum etiã propugnatorum præstantia tutum, circumiri muros frequẽter omnibus copiis instituit easdẽq; reducere in castra. Qua cõsuetudine inductis ita oppidanis vt crederẽt exercitationis id gratia facere Romanũ, et ob hoc nil ab eo conatu cauẽtibus, morẽ illum obambulandi in subitũ direxit impetũ: occupatisq; mœnibus † oppressit, vt seipso dederẽt & oppidum.

expressit

C. Duillius Cos. subinde exercendo milites remigesq;, cõsecutus est vt securis Carthaginensibus vsque in id tempus innoxia cõsuetudinis, subito admota clas se murum occuparet

Annibal in Italia multas vrbes cepit, cum Romanorum habitu quosdam suorum ex longo belli vsu latine quoque loquentes præmitteret.

Arcades Messeniorum castellum obsidentes, factis quibusdam armis ad similitudinem hostilium, eo tempore quo successura alia præfidia his explorauerant, instructi eorum qui expectabantur ornatu, admissiq; per hunc errorem vt socii, possessionem loci strage hostium adepti sunt.

Cimon dux Atheniensium in Caria insidiatus cuidam ciuitati, religiosum incolis templum Dianæ lucumq; qui extra muros erat noctu improuisus incendit: effusisq; oppidanis ad opem aduersus ignes ferendam, vacuam defensoribus cœpit vrbem.

Alcibiades

Alcibiades dux Athenien. cum ciuitatem Agrigentinorū egregie munitam obsideret, petito ab eis cōsilio, diu tanquam de rebus ad commune pertinētibus differuit in theatro, vbi ex more Grecorū locus cōsultationi præbebatur, dūmq; consilii specie tenet multitudinem, Athenienses quos ad id præparauerat incustoditam urbem ceperunt.

Epaminundas Thebanus in Arcadia die festo effuse extra mœnia vagantibus hostiū fœminis, plerosq; ex militibus suis muliebri ornatu immiscuit: qua simulatione illi intra portas sub noctē recepti, ceperūt oppidū & suis aperuerunt.

Aristippus Lacedæmonius, festo die Tegeatarum, quo omnis multitudo ad celebrandum Mineruæ sacrum vrbe egressa erat, iumenta faccis frumētariis palea refertis onusta, Tegeam misit: agentibus ea militibus, qui negociatorum specie inobseruati portas aperuerunt suis.

Antiochus in Cappadocia ex castello † Suenda quod obsidebat, iumēta frumētatum egressa interceptit: occisisq; calonibus, eorundem vestitu milites suos tanquam frumentum reportantes submitit. Quo errore illi custodibus deceptis, castellum intrauerunt, admiseruntque milites Antiochi. Sueda

Thebani cum portum Syciniorum nulla vi redigere in potestātē suam possent, nauem ingentem armatis compleuerunt, exposita sup̄ merce, vt negociatorum specie fallerent: ab ea deinde parte murorū, quæ longissime remota erat, apparere paucos disposuerūt, cum quibus è naue quidam egressi inermes simulata rixa, occurrerūt, Sycioniis ad dirimendum id iurgium aduocatis. Thebanæ naues & portum vacantem & urbem occupauerunt. Thymarcus Aetolus occiso Charmade Ptolomei regis præfecto, chlamyde interempti & galero ad Macedonicum ornatus est habitum: per hunc errorem pro Charmade in Samniorum portum receptus occupauit. Carneade

De eliciendis ad proditionem. Cap. III.

PApyrius Cursor Cos. apud Tarentū, Miloni qui tum præsidio Epirotarum urbem obtinebat salutem ipsi & popularibus, si per illum oppido potiretur, pollicitus est. Quibus præmiis ille corruptus persuasit Tarentinis vt se legatum ad consulem mitterent, à quo plena promissa ex pacto referens, in securitatem oppidanos resoluit, atque ita incustoditam urbem Cursori tradidit.

Marcellus cum Syracusanum quēdam Sosistratum ad proditionem sollicitasset, ex eo cognouit remissiores custodias fore die festo, quo Epicides præbiturus esset vini epularūq; copiam, insidiatus igitur hilaritati, & quæ eam sequebatur fœcordiæ munimenta conscendit, vigilibusq; cæsis, aperuit exercitui Romano urbem, nobilibus victoriis claram. Phicides

Tarquinius Superbus cum Gabios in deditioem accipere non posset, filium suum Sext. Tarquinium cæsum virgis ad hostem misit, is incusata patris fœuitia persuasit Gabini vt odio suo aduersus regem vterentur, & dux ad bellum electus tradidit patri Gabios.

Cyrus Persarum rex suum comitem Zopyrum explorata eius fide, truncata de industria facie, ad hostes dimisit: ille assentante iniuriarum fide, creditus inimicissimus Cyro, cum hęc persuasionem adiuuaret, procurrendo propius quo-

T iij tiens

tiens acie decertaretur, et in eum tela dirigēdo commissam sibi Babyloniorum urbem tradidit Cyro.

Apollonio

Philippus oppido Samiorum exclusus† Apollonide præfecto eorum, ad prodicionem corrupto persuasit vt plaustrum lapide quadrato oneratum, in ipso aditu portæ poneret: confestim deinde signo dato insequutus oppidanos, circa impedita portæ claustra oppressit trepidantes.

Arcem

Annibal apud † Tarentum quæ à præsidio Romano, duce Liuius tenebatur, Eoneum quendam Tarentinum quem ad prodicionem sollicitauerat, eiusmodi fallacia instruxit, vt ille per causam venandi noctu procederet quasi id per hostem interdum non liceret: egresso ipsi apros subministrabant, quos ille tanquam ex captura Liuius offerret, idq; cū sæpius factū esset, & ideo minus obseruaretur, quadam nocte Annibal venatorum habitu, Pænos comitibus eius immiscuit: qui cum onusti venatione quam ferebant recepti essent à custodibus, protinus eos adorti occiderunt. Tunc fracta porta admissus cum exercitu Annibal omnes Romanos interfecit, exceptis his qui in arcem præfugerant.

Lyfimachus rex Macedonū, cū Ephesios oppugnaret, & illi in auxilio haberent Mandronē Archipiratam, qui plerunque oneratas præda naues, Ephesum appellebat, corrupto ei ad prodicionē, iūxit fortissimos Macedonū, quos ille restrictis manibus pro captiuis Ephesum introduceret: qui postea raptis ex arce armis urbem Lyfimacho tradiderunt.

Per quæ hostes ad inopiam redigantur. Cap. III.

FAbius maximus vastatis Campanorum agris, ne quid eis ad fiduciam obfidionis superesset, recessit sementis tempore, vt frumentum quod reliquum habebant in sationes conferrent: reuersus deinde renata protriuit, & ad famem redactis potitus est. Antigonus aduersus Athenienses idem fecit.

Dionysius multis urbibus captis, cum Rheginos aggredi vellet, qui copiis abundabant, simulauit pacem, petiitque ab eis, vt cōmeatus exercitui ipsius subministrarent: quod cum impetrasset, exhausto oppidanorum frumento, aggressus urbem alimentis destitutam superauit. Idem & aduersus Himeræos fecisse dicitur Quintus Curtius.

Alexander oppugnaturus Leucadiam commēatibus abundantem, prius castella, quæ in confinio erant cepit: omnesq; ex his Leucadiam passus est confugere, vt alimenta inter multos celerius absumerentur.

Phalaris Agrigentinus, cum quædam loca munitione tuta in Sicilia oppugnaret, simulato fœdere frumenta quæ residua se habere dicebat, apud eos deposuit: deinde data opera vt tectorum cameræ, in quibus id conferebatur rescissæ pluuiam reciperent, fiducia conditi cōmeatus, proprio tritico abusus initio æstatis aggressus inopia compulit ad deditonem.

Quemadmodum persuadeatur obfidionem esse permanuram.

Cap. V.

CLearchus Lacedæmonius exploratum habens Thracas omnia victui necessaria in montes comportasse, vna quoque ope sustentari, quod crederent eum commēatus inopia recessurum, per id tempus quo legatos eorum venturos

turos

turos opinabatur, aliquem ex captiuis in conspectu iussit occidi, & membratim tanquam alimenti causa in contubernia distribuit. Thraces nihil non facturum perseverantiae causa eum credentes, qui tam detestabiles epulas sustinisset expe- riri, in deditioem venerunt.

Tyberius Gracchus Lusitanis dicentibus in decem annos cibaria se habere, & ideo obsidionem non expauescere, Undecimo inquit anno vos capiam. Qua voce perterriti Lusitani quanquam instructi comeatibus, statim se tradiderunt.

Aul. Torquato Graecam urbem oppugnanti, cum diceretur iuuetutem ibi stu- diose iaculis & sagittis exerceri, Pluris eam inquit propediem vendam.

De destructione praesidiorum hostium. Cap. VI.

Scipio Annibalem in Africam reuerso, cum plura oppida, quae ratio illi in po- testatem redigenda dictabat, firmis praesidiis diuersae partis obtinerentur, su- binde aliquam manum summittebat ad infestanda ea, nouissime etiam tanquam direpturus ciuitates aderat, deinde simulato metu refugiebat: Annibal ratus ve- ram esse eius trepidationem, deductis undique praesidiis tanquam de summa re- rum dimicaturus insequi coepit: ita consecutus Scipio quod petierat, nudatas pro- pugnatoribus vrbes, per Masinissam & Numidas cepit.

P. Cornelius Scipio intellecta difficultate expugnandi Delminum, quia om- nium concursu defendebatur aggredi alia oppida coepit, & euocatis ad sua de- fendenda singulis, vacuatum auxiliis Deluinum cepit. Deluinum.

Pyrrhus Epirotarum rex, aduersus Illyricos cum ciuitatem, quae caput gen- tis erat redigere in potestatem suam vellet, eius desperatione caeteras vrbes pete- re coepit: consecutusque est, ut hostes fiducia velut satis munitae vrbis eius ad tu- telam aliarum dilaberentur. Quo facto ipse rursus reuocatis omnibus suis, va- cuam eam defensoribus cepit. Illyrios

Cornelius Ruffinus Cos. cum aliquanto tempore Crotonam oppidum fru- stra obsedisset, quod inexpugnabile faciebat assumpta in praesidia Lucanorum manus, simulauit se cepto desistere: captiuum deinde magno praemio sollicita- tum, misit Crotonam, (tanquam ex custodia effugisset) qui persuasit discessisse Ro- manos, id verum Crotonenses arbitrati, dimisere auxilia, destituti que propugna- toribus, inopinati, & inualidi capti sunt.

Mago dux Carthaginensium victo Cn. Pisone, & in quadam turre circum- septo, suspicatus ventura ei subsidia, per fugam misit qui persuaderet appropin- quantibus captum iam Pisonem: qua ratione deterritis eis, reliqua victoriae con- summauit.

Alcibiades in Sicilia cum Syracusanos capere vellet, ex Catanensibus apud quos tum exercitum continebat, quendam exploratae solertiae submisit Syra- cusanis: is in publicum consilium introductus, persuasit infestissimos esse Cata- nenses Atheniensibus, & si adiuuarentur a Syracusanis, futurum ut opprime- rent eos & Alcibiadem: qua re adducti Syracusani vniuersis viribus Catanam petitori processerunt, relicta ipsorum vrbe: quam a tergo adortus Alcibiades desolatam ut sperauerat afflixit.

Cleonymus Atheniensis Troezenios qui praesidio Craterum tenebant ag- gressus,

gressus, tela quædã (in quibus scriptum erat venisse se ad liberandam eorũ rem-pub.) intra muros iecit: & eodem tẽpore captiuos quosdam conciliatos sibi remisit qui Craterum detrectarẽt. Per hoc consilium seditione intestina apud obsessos conciliata, admoto exercitu potitus est ciuitate.

De fluminum deriuatione & vitatione aquarum. Cap. VII.

Publius Seruilius Isauram oppidũ flumine (ex quo hostes aquabantur) auerso, ad deditionem siti compulit.

C. Cæsar in Gallia Caduceorum ciuitatem amne cinctam & fontibus abundantem, ad inopiam aquę redegit, cum fontes cuniculis auertisset, & fluminis vsũ per sagittarios arcuisset.

L. Metellus in Hispania citeriore, castra hostium in humili loco posita, fluuium ex superiore parte immisit: & subita inundatione turbatos, per dispositos in hoc ipsum insidiatores cecidit.

Alexander apud Babylonem quæ media flumine Eufrate diuidebatur fossam pariter & aggerẽ instituit, vt in vsũ eius extimarent hostes aggeri terram, atque ita subito flumine auerso, per alueũ veterem (qui siccatus ingressum præbebat) urbem intrauit.

Semiramis aduersus eosdẽ Babylonios eodẽ Eufrate auerso, idẽ fecisse dicitur.

Clisthenes Sycionius ductum aquarum in oppidum Criseorum ferentem rupit. Mox affectis siti restituit aquam elleboro corruptam, qua vsos profluuiio ventris decipiens cepit.

De iniiciendo obsessis pauore. Cap. VIII.

Teenassum **P**hilippus cum Trinassum castellum nulla vi capere posset, terram ante ipsos muros aggressit, simulauitq; agi cuniculum: castellaniq; quia subrutos se existimant dediderunt.

Pelopidas Thebanus Magnetũ duo oppida simul oppugnaturus, non ita longo spacio distãtia, quo tẽpore ad alterum eorum exercitũ admouebat, præcepit, vt ex cõposito ab aliis castris quatuor equites coronati, notabili alacritate velut victoriã nunciãtes venirent: ad cuius simulationẽ curauit vt sylua quæ in medio erat incēderetur, præbitura speciẽ vrbis ardẽtis: præterea quosdã captiuorum habitu eodem iussit perducì. Qua asseueratione perterriti, qui obsidebãtur dum in parte iam se superatos existimarent defecerunt.

Cyrus rex Persarum incluso Sardibus Cræso, qua præruptus mons nullum aditum præstabat, ad mœnia malos exequãtes altitudinem iugi subrexit, quibus simulachra hominum armata Persici habitus imposuerat, noctuq; eos mōti admouit. Tum prima luce ex altera parte muros aggressus est, vbi orto sole simulachra illa, armatorũ referentia habitum, refulserunt, oppidani captam urbẽ à tergo credentes, & ob hoc in fugam dilapsi victoriam hostibus concesserunt.

De irruptione ex diuersa parte quàm expectamus. Cap. IX.

Scipio apud Carthaginem sub discessum æstus maritimi secutus deum (vt dicebat) ducem ad muros vrbis accessit: & cedente stagno, qua non expectabatur irrupit.

Fabius Maximus Cũctatoris filius, apud Arpos præsidio Annibalis occupatos, considerato

considerato situ vr̄bis, sexcentos milites obscura nocte misit: qui per munitam eorū minus frequentem oppidi partem scalis euecti in murum, portas reuellerent: hi adiuti decidentium aquarum sono, qui operis strepitum obscurabat, iussa peragunt, ipse dato signo ab alia parte aggressus cœpit Arpos.

C. Marius bello Iugurthino apud flumen Muluchā, cum oppugnaret castellum, in monte saxeo situm, quod vna & angusta semita adibatur, cætera parte velut † cum saltu præcipiti, nunciato sibi per Lygurem quædam ex auxiliis gregalem militem, qui forte aquatum progressus, dum per saxa montis cochleas legit, ad summum peruenerat, eripi posse castellū, paucos centuriones, quibus perfectissimos cum velocissimis militibus æneatores immiscuerat misit: capite pedibusq; nudis vt prospectus visusq; per saxa facilius foret, scutis† armisq; à tergo apertatis, hi Lygure duce & telis & clavis quibus in ascensu nitebantur adiuti, cum ad posteriora & ob id vacua defensoribus castelli peruenissent, concinere & tumultuari, vt præceptū erat cœperūt: ad quod constitutū Marius constantius adhortatus suos, acrius instare castellanis cœpit: quos ab imbelli multitudine suorum reuocatos tanquam capti à tergo essent insecutus castellum cepit.

Lucius Cornelius cos. complura Sardinia cepit oppida, dū† fortissimas partes copiarum, noctu exponit, quibus præcipiebat vt delitescerent operirenturq; tempus, quo ipse noctu appelleret: occurrentibus deinde aduentanti hostibus & ab ipso per simulationem fugæ longius ad persequendum auocatis, illi in relictas ab eis vr̄bes impetum facerent.

Pericles Atheniensium dux cum oppugnaret quandam ciuitatē, magno consensu defendentium tutam, nocte ab ea parte murorū quæ mari adiacebat clausum canis, clamorēq; attolli iussit: hostes† penetrari illac in oppidum rati, reliquerunt portas, per quas Pericles destitutas præsidio irrupit.

Alcibiades dux Atheniensium Cyzicum oppugnandi eius causa nocte improuisus accessit: & ex diuersa parte mœniū cornicines canere iussit: sufficere propugnationi murorum poterant ad id latus: à quo solo se tentari putabant cū confluerent, qua non † obsidebantur muros transcendit.

Thraſybulus dux Milesiorū, vt portum Sycioniorū occuparet, à terra subinde oppidanos tentauit: & illò quò laceſſebantur conuersis hostibus, classe inspectata portum cepit.

Philippus in obsidione cuiusdam maritimæ vr̄bis, binas naues procū à conspectu contabulauit, superstruxitq; eis turre: aliis deinde turribus adortus à terra, domibus propugnatores distrinxit, turratas naues à mari applicauit, & qua non resistebatur subiit muros.

Pericles Peloponesorum castellū oppugnaturus, in quod duo omnino erant accessus, alterum fossa interclusit, alterum munire instituit: castellani securiores ab altera parte facti, eam solam qua muniri videbāt custodire cœperūt. Pericles præparatis pōtib; iniectisq; super fossam qua non cauebatur subiit castellū.

Antiochus aduersus Ephesios, Rhodiis quos in auxilio habebat præcepit, vt nocte portum cum magno strepitu inuaderent: ad quam partem omni multitudine cum tumultu decurrente, nudatis defensore reliquis munitionibus ipse aggressus

aggressus ex aduerso ciuitatem cepit.

De insidiis per quas eliciantur obsessi. Cap. X.

Cato in conspectu Lacetanorum quos obsidebat, reliquis suorum submotis, Sueffanos quosdam ex auxiliariis, maxime imbelles, aggredi mœnia iussit: hos cum facta eruptione Lacetani facile auertissent, & fugientes auide insecti essent, illis quas occultauerat cohortibus oppidum cepit.

finxit Lucius Scipio in Sardinia, cuiusdã ciuitatis per tumultum relicta oppugnatione quam instruxerat, speciem fugientis præstitit: insectisque temere oppidanis per eos quos in proximo occultauerat oppidum inuasit.

Annibal cum obsideret ciuitatẽ Hymeram, castra sua capi de industria passus est, iussis recedere Pœnis tãquam præualeret hostis. Quo euentu Hymerais ita deceptis, vt gaudio impulsis relicta vrbe procurrerent ad punicũ vallum, Annibal vacuam vrbe per eos quos in insidiis, ad hanc ipsam occasionem posuerat, cepit. Idem vt Saguntinos eliceret, rara acie ad muros accedens ad primam eruptionem oppidanorum simulata fuga cessit, interpositoque exercitu ab oppido interclusos hostes à suis, in medio trucidauit.

acerbis Himilco Carthaginensis, apud Agrigentũ, iuxta oppidum partẽ copiarum in insidiis posuit: præcepitque his, vt cũ processissent oppidani ligna humida incenderent: deinde cum reliqua parte exercitus luce ad eliciendos hostes progressus, simulata fuga persequentes oppidanos longius cedendo protraxit: insidiatores prope mœnia imperatum ignem & acerbum subiecerunt: vnde obortum contemplati fumum Agrigentini incensam ciuitatem suã existimauerunt: defendendẽque eius gratia, dum trepide recurrunt, obuiis eis qui insidiati iuxta muros erant, & à tergo instantibus quos persecuti fuerant, in medio trucidati sunt.

Viriatius disposito per occulta milite, paucos misit qui abigerent pecora Socobrigentiũ, ad quẽ illi vindicãda cũ frequentes procurrissent, simulantesque fugam prædatores persequerentur, deducti in insidias cęsi sunt.

Scordisci equites cum Heracleę duarũ partiũ præsidio ppositus esset Lucullus pecora abigere simulantes, puocarunt eruptionem: fugã deinde mēiti, sequentẽ Lucillum in insidias deduxerunt, & octingentos cum eo milites occiderunt.

Chares dux Atheniensium, ciuitatem aggressurus littori appositã, post quãdam promontoria occulte habita classe, è nauibus velocissimam præter hostilia præsidia ire iussit: qua visa, cum omnia nauigia quæ pro custodia portus agebãtur ad persequendam euolassent, Chares in indefensum portum cum reliqua classe inuectus, etiam ciuitatem occupauit.

Lartia Barca dux Pœnorum, in Sicilia Lilybæum nostris terra marique obsidentibus partem classis suæ procul armatam iussit ostendi, ad eius conspectum cum euolassent nostri, ipse reliquis quas in occulto tenuerat nauibus, Lilybæi portum occupauit.

De simulatione regressus. Cap. XI.

admissurus **P**hormion dux Atheniẽsium, cum depopulatus esset agros Calchidensium, legatis eorum de ea requirentibus benigne respondit: & nocte qua & dimissurus illos erat, finxit literas sibi superuenisse ciuium suorum, propter quas redeundum

undum haberet, ac paulū regressus dimisit legatos, his omnia tuta & abisse Phormionem renunciātibus, Chalcidenses spe & oblata humanitatis & abducti exercitus remissa vrbis custodia, cum confestim Phormion reuertisset prohibere inexpectatam vim non potuerant.

Agefilas dux Lacedæmoniorum cum Phocēses obsideret, & intellexisset eos qui tunc præsidio illis erant, iam grauari belli incommodo, paululum regressus tanquam ad alios actus, liberam occasionem recedendi his dedit: non multo post milite reducto, destitutos Phocenses superauit.

Alcibiades aduersus Byzantios qui se mœnibus continebant, insidias disposuit, & simulato regressu, incautos eos oppressit.

Viriatus cum tridui iter discedens confecisset, idem illud vno remensus securos Segobrienses & sacrificio tum maxime occupatos oppressit.

Epaminundas Mantiniam cum Lacedæmonios in subsidium hosti venisse animaduertens, ratus posse Lacedæmonem occupari, si clàm illo profectus esset, nocte crebros ignes fieri iussit, vt specie remanendi, occultaret profectionem: sed à transfuga proditus, affecuto exercitu Lacedæmoniorum, itinere quidem quo Spartam petebat destitit: idem tamen consilium conuertit ad Mantinenses, æque enim ignibus factis Lacedæmonios quasi maneret frustratus, per xl milia passuum Mantiniam reuertitur, eamq; auxilio destitutam occupauit.

Ex contrario circa tutelam obsessorum, de exercitanda

cura suorum

Cap. XII.

Alcibiades Athenien. ciuitate sua à Lacedæmoniis obfessa, veritus negligentiam vigilum, denunciauit his qui in stationibus erant, vt obseruarent lumen quod nocte ostensurus esset ex arce, et ad conspectum eius ipsi quoque lumina attollerent. In quo munere qui cessasset, pœnam passurum: dum solícite expectatur signum ducis, peruigilatum ab omnibus & suspectæ noctis periculum euitatum est.

Iphicrates dux Atheniensium cum præsidio Corinthum teneret, & sub aduentum hostium ipse vigilias circumiret, vigilem quem dormientem viderat, transfixit cuspide, quod factum quibusdam tãquam sæuum increpantibus, Qualem inueni inquit, talem reliqui. Epaminundas Thebanus idem fecisse dicitur.

De emittendo & recipiendo nuncio.

Cap.

XIII.

Romani obsessi in capitolio ad Camillum ab exilio implorandum miserunt Pontium Cominum, qui vt stationes Gallorum falleret, per saxa Tarpeia dimissus, transnato Tyberi Veios peruenit, & perpetrata legatione similiter ad suos rediit.

Campani diligenter Romanis à quibus obsessi erant custodias agētibus, quendam pro transfuga subornatum miserunt, qui occultatam balteo epistolam, inuenta effugiendi occasione ad Pœnos pertulit.

Venatione quoque et pecoribus quidam insuerunt literas, membranis mandatas.

Aliqui & iumentum in aduersam partem infulserunt dum stationes transeunt. Nonnulli interiora vaginalium inscripserunt.

L. Lucul

miserunt

auersam
partem in-
fluxerunt

Cyzicenos

L. Lucullus† Cyricenos obsessos à Mithridate, vt certiores aduētus sui faceret, cum præfidiis hostium teneretur introitus vrbs, qui vnus & angustus ponte modico insulam continenti iungit, militem è suis sciolum nandi, & nauticæ artis peritum, iussit insidentē duobus inflatis vtribus, literas insutas habentibus, quos ab inferiore parte duabus regulis inter se distantibus commiserat, ire septem milium passuum traiectum. Quod ita perite gregalis fecit, vt cruribus velut gubernaculis dimissis cursum dirigeret, & procul visentes qui in statione erant marinæ specie beluæ deciperet.

Scultenam

Hircius cos. ad Decimum Brutū, qui Mutinæ ab Antonio obsidebatur, literas subinde misit plumbo scriptas, quibus ad brachium religatis, milites† Scultenam amnem transnabant.

Idem columbis (quas inclusas antè tenebris & fame affecerat) epistolas seta ad collum religabat, easque à propinquo in quantum poterat mœnibus loco emittebat: illę lucis cibiq; auidæ, altissima ædificiorum petentes excipiebantur à Bruto, qui eo modo de omnibus rebus certior fiebat: vtiq; postquam disposito quibusdam locis cibo columbas illuc deuolare instituerat.

De introducendis auxiliis & com meatibus suggerendis. Cap. XIII.

Aregua

Bello ciuili, cum Aregua vrbs in Hispania Pompeianarum partium obsideretur, Maurus interrex, tanquam Cæsarianus Tribuni cornicularius vigiles quosdam excitauit, è quibus aliquos euitans, constantia fallaciæ suæ per medias Cæsaris copias præsidium Pompei transduxit.

Annibale obsidente Casilinum Romani farinam doliis secunda aqua Vulturi fluminis demittebant, vt ab obsessis exciperetur, quibus cū obiecta per mediū amnē cathena Annibal obstitisset, nuces sparsere, quę cū aqua ferente ad oppidū defluerent, eo com meatu sociorum necessitatem sustentauerunt.

Hircius Mutinensibus obsessis ab Antonio salē quo maxime indigebāt cuppis conditum, per amnem Saniturnum intromisit. Idem pecora secunda aqua dimisit, quæ excepta sustentauerunt necessariorum inopiam.

Quemadmodum efficiatur vt adundare videantur

quæ deerunt.

Cap. XV.

Romani cum à Gallis Capitolium obsideretur, in extrema iā fame panem in hostem iactauerunt: consecutiq; vt abundare com meatibus viderētur, obsidionem donec Camillus subueniret tolerauerunt.

Athenienses aduersus Lacedæmonios idem fecisse dicuntur

Hi qui ab Annibale Casilini obsidebantur ad extremam famem peruenisse crediti, cum etiam herbas alimētis eorum Annibal sæpe arato loco qui erat inter castra ipsius & mœnia præriperet, semina in præparatum locum iecerunt: consecuti vt habere viderentur quo victum sustentarent vsque ad satorum prouentum.

deficere

Reliqui ex Variana clade, cum obsiderētur, quia† defici frumento videbātur, horrea tota nocte circūduxerunt: captiuos deinde præcis manibus dimiserunt, hi circumfidentibus suis persuaferunt, ne spem maturæ expugnationis reponerent in fame Romanorum, quibus alimentorum ingens copia superesset.

Thraces

Thraces in arduo monte obsessi, in quem hostibus accessus non erat, collato viritim exiguo tritico, aut caseo pauerunt pecora, & in hostium praesidia dimiserunt: quibus exceptis occisisque, cum frumenti vestigia in visceribus eorum apparuissent, opinatus hostis magnam vim tritici superesse eis, qui inde etiam pecora pascerent, recessit ab obsidione.

ThraSybulus dux Milesiorum cum longa obsidione milites sui angeretur, ab Aliatte qui sperabat eos ad deditiōem fame posse compelli, sub aduentum legatorum Aliattis frumentum omne in forum compellere iussit: & conuiuiis sub id tempus institutis per totam urbem epulas praestitit: atque ita persuasit hosti superesse se ipsis copias, quibus diuturnam sustinerent obsidionem. *instructis*

Qua ratione proditoribus & transfugis occurratur. Cap. XVI.

CL. Marcellus cognito consilio Battei Nolani, qui corrumpere ad defectiōem populares studebat & Annibali gratificabatur, quod illius beneficio curatus inter Cannenses saucius, & ex captiuitate remissus ad suos erat, quia interficere eum (ne supplicio eius reliquos concitaret Nolanos) non audebat, accersitum ad se allocutus est, dicens, fortissimum eum militem esse, quod antea ignorasset: hortatusque est, ut secum moraretur: & super verborum honorem, equo quoque donauit. Qua benignitate non illius tantum fidem, sed etiam popularium qui ex illo pendebant sibi obligauit.

Amilcar dux Pœnorum, cum frequenter auxiliares Galli ad Romanos transfirent, et iam ex consuetudine ut focii exciperentur, sibi fidelissimos subornauit ad simulandam transitionem, qui Romanos excipiendorum causa eorum progressos & ceciderunt. Quae solertia Amilcari non tantum ad praesentem profuit successum, sed in posterum praestitit ut Romanis veri quoque transfugae forent suspecti. *occiderunt*

Hanno Carthaginensium Imperator in Sicilia, cum comperisset Gallorum mercenariorum circiter quatuor milia conspirasse ad transfugiendum ad Romanos quod aliquot mensium mercedes non receperant, animaduertere autem in eos non auderet, metu seditionis, promisit prolationis iniuriam, liberalitate pensaturum: quo nomine gratias agentibus Gallis, per tempus idoneumque datis pollicitis, fidelissimum dispensatorem ad Otacilium Cos. misit: qui tanquam rationibus interuersis transfugisset, nunciauit nocte proxima Gallorum quatuor milia, quae praedatum forent missa, posse excipi. Otacilius nec statim credidit transfugae, nec tamen rem spernendam ratus, disposuit in insidiis lectissimam manum suorum, ab ea Galli excepti dupliciter Hannonis consilio satisfecerunt, & Romanos ceciderunt, & ipsi omnes interfecti sunt. *dicitur pollicitus*

Annibal simili consilio se a transfugis vltus est. Nam cum aliquos ex militibus suis sciret transfugisse proxima nocte, nec ignoraret exploratores hostium in castris suis esse, palam pronunciauit, non debere transfugas vocari solertissimos milites, qui ipsius iussu exierint ad excipienda hostium consilia, auditis quae pronunciauit retulerunt exploratores ad suos. Tum & comprehensi a Romanis transfugae & amputatis manibus remissi sunt. *compressi*

Diodorus cum praesidio Amphipolim tueretur, & duo milia Thracum suspe-

V eta

eta haberet, quæ videbantur urbem direptura, mentitus est paucas hostium naues proximo littori applicuisse, easque diripi posse. Qua spe simulatos Thracas emisit, ac deinde clausis portis non recepit.

De eruptionibus.

Cap. XVII.

Romani, qui in præsidio Panormitanorum erant, veniente ad obsidionem Hasdrubale, raros ex industria in muris posuerunt defensores: quorum paucitate contempta cum incautus muris succederet Hasdrubal, eruptione facta ceciderunt eum.

Aemilius Paulus vniuersis Lyguribus improuiso adortis castra eius, simulato timore militem diu continuit, deinde fatigato iam hoste, à quatuor portis eruptione facta strauit cepitque Lygures.

Velius præfectus Romanorum arcem Tarentinorum tenens, misit ad Hasdrubalem legatos, ut abire sibi incolumi liceret: ea simulacione ad securitatem perductum hostem eruptione facta cecidit.

Cn. Pompeius circumfessos ad Dyrrhachium non tantum obsidione liberauit suos, verum etiam post eruptionem, quam opportuno & loco & tempore fecerat, Cæsarem ad castellum, quod duplici munitione instructum erat, auide irumpentem, exterior ipse circumfusus corona obligauit, ut ille inter eos quos obsidebat, & eos qui extra circumuenerant medius, non leue periculum & detrimentum senserit.

didiacum

alias rhyndacum

Flavius Fimbria in Asia apud † Hildinacum aduersum filium Mithridatis brachiis à latere ductis, deinde fossa in fronte percussa, quietum in vallo militem tenuit, donec hostilis equitatus intraret angustias munimentorum, tunc eruptione facta sex milia eorum cecidit.

C. Cæsar in Gallia deletis ab Ambiorige Titurii Sabini & Cottæ legatorum copiis cum à Q. Cicerone qui & ipse oppugnabatur certior factus, cum duabus legionibus aduentaret, conuersis hostibus metum simulauit, militesque in castris quæ ampliora solito industria fecerat tenuit, Galli præsumpta iam victoria, velut ad prædam castrorum tendentes, fossas implere & vallum detrahere ceperunt: qua re prælio aptatos, Cæsar emissis repente vndique milite trucidauit.

Titurius Sabinus aduersus Gallorum amplum exercitum continendo militem iuxta munimenta, præstitit eis suspensionem metuentis: cuius augendæ causa per fugam misit, qui affirmaret exercitum Romanum in desperatione esse, ac fugam cogitare. Barbari oblata victoriæ spe concitati, lignis sarmentisque se onerauerunt, quibus fossas complerent: ingentique cursu castra nostra in colle posita petiuerunt, vnde in eos Titurius vniuersas immisit copias multisque Gallorum caesis plurimos in deditioem accepit.

Asculani oppugnaturus oppidum Pompeio cum paucos senes agris in muris ostendissent, ob id securos Romanos eruptione facta fugauerunt.

Numantini obsessi, ne pro vallo quidem instruxerunt aciem, adeoque se continuerunt, ut Popilio Lenati fiducia fieret scalis oppidum aggrediendi. Quo deinde suspicante insidias (quia ne tunc quidem obsistebatur) ac suos reuocante, eruptione facta auersos & descendentes adorti sunt.

De constantia obsessorum. Cap. XVIII.

Romani assidete mœnibus Annibale ostentandæ fiduciæ gratia, supplementum exercitibus quos in Hispania habebant diuersa porta miserunt.

Iidem agrum in quo castra Annibal habebat, defuncto forte domino, vana lem ad id precium licendo perduxerunt, quo is ager ante bellum vanierat. Hi dum ab Annibale obsiderentur, & ipsi obsiderent Capuam, decreuerunt ne nisi capta ea reuocaretur inde exercitus.

Finis Libri tertii.

SEXTI IVLII FRON TINI VIRI CONSULARIS STRA

tegematon Libri Quarti Præfatio.

Ultra lectione cōquisitis Strategematibus, & non exiguo scrupulo digestis, vt promissum trium librorum implerem, si modo impleui, in hoc exhibebo ea quæ parum apte descriptioni priorum ad speciem alligata subiici videbantur, & erant exēpla potius strategicon quàm strategemata. Quæ idcirco separavi, quia quàmuis clara, diuersæ tamen erāt substantiæ: ne si qui forte in aliqua ex his incidissent, similitudine indocte prætermissa opinarentur: & sane velut residua expedienda sunt, in quo sicut antea, & ipse ordinem per species seruare conabor.

De disciplina Cap. I.

Ubilius Scipio ad Numātiā, corruptum superiorum ducum socordia exercitum correxit, dimisso ingenti lixarum numero, redactis ad munus quotidiana exercitatione militibus, quibus cum frequens iniūgeret iter, portare complurium dierum cibaria imperauit, ita vt frigora & hymbres pati, vada fluminum pedibus traicere assuesceret miles: exprobrante subinde imperatore timiditatem & ignauiam, frangēte delicatioris vsus ac parum necessaria expeditioni vasa. Quod maxime nobiliter accidit C. Meuiō tribuno, cui dixisse traditur Scipio, Mihi paulisper, tibi & reipub. semper nequā eris.

Q. Metellus bello Iugurthino, similiter lapsam militum disciplinam pari seueritate restituit, cum insuper prohibuisset alia carne quàm assa elixāve milites vti.

Pyrrhus delectori suo fertur dixisse, Tu grandes elige, ego eos fortes reddam.

Lucio Flacco & C. Varrone Coss. milites primo iureiurando facti sunt, antè enim sacramento tantummodo à tribunis rogabantur: cæterū ipsi inter se tantum coniurabant se fugæ atq; formidinis causa non abituros: neque ex ordine recessuros, nisi teli petendi feriendive hostis aut ciuis seruandi causa.

Scipio Aphricanus, cū ornatū scutum elegantius cuiusdā vidisset, dixit nō se mirari, quod tanta cura ornasset, in quo plus præsidii quàm in gladio haberet.

Philippus cum primum exercitū constitueret, vehiculorū vsus omnibus in-

V ii terdi

necessarium
nequaquam
eris

Sacramēto
rogari.

terdixit, equitibus non amplius quàm singulos calones habere permisit: peditibus autem denis singulos, qui molas & funes ferrēt in æstiuā exeuntibus, xxx diērum farinam collo portare imperauit.

Muli Mariani. Caius Marius recidendorum impedimentorum gratia, quibus maxime exercitus agmen oneratur, vasa & cibaria militum in fasciculos aptata furcis imposuit, sub quibus & habile onus & facilis requies esset: vnde & in puerbium tractum est Muli mariani.

Theogenes Atheniensis cum exercitum Megaram duceret, petentibus ordines respondit ibi se daturum: dein clam equites præmisit, eosq̄ hostium specie impetum in suos retorquere iussit: quo facto quos tum habebat, tanquam ad hostium occursum præpararentur, permisit ita ordinari aciem, vt quo quis voluisset loco consisteret, & cum inertissimus quisque retro se dedisset, strenui autē in fronte profiluissent, vt quenque inuenerat statem, ita ad ordines militiæ p̄uexit.

Lysander Lacedæmonius, egressum via quendam castigabat: cui dicenti ad nullius rei rapinam se ab agmine recessisse, respōdit, ne speciem quidem rapturi præbeas volo.

Antigonus cum suum filium diuertisse audisset in eius domum cui tres filiarum insignes specie essent, Audio, inquit, fili anguste habitare te, pluribus dominis domum possidentibus, hospitium laxius accipe: iussioque commigrare edixit, ne quis minor quinquaginta annos natus, hospitio matrisfamilias vteretur.

Q. Metellus Cos. quàmuis nulla lege impediretur, quin filium cōtubernalem perpetuum haberet, maluit tamen eum in ordine merere.

Publius Rutilius Cos. cum secundum leges in contubernio suo filium posset habere, in legione militem fecit.

T. Scaurus filium, quòd in saltu Tridentino loco hostibus cesserat, in conspectum suum venire vetuit: adolescens verecundia ignominie pressus mortem sibi consciiuit.

Castra antiquitus Romani ceteraq̄ gentes passim per corpora cohortiū velut mapalia constituere soliti erant, cum solos vrbiū muros nosset antiquitas.

Fatuentum. Pyrrhus Epirotarum rex, primus totum exercitum sub eodem vallo continere instituit. Romani deinde victo eo in Campis Arufinis, circa urbem Statuentum castris eius potiti & ordinatione notata paulatim ad hanc vsque metationem, quæ nunc effecta est peruenerunt.

P. Nasica in hybernis, quàmuis classis vsus nō esset necessarius, ne tamen desidia miles corrumperetur, aut per ocii licentiam sociis iniuriam inferret, naues ædificare instituit.

M. Cato memoriæ tradidit, in furto cōprehēsis inter cōmilitones dextras esse præcisas: aut si lentius animaduertere voluissent in principes, sanguinē missum.

Clearchus dux Lacedæmoniorum exercitui dicebat, imperatorē potius quàm hostem metui debere, significans eos, qui in prælio dubiam mortem timuissent, certum, si deseruissent, manere supplicium.

Appii Claudii sententia, senatus eos qui à Pyrrho rege Epirotarum capti, & postea remissi erant, equites ad peditem redegit, pedites ad leuam armaturam, omnibus

omnibus extra vallum iussis tendere, donec bina hostiū spolia singuli referrent.

Otacilius Crassus Cos. eos q̄ ab Annibale sub iugū missi redierāt, tēdere extra vallū iussit, vt immuniti assuescerēt piculis, & aduersus hostē audētiores fierent.

P. Cornelio Nasica, Decimo Iunio Coss. qui exercitum deseruerant damnati, virgis cęsi publice vānerunt.

Domitius Corbulo in Armenia, duas alas & tres cohortes, quæ ad castellum initio hostibus cesserant, extra vallum iussit tendere, donec assiduo labore & p̄speris excursionibus redimerent ignominiam.

Aurelius Cotta Cos. cum ad opus equites necessitate cogente iussisset accedere, eorumq̄ pars detrectasset imperium, questus apud censores, effecit vt notarentur à patribus, deinde obtinuit ne eis præterita æra procederent. Tribuni quoq̄ plebis de eadem re ad populum pertulerunt, omniumq̄ consensu stabilita disciplina est.

Q. Metellus Macedonicus in Hispania quinque cohortes quæ hostibus cesserant testamentum facere iussas ad locum recuperandum remisit, minatus non nisi post victoriam receptum iri.

P. Valerio consuli senatus præcepit exercitum ad Sirim victum ducere Serinum, ibique castra munire, & hyemem sub tentoriis exigere.

Senatus cum turpiter fugati eius milites essent, decreuit ne auxilia ei submitterentur, nisi captis eius legionibus, quæ punico bello militiam detrectauerant: at in Siciliam velut relegatis per vii annos ordeū ex senatusconsulto datum est.

L. Piso cum Titium præfectum cohortis, quò loco fugitiuus cesserat, cincto togæ præciso, soluta tunica, nudis pedibus, in principiis quotidie stare, dum vigiles venirent, iussit, conuiujs & balneo abstinere.

Sylla cohortem & centuriones, quorum stationem hostis perruperat, galeatos & discinctos perstare in principiis iussit.

Domitius Corbulo in Armenia, Aemilio Rufo præfecto equitū quia hostibus cesserat, & parū instructā armis alam habebat, vestimēta per lictorem scidit: eidemq̄, vt erat fedato habitu, perstare in principiis donec mitterent, imperauit.

Attilius regulus cum ex Samnio in Lucernam transgrederetur, exercitūque eius obuiis hostibus aduersus esset, opposita cohorte iussit fugientes pro defectoribus cædi.

Cotta Cos. in Sicilia, in Valerium Nobilem tribunum militum ex gente Valeria virgis animaduertit.

Idē P. Aureliū sanguine sibi iūctum, quē obsidioni Lipararū ipse ad auspicia repetēda Messanam transiturus præfecerat, cum agger incensus & capta castra essent, virgis cælum in numerū gregaliū peditū referri, & muneribus fūgi iussit.

Fulvius Flaccus Censor Fulvium fratrem suum, quia legionem, in qua tribunus militum erat, iniussu consulis dimiserat à senatu mouit.

M. Cato ab hostili littore, in quo per aliquot dies manserat, cum tradito profectionis signo classem soluisset, & relictus è militibus quidam alta voce & gestu expostularet, vti tolleretur, circumacta ad littus vniuersa classe comprehensum supplicio affici iussit: & quem occisuri per ignominiam hostes fuerant, exemplo

potius impendit. Appius Claud. ex his qui loco cesserant decimum quemque militem, sorte ductum, fuste percussit. Fab. Rullus Cos. ex duabus legionibus, quæ loco cesserant sorte ductos in conspectu militum securi percussit. Aquirius ternos ex centuriis quorum statio ab hoste perrupta erat securi percussit. M. Antonius, cum agger ab hostibus incensus esset, ex his qui in opere fuerant duarum cohortium militem decimavit, & in singulos ex his centuriones animaduertit, legatum cum ignominia dimisit, reliquis ex legione ordeum dari iussit. In legionem quæ Regium oppidum iniussu ducis diruerat, animaduersum est, ita vt quatuor milia tradita custodiae necarētur. Præterea senatusconsulto cautum est ne quem ex eis sepelire vel lugere fas esset.

L. Papyrius Cursor dictator Fabium Rutiliū, magistrū equitum, quod aduersum dictum eius, quàmuis prospere pugnauerat virgis poposcit cæsum, securi percussurus: nec contentioni aut precibus militum concessit animaduersionem, eumque profugientem Romam persecutus est: nec ibi quidem remisso prius supplicii metu, quàm ad genua eius & Fabius cū patre prouolueretur & pariter senatus ac populus rogarent.

Manlius cui imperioso postea cognomen fuit, filium quod is contra edictum patris cum hoste pugnauerat, quàmuis victorem, in conspectu exercitus virgis cæsum securi percussit.

Manlius filius, exercitu pro se aduersus patrem seditionem parante negauit tanti esse quenquam, vt propter illum disciplina corrumpetur, & obtinuit vt ipsum puniri paterentur.

Q. Fabius Maximus transfugarum dextras præcidit.

M. Curio Cos. bello Dardanico, circa Dyrrhachium, cum ex quinque legionibus vna seditione facta, militiam detrectasset, secuturamque se temeritatē ducis in expeditionem asperam & infidiosam negasset, quatuor legiones eduxit armatas & consistere in ordinibus, detectis armis velut in acie, iussit: post hæc seditionem legionem inermem procedere, & discinctamque in conspectu armati exercitus, stramenta coëgit secare: postero autem die similiter fossam discinctos milites facere, nullisque precibus legionis ab eo impetrari potuit, ne signa eius submitteret, nomenque aboleret, milites autem in supplementum ceterarum legionum distribueret.

omnibus
discinctamque

Q. Fulvio Appio Claudio Coss. ex pugna cænensi in Sicilia à senatu relegati postulauerunt à Cos. M. Marcello vt in prælium ducerentur, ille senatū consuluit: senatus negauit sibi placere committi his rempub. quam deseruissent: Marcello tamen permisit facere quod videretur, dum ne quis eorum munere vacaret, neve donaretur, neve quod præmiū ferret, aut in Italiam reportaretur, dum Pœni in ea fuissent.

M. Salinator consularis damnatus est à populo quod prædam non æqualiter diuiserat militibus.

Cum ab Lyguribus in prælio Q. Petilius Cos. interfectus esset, decreuit senatus, vt ea legio, in cuius acie Cos. erat occisus, tota infrequens referretur, stipēdium ei annum non daretur, & araque rescinderentur.

numeroque
rescinderentur

De

De effectu disciplinae. Cap. II.

BRuti & Cassii exercitus, memoriae proditum est, bello civili cum una per Macedoniam iter facerent, priorque Brutus ad fluvium, in quo pontem iungi oportebat peruenisset, Cassii tamen exercitum & in efficiendo ponte, & in transitu maturando praecessisse: qui vigor disciplinae effecit ne solum in operibus, verum etiam in summa belli praestarent Cassiani Brutianis.

C. Marius, cum facultate eligendi exercitus haberet, ex duobus qui sub Rutilio, & qui sub Metello, ac postea sub seipso meruerant, Rutilianum quendam minorem, qui certioris disciplinae arbitrabatur, praepoptavit.

Domitius Corbulo, duabus legionibus & paucissimis auxiliis disciplinae correpta Parthos sustinuit.

Alexander Macedo xl milibus hominum, iam inde a Philippo patre disciplinae assuefactis, orbem terrarum aggressus, innumeras hostium copias vicit.

Cyrus bello adversus Persas, xliii milibus armatorum immensas difficultates superavit.

Epaminondas dux Thebanorum iiii milibus hominum ex quibus cccc tantum equites erant, Lacedaemoniorum exercitum, xxiiii milium peditum, equitum mille sexcentorum vicit. A xliii milibus Graecorum, qui numerus in auxiliis Cyri adversus Artaxerxem fuit centum milia barbarorum, praelio superata sunt.

Eadem Graecorum praelio xliii milia, amissis ducibus reditus sui cura uni ex corpore suo Xenophonti Atheniensi demandata, per iniqua & incognita loca, incolumia reversa sunt.

Xerxes a ccc Lacedaemoniorum ad Thermopylas vexatus, cum vix eos confecisset, hoc se deceptum aiebat, quod multos quidem homines haberet, viros autem disciplinae tenaces nullos.

De continentia.

Cap. III.

MArcum Catonem vino eodem quo remiges contentum fuisse traditur. Fabricius cum Cyneas legatus Epirotarum grande pondus auri dono ei daret, non accepto eo, dixit, malle se habentibus id imperare quam habere.

Attilius Regulus cum summis rebus praefuisset, adeo pauper fuit, ut se, coniugem, liberosque toleraret agello, qui colebatur per unum villicum, cuius audita morte, scripsit senatui de successore, destitutis rebus obitu serui necessariam esse praesentiam suam.

Cn. Scipio, post res prospere gestas in Hispania in summa paupertate decessit, nec ea quidem relicta pecunia, quae sufficeret in dotem filiarum, quas ob inopiam publice dotavit senatus.

Idem praestiterunt Athenienses filiis Aristidis, post amplissimarum rerum administrationem, in maxima paupertate defuncti. Epaminondas dux Thebanorum tantae abstinentiae fuit, ut in suppellectili eius, praeter ahenum & veru unicum nihil inueniretur.

Annibal surgere de nocte solitus, ante noctem non quiescebat, crepusculo demum ad cenam vacabat: neque amplius quam duobus lectis discubebat apud eum.

Idem cum sub Asdrubale Imperatore militaret, plerumque super nudam humum sagulo tectus, somnos capiebat.

Aemilianum

Aemilianum Scipionem traditur in itinere cum amicis ambulantiem, accepto pane vesci solitum. Idem & de Alexandro Macedone dicitur.

Massinissam nonagesimum ætatis annum agentem, meridie ante tabernaculum stantem, vel ambulantiem capere solitum cibos legimus.

C. Curius, cum victis ab eo Sabinis, ex senatusconsulto ampliaretur ei modus agri, quem consumati milites accipiebant, gregalium portione contentus fuit: malum ciuem dicens, cui non esset id quod cæteris satis.

Vniuersi quoque exercitus notabilis sæpe fuit continentia, sicut eius qui sub M. Scauro meruit: namq; memoriæ tradidit Scaurus pomiferam arborem, quam in pede castrorum fuerat complexa metatio, postero die abeunte exercitu intactis fructibus relictam.

Auspiciis Imp. Cæs. Domitiani Augusti, Germanico bello, quod Iulius Ciuilis in Gallia mouerat, Lingonum opulentissima ciuitas, quæ ad Ciuilē desciebat, cum adueniente exercitu Cæsaris populationē timeret, quod cōtra expectationem inuiolata, nihil ex rebus suis amiserat ad obsequium redacta septuaginta milia armatorum tradidit ei.

L. Mummius, qui Corintho capta nō Italiam solum, sed etiam Prouinciam tabulis statuisque exornauit, adeo nihil ex tantis manubiis in suum conuertit, vt filiam eius inopem senatus ex publico dotauerit.

De iustitia.

Cap. III.

Camillo Phaliscos obsidenti, ludimagister liberos Phaliscorum tanquã ambulandi causa extra murum eductos, tradidit, dicens repetendis eis obsidibus necessario ciuitatem imperata facturã. Camillus non solum spreuit perfidiam, sed & restrictis post terga manibus magistrum virgis agendum ad parentes tradidit pueris, adeptus beneficio victoriam quã fraude non concupierat. Nam Phalisci ob hanc iusticiam sponte ei se dediderunt.

Ad Fabricium ducem Romanorum medicus Pyrrhi Epirotarum regis peruenit, pollicitusq; est daturũ se Pyrrho venenum, si merces sibi in qua operę precium foret cōstitueretur. Quo facinore Frabricius egere victoriam suam nō arbitratus, regi medicum detexit: atq; ea fide meruit, vt ad appetendam amicitiam Romanorum compelleret Pyrrhum.

De constantia.

Cap. V.

N. Pompeius minantibus direpturos pecuniã militibus, quæ in triumpho ferretur, Seruilio & Glaucia cohortantibus vt diuideret eã, ne seditio fieret, affirmauit non triũphaturum se sed potius moriturũ quã licentiæ militũ succumberet: castigatisq; oratione graui laureatos fasces obiecit vt ab illorum inciperent direptione, eaque inuidia redegit eos ad modestiam.

C. Cæsar seditione in tumultu ciuiliũ armorũ, ac tũ maxime tumentibus animis legionē totam exauctorauit, ducibus seditionis securi percussis: mox eos quos exauctorauerat ignominiam deprecantes restituit, & optimos milites habuit.

Posthumius consularis cohortatus suos, cum interrogatus esset à militibus quid imperaret, dixit vt se imitarentur: & arrepto signo hostes primus inuasit, quem secuti victoriam adepti sunt.

L. Marcel

L. Marcellus cum in manus Gallorum imprudens incidisset, circumspectiendę regionis, qua euaderet causa, equum in orbem flexit: deinde cū omnia esse infesta vidisset precatus deos in medios hostes irrupit, quibus inopinata audacia percussis, ducem quoque eorum trucidauit, atq; vbi spes salutis vix superfuerat, inde opima retulit spolia.

L. Paulus amisso ad Cannas exercitu, offerente equum Lentulo quo fugeret superesse cladi (quanquam non per ipsum contractę) noluit, sed in eo saxo, cui se vulneratus acclinauerat, perfedit, donec ab hostibus oppressus confoderetur.

Varro collega eius vel maiore constantia post eandem cladem vixit, gratięq; ei à senatu & populo actę sunt, quòd non desperasset remp. Non autem vitę cupiditate sed reipub. amore se superuisse reliquo ætatis suę tempore approbavit. Nam & barbam capillumq; submisit, & postea nunquam recubans cibum cepit, honoribusq; cum ei deferretur à pop. renunciauit, dicens fœlicioribus magistratibus reip. opus esse.

Sempron. Tuditanus, & C. Octavius Trib. militū omnibus fufis ad Cannas, cum in minoribus castris circūsiderentur suaserunt cōmilitonibus, vt stringerent gladios, & per hostiū pręsidia erūperent secum, id sibi esse animi, etiā si nemi ni ad erūpendum audacia fuisset, affirmans: de cunctātibus xii omnino equitibus vel peditibusq; comitari sustinuerāt reptis, incolumes Canusiū peruenerunt.

C. Fonteius Crassus in Hispania, cum tribus milibus hominum prædatum profectus, locoq; iniquo circūuentus ab Asdrubale ad primos tantū ordines relato consilio, incipiente nocte (quo tempore minime expectabatur) per stationes hostium erupit.

P. Decius Tribunus militum, bello samnitico, Cornelio consuli iniquis locis deprehenso ab hostibus suavit vt ad occupādum collem, qui in propinquo erat, modicam manum mitteret, seq; ducem his, qui mittebātur obtulit, auocatus in diuersa hostis emisit cōsulem: Decium autem cinxit obseditq; illas quoq; angustias nocte eruptione facta, cum eluctatus esset Decius incolumis cum militibus consuli accessit.

Idem fecit sub Attilio Calatino consule cuius varie tradūtur nomina, alii Laberium, nonnulli Cædicium, quàm plurimi Calphurnium Flammā vocitatum scripserunt. Hic cum demissum in eam vallem videret exercitum, cuius omnia latera, quę erāt superiora hostis infederat, depoposcit, & accepit à cōsule trecentos milites, quos hortatus vt virtute sua exercitū seruarēt, in mediam vallem decurrit: ad opprimendos eos vndique descendit hostis, longoque & aspero prælio retentus, occasionem consuli ad extrahendum exercitum dedit.

C. Cæsar aduersus Germanos & regem Ariouistum pugnaturus confusior animis pro concione dixit, nullius se eo die opera, nisi decimę legionis vsurum: quo assecutus est, vt & decumani tãquam præcipuę fortitudinis testimonio concitarentur, & cæteri pudore, ne penes alios gloria virtutis esset.

Lacedæmonius quidam nobilis, Philippo denunciante, multis se prohibiturum, nisi ciuitas sibi traderetur, Num inquit & pro patria mori nos prohibebit?

Leonidas Lacedæmonius, cum dicerentur Persę sagittarum multitudine
nubes

nubes esse facturi, fertur dixisse, Melius in vmbra propugnabimus.

Cælius prætor vrbani, cum ei ius dicenti picus in capite infedisset, & aruspices respōdissent, dimissa aue, hostiū victoriam fore: necata, populum Romanum superiorē, ac Cælium cū familia periturum, auem occidit, qua occisa, nostro exercitu vincente, ipse cū xiiii Cæliis ex eadē familia in prælio est occisus: hunc quidam non Cælium sed Lælium fuisse, & Lælios non Cælios perisse credunt.

P. Decius primo pater, postea filius, in magistratu se p̄ republica deuouerūt. admissisq; in hostem equis, adepti victoriam patriæ contulerunt.

P. Crassus, cum bellum aduersus Aristonicum in Asia gerēs, inter Aeliam & Mirynam in hostium copias incidisset, viuusq; abduceretur, execratus in consule Romano captiuitatem, virga qua ad equum erat vsus, Thraci (à quo tenebatur) oculum eruit, atq; ab eo per dolorem concitato transfuerberatus, dedecus seruitutis vt voluerat effugit.

M. Cato Censorii filius, in acie decidente equo prolapsus, cum se recollegisset, animaduertissetq; gladium excidisse vagina, veritus ignominiam rediit in hostem: ex eoq; aliquot vulneribus recuperato gladio, demū reuersus est ad suos.

Petilini à pœnis obsessi, parentes & liberos propter inopiam eiecerunt, ipsi coriis madefactis & igne siccatis, foliisq; arborum & omni genere animalium vitam trahentes, xi menses obsidionem tolerauerunt.

Hispani cum Fabrescense omnia eadem passi sunt, nec oppidum Herculeio tradiderunt.

Cablini obsidente Annibale tantam inopiam perpeffi sunt, vt centū denariis murem vænisse, proditū memoriæ sit, eiusq; vëditore fame periisse, emptorem autem vixisse, fidem tamen seruare Romanis perseuerauerunt.

Cyzicum cum oppugnaret Mithridates, captiuos eius vrbis produxit, ostenditq; obsessis arbitratus futurū vt miseratione suorum compelleret ad deditionem oppidanos: at illi cohortati ad patiendū fortiter mortem captiuos, seruare Romanis fidem perseuerauerunt.

Aeginenses cum à Viathotis liberi & coniuges cæderentur, præoptauerunt spectare supplicia pignorum suorum quàm à Romanis deficere.

Numantini ne se dederēt, fame mori præfixis foribus domuū suarū maluerūt.

De affectu & moderatione.

Cap. VI.

Q Vintus Fabius hortante filio vt locū idoneum paucorum iactura caperet, Vis ne, inquit, tu ex illis paucis esse?

Xenophon cum equo veheretur, & pedites iugum quoddā occupare iussisset, vnum ex eis obmurmurante, quod diceret, facile tã laboriosa sedētem imperare, desiluit, & gregalē equo imposuit cursuq; ipse pedestri ad destinatū iugum contendēs puenit, cuius facti ruborē cum perpeti miles nō posset, irridentibus comilitonibus spōte descendit. Xenophontem vix vniuersi perpulerunt vt cōscenderet equum, & laborem suum in necessaria duci munera reseruaret.

Alexander cum hyeme duceret exercitū, residens ad ignē recognoscere prætereuntis copias cœpit, cūque conspexisset quendam propè exanimatum frigore, considere loco suo iussit: dixitq; ei, Si in Persis natus esses, in regia sella resedisse

numerare
vellet

diffe tibi capitale foret, in Macedonia nato conceditur.

Diuus Augustus Vespasianus, cum quendam adolescentem honeste natum, militiae inhabilem angustiarum rei familiaris causa ꝛeductum ad longiorem ordinem ꝛescisset, censu constituto, honesta missione exauctorauit. *deductum
recessisset*

De variis consiliis.

Cap. VII.

CAesar dicebat idem esse sibi consilium aduersus hostem, quod plerisque medicis contra vitia corporum, fame potius quam ferro ꝛ superandi. *sperandi*

Domitius Corbulo dolabra, id est operibus, hostem vincendum esse dicebat.

L. Paulus imperatorem senem moribus dicebat esse oportere, significans moderatiora sequenda consilia.

Scipio Aphricanus fertur dixisse, cum eum parum quidam pugnacem dicerent, Imperatorem me mater, non bellatorem peperit.

C. Marius Theutono prouocanti eum & postulanti vt prodiret respondit, si cupidus mortis esset laqueo eum vitam posse finire: cumq; demonstraret ei gladiatorem contemptae staturae & prope exactae aetatis obiecit ei, dixitque si eum superasset cum victore congressurum.

Q. Sertorius experimento didicerat se imparem vniuerso Romanorum exercitui, vt barbaros quoque inconsulte pugnam deposcentes doceret, adductis in conspectum duobus equis, eorum praualido alteri, alteri admodum exili, duos admouit iuuenes similiter electos, robustum & gracilem: robustiori imperauit equi exilis vniuersam caudam abrumpere, gracili autem valentioris per singulos pilos vellere: cumq; gracili successisset quod imperatum erat, validissimus cum infirmi equi cauda sine effectu luctaretur, naturam (inquit) Sertorius Romanorum virium per hoc vobis exemplum ostendi, milites insuperabiles sunt vniuersos aggredienti, eos lacerabit & carpent qui per partes attentauerit.

Valerius Leninus Cos. cum intra castra sua exploratorem hostium deprehendisset, magnamq; copiarum suarum fiduciam haberet, circumduci eum iussit: terrēdique hostis causa, exercitus suos visendos speculatoribus eorum, quoties voluissent patere.

Caelius primipilaris qui in Germania post Varianam cladem obsessis nostris pro duce fuit, veritus ne barbari ligna, quae congesta erant vallo admouerent, & castra eius incēderent, simulata lignorum inopia missis vndique qui ea furarentur, effecit vt Germani vniuersos truncos amolirentur.

Cn. Scipio bello nauali amphoras pice & teda plenas, in hostium classem iaculatus est, quarum iactus & pondere foret noxius, & diffundendo quae continu erant alimentum praestarent incendio. Annibal regi Antiocho monstrauit, vt in hostium classem vascula iacularetur viperis plena, quarum metu perterriti milites a dimicatione & nauticis ministeriis impedirentur.

Idem fecit iam cedente classe sua Prusias.

Marcus Porcius, impetu in classem hostium cum transiisset, deturbatis ex ea Pœnis, eorumq; armis, & insignibus, inter suos distributis, multas naues hostium quos sociali habitu fefellerat merisit.

Athenienses, cum subinde a Lacedaemoniis infestarentur, diebus festis, quos sacros

facros Mineruæ extra urbem celebrabāt, omnem quidem colentiū imitationem expresserunt, armis tantū & veste cælati: peracto ritu suo, non statim Athenas reuersi, sed protinus inde raptim acto Lacedæmonem versus agmine, eo tempore quo minime timebantur, agrum hostium, quibus subinde prædæ fuerant, vltro depopulati sunt.

Cassius onerarias naues, nō magni ad alia vsus, accensas, oportuno vento in classem hostium misit, & incendio eam consumpsit.

M. Liuius fuso Asdrubale hortantibus eum quibusdam vt hostem ad interuentionem persequeretur, respondit, Aliqui & supersint qui de victoria nostra hostibus nuncient.

Scipio Aphricanus dicere solitus est, hosti non solum dandam esse viam fugiendi, sed etiam muniendam.

Pericles Atheniensis affirmavit incolumes futuros testes, si deponerēt ferrum: eiusq; obsecutos cōditionibus, vniuersos qui in sagulis ferreas fibulas habuissēt interfici iussit. Hasdrubal subigendorū Numidarū causa ingressus fines eorum, resistere parantibus affirmavit ad capiendos se venisse elephantos, quibus ferax est Numidia: vt hoc permitterent poscētibus, securitatem promisit, & ex ea persuasione auocatos ad ortus sub leges redegit.

Alcetas Lacedæmonius, vt Thebanorum com meatum facilius ex inopinato aggrediretur, in occulto paratis nauibus, tāquam vnā omnino haberet triremem, vicibus in eam remigem exercebat: quodam deinde tempore omnes naues in Thebanos transnauigantes immisit, & com meatibus eorum potitus est.

Ptolemeus aduersus Perdiccam exercitu præualentem ipse inualidus, omne pecudum genus, religatis ad tergum quæ traherent carpentis, agendum per paucos curauit equites: ipse prægressus cum copiis quas habebat effecit vt puluis quem pecora excitauerant speciem magni sequētis exercitus moueret, cuius expectatione territum vicit hostem.

Myrodines Atheniēsis aduersus Thebanos equitatu præualētes pugnaturus, in campis suos edocuit manentibus esse spem aliquam salutis, cedentibus autem perniciosissimum: qua ratione confirmatis militibus, victoriam consecutus est.

L. Pinarius in Sicilia præsidio Hennæ præpositus, clauēs portarum, quas penes se habebat reposcentibus magistratibus Hennensium, quōd suspectos eos tāquam transitionem ad Pœnum pararent habebat, petiit vnius noctis ad deliberationem spacium: indicataq; militibus fraude Græcorum, cum præcepisset vt parati postera die signum expectarent, prima luce assistentibus militibus redditurum se clauēs dixit, si idem omnes Hennenses censuissent: ob eam causam vniuersa multitudine conuocata in theatrum, & idem flagitāte, manifesta deficienti voluntate, signo militibus dato vniuersos Hennenses cecidit.

Iphicrates dux Atheniēsum, classem suam hostili habitu instruxit, & ad eos quos suspectos habebat inuectus, cum effuso studio exciperetur, deprehensa eorum perfidia oppidum †dirupit.

Tigracus cum edixisset futurum vt ex Volonum numero fortibus libertatem daret, ignauos crucibus affigeret, & quatuor milia ex his quia segnius pugnaue-

rant

rant metu pœnæ in quendam munitum collem coissent, misit qui eis dicerent, totum sibi exercitum Volonum vicisse videri, quòd hostes† fugissent: & sic eos & *fuisse* sua fide & ipsorum metu exolutos recepit.

Hannibal post prælium, quo ingentem cladem ad Trasimenum Romani acceperunt, cū sex milia hostiū, interposita pactione, in potestatem suam redegit, socios Latini nominis, benignè in ciuitates suas dimisit, dictitans se Italiae liberandæ causa bellum gerere, eorūmq; opera aliquot populos in deditiōe accepit.

Mago cum Locri obsiderentur à Crispino, classis nostræ præfecto, diffudit ad Romana castra rumorem, Hannibalem cæso Marcello ad liberandos obsidione Locros venire: clam deinde equites emissos iussit à montibus, qui in conspectu erant se ostendere: quo factò effecit vt Crispinus Hannibalem adesse ratus, conscenderet naues ac fugeret.

Scipio Aemilianus ad Numantiam, omnibus non cohortibus tātum, sed centuriis sagittarios & funditores interposuit.

Pelopidas Thebanus, cum à Theffalis in fugam versus, flumen in quo tumultuarium fecerat pontem liberasset, ne sequentibus hostibus idem transitus maneret, nouissimo agmini præcepit, incenderent pontem.

Romani cum Campanis equitibus nullo modo pares essent, Q. Neuius Centurio in exercitu Fuluii Flacci Procos. excogitauit vt delectos ex toto exercitu, qui velocissimi videbantur, & mediocris stature erant† parmulis non amplis, et gale- *spatula* ricultis gladiisq; , ac septenis singulos hastis quaternorum circiter pedum armare, eosq; adiunctos equitibus iuberet vsque ad mœnia prouehi: deinde ibi positis nostris equitibus incipere inter hostium equitatum præliari: quo factò, vehementer & ipsi Campani afflicti sunt & maxime equi eorum, quibus turbatis prona nostris victoria fuit.

P. Scipio in Lydia cum die ac nocte imbre cōtinuo vexatum exercitum Antiochi videret, nec homines tantum aut equos deficere, verum arcus quoque madentibus neruis inhabiles factos, exhortatus est† fratrem vt postero, quàmuis re- *suos* ligioso die, committeretur prælium: quam sententiam secuta victoria est.

Catonem vastantem Hispaniam, legati † Ilergetum qui sociorū populus erat, *illeigetum* adierunt oraueruntq; auxilia: ille ne aut abnegato adiutorio socios alienaret, aut diducto exercitu vires minueret, tertiam partem militum cibaria parare, & naues ascendere iussit, dato præcepto, vt causati ventos retro redirent: præcedens interim aduentantis auxilii rumor, vt Ilergetum excitauit animos, ita hostium consilia discussit.

C. Cæsar cum in partibus Pompeianis magna equitum Romanorū esset manus, eaq; armorum scientia milites conficeret, ora oculosque eorum gladiis peti iussit, et sic aduersam faciem cedere coëgit.

Vaccei, cum à Sempronio Graccho collatis signis vrgerentur, vniuersas copias cinxere plaustris, quæ impleuerāt fortissimis viris, muliebri veste tectis. Sempronium quoq; tanquàm aduersus fœminas, audentius ad obsidendos hostes cōsurgentem, hi qui in plaustris erant aggressi fugauerunt.

Eumenes Sardinianus ex successoribus Alexandri, in castello quodam clausus,

X quo exerce

indique

quo exercere equos non poterat, certis quotidie horis ita suspendebat, ut posterioribus pedibus innixi, prioribus alleuatis, cum naturalem assistendi appetitum consuetudinem, ad sudorem suumque crura iactarent.

M. Cato, pollicentibus Barbaris duces itinerum, & insuper praesidium, si magna summa eis promitteretur, non dubitavit polliceri: quia aut victoribus ex spoliis hostilibus poterat dare, aut interfectis exolvebatur promissio.

Q. Maximus transfugere ad hostes volentem Statilium nobilem clarae operae equitem, vocari ad se iussit: eique excusavit, quod invidia commilitonum, virtutes illius ad id tempus ignorasset. Tum donato ei equo, pecuniam insuper largitus obtinuit ut quem ex conscientia trepidum accersierat, letum dimitteret, & ex dubio in reliquum non minus fidentem quam fortem haberet equitem.

Philippus, cum audisset Pythiam quendam bonum pugnatorem, alienatum sibi, quod tres filias inops vix aleret, nec a rege adiuuaretur, monentibus quibusdam uti eum caueret, Quid si, inquit, partem aegram corporis haberem, abscinderem potius quam curarem? deinde familiariter secreto elicitum Pythiam, accepta difficultate necessitatum domesticarum, pecunia instruxit: ac meliorem fideioremque habuit, quam habuerat antequam offenderet.

Quint. Scru-
torius.

T. Quintus Crispinus, post infaustam aduersus Pœnos dimicationem, qua collegam Marcellum amiserat, cum comperisset potitum anulo interfecti Hannibalem, literas circa municipia totius Italiae dimisit, ne crederent epistolis, si quae Marcelli anulo obsignatae perferrentur, monitione consecutus ut Salapia & aliae urbes frustra Hannibalis dolis tentarentur.

Post Cannensem cladem, percussis ita Romanorum animis, ut pars magna reliquiarum nobilissimis autoribus deserendae Italiae iniret consilium, Publius Scipio adolescens admodum, impetu facto in eo ipso, in quo talia agitabantur coetu pronunciauit, manu se sua interfecturum, nisi qui iurasset non esse sibi mentem destituendae reipublicae: cunctus ipse se primus religione tali obligasset, stricto gladio mortem vni ex proximis minatus, nisi acciperet sacramentum: illum metu, ceteros etiam exemplo coegit ad iurandum.

Volscorum castra cum prope a virgultis sylvaque posita essent, Camillus ea omnia, quae conceptum ignem, usque in vallum perferre poterant incendit, & sic aduersarios exiit castris.

Publius Crassus bello sociali eodem modo prope cum copiis omnibus interceptus est.

Quintus Metellus in Hispania castra moturus, cum in agmine milites continerent se in castra, Hermocrates detentos eos, postero die habilioribus iam suis tradidit, bellumque confecit.

Milciades cum ingentem Persarum multitudinem apud Marathonem fudisset, Athenienses circa gratulationem morantes compulsi ut festinarent ad opem urbi ferendam, quam classis Persarum petebat, cumque praecurrisset impleissetque moenia armatis, Persae rati ingentem esse numerum Atheniensium, & alio militem apud Marathonem pugnatum, alium pro muris suis opponi, circum-

ctis ex

Etis extemplò nauibus Asiam repetierunt.

Pisistratus Atheniensis, cum excepisset Megarèsiū classem, qua illi ad Eleusin noctu applicuerant, vt operatas Cereris sacro scēminas Atheniensium raperent, magnaque ædita cæde eorum vltus esset suos, eadem quæ ceperat nauigia Atheniensi milite compleuit, quibusdam matronis habitu captiuarum in conspectu locatis: qua facie decepti Megarenfes, tanquàm suis & cum successu nauigantibus effusi obuui, inermèsque rursus oppressi sunt.

Conon dux Atheniensium, victa classe Persarum apud insulam Cypron, milites suos captiuis armis induit, & iisdem barbarorum nauibus ad hostem nauigauit in Pamphiliam apud flumen Eurymedonta. Persæ quia & nauigia & habitum superstantium agnoscerent, nil cauerunt, subito itaq; oppressi, eodem die, & nauali & pedestri prælio victi sunt

Finis.

X ii

ERRATVM,

Paginæ 189 initio lege

Philippus cum angustias maris quæ Cyaneæ appellantur transnauigare propter Atheniensium classem quæ opportunitatem loci custodiebat non posset, scripsit Antipatro Thraciã rebellare, præsidiis quæ ibi reliquerat interceptis, vt se-

AELIANI DE INSTRV ENDIS ACIEBVS OPVS AD DIVVM HA-

drianum, à Theodoro Theſſalonicēſe latinum factum, &
Antonio Panormitæ Alphonſi regis præceptori
dicatum.

P R A E F A T I O

Cientiam Græcis acierum instruendarum solitam, Diue Hadriane, quam ab Homeri vsq; temporibus sumpſisse initium certum est, literis complures mandauerunt autores superiores, qui parum eam quam nos habere in rebus mathematicis credimur, disciplinam tenuere. Quam ob rem, pace omnium dixerim, ita persuasus, de hac eadem tractare scientia volui, vt posteros nostra potius quàm illorum antiquorum præcepta lecturos confiderem: tamen quòd Romanam huiuscemodi rei facultatem ac peritiam, vt verum fatear, ignorarem, diu dubitavi an rem repetere in vsumq; reuocare deberem, iam lapsam, desitam, & forsan minime propterea vtilem, ob eam doctrinam quam tui Romani inuenere: sed cum ad diuum Neruam patrem tuum salutandi visendiq; gratia Formias venissem, diésque nonnullos apud Frōtinum virum consularem insignem, & rei militaris peritum, diuertentem, intellexi sanè non minus studii ab eo ipso græce impendi quàm romane scientiæ militari, atq; ita negligendum, præterea quòd de acierum instructione more græcorum docere non censui, ratus scilicet nunquàm apud Frontinum posse id studiũ seruari, nisi haud deterius eo genere ordinandi, quod Romani exercēt, haberetur. Formam igitur operis quam notaueram quidem aliquando literis sed nūquàm edere ausus sum, propter tuam summam peritiam & virtutem qua facile omnes qui copiis vnquàm imperauerint antecellis, modo perficiendam expoliendãq; repetii ea cum diligentia, vt præ omnibus veterum autorum græcorum operibus posset meo iudicio comprobari. Nam dilucide quidem ordinateq; expositionis ratione futurum ita affirmauerim, vt qui opus hoc legant, longe & plenius possint doceri & facilius, quàm ex iis quæ antiquiores reliquerunt: sed quanquàm hoc ita est, tamen nõ sine pudore summaq; retractione mittere opus militare ad te poteram, tam multorum magnorumq; bellorum magistrũ atque imperatorẽ: haud enim fieri potest quin hæc tenuiora videantur si cum tuis cõferri volueris. At si vt peregrinam scientiam & rationum elegantiusculam quandam legeris conmentationem, credo nonnihil capies delectationis, præsertim si in his vel Alexandri Macedonis ingenium ac studium militare contempleris. Summas autem & veluti capita eorum quæ explicantur præposui omnium, vt quando per tuas occupationes minus plura legere liceat, paucis quæ liber continet intelligere posses, et quæ placuerit legere, facile sine vlla iactura temporis inuenires.

Primus

DE INSTRVENDIS ACIEBVS.

Rimus omnium quos nouerimus poëta Homerus acierum instruendarum scientiam tenuisse, ac homines ea præditos facultate probasse laudauisseque videtur. Quale illud de Menestheo carmen legimus, Nulla quidem huic similem mortalem protulit ætas. Ordine qui Martis turmas equitèq; locaret. Et quidem de Homericæ disciplina armorū legimus opera Stratoclis, Hermiæ, & Frontini nostræ ætatis viri consularis: sed latius Aeneas genus id instruendi exposuit, qui de tota quoque re militari satis operum edidit, quæ Cyneam Thessalum redegisse in breuitatem constat. Pyrrhus etiam Epirota quemadmodum copiæ instrui deberent, scripsit: & Alexander eius filius, Clearchus, itemq; Pausanias, Euangelus & Polybius Megalopolitanus, vir in vario literarum studio delectatus, & Scipionis familiaris. Ad hæc Eupolemus atq; Iphicrates, Posidonius Stoicus etiam artem instruendarum acierum scripsere, plurèsq; alii, aut prima quædam imbuendi erudimenta ædidere, vt Bryon, aut pleniores tractatus quos Topicos à denotatione locorum inscripserunt. Verum enumerare omnes qui aliquid de re militari scriptum reliquerunt longum & superuacuum est: omnium tamen opera legi, & quid de iis iudicem dicam: omnes fere ita mihi vnanimiter scripsisse, quasi docere homines vellent nō ignaros, sed satis earum rerum peritos, quas explicare statuerēt. Quod igitur nobis incommodum cum primum rei huiuscemodi disciplinam affectarem, occurrebat, vt neq; præceptores nostræ ætatis idoneos haberemus, neq; satisfacere posse veterū illa præcepta putarem, id pro viribus enitemur, ne aliis eueniat committamus: quamobrem quoties minus sententiā nostram verbis satis exprimere possumus, adiumento vtimur figurarum descriptionis: vt ipse cōspectus visu intelligentiæ subueniat. Nusquam tamen antiquorum autorū vocabulis vti omittā, vt qui primus his nostris erudimentis imbuatur, nihil postea peregrinum sibi sonare arbitretur, cum illorum opera audiet. Credo autem neminē fore qui nostra hac via & ratione institutus, nō facile veterum quoq; omnia possit opera intelligere. Vtilem omnium maxime disciplinam hanc esse intelligi ex iis licet quæ Plato philosophus in eo opere quod edidit de legibus, disserit. Cretensium enim legumlatorem ita leges cōdidisse affirmat tanquam homines semper parati essent ad bellum, atque in procinctu dimicandi consisterent: omnibus namq; inter se vrbi- bus bellum geri, quod non aliquo præcone aut feciali, sed ab ipsa rerum natura indiceretur. Quod cum ita sit, quænam alia esse potest disciplina vel potior, vel humanæ vitæ commodior quam hæc rei militaris? Initium verò sumendum ab iis censeo quæ absolutè ad bellum atque perfectè apparantur, quarum duplices esse copias nouimus: Aut terrestres enim aut nauales. Terrestres quæ terra præliantur, Nauales quæ mari aut fluuiis classe decertent. Sed de instructione naualis ordinis alias, nunc quæ ad terrestrem pertinent expeditionē exponemus. Hominum igitur quos ad bellum colligimus numerus ita cōstat, vt partim bellatores sint, partim imbelles, tantum ad vsus necessarios bellatorum & ministeria ac-

commodati . Bellatores ii sunt qui ad decertandum instruuntur, armisq; aduersarium inuadunt. Imbelles reliqui omnes habentur, vt medici, vt tabernarii, vt serui, & cæteri qui exercitum ministerii causa sequantur . Bellatorum alii pedites, alii vectores. Pedites qui pedibus in terra enituntur: Vectores qui aliquo ferantur vehiculo, quorum duplex est genus . Nam alii equis, alii elephantis vehuntur: quinetiam qui equo vtuntur, seorsum in duas partes distinguuntur: quippe qui aut in curribus constant, aut equis ipsis insideant: hæ sunt vniuersi generis differentia. Membrum pedestre atq; equestre multiplex est: quod verò in elephantis & curribus versari proposui, nulla euariat differentia . Pedestris itaque ordo in partes digeritur tres, Armatos, Velites, Peltatos. Armati grauissimis inter pedites armis vti consueuerunt more Macedonum, & ob eam rem grauis armaturæ dicuntur, ac nomen illud Armati speciale accipiunt . Nam scutum amplius & rotundum gerunt, & hastam longiorem . Velites leuissime omnium armantur, quocirca vel expeditos nuncupari eisdem licuit: non lorica induunt, non ocrea muniuntur, non clypeum aut scutum graue gerere soliti sunt: sed telis tantum vtuntur aut sagittis, iaculis, lapide aut ex funda, aut ex manu: quo in genere Argili telum ponendum est. Peltatis similis Macedonica illi armatura in vtu est, sed leuior. Nam & pelta scutum paruum leueq; est, & conti eorum longe sarissis sunt breuiiores: denique genus id armaturæ locum inter velites & armatos tenere apertum est, videlicet grauius quam velites, leuius quam armati: quambobrem sunt complures qui eos cum velitibus iungant, & vtrosq; vocare velint leuem armaturam. Equestres copiae quæ à quadrigis seiungi et per turmas locari debent, modo armandi inter se distant . Pars enim armis tota obsepta est, & hinc cataphracti nomen sortita est, pars non tota armis integitur. Cataphractos igitur intelligi eos volo, qui non solum sua corpora, sed etiam equos lorica vndique muniunt . Partis autem non cataphractæ, alii hastati habentur, alii ferentarii . Hastati qui manus conferunt, & cominus hasta decertant, quorum alii scutum gerunt, & inde scutati dicuntur. Alii sine scuto hasta impugnant, qui nomine speciali Hastati vocantur, & contati . Ferentarii equites ii dicuntur, qui eminus solent dimicare: quorum alii iaculis, alii arcu vtuntur. Iaculantur quos Tarentinos vocamus. Arcu vtuntur qui equites sagittarii, & à nonnullis Scythæ etiam vocantur. Tarentinorum duo sunt genera, nam alii longius iaculantur, & ob eam rem equites iaculatores dicuntur, & Tarentini speciali vocabulo. Alii cum semel aut bis iaculum miserint, quo leuiori vtuntur, manus de cætero cum aduersario conferunt, & cominus pugnare incipiunt, non secus quam quos hastatos appellari retulimus. Leues hos nominari solitum est . Ergo Tarentinorum alii Tarentini nomine suo vocantur qui de longe iaculari consueuerunt: alii leues, qui pugnam cominus subeunt. Exposui genera copiarum numero ix, armatos, peltatos, velites, equites hastatos, equites iaculatores, equites sagittarios, equites cataphractos, currus, elephantos: sed cum phalanx queque, collegia, præfecturas, ordines, numerumque idoneum contineat, atque etiam verba fortiat, quæ tum ad præcepta quotidiani exercitii, tum ad prælium ipsum accommodentur, de his singulis doceamus necesse est . Primum igitur in hac disciplina & præcipuum est vt ex multitudine hominum

minum

minum quam fufam inordinatamq; acceperimus, idoneos eligamus, & locis cōuenientibus instruamus, hoc est, decuriemus, & condecuriemus, atque vt numerum statuamus copiarum, qui modicè commodèque ad belli rationem & vsum fuppeditet, quippe cum & in itinere, & in castris, & in præliis ipsis instructū haberi exercitum sit perquā vtile. Iam sæpius magnas copias inordinatas à paucis ordinatis militibus profligatas legimus: quamobrem Aeneas ita genus id disciplinæ definit, vt scientia sit bellicæ motionis. Polybius verò scientiam esse inquit, qua homines militari ordini admittantur, decurientur, condecurientur, deniq; aptentur & erudiantur ad belli vsum & rationem. Decuriare igitur est decurias instituire. Est autem decuria numerus hominum, qui à duce vno positione simplici subinde deductus serie, cesset vel in octauum vel in duodecimum vel in decimum sextum. Numerus enim decuriæ variè ad hunc modum à diuersis autoribus datur. Verum in re nobis proposita sexdecim describātur: cū hic numerus, tū ad phalangis longitudinē modicè habeat, tum, si vsum aliquando exigat altitudinem, vel duplicari in xxxii, vt augeatur, vel dimidiari, vt in viii diminuat, nihil postpositis expeditis militibus esse possit impedimento. Nam siue iaculentur siue funda aut arcu vtantur, facile suo iactu altitudinem phalangis exuperēt. Optimus cuiusq; decuriæ præponi & ductor cæterorum omnium esse debet, qui & decurio, & decanus, & dux, & primus, & præstes nuncupatur. Vltimum decuriæ tergiductorem vocamus. Totam verò ipsam decuriā, ordinem, versum & decaniam, nonnulli etiam enomotiam, quasi auctorationem à sacramento militari appellant. Sed sunt qui enomotiam quæ tam esse decuriæ partem asserant, præfectumq; enomotarcham præponant. Duas item enomotias dimœriam, quasi bipartitam vocant, & principem Dimœritam, ita vt semidecuriam dimœriam quoque liceat vocitari, & semidecurionem Dimœritam, qui secundus decuriæ est: nam qui proxime decurionem postponitur, substes dicitur, qui vero hunc sequitur, præstes. Item substes qui proximus ab hoc præstite est, ac deinceps in hunc modum præstes substesque locatur, vt ordo totus ex præstitibus & substitibus positus alternatim conficiatur. Vnde merito decuriam ita quoque definiunt, vt versus sit ex primis secundisq; pro virtute institutis, atq; vni decurioni obtemperantibus. Condecuriare est primæ decuriæ secundā ita apponere, vt lateri primi versus decurionis decurio secūdi versus respondeat, & lateri substitis primi decurionis, substes primus secundæ decuriæ, ac deinceps ad hunc modū. Astes verò is dicitur qui ita appositus viget, verbi gratia, decurionis primæ decuriæ astes, decurio secundæ decuriæ est, et substitis primæ, substes secūde, itaq; deinceps: quoties igitur post secundā decuriā tertia et quarta et reliquæ deinceps adiiciuntur, talis cōstructio cōdecuriatio dicitur, totaq; coagmētatio phalāx, siue legio. Cuius longitudo prima decurionum ordinatio est, quæ & frons, & facies, et acies, & iugum, & os, et duces, et præstites, et primi decuriarū vocari solita est. Quantum verò phalangis pone frontem ad tergi vsque ductores porrigitur, id altitudo nominatur. Stare per directum in longum astites, iugare dicitur. Stare per directum in latum præstites substitesque, versare vocabulum accipit. Phalanx seorsum in primas summāsque partes duas à fronte

per

*id est, sectu-
ra ipsa di-
metiens*

per totam sui altitudinem secatur, quarum altera cornu dextrum & caput vocatur, altera cornu leuum & pes dicitur: † qua autem longitudo ita secatur, oris & vmbilici nomine vtitur.

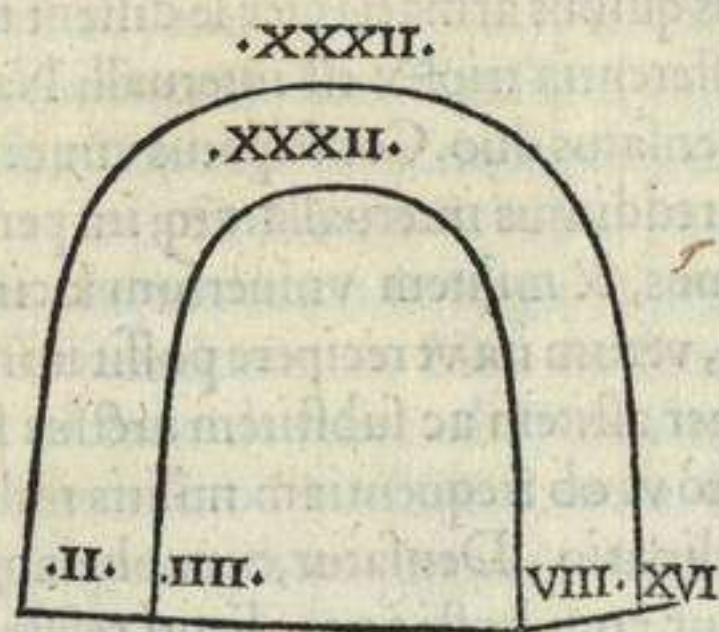
Phalanx.

Post armatorum phalangem ponè leuis locatur armatura. Equites verò ab hac loco tertio statuuntur: fieri tamen potest vt vsus vel secus disponi interdum exigat, quod in progressu operis explicabimus. Nunc quantus armatorum atque equitum numerus esse debeat, & quemadmodum singulos oporteat ordinari, & ordines magna cum celeritate transformari necessitate incumbente conueniat, & quænam disciplina mouendi de singulis ordinibus habeatur, exponemus. Numerum statuere certū copiarum nulla probabili ratione possumus. Pro ut enim rem suam quisque plus minusue apparatus desiderare intelligit, ita modum describet. Sciendum tamen eos numeros deligi oportere, qui ad ordinum transformationem possint occurrere habiliores, hoc est, quoties phalangis longitudinem augere, altitudinē diminuerē, aut ecōtrariò agere voluerimus: quamobrem genus numeri illud probamus, quod subinde in partes æquas vsque in vnitatem possit diuidi: vnde autores qui de acierum instructione scripsere, magna ex parte phalangem grauis armaturæ numero xvi mil. ccclxxxiiii institui censent oportere. Leuis armaturæ subduplo eius numeri, itemq; huius subduplo equitum phalangem describunt. Nam xvi mil. ccclxxxiiii, numerus dimidiari subinde vsque in vnitatem potest. Formæ igitur descriptionisque gratia hunc ponimus numerum. Vnde fit, vt quoniam decuriam xvi hominibus constare proposuerimus, M xxiiii decurias confici necesse sit. Decuriæ in ordines digeruntur, quibus singulis vel nomen propriū inditum est: duæ nāq; decuriæ dilochiā, velut duplarē quandam decuriā siue armaturam constituunt, hominum xxxii, cuius ordinis princeps dilochita duplaris quidam decurio nuncupatur. Quatuor decuriæ tetrarchiam, quadruplarem dixerim decuriā faciunt, hominū lxiiii, cui præest tetrarcha, quadruplaris decurio. Duæ quadruplares illæ centuriā constituunt, hominum cxxviii, decuriarum viii, cuius præfectus, Centurio, & à nonnullis ordinarius dicitur. Duæ centuriæ manipulum reddunt, decuriarum xvi, hominum cclvi, cui manipularius præest. Sūt qui genus hoc ordinis cclvi, Xenagiam à mercenario milite vocent, eiusq; principem Xenagū. In hisce singulis cclvi, hominum manipulis homines superordinarii v habentur, Signifer, Tubicen, Minister, Præco Tergidux. Quadram habere hunc ordinem formam certum est, longitudine ad xvi, altitudinēq; ad totidem. Duo manipuli pentacosiararchian, cohortem quingentariam componunt, hominum dxii, centuriarum xxxii, cuius princeps pentacosiararcha, Tribunus minor. Duæ cohortes quingētariæ † mœrarchiam, id est, cohortem miliariam faciunt, hominum M xxiiii, cēturiarū lxiiii, cuius præfectus † mœrarcha, Tribunus maior. Duæ millenarię meros, hoc est, partem constituunt, hominum ii mil. xlviii, cuius præfectum mœrarcham à parte, quasi Partarium dicimus, decuriarum cxxviii. Genus hoc ordinis nonnulli telos nuncupauerunt, præfectumq; eius telarcham. Duæ partes phalangarchiam phalangem simplarem consummant hominum iiii mil. xcvi, decuriarum cclvi, cuius præfectus phalangarcha, princeps phalangis simplaris dicitur: nonnulli

*Chiliarchiā
chiliarchos.*

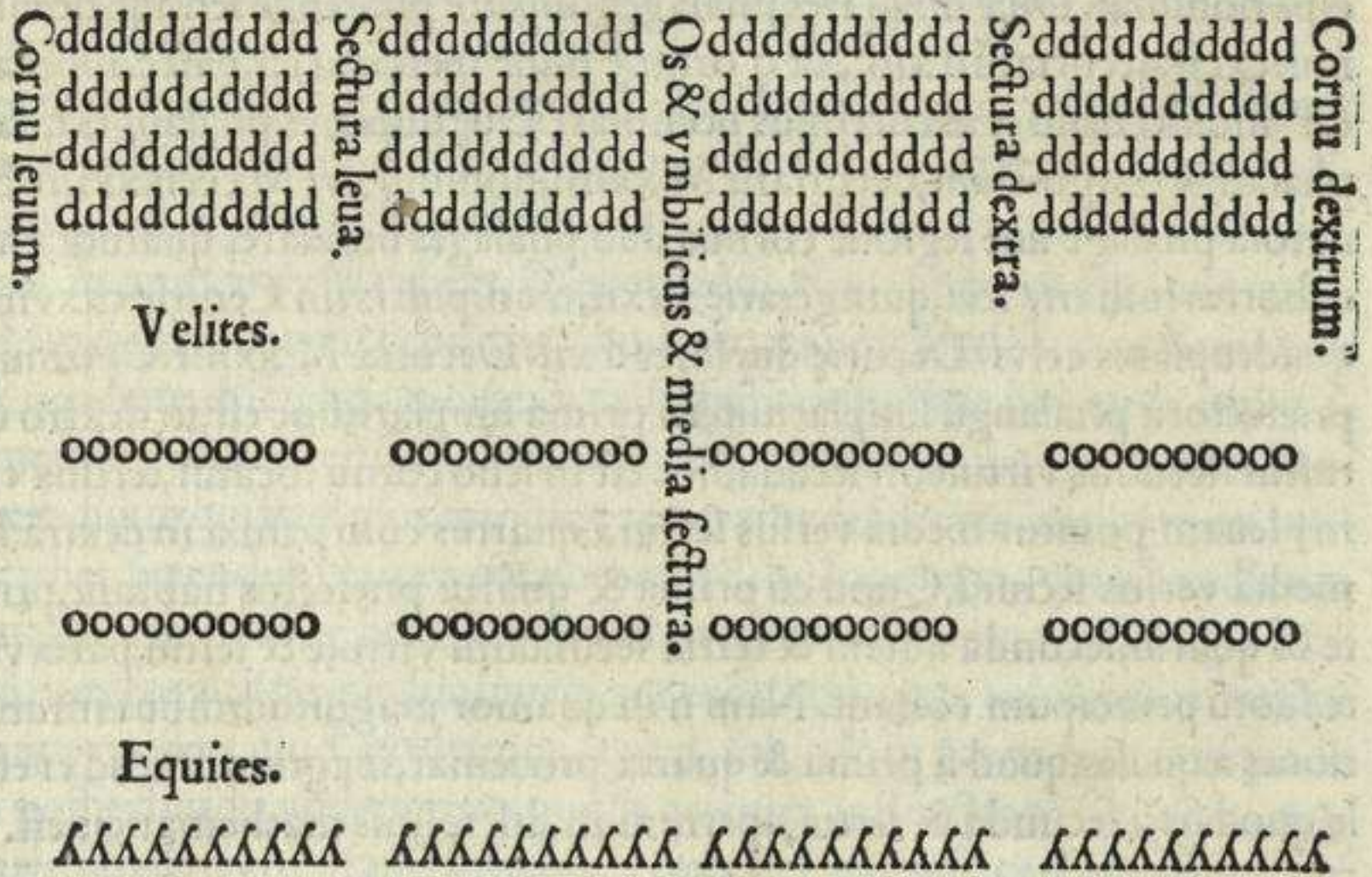
nulli strategiã, id est, præturã hũc ordinẽ vocãt: et Strategũ, id est, prætorẽ eius principẽ nominãt. Duã simplares phalãges duplarẽ phalangẽ reddũt hominum viii mil. cxcii, decuriarũ d xii. Sũt q̄ ordinẽ hunc meros, id est, partẽ appellari velint, qđ modo cornu et alã diximus nominari. Duę duplares phalanges quadruplarẽ phalangẽ coagmẽtant, decuriarũ M xxiiii, hominũ xvi M cclxxxiiii. Sunt itaq̄ in tota phalãge siue legione cornua duo, phalãges simplares quatuor, partes octo, cohortes miliarie xvi, quingẽtarie xxxii, manipuli lxiiii. Cẽturie cxxviii. Cẽturie quadruplares cclvi. Decurie duplares d xii. Decuriæ M xxiiii. Optimus quisque præfectorũ phalangũ simplarium in prima simplari, hoc est, in dextro cornu statuitur: secũdus virtute, in secũda, hoc est in leuo cornu locatur, tertius cũ secũda in leuam ponitur mediã versus secturã, quartus cum prima in dextrã, hic etiam *leuũ cornu* mediã versus secturã. Quod cũ prima & quarta præfectos habeant, primũ virtute & quartũ, secunda autem & tertia secundum virtute & tertiũ, pares vtiq̄ virtute suorũ principum cõstant. Nam si in quatuor magnitudinibus insunt proportionẽs æquales, quod à prima & quarta proueniat, magnitudine id ei esse æquale quod fit à secunda & tertia, apertum in disciplinis mathematicis est.

Prima igitur & quarta secundã et tertiam æquiparant: partium quoque præfecti ita ordinantur, vt primus virtute in leuo primæ phalangis simplaris statuatur. Secundus in dextero secundæ. Tertius in leuo tertiæ. Quartus in dextro quartæ. In singulis etiam decuriis quadruplaribus decuriones ita locãtur, vt primæ decuriæ princeps virtute excellat, quartæ secundũ virtutis locum obtineat, tertiæ tertiũ, secundæ quartũ: ita enim virtute pares intra se cõstent, cum prima primũ & quartũ virtute habeat, secunda autẽ secundum virtute et tertiũ. Itẽ cũ in singulis manipulis quatuor decimæ duplares cõtineãtur, hac eadẽ ratione vel in his ipsis principes ordinemus, vt primę quadruplaris præfectus in dextro ponatur, & virtute ceteris sit præstantior. Quartę leuũ teneat cornu & virtute secũdus habeatur. Tertiæ in dextro cõstituatur, et virtute sit tertiũ. Secundæ in leuo locetur quartus, virtutis ratione. Hanc eandem proportionem siue comparisonem vel in maioribus præfecturis seruabimus.

Phalāx i, armati, pref. i. Pref. iij, armati, ph. iij. Ph. iij, armati, pref. iij. Pref. ij, armati, phalāx ij.

NVnc de interuallis quibus armati inter se distent tum in longum tum in altum agemus. Differentia triplex est interualli. Nam homo ordinatus cubita quatuor occupat. Densatus duo. Constipatus vnum. Densatio igitur est cum ex laxioribus arctiora reddimus interualla: atq; ita per astitem substitemq; corpus phalangis colligimus, & militem vniuersum facimus tum in longum tum in latum adductiorem, verum ita vt recipere possit immutationem. Constipatio est quotiens phalanx per astitem ac substitem arctius sese colligit, quam modo densari retulimus, adeo vt ob frequentiam militis nulla vel dextrorsus vel sinistrorsus possit fieri declinatio. Densatur, cum phalangem duci in hostes placet imperatori. Constipatur, cum hosti aggredienti resistendum in robore est. Cum itaque frontem phalangis decuriones M xxiiii compleant, ii certè ordinati, cubita iiii mil. xcvi longitudinis occupabunt, hoc est, stadia x, & cubita xcvi. Densati stadia quinque, cubita xlvi. Constipati stadia occupabunt ii, & semis, & cubita xxiiii. Armabitur phalanx scuto et hasta. Scutum optimum quod Macedonicum, æneum, mediocriter cauum, ad octo dodrantum magnitudinem. Hasta nulla cubitis octo breuior, longissima, quæ eatenus sumi potest, quatenus tenere miles & vti facile valeat. Decuriones vtpote duces decuriarum phalangis, optimos esse omnino conuenit, ita vt & statura & viribus corporis præstantiores cæteris sint, & rei militaris peritiores. Hoc enim iugum phalāgem cōtinet vniuersam, & in vsu præcipuum est. Vt enim gladius pondere sui ferri posterioris & mole, aciem efficaciorē præstat, idem in phalange existimandum esse, vt pro acie ac oris cuiusdam robore ipse sit ordo decurionum. Ponderus autem & molē & magnitudinis additamentum afferat constituta in tergo militum multitudo. Curandum quoad fieri potest, vt etiam iugum secundum milite constet idoneo, Nam eius quoque ordinis ista in frontem prominet, & adiuncta priori utilis ex propinquo est, & vel desiderato vel fauciato decurione, secundus se in parte priorore const

re cōstituens, ordinis incolumitatem seruabit. Tertium item iugum & quartum & reliqua deinceps pro virtute instituemus, vt qui deterior sit, iis subinde posterior collocetur. Macedonica phalanx inexpugnabilis et intoleranda hostibus habita est genere suo instructionis & ordinis. Miles enim armatus vel in duobus cubitis stat quoties densari imminens praelium postulat. Sarissæ lōgitudō ad cubita xiiii, quorum duo manus auferunt, reliqua xii prominent. Itaq; fit vt secundi suas sarissas super armatos iugi prioris prominentes, ad decē cubita habeant: tertii ad octo, quarti ad sex, quinti ad quatuor, sexti ad duo. Ab his nulla item sarissa primum superat iugum. Quod cum per singulos iugi primi sarissæ quinque aut sex promineant, species formidolosa existat consentaneū est. Miles item firmus ac robustus constat quinque sexq; sarissis obseptus, & tot tantisque fultus innixusq; facultatibus commilitonum. Quin etiam qui post sextum positi sint iugum, & si minus sarissis agunt, tamen pondere sui corporis prominentes, augent vires totius phalangis & facultatem, nec fugiendi vllam ducibus & præstitibus relinquunt occasionem, nonnulli hastam posterioris militis longiorem quàm prioris sumi idcirco voluerunt, vt etiam qui in tertio et quarto iugo locati essent, spiculis suis pari fronte hostem possent excipere. Tergidux superordinarius singulorum ordinum prudēs peritusq; esse debet, qui prouideat & procuret quemadmodum milites ordinis totius versent inter sese atque iugent: & recedentes vel metu, vel aliqua alia causa, prohibeat, & restitui cogat in ordinem: atque etiam cum constipādum sit, compellat militem, cogatq; si vsus exigit, in arctum quàm maxime adduci. Ita enim fit vt vires & robur phalanx accipiat. Quas ob res non modo in fronte, verum etiam in tergo legionis principem & ducem aliquem statui necessarium ducimus. Hæc de decuriatione armatorum phalangis dixisse sufficiat. Nunc de velite. Instruet imperator suum velitem pro paratu ex consilio hostium, modo in fronte, modo in dextra, modo in leua, nonnunquam etiam in tergo, videlicet quemadmodum res vsusq; exigit. Nos exempli gratia sic instruimus.

DEcurias quoq; in ordine velitum statuemus M xxiiii, videlicet totidē quot phalanx continet armatorum: vt sub prima armatorum decuria, prima velitum ordinetur, & sub secundam secunda, & deinceps sub singulis singulæ constituantur, non tamen ex xvi hominibus has instituemus, sed ex viii, ita vt M xxiiii decuriæ compleant hominum viii mil. cxcii. Nomina eorum & ordines ita accipe. Quatuor decurias velitū systasin, id est, constitutionē vocamus, hominū xxxii. Duas cōstitutiones pentecontarchiā, semicēturiā dixerim, hominū lxiiii. Duas semicenturias centuriā, hominū cxxxviii. Inesse singulis centuriis debent superordinarii quinque, Signifer, Tergidux, Tubicen, Minister, Præco. Duas centurias psilagam à ducentis velitibus, quasi velitariam, vel expeditariā nominamus, hominum cclxvi. Duas velitarias xenagiam à mercenario milite, velut mercenariam dicimus, hominum d xii. Duas mercenarias systema, tanquam constitutoriam appellamus, hominum Mxxiiii. Duas constitutorias epixenagiam ceu admercenariam, hominum ii mil. xlviii. Duas admercenarias stiphos, hominum iiii mil. xcvi. Duo stiphæ epitagma, velut additam legionem,

*Macedonia
dā phalāx.
Sarissæ Ma
cedonica.*

*Tergidux
superordina
narius.*

*Superordina
narij.*

decu

decuriarum M xxiiii, hominum viii mil. cxcii. In his quoque superordarios viii inesse solitum est, quorum iiii Epixenagi, hoc est, duces siue principes ad mer cenariæ illius habentur, reliqui Systematarchæ præficiunt principes seu præfe cti eius quam constitutoriam interpretamur. Iaculatores sagittarii, et omnes qui aliquo teli genere vtantur, vtiles ad eam rem esse constat, vt prælium exordian tur, hostem prouocent, feriant, saucient eminus, et prosternant. Fundant aciem, repellant equitem, cogāt aduersarium procurfantem loco cedere, explorent, per lustrent quæ loca suspecta, locent insidias: hi denique & primum certamen sube unt, & vnâ cū cæteris pugnant: et quanquàm cæteri desierunt, ipsi perseuerant in dimicatione: omnino genus hoc militum cum operam præstet celeriorē agatq; eminus, multa efficere potest & præclara.

De Acie Equestri.

Equitum acies autores superiores, aut quadratas, aut parte altera longiores, aut Rhombi cunei ve gerentes speciem, tradidere. Sed nemo suam ferè satis expressit sententiam. Quamobrem nos descriptione etiam figurarum, formas explicabimus acierum ipsas, quo possint facilius percipi. Aciebus ad Rhombi similitudinem formatis Thessalos primos vsos comperimus, qui plurimum equi tatu valuerunt, Iasone (vt ferunt) autore generis huius aciei, vtpote ad omnes vsus accommodatoris: equites enim constituti in hac forma, vertere sese in quemuis prospectum possunt, minimeq; vel à tergo vel à latere capiētur. Quippe cum præ stantiores Rhombi latera teneant, & principes angulos regant. Stat enim in pri ore angulo turmæ ipsius præfectus, in dextro autem & sinistro qui custodes vo cantur lateris, statuuntur. In reliquo verò angulo ducem seu ductorem tergi loca ri solitum est.

Rhombus.

CVneatis Scythæ vtuntur & Thraces. Quinetiam Macedones vsi sunt sua dente rege Philippo. Efficacius enim genus id arbitratum est, quàm qua dratum: ob eam scilicet rem, quòd suos principes circumpositos habeat, & fronte

fronte exigua constet, & equitandi vsu per quodlibet interuallum facilem præbeat regressum & progressum celeriore. Quippe quod minus difficiles illos circuitus habeat, quos quadratæ acies sortiuntur. Quadratis aciebus Persæ & Siculi ac plerique Græcorum vsi sunt, existimantes & ad compositionem & ad equitantium coitionem accommodatius: & omnino hoc disciplinæ genus seruare multis in rebus præstâtius. Nam & instructio quoniã per versus ac iuga ordinetur, occurrit facilior, & principes in hoc vno formandi genere hostem vniuersi aggrediuntur.

Phalanx

Curuata.

Optimè inter quadratas habentur quæ duplici tam in longum quàm in altum, numero constent. Exempli gratia, viii in longum, quatuor in altum, aut x in longum, v in altum, quæ numero parte altera longiores consistunt: figura autem seu forma quadræ instituuntur. Etenim longitudo equi à capite ad caudam respectu suæ latitudinis plures eos habere debet qui per iuga ordinentur, quàm eos qui in versus se porrigant. Nonnulli triplicem esse longitudinis numerum ad altitudinis probant, scilicet ita arbitantes fore, vt quadrata forma efficiatur. Triplicem enim propemodum longitudinem habere ad suorum armorum latitudinem videmus. Quapropter cum nouem in fronte statuunt, tres in latum componunt. Haud enim fieri potest, vt equitum multitudo posteriorum eandem præstet utilitatem, quam in pedestribus copiis, vbi scilicet ponè renitentes, primorem continent altitudinem. Equitum nanque omnium numerus corpus pòdusq; vnum consistit. Itaque fit vt si posteriores prioribus iuncti renitantur, nihil suo impulsu proficiant. Immo vnà cum aliis labantur, & perturbatis ordinibus grauius suo errore quàm virtute hostium versentur necesse sit. Quamobrem ita euenit, vt quoties equestris longitudinis numerus æque & altitudinis constet, numerus ipse quadratus sit. Forma autem altitudinis parte altera longior. Ast quoties turma forma quadrata est, è contrario euenit, vt equitum numerus parte altera longior existat.

Quadrata
acies.

Y

Cuneus qui versat & iugat vel rostrum

ALii ita instruxere, vt equites qui rhombū cōficerent, neque versarent neq̄ iugarent. Ita enim & conuersiones & transitiones equitum posse facilius fieri existimarunt, cum non ante, non pone, non à latere quicquā impediret. Statuunt primum præfectum turmæ, mox ad eius vtrunque latus adiungunt singulos loco submissiore, vt quod dictū iam est, capita iunctorū equorū iuxta armos præpositi equi ordinentur. Et primus ordo qui duo latera rhombi contineat numero impari, xi equitibus cōstet, præfecto medio cōstituto, quinis autē in vtrāq̄ partem suppositis. Deinde † iugi principem post turmæ totius præfectum collocant. Tum in eius partem vtramque simili ratione quaternos subiiciunt, vt totus secundi ordinis numerus nouenarius sit binario minore: & quasi duo æquidistantia latera duobus illis rhombi lateribus primis constituentur. Mox tertium septenario describūt, atque ita subinde binario diminuentes, in vnum vsque deueniunt. Et hæc turma equitibus cōstat xxxvi. Hoc genere Polybius vtitur, sed numero hominum lxxiii, & forma literæ λ deorsum inuersæ υ.

20725xlv

Rhombus qui neque versat neque iugat.

SVnt quæ ex versantibus quidem, sed non præterea ex iugantibus constent, quæ ad hunc modum constituuntur. Versu aliquot equitibus instituto, quorum primus præfectus sit turmæ, vltimus autem tergiductor, in eius latus vtrumque versus alios numero hominū vnitatis minores disponens, qua eques p̄ interiecta interualla distat ab eq̄te. Quòd si in primo decem sint equites, vterque appositus nouenis cōstabit, & tertii octonis, atq̄ ita numerus subinde decrescet, dum in vnum deueniat: sic enim fieri potest, vt equites inter se versent quidem, sed non iugent. Vtile genus quoque id disponendi est ad declinationes, quas agi in vtrumlibet latus solitum est.

Y ii

Vocatur autē quę ad dextrā fit in hastā declinatio, quę autē ad leuā in habenā.

Turma ex versantibus.

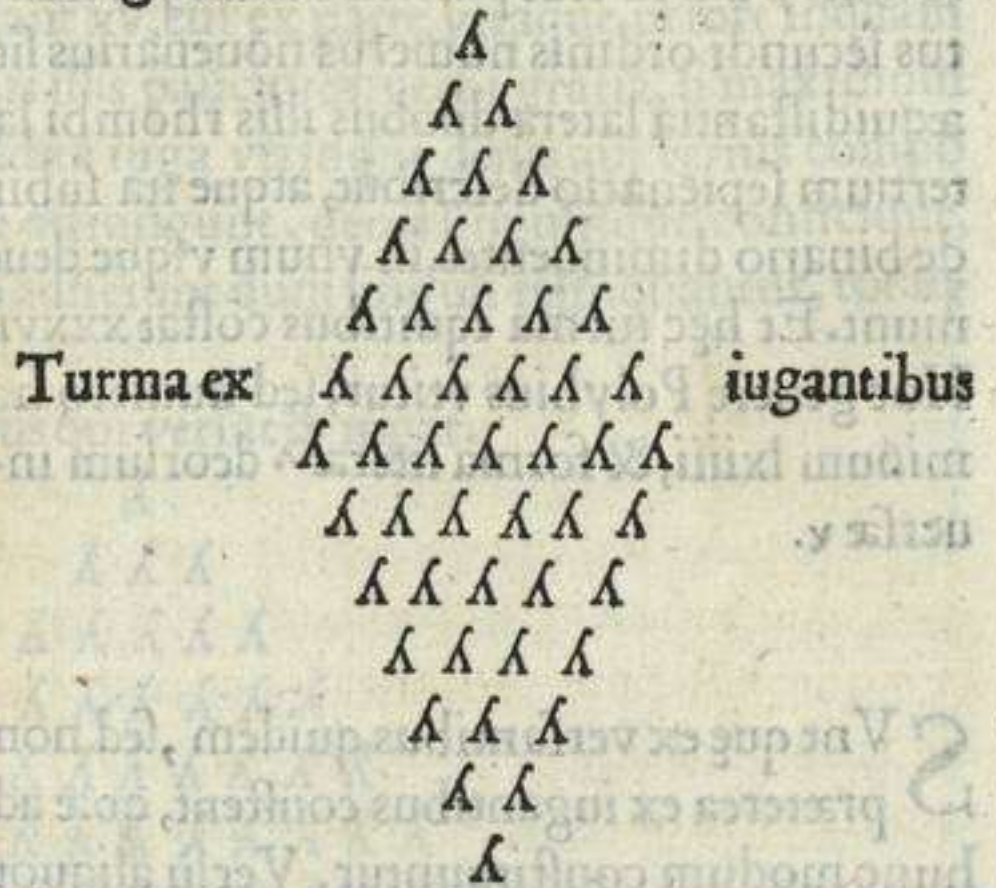
Præfectus.

Rhombus versans
non iugans.

Tergiductor.

AT si turma ex iugantibus quidem, sed non ex versantibus consistere debeat, in hunc modum dispones, mediū & maximum iugū numero constitues impari. Cætera autem subinde per media interualla adiunges, quemadmodum in superiore turma proposui, atque ita efficietur, vt turma ex iugantibus tantum consistat.

Turmas vario modo vt etiam leuē armaturam statuimus: aut enim ante phalangem, aut in latere, aut post leuem armaturā: sed nos describēdi exempli gratia post leuem locauimus. Et prima equitibus constet lxxiii, cuius primum iugum equites compleant xv, secundum xiii, tertium xi, & reliqua subinde binario vsque in vnum decrescant. Signum is feret qui in secundo iugo à leua principi iugi astat. Omnes turmæ numero lxxiii statuētur, equites iiii milia ꝛ cxvi. Duæ turmæ Epilarchiam, hoc est, turmam duplarē constituunt, equitū cxxviii. Duę duplares Tarentinam reddunt, equitum cclvi. Duę Tarentinæ magisteriū, equitum dxii. Duo magisteria Ephipparchiā duplare magisteriū, equitū M xxiii. Duplicatum duplare magisteriū telos, equitum ii mil. xlvi. Duplicatum telos epitagma, id est, summam ordinis siue agminis facit, equitum iiii mil. xcvi. Explicatæ iam sunt varix sententiæ veterum, quemadmodum turmæ instruuntur, sed quoniā in his magnā differentiā esse cōstat, non sine delectu vti debemus, sed quotidianis exercitiis sæpius experiri genera instruendi singula. Itaque secure in præliis

præliis quod facilius cōmodiusq; probetur, admittere officium est. Quid enim stultius quàm cum minimis de rebus homines diligenter inquirant, ambigant, perscrutentur, de his tam amplis, tam necessariis non antè periculum facere accuratissime velint, quàm certamina subeant. Quod tamen genus turmę probaueris, id licet & augere numero hominum & minuere.

DE curruum & elephantorum institutione quanquàm vsus eorū rarus est, tamen doctrinæ gratia plenioris, exponam nomina quibus autores superiores vsos comperio. Duos currus zygarthiam, id est, parilem vocant. Duas pariles coniugationem. Duas coniugationes epifyzgarthiam, duplarem coniugationē. Duas duplares, harmatachiam, currulem. Duplicatā currulem, cornu. Duplicatum cornu, phalangem. Pluribus vti phalangibus curruum licet, vocabulis iisdem quæ modo exposui. Curribus autem ipsis aut expeditis aut falcatis vsos comperimus. In ordine elephantorum qui vni præest elephanto, zoarchus ab animalis præfectura vocatus est: qui duobus imperat, Therarchus à fera, quasi ferarius, & constitutio talis Therarchia, feraria. Qui quatuor dominatur, epitherarchus, duplaris ferarius: & hæc constitutio epitherarchia, duplaris feraria. Qui octo præfectus est, ilarcha, hoc est, turmæ princeps, & cōstitutio ista ilarchia, turmæ præfectura. Qui sexdecim præest, elephantarcha, id est, elephantorum præfectus: & constitutio elephantarchia, præfectura elephantorum: qui triginta duobus impat, ceratarcha, id est, cornu præfectus: & cōstitutio, ceratarchia, cornu præfectura. Quod autem ex lxxiii constat, id phalangem vocamus elephantorum, cuius præfectus† Elephantarcha vocatus est.

phalana
garcha

Genera perfectarum copiarum, & nomina constitutionum & ordinum exercitus omnia in hunc modum notata animaduertimus, vocabula de cætero quæ in præceptis versantur explicasse vtile est: vt iam pridem milites quid quodq; significet certiores, facile quæ per aciem imperantur intelligere possint & facere. Est quod declinatio appelletur, cuius duplex est genus: aut enim in hastam, aut in scutum. Immutationem item dicimus, & conuersionem, & reuersionem, & inflexionem. Ad hæc versare, iugare, reddere in arrectum, euoluere, duplicare. Adde inductionem, dextram deductionem, leuam deductionem. Phalangem transuersam, phalangem arrectā, phalāgem obliquā. Intercalationem, prepositionē, impositionem, suppositionē, postpositionem, appositionē. Quid quodlibet eorū significet breuiter exponā. Nec ignoro non apud omnes autores præcepta eisdē esse nominibus tradita. Declinatio est motio militum singulorum, cum vel in hastam, hoc est, dextrorsum sese conuertunt, vel in scutum, hoc est, sinistrorsum. Quod cōmodè agitur quoties hostes existunt à latere cornu, vtiq; superandi aut aduersi itineris gratia, aut ob aliquē vsus alium, quē admodum singulis in rebus ostendam. Duplicata autem declinatio partem versus eandem, ora militis in hostilem à tergo conatum transfert. Quæ res immutatio dicitur, & vel in hastam, vel in scutum fieri solita est.

Declinatio.

Declinatio
in scutū &
in hastam.

Immutatio.

Y iii

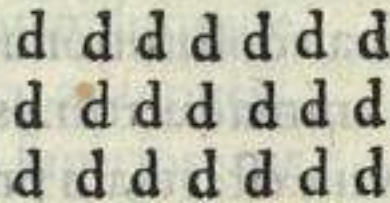

d d Prima statio ante declinationem.
 p p Prima declinatio.
 p p Secunda declinatio quę & Immutatio dicitur.

Discrimen duplex notatur immutationis : aut enim ab hostibus, aut in ho-
 stes immutantur. Quamobrem immutationem ita definiunt, vt prioris a-
 spectus translatio sit in aspectum posteriorem, hoc est, tergi aut e contrario. Im-
 mutatio igitur ab hoste, bis in hastam milite declinante efficitur. In hostem au-
 tem, bis declinante in scutum fieri assolet. Conuersio est cum densatiscopiis per
 astitem substitemq; totum phalangis corpus tanquam hominem vnum vel in
 hastã vertimus vel in scutum, ita vt circa primũ decurionem velut centrũ om-
 nes circũagantur, atq; ita locum priorem immutent vt aspectum dextrum acci-
 piant, singulis substitibus & astitibus loca seruantibus, suo hoc modo.

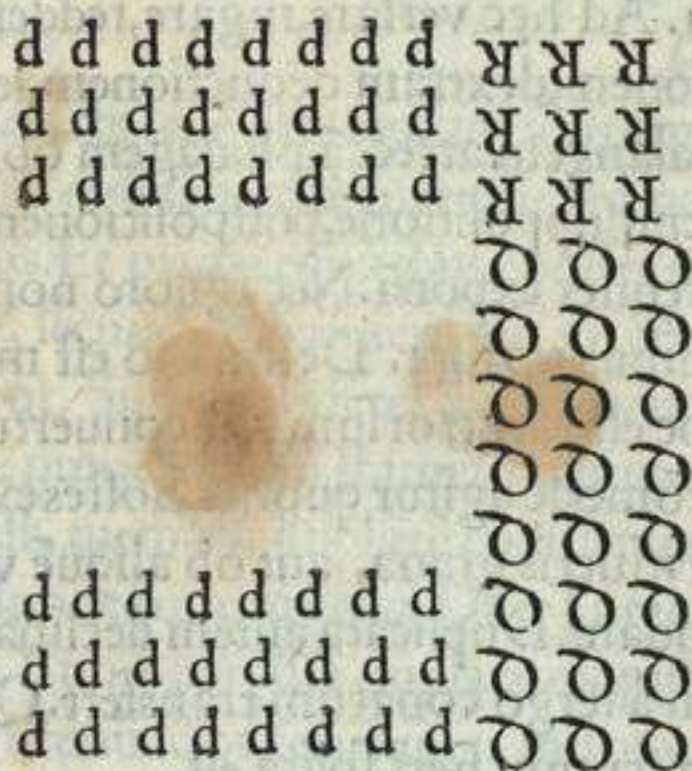
Discrimen.

Prima statio aciei

Reuersio
 anastrophe
 inflexio
 ἁποστροφὴ
 ἁποστροφὴ

Reuersio est conuersionis restitutio in eundem locum, quem antè copię den-
 sa instructione obtinebant, quàm conuersio fieret. Inflexio est militum ex
 duabus conuersionibus motio, ita vt locum accipiant posteriorem.

Deflexio est militũ ex tribus conuersionibus motio, ita vt si ad hastam agan-
 tur, transeant in leuum aspectum: si ad scutum, in dextrum.

Choreus ita fit vt decurio de hasta mutatus decuriã antecedit, & cæteri omnes sequantur, dum ipse præfectus locum tergiductoris accipiat, & tergiductor præfecti. Ita per decurias euolui solitum est. Quo eodem more per iuga quoque euoluimus, quoties per ordinem euoluendum sit, vt quilibet ordo aut locum seruans eũdem euoluat, aut dextrorsum sinistrorsumve transeat. Nihilo enim secus quàm modo retulimus agi oportebit. Duplicandi duo sunt genera: Aut enim per iuga, aut per altum duplicamus. Vtrunque vel numero fit, vel loco. Numero duplicabitur longitudo, si quæ Mxxiiii militibus constat, MM xlviii reddatur, insertis ex substitibus altitudinis in militum interualla eodẽ quem lōgitudō occupat loco: quod facimus quoties densare longitudinem placet. At vbi restituere placuit, euoluere sua in loca iubemus eos quos inseruimus longitudini. Sed sunt qui genus hoc duplicandi improbent, præsertim hoste propinquo, expeditasq; copias atq; etiam equites cornibus iungi, itaque speciem dari duplicationis sine duplicandi accessione ceseant. Duplicanda est longitudo, quoties aut superare cornu hostium volumus, aut ne nostrũ superetur, cauemus. Altitudinem duplicare solemus, vel addita secunda decuria primæ, ita vt secundæ præfectus pone primæ præfectum proximus collocetur, secundus secundæ, quartus primæ constituatur, & tertius secundæ, sextus primæ ordinetur: ac deinceps ad hũc modum, vt tota secunda decuria primæ inseratur & quarta simili ratione in tertiam: et omnes numero pares decuriæ in impares, vel his eisdem decuriis paribus per euolutionem adiunctis tergo imparium. Aut igitur ita duplicanda est altitudo, aut numero eodem seruato, milites sese lōgius porrigent, quatenus suæ versus & spacium altitudinis duplicent: cum autem restitui oportuerit, aut interiectos adiunctosve tergo milites illos in suas decurias reuocabimus, aut spacia coartabimus quæq; interuallo auximus laxiore.

TRansuersa est phalanx, quæ longitudine multo productiore constat quàm altitudine. Arrecta est, quæ per cornu progreditur, longe productiore altitudine constans quàm longitudine, omninoq; plus longitudinis quàm altitudinis habeat: oblongũ id consueuimus nominare. Arrectum verò è directo, quod plus altitudinis quàm longitudinis habeat: quo circa phalangem quoque interpretari licet his eisdem nominibus. Obliqua est, quæ alterũ cornu quod libuerit propinquum obiiciens hostibus, eoq; decertans, alterum semotius teneat manes aggrediendi opportunitatem. Intercalatio est, cum interuallis præpositi militis inferimus per directum aliquos ex his quos postponi placuerat. Præpositio est, cum vel ex vtraque parte aciei, vel ex altera tantum, fronti proponimus aliquos ratione auxilii. Impositio est cum leuem armaturam interuallis alternatim phalangis totius inferimus. Postpositio seu subiectio est, cum leuem armaturã phalangi incuruæ postponimus, ita vt forma omnium copiarum portæ triplicis speciem præferat.

Sequitur vt quemadmodum ordines conuerti ex suo loco suęq; instructioni restitui debent, doceamus. Cum itaque ordines conuerti in hastam assuescere volumus, præcipitur decuriam dextri extremi quiescere: cæteras omnes per singulas declinare in hastam, dextrorsumq; procedere, tũ reddere in arrectum: deinde

inde iuga posteriora colligere, atq; ita densato milite conuerti in hastam. Quo facto si restitui suū in locum placuerit, iuebimur immutari ad scutum, hoc est, quemq; in locum vergere auersum, tum ordinem totū reuerti, hoc est, quēadmodum milite obdensato conuersus spectauit dextrorsum, ita totum trāferri in locum vnde conuerti inceperat. Mox decuriones quiescant, reliqui procedant per iuga. Deinde immutētur vt vergant quorsum principio spectabant, tum decuria dextri extremi quiescat. Hęc enim suum iam obtinet locum, reliquæ omnes ad scutum declinent, & procedentes restituantur. Ad postremum fursum præcipitur. Itaq; suum quisque recipit locum & seruat. At si conuertere ordinem ad scutum velimus, præcipitur decuriam leui extremi quiescere; hęc enim suā iam habet positionem, reliquos omnes declinare in scutum, sinistrorsumq; procedere, tum reddere in arrectum: Deinde iuga posteriora colligere, mox ad scutum conuerti, vt iam actum sit quod voluerimus, hinc si restituere placet, non secus quàm illos in hastam conuersos restituemus: quippe qui rursus quemq; in hastam immutari præcipiamus, deinde ordinem reuerti, mox decuriones quiescere, & reliquos omnes pcedere per iuga, tum immutari, postmodū decuriam leui extremi quiescere, vtpote suum iā locum obtinentem: reliquas declinantes in hastam procedere, dum iusta recipiant interualla: ad postremum reddere in arrectū, atq; ita omnes suum locum recipient. Si autē inflectere ad hastam placuerit, duas simul conuersiones ordinis faciemus. Itaq; efficietur, vt decuriones à prospectu aduerso in auersum per ordinis immutationem trāseant. At cum restituere volumus, præcipitur item ad hastā inflectere, hoc est, duas item conuersiones ibidē ordinibus dare. Ita enim fit, vt eodem spectent decuriones, quorsum principio cōstituti spectabāt, antequàm vlla inflexio fieret. Hęc cū fecerimus, decuriones quiescere præcipiemus, reliquos immutatos iuga relaxare posteriora, tū rursus mutari, & ordinis postremam decuriam dextram quiescere. Iam enim hęc suū in locum restituta est, reliquos declinantes in scutum, procedere, & suis interuallis restitui, mox reddere in arrectum. Itaque ordines primum suumq; locum recipient. Sed si inflectere ad scutum velimus, præceptis vtemur contrariis, hoc est, bis inflecti in scutum: quo facto, restitutionē agemus, quod ex his quæ modo exposui apertum iam est. Deflexio agitur, cum ordinem ter partē versus eandem cōuertimus, hoc est, aut in hastam, aut in scutum: facit porro inflexio in hastam, vt militū ora transferantur à parte primore ad posteriorem. Deflexio autem facit, vt à primore vel ad leuam deueniāt vel ad dextrā: nam si ad hastā deflectitur, in leuā transfertur: si ad scutū, in dextrā. Si phalangem densari cornu versus dextrum placuerit, præcipiemus decuriam cornu dextri quiescere, reliquas autem declinari in hastā, atq; in dextram colligere, tum reddere in arrectum, & iuga posteriora colligere. Cū autē restituere libet, quiescere decuriones, reliquos immutari, & iuga relaxare posteriora. Deinde rursus mutari mox decuriam cornu dextri quiescere. Iam enim restitutū in dextro est: reliqui ad scutū declinantes suos duces sequantur, & primis interuallis receptis reddāt in arrectū. Si autem cornu versus sinistrū densari phalangem libuerit, præceptis ecōtrario vtemur. Mediam item phalangem si densari placuerit, præcipiemus dextrā duplarem phalangem declinare

declinare ad scutum, leuam ad hastam, tum procedere mediã versus phalãgem, mox omnes reddere in arrectum, iugãque posteriora colligere. At si phalangem primis instituere locis velimus, præcipitur immutari, & per iuga procedere, excepto primo: tum omnes rursus mutari, & dextram duplarem phalãgem declinare in hastam, leuam autem in scutũ: mox sectari suos ductores, donec ad prima deueniat interualla. Deinde reddere in arrectum. Sed quoties immutatur, si per densationem agitur, erecta teneri spicula omnia, ne impediãt, conuenit. Iis eisdem exercitiis ac præceptis leuis quoq; armatura instituenda erudiendaq; est. Sunt certe præcepta hæc Immutationũ, Conuersionum, Inflexionum, Euolutionum, & Restitutionũ utilia ad subitos hostium superuentus, quos vel à latere vel à frõte intulerint. Macedonicam euolutionem Macedones inuenisse proditũ est. Laconicam ad Lacedæmonios referunt auctores, quocirca ita nuncupari meruerunt. Philippum tamẽ qui Macedonum imperiũ auxit, & Græcis apud Cheroneam profligatis, Græciæ imperauit, ac eius filium Alexandrũ, qui breui Asiã in suam ditionem redegit, Macedonicã neglexisse euolutionem legimus, ut nisi summa vtendi necessitas cogeret, nunquã vterentur. Laconicæ vsu vtrunque aduersarios deuicisse ferunt. Datur enim Macedonicæ vitio, quòd hoste repente à tergo superueniente, non sine magna turbatione ageretur. Nam cum posteriores conuerterent sese in locum priorem, & rem haudquaquã fugẽ dissimilem facerent, hostes audaciores reddebantur: & iã milites qui ita euoluissent, deterrere ac p̄sequi poterãt. Laconica certe è cõtrario agit. Vbi enim duces vnã cum sequẽte milite verterũt sese obuios in hostẽ à tergo superuenientẽ, terrorem inferre nimirũ possunt & turbationẽ. Sed assuefaciendæ sunt copiẽ, tã pedestres, q̄ equestres, partim voce, partim signis, quẽ visu p̄cipi valeant, ut rẽ apte ac oportune, quam quisq; exigat vsus, possint expedire. Nonnulla etiã tuba præcipi conuenit. Ita enim plenius omnia ministrabuntur. Certiora sunt ea quæ voce indicantur, nisi quid sit impedimento. Sed tràquilliora, quæ signis mādentur, videlicet cum res nulla est quæ obstet atque obscuret. Vox autem percipi interdũ non potest, aut p̄pter armorũ sonitum, aut propter equorũ transitum & hinnitũ, aut propter impedimentorum tumultum, & totius multitudinis strepitum. Signa quoque multis rationibus obliterari possunt ac euanescere, nã & crassitudine aëris, & puluere excito, & hymbre, & solis splẽdore opposito. Ad hæc locorum inæqualitate & frequentia arborum. Adde quòd interdum fieri non potest, ut signum ad vnumquemque vsus præparemus, cum longe plura possint occurrere, quã quibus assuefacti sint milites. Nouis autem rebus quid nam consueti signi afferatur. Non tamen concidi ita potest, ut præceptum simul & vocis & signi incertum sit.

collabi si
mul omnia
possunt

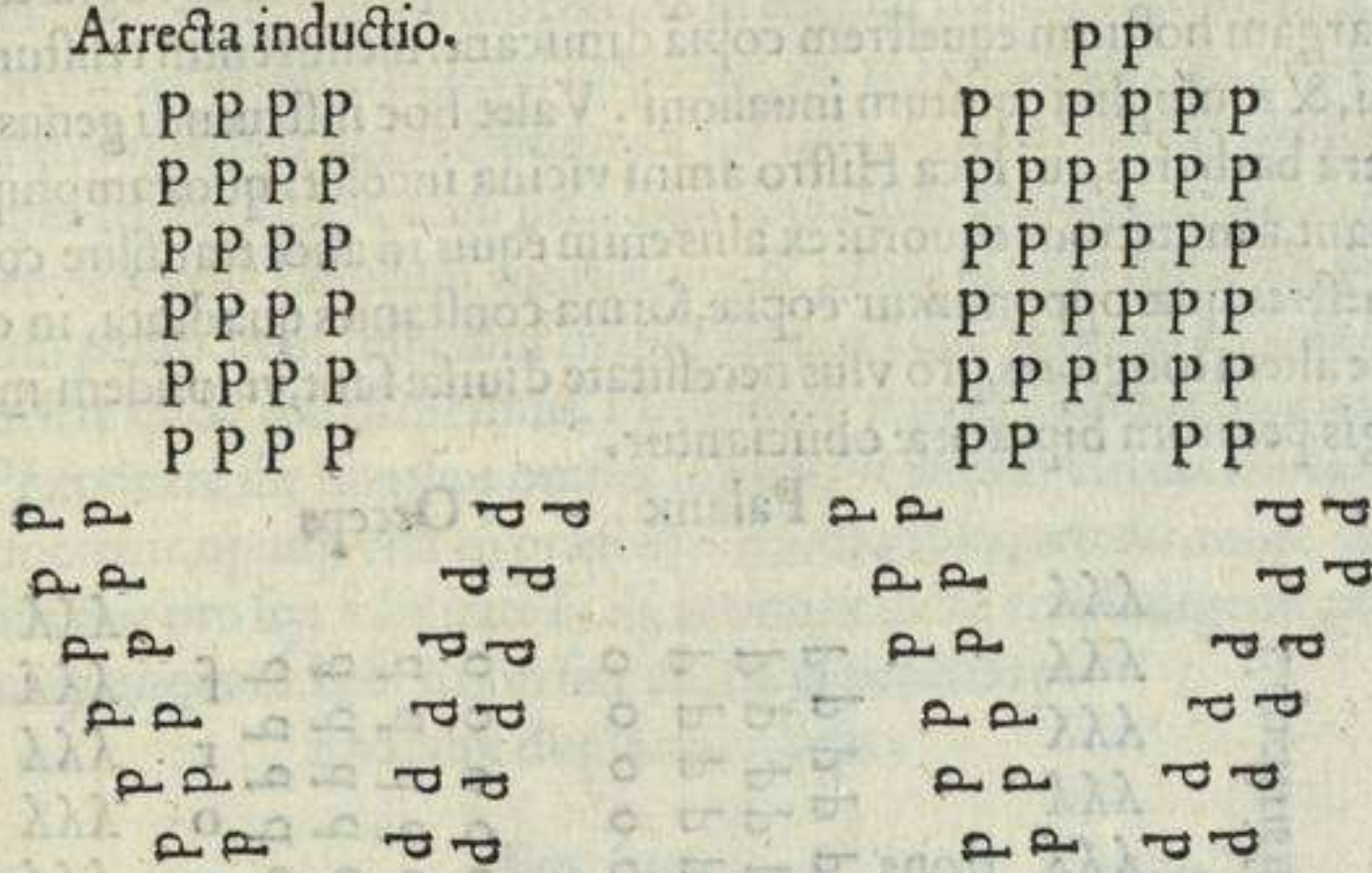
De itineribus.

Nunc de itineribus dicam, si ante quot modis expediri solet iter, diffiniam. Itinerum aliud arrecta inductio est, aliud deductio, aut dextra, aut leua: & aut simplici, aut duplici latere, aut triplici, aut quadruplici agminis procedetur. Simplici, cũ ex parte vna aduersariũ aggressurum suspicamur: duplici, cũ ex duabus: triplici, cũ ex tribus: quadruplici, cum vndique. Vnde fit ut iter aut simplici

plici phalange agatur, aut duplici, aut triplici, aut quadruplici. Arrecta inductio est, cū ordo ordinem sequitur. Verbi gratia, cum vel Xenagia præcedēte reliquæ sequuntur xenagiæ, vel quadruplarē decuriam reliquæ ordinatim sectantur. Itē que agitur per cornu altitudine longe productiore quàm longitudine: nec pluribus quàm duabus decuriis, hominibus denis compositis, cōstet ordo. Huic opponitur genus aciei quod Cœlembolum, quasi rostrum cauū nominamus: quod ita instruitur, vt duplicatæ phalangis præcedentia cornua inter se distent, sequentia iungantur, ad formam literæ v, sicut descriptio ostendit. Quæ vt primos distinctos, ita iunctos inter se habet vltimos. Cum enim arrecta illa inductio medium aduersariorum petat, habet id cauum rostrum in promptu, vt soluta coniunctione extremorum impetum copiarum primarum frustretur, lateraq; inuadāt arrectæ inductionis inimici. Quin etiam triplex phalanx obiici huic eidem generi ita potest, vt vna alterius cornu impugnet, secunda reliquum cornu aggrediatur, media & tertia impetum maneat & conflictum.

Arrecta inductio.

Deductio est, cum phalanx suos ducēs, hoc est, decuriones aut parte dextera habet deducētes, quæ dextra deductio dicitur: aut leua, quæ deductio leua nuncupatur: non item per decuriam, sed per iuga ambulans, cornu præposito & latere instructa, aut duplici, aut triplici, aut etiam quadruplici, prout hostem existimet aggressurum. Sed quasi vtraque phalangis pars suo latere conflictum ineat primum, ita describatur, vt lōgitudinem triplicem quàm altitudinē habeat. Frons enim x, altitudo tribus cōstat hominibus. Quamobrem miles nō tantū ex directo, verum etiam ex latere aggressus, conflictum tum excipere tum inferre, nimirum per exercitationem debet condiscere.

Phalanx anceps.

λλ
λλ
λλ
λλ
λλ
λλ
λλ

Frons

P P P P P P P P
P P P P P P P P
P P P P P P P P
P P P P P P P P
P P P P P P P P
P P P P P P P P
P P P P P P P P

P P P P P P P P
P P P P P P P P
P P P P P P P P
P P P P P P P P
P P P P P P P P
P P P P P P P P
P P P P P P P P

Frons

λλ
λλ
λλ
λλ
λλ
λλ
λλ

Phalanx duplaris antistomus, hoc est, oiceps nuncupatur, quæ suos duces nõ extra per deductiones, sed intus aduersos inter se positos habeat: tergi autem ductores extra videlicet in dextram leuamque deductionem distinctos. Forma hæc instrui solet, quoties aduersarii equites forma rostri aggrediuntur. Cum enim rostrum exeat in mucronem, ducẽsq; sequẽtes de latere habeat, tentantẽsq; frontem copiarum pedestrium rumpere, ne id eueniat duces peditum in medio stant, vt impetum aduersariorum vel impediãt, vel re infecta faciant præterire. Qui enim rostro instructi aggrediuntur, ea spe sunt, vt medios aciei profligant omnesq; turbẽt copias. Quod cum principes copiarum pedestrium intelligant, vtraq; ex parte sese veluti murum constituunt, & paulo inter se distantes, vergẽtesq; ad locum penitiorẽ, impetum irritũ reddunt aduersariorũ. Genus id instruendi equestre quod rostrũ dicimus, Philippum regem Macedonũ inuenisse scribitur. Præponere ille strenuos omnes solebat, vt eorum virtute miles quoq; deterior cõtineretur, opusq; vnã cũ præstantioribus prosequeretur, more spiculi aut ensis, cuius acie pro sua soliditate suoq; acumine facile transadigente, reliquũ etiã ferrum quanquam hebes, non sine efficacia penetraret.

Phalanx duplaris oiceps.

Frons.

P P P P P P P P
P P P P P P P P
P P P P P P P P
Frons

λλ λ λ
λλ λ λ λ λ
λλ λ λ λ λ λ λ
λλ λ λ λ λ λ λ λ λ
λλ λ λ λ λ λ λ λ λ λ λ
λλ λ λ λ λ λ λ λ λ λ λ λ λ
λλ λ λ λ λ λ λ λ λ λ λ λ λ λ λ

P P P P P P P P
P P P P P P P P
P P P P P P P P
Frons

Rostrum equestre.

Phalanx duplaris Peristomus seu Amphistomus, id est, latericeps siue anceps illa est, cuius partes per deductionem cornu præposito oblique procedant, & dextra habeat præfectos & leua tergiductores intus. Cum enim aduersa acies quadra diuidat se in duo obliqua cornua, dextrum & sinistrũ, cupiẽs aciem hostium simiẽ circũuenire, hac de causa, qui circũuentum sibi vident imminentẽ,

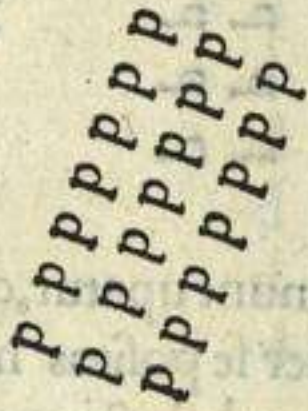
Z

in duplicẽ

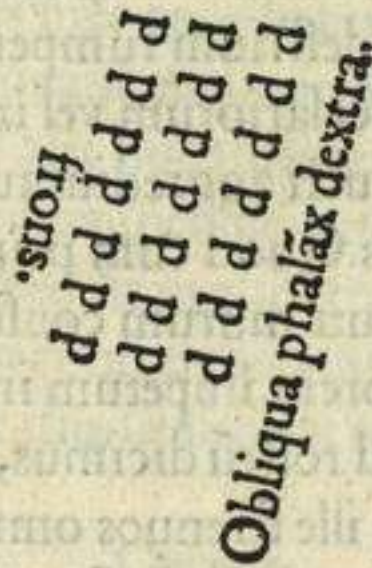
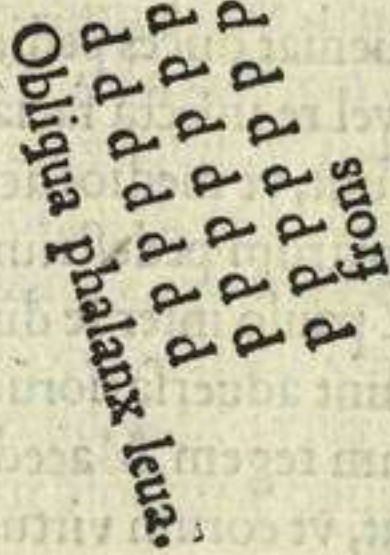

in duplicem mobilem phalangem sese afformant, & partem sui alterā in leuum dirigunt cornu, alteram vertunt in dextrum. Vnde nomen peristomi, hoc est, latericipitis, genus id accipit. Quippe quod latere suo vtroque frontem spectātem in hostem habeat.

Phalanx duplaris latericeps.

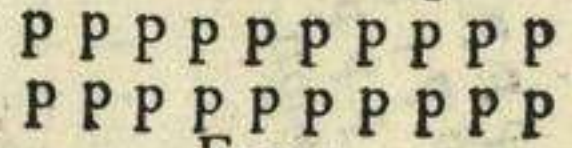

Amphistomus.

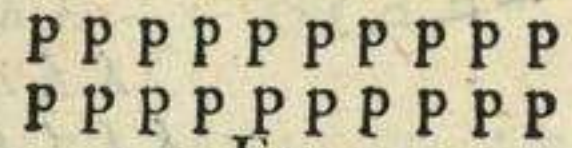

Similiceps.

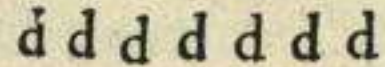
Phalanx homœostomus, à similitudine oris seu frontis nominata, quam similicipitem appellarim, ita fit, vt decuriam perfectam, hoc est, hominum xvi, mouentem in hostem sequatur alia similis: vnde homœostomus dicta est. Nam & qui sequuntur simili fronte & forma comitantur. Opponitur hæc generi aciei, quod plinthum à latere vocant: quem si placet, Laterculū dices. Ordinatur id genus tā forma q̄ numero equilaterū. Forma inquam cū vndique equalibus cōstet spaciis. Numero autem, cū quot hominibus longitudo componatur, totidem etiam altitudo. In hoc eodem ordinis genere omni ex latere armatos apponi solitum est, nullo vel sagittario vel funditore adiuncto. Conficitur hic laterculus ex duabus dimœriis: decuriæ nanque dimidium dimœriam dicimus. Cum enim decuria sexdecim constare hominibus debeat, dimœria octo constat. Bipartita id interpretetur si placet, quoad melius vocabulum inuenerimus.

Frons.

Frons.

Laterculus.

Phalanx duplaris Homœostomus est cum partes æquali progredientes itinere, aut in dextra deductione ambæ continent suos duces, aut in leua.

Duplaris similiceps.

d d d	d d d
d d d	d d d
d d d	d d d
d d d	d d d
d d d	d d d
d d d	d d d
d d d	d d d
d d d	d d d

Phalanx Heterostomus à frontis diuersitate appellata, quam Versicipitem dixerim, ita instruitur, vt ambulans per inductionem duces ordinis præcedentis habeat (vt fit) in dextra deductione, sequentis autem in leua, ita vt ordines alternata principum locatione procedant. Nullus enim eodem latere suos continet principes quo antecedens.

Phalanx versiceps.

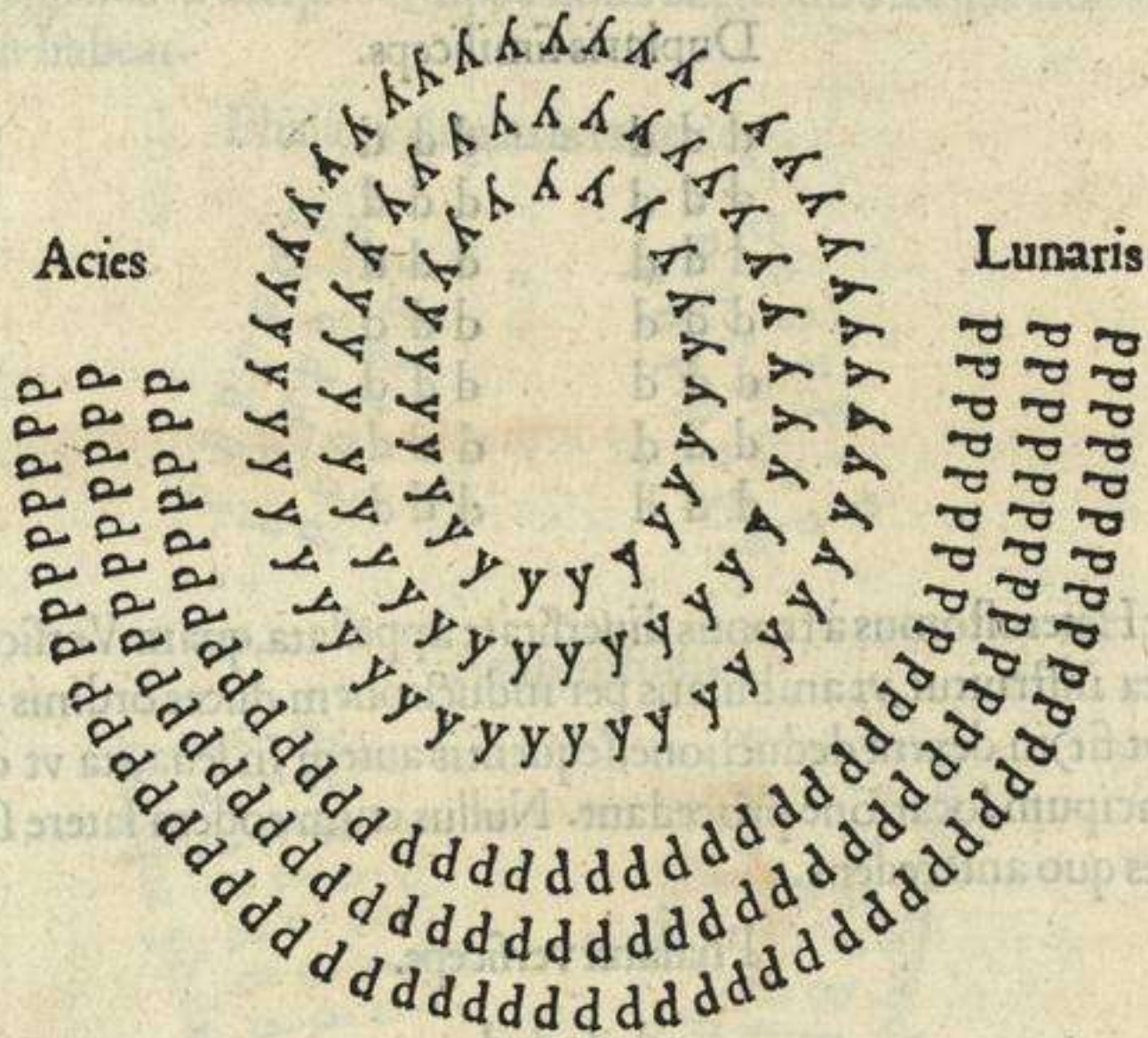
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d

TUrmam quæ ad speciem oui instruitur Ilion Thessalus excogitarat, vnde Ille vocata est, suosq; Thessalos eo ipse genere instruendi exercuit. Vtile hoc est cum singulis suis angulis singulos habeat principes. Primum Marcham, hoc est, turmæ præfectum: vltimum tergiductorem, vtrinque autem lateris custodes. Opponitur huic acies, quæ forma lunæ cornibus in partem ductis priorem formetur, ducesq; suis in cornibus habeat, et suis brachiis circumuenire aduersas equitum copias tentet. Quamobrem illæ more Tarentinorum à longe iaculantur, circularem retorquentes accessum & turbantes. Tarentinos iaculatores appello, sicut inter initia operis dictum est, à Tarento Calabria oppido, cuius equites paruo quodam iaculo vti consueuerunt.

Z ii Turma

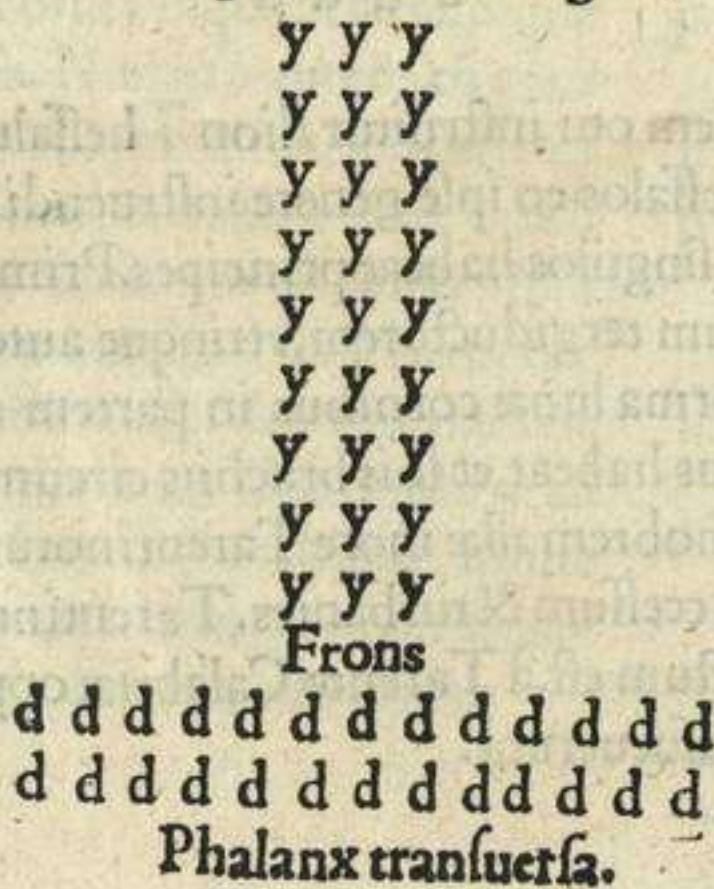

Turma ad oui speciem.

Turma parte altera longior duplici altitudine cōstat quàm lōgitudine. Ut-
 lis hęc multifariam est, quippe quæ possit decipere aduersarios quasi pau-
 cos contineat milites, quoniam non multum latitudinis occupet, & rumpere fa-
 cile pro sua densitate & impetu aciem aduersam. Aptā etiā est vt sensim per lo-
 corum angustias transeat. Opponitur ei pedestris acies quæ transuersa phalanx
 vocata est: porrigit enim se lōgius, vt etiā si interrumpatur, exigua sit quæ rum-
 pitur altitudo, & equitum impetus non in multitudine hæreat, sed in vacuum
 breui efferatur. Hęc enim causā est, cur multiplicem ad suam altitudinem habe-
 at longitudinem.

Turma parte altera longior.

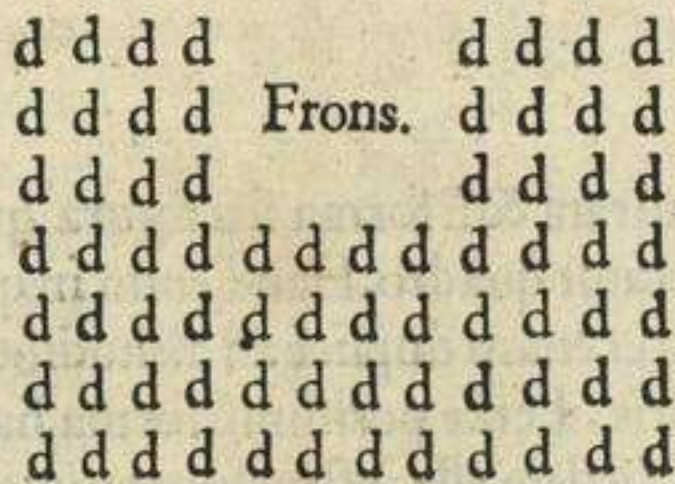
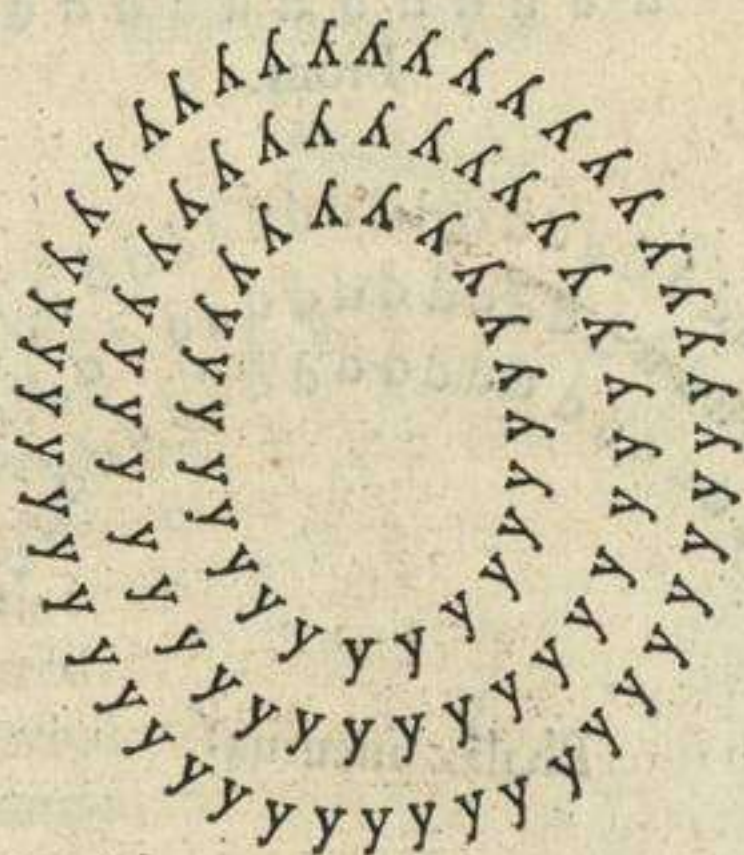

Est &

Est & altera turma oui similitudinem gerens, de qua nihil amplius dici potest, quàm ita esse compositam, vt verset quidem sed non iuget. Nam eius vsus commoditatemq; superius exposuimus. Ergo genus id inuentum ab Ilesone Thessalo, mandatum post exercitationi ab Iasone Medeæ marito. Tutum etiam & percommodum esse cum vndiq; custodiatur decurione, tergiductore, custodibus lateris, apertum iam est. Constat hæc turma ex equitibus sagittariis more Armeniorum & Parthorum. Opponitur ei acies pedestris quæ Epicæpius emprosthia dicitur, id est, inflexa antica, ob eam rē, quia ductis cornibus in partem priorem in sinū se circūagit, flexūq; imitatur. Fraudem hæc in sagittarios equites ita emolitur, vt vel egressos & cominus dimicantes suo complectatur sinu & circumueniat: vel cornibus suis perturbet illorum robur, & frangat, atq; ita medio milite alacriore possit euincere.

Turma ad oui speciem.

Phalanx inflexa antica.

Quin etiam genus habetur phalangis quæ Epicæpius opisthia dicitur, contrario quàm superior informata. Cū enim illa ante se flectat, hæc sua cornua in partem ducit posteriorem, itaque vt illa antica, sic hæc postica nominetur. Vtilis ea quoque ad fraudem est: quippe quæ parte media patens, paucos qui præcedant ostendat, multos autē qui ponē subsequatur habeat: vt si confli-

Etum tolerarint superarintque, satis sit: sin minus, facile ad vtrāque suorū partē recurrere, iungiq; maiori ordini valeāt. Quæ autem cōtra id genus opponitur, incurua ob id appellata est, quoniam in portionem flectitur orbis. Studet hæc suas copias paruas esse ostēdere frontis incuruæ ratione. Quippe cū omnia quæ in orbem globūm ve formātur, parua suo quidem ambitu esse videantur: quāquam si explicētur, in duplum se porrigunt: quod liquidum in colūnis est, quæ cū in orbem se colligant, vndecunq; aspiciantur, dimidium sui tantū patere patiuntur, reliquū penitus occultāt. Est autem optimū instruendi artificiū, vt plus inferas aduersariis copiatum, quā primo aspectu ostendas.

Inflexa postica.

d d d d   d d d d
 d d d d   d d d d
 d d d d d d d d d d d d
 d d d d d d d d d d d d

Frons.

Phalāx incurua.

Equestris phalanx quadrata & si forma seu figura quadra instruitur, tamē non numero quoq; aptatur quadro. Haud enim in quadratis numerū certo modo describimus. Sed licet etiam duplicē ad altitudinem reddere lōgitudinē, videlicet pro vsu imperatoris. Persæ potissimū forma hac vsi sunt, & Siculi, & Græcorum cōplures, cū & facilem esse instructum animaduenterent, & vsū cōmodiorem. Opponitur ei phalanx pedestris quod rostrū vocamus, ita instructa, vt latera omnia armatis cōposita habeat. Translata hæc forma ab equestribus rostris est. Verū in ordine equestri vnus in fronte primore satis sit. At in pedestri nō vnus occurioni hostiū sufficit, sed tres propugnent necesse est. Sic Epaminundas Thebanus Imperator cū apud Leuctra aduersus Lacedæmonios decertaret, cōstipatis in rostrum copiis, ingentē exercitū profligauit. Effici genus instruendi hoc solet quoties duplaris antistomus, hoc est, anceps illa, sua cornua priora coniungit, posteriora seiungit, ad formam literæ v deorsum inuersæ Λ.

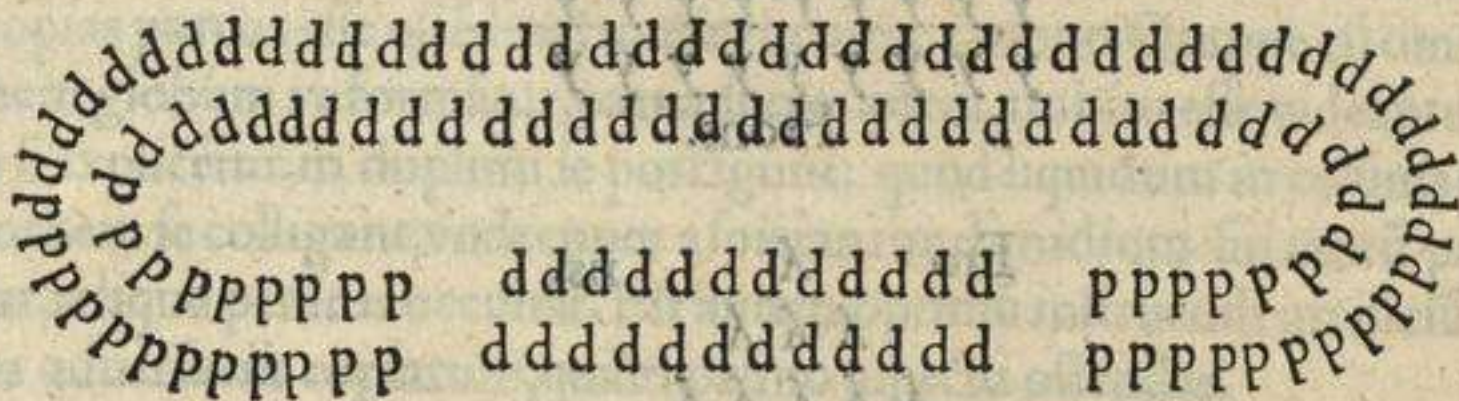

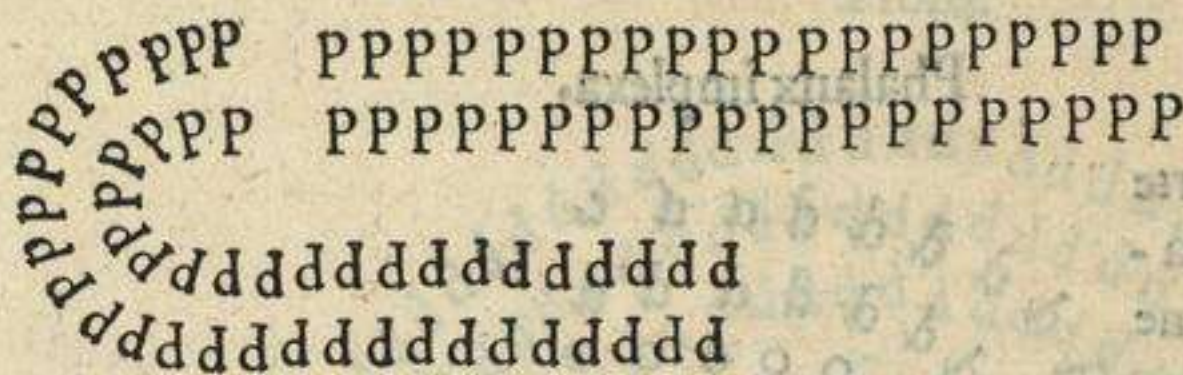
Phalangis circumuentio est, cum cornu vtrūq; superat aduersarios, hoc est, excedit, & quasi complectitur.

Circumuentio phalangis.

Alterius cornu circumuentio est, cū altero cornu hostem superamus. Unde fit vt qui sua phalāge superat, idem etiam cornu superet aduersarium: qui autem cornu superat, non propterea idem phalange superet. Fieri enim potest vt etiam paucioribus copiis hostem superes tuo cornu & complectaris.

Circumuentio alterius cornu.

Extenuatio est cum altitudo phalangis contrahitur, vt ex xvi quibus constat hominibus redigatur in pauciores.

Impedimenta haberi in primis necessarium est, & ducem iis constituere primum conuenit. Modis quinque possunt duci impedimenta. Aut enim praecedent copias omnes, aut sequentur, aut in alterutro latere constituentur, aut in medio copiarum claudentur. Ponentur ante phalangem, si hostilem agrum ingredieris. Post phalangem, si latera metuis. Intra phalangem, si planum agmen placuerit ducere.

Postremo praecipua repetemus colligemusq; omnia acierum instruendarum, si prius admonuerimus breuiter quicquid praecipere vsus exigat, id & breue esse, & omni ambiguitate carere oportere. Non enim solum celeritate est opus, verum & claritate vocabuli, ne alii hoc, alii illud, & plerūque contrariū faciant. Verbi gratia si dixeris, declina: verbo hoc audito possunt alii declinare in hastā, alii in scutum: quae res non parum inferret perturbationis. Cum itaque generis ac totius loco habeatur vocabulū illud, declina, adiungere debemus ad hastam, aut ad scutū, prout res exigat: & quidem ante, vt pars toti anteponatur hoc modo, Ad hastam declina: ita enim omnes idem sine errore facient. Item immuta aut euolue, generis praefert communitatem: quamobrem partem siue speciem preponemus, vt in hastam immutare. Sic itaque praecipiemus, Laconicam euolue, Macedonicam euolue, Choreum euolue. Nam si euolue Laconicam dixeris,

aut

aut euolue Macedonicam, eueniet vt diuersæ euoluēdi agantur species. Hac igitur ratione cauendum est, ne quid ambigue, ne quid obscure incertēq; præcipiatur: & vt species suis anteponantur generibus, seruandū omnino est. Iuuat porro ad eam rem plurimum silentium militū. Quocirca silendum in primis attendendūq; impabis: quod Homerus quoq; poëta præclare illis carminibus notat,

Sic argiua phalanx in prælia densa moueri
Assidue, pariterq; suos dux quisque regebat
Imperitans: alii mox festinare silentes.

Dixeris haud tantas gentes sub pectore vocem
Condere, conspecti metuentes principis ora.

Barbarorum contrā tumultum & turbam pecori ita comparat,
Ac veluti innumeræ domini locupletis in aula
Ad mulctram coguntur oues, balatibus illæ
Perculsæ caræ sobolis, voce omnia replent,
Sic Troum audiri per campos vndique clamor.

Et alibi eadem de re ita refert,
Tum Phryges ingenti strepitu & clamore feruntur,
More gruū passis liquido super aëre pennis.
Quæ postquam gelidas hyemes hymbremq; niualem
Fugere, oceani repetunt clangoribus vndas.
Ast animos taciti spirantes ire pelafgi,
Alter in auxilium alterius properare parati.

A Ge ad arma, assiste ad arma, impedimenta à phalange secedant. Miles attendat præceptis, suscipe, recipe, dista, erige spiculū, versa, iuga, respice præcedentem, suam decuriam dirigat tergiductor. Constituta interualla conserua, ad hastam declina, collige, ita consiste, in arrectum redde, ad scutum declina, collige, ita consiste. Ad hastam immutare, collige.

Ita consiste. Altitudinem duplica, restitue. Laconicā euolue, restitue. Macedonicam euolue, restitue. Choreum euolue, restitue: ad hastam conuerte, restitue ad hastā: inflecte, restitue. Hæc de aciebus instruendis habui quæ breuiter ad te scriberem, imperator, tibi victoriam, hostibus profligationem allatura.

Vale.

Finis Aeliani.

MODESTI LIBELLVS

DE VOCABVLIS REI MILITA

ris, ad Tacitum Augustum.

Es militaris in tres diuiditur partes, equites, pedites, classes. Equitum alas dicunt, eo quòd ad similitudinem alarum ab vtraque parte protegant acies, quæ vexillationes vocantur, à velo quia velis, hoc est, flammulis vtantur. Est & aliud genus equitum qui legionarii vocantur, propterea quòd cõnexi sint legioni. Verum ipsi pedites in duas diuisi sunt partes, hoc est, in legiones, & in auxilia. Auxilia à sociis vel foederatis gentibus mittebantur. Legio autem ab eligendo appellata est, quod vocabulum eorũ desiderat fidem atq; diligentiam, qui milites pbat. Producendi vero tyrones sunt semp ad cãpum, & secundũ matriculæ ordinẽ in aciẽ dirigendi, ita vt primo simplex et extensa sit acies, ne quos sinus, ne quas habeat curuationes, sed equali legitimoq; spacio miles distet à milite: & præcipiendũ, vt subito duplicent aciem, ita vt in ipso impetu is ad quem respondere solet, ordo seruetur. Tertio præcipiendum, vt quadratam aciem repete constituent, quo facto in Tyronium quem cuneum vocant, acies ipsa vertenda est: quæ ordinatio plurimum prodesse consuevit in bello. Auxiliares cum ducuntur ad præliũ, ex diuersis locis & ex diuersis moribus venientes, nec disciplina inter se, nec notitia, nec affectione consentiunt: & alia instituta, & alius inter eos est vsus armorum. Necessè est autẽ tarde ad victoriam peruenire, qui discrepant antequã dimicent. Legionibus semper auxilia tãquàm leuis armatura in acie iungebantur, vt in iis præliandi magis adminiculũ esset quàm principale subsidiũ. In omnibus auctoribus inuenitur singulos cõsules aduersum hostes copiosissimos non amplius quàm binas duxisse legiones, additis auxiliis sociorũ: tanta in illis erat exercitatio, tanta fiducia, vbi cuius bello duę legiones crederetur sufficere posse. Sciendũ est enim, in vna legione decẽ cohortes esse debere: sed prima cohors reliquas & numero militum & dignitate præcedit: nam genere atq; institutione literarum viros electissimos quærit. Hæc enim suscipit aquilam, quæ præcipuum signum in Romano est semper exercitu, & totius legionis insigne. Imagines Imperatorum, has enim imagines tãquàm diuina & præsentia signa singuli venerantur. Habet pedites mille cv. Equites loricos cxxxii: & appellatur cohors miliaria: hæc caput est legionis. Ab hac enim cũ pugnandũ est, prima acies incipit ordinari. Secũda cohors habet pedites dlx, eqtes lxvi, & appellatur cohors quingentaria. Tertia cohors similiter habet pedites dlx, equites lxvi, sed in hac cohorte tertia validiores et pbat milites, qui in media acie cõsistat. Cohors quarta habet pedites dlv, equites lxvi. Cohors quinta habet pedites dlv, eqtes lxvi. Sed quinta cohors strenuos desiderat milites: quia sicut prima in dextro, ita quinta in sinistro ponitur cornu. Hæ quinque cohortes in prima acie ordinantur. Sexta cohors habet pedites dlv, eqtes lxvi. In prima quoq; enucleati ascribendi sunt iuniores: quia in secũda acie post aqlã & imagines cohors sexta cõsistit. Cohors septima habet pedi

tes

tes dlv equites lxvi. Cohors octaua habet pedites dlv, eqtes lxvi: sed et ipsa animo
 sos desiderat viros: quia in secūda acie cōsistit in medio. Cohors nona habet pedi
 tes dlv, equites lxvi. Cohors decima habet pedites dlv, eqtes lxvi, & ipsa bonos cō-
 sueuit accipere bellatores: quia sicut in secunda acie sexta dextrū, ita decima sini-
 strū possidet cornu. Iis decē cohortibus legio plena fundatur, quæ habet pedites
 vi mil. cv, equites dccxxvi. Minor itaq; numerus armatorū in vnaquaq; legione
 esse non debet. Maior autē consueuit esse: & non tantū vnam cohortē, sed etiā ali
 as miliarias, si fuerit iussa, suscipere. Tribunus maior per epistolā sacram Impe-
 ratoris iudicio destinatur. Minor tribunus prouenit ex labore. Tribunus autē vo
 catur ex tribu quia præest militibus quos ex tribu primus Romulus legit. Or-
 dinarii dicuntur qui in prælio primos ordines ducunt. Aquiliferi, qui aquilam
 portant. Imaginarii, qui Imperatoris imagines ferunt. Optiones ab optando ap-
 pellati, quòd antecedentibus ægritudine præpeditis, hi tanquam adoptati, cū eo-
 rum vicario solent vniuersa curare. Signiferi, qui signa portant, quos nūc draco-
 narios vocant. Tesserarii, qui tesseras per contubernia militū nunciant. Tessera
 autē dicitur præceptū ducis, quo vel ad aliquod opus, vel ad bellū mouetur exerci-
 tus. Torquarii duplares, toquarii simplares, quibus torquis aureus solius virtutis
 præmiū fuit, quem qui meruisset, præter laudē interdū duplam cōsequebatur an-
 nonā. Item primus hastatus duas cēturias, id est, cc homines ducebat in acie se-
 cunda, quē nunc ducentariū vocant. Princeps autē primæ cohortis centuriā se-
 mis, hoc est, cl homines gubernat. Sic decē cēturionibus regebatur, quibus magne
 utilitatis gratia magnus honor à veteribus est cōstitutus, vt cæteri milites ex to-
 ta legione omni labore ac deuotione cōtenderent ad tāta præmia puenire. Erāt
 etiā centuriones qui singulas cēturias curabāt, qui nunc cētenarii nominantur.
 Erant decani x militibus præpositi, qui nūc caput cōtubernii vocātur. Secunda
 cohors habet cēturiones v. Similiter tertia & quarta, vsque ad decimam cohor-
 tem. In tota autē legione erāt cēturiones lxvi. Sed legati Imp. ex consularibus ad
 exercitus mittebātur, quibus legiones & auxilia vniuersa obtēperabant in ordi-
 natione pacis, vel necessitate bellorū, in quorum locū illustres viros cōstat magi-
 stros militum substitutos, à quibus nō tantū binæ legiones sed etiā plures nume-
 ro gubernātur. Proprius autē iudex erat præfectus legionis, habens comitiuā pri-
 mi ordinis dignitatē, qui absente legato, tāquam vicarius ipsius potest atē maxi-
 mam retinebat: tribuni uel cēturiones, cæteri q; milites, eius præcepta seruabant
 vigiliarū siue pfectionis. Tesseras ab eodē petebāt. Si miles crimē aliquod ad-
 misisset, auctoritate præfecti legionis à tribuno deputabatur ad pœnā. Arma om-
 niū militum, itē equi, vestes & annona ad curam ipsius pertinebāt. Disciplina, se-
 ueritas, exercitus non solum peditum sed etiā equitum legionariorum præcepto
 eius cotidie curabatur. Primum signum totius legionis est aquila, quam aquili-
 fer portat. Dracones etiā per singulas cohortes à Draconariis feruntur ad præli-
 um. Sed antiqui qui sciebant in acie commisso bello celeriter ordines aciēs q; tur-
 bari atq; cōfundi, & ne hoc posset accidere, cohortes in cēturias diuiserūt, & sin-
 gulis centuriis singula vexilla constituerunt: ita ut ex qua cohorte vel quota es-
 set centuria, in illo vexillo literis esset ascriptum: quod intuentes vel legentes
 milites,

pfectionis

milites, in quemuis tumultum à contubernalibus suis oberrare nō possent. Centuriones insuper qui nunc centurii vocantur, nimirum bellicosas loricas transuersis cassidum cristis, ut à suis facilius noscerentur, habebant: quiq; singulas gubernare iusserunt cateruas, ut nullus existeret error: cum cuncti milites sequerentur, non solum vexillum suum, sed etiam centurionem, qui signum habebat in galea. Rursus ipsæ centuriæ in contubernia diuisæ sunt, ut decem militibus sub vno papilione degentibus vnus quasi præfesset decanus, qui caput cōtubernii nominatur. Contubernium autē manipulus vocabatur, ab eo quòd cōiunctis manibus pariter dimicabant. Quemadmodum inter pedites cēturia vel manipulus appellatur, ita inter equites turma dicitur: & habet vna turma equites xxxii. Huic qui præest, decurio nominatur. Pedites qui decē decadibus centuriæ præerāt, ab vno centurione sub vno vexillo gubernantur. Similiter xxxii equites ab vno decurione sub vno vexillo reguntur. Præterea cēturio eligendus est, qui sit magnis viribus et procera statura, qui hastas vel missilia perite iaculetur & fortiter. Similiter eligendus est decurio, qui turmæ equitum præponitur, in primis habili corpore, ut loricatedus, & armis circūdatus omnibus, cum summa admiratione equum possit ascendere, equitare fortissime, cōto scienter vti, sagittas doctissime mittere, turmales suos, id est, sub cura sua equites positos erudire ad omnia quæ equestris pugna deposcit. Nunc qualiter instruenda sit acies si pugna immineat, declaratur vnus legionis exemplo: quòd si vsus exegerit, transferri possit ad plures. Equites locantur in cornibus. Acies peditum à prima cohorte incipit ordinari in cornu dextro, huic cohors secunda coniungitur. Tertia cohors in media acie collocatur, huic annectitur quarta. Quinta vero cohors sinistrū suscipit cornu, sed ante signa, & circa signa, necnon etiam in prima acie dimicantes principes vocabantur, hoc est ordinarii, cæteri q; principales. Hæc erat grauis armatura, quæ habebat cassides cataphractas, ocreas in cruribus, scuta, gladios maiores quos spathas vocant, & alios minores quos semispathas nominant, plumbatas quas positas in scutis, quas primo impetu iaciunt. Itē bina missilia, vnū maius, ferro triangulo vnciarum nouē, hastili pedū quinque semis, quod pilū vocabāt, nunc spiculū dicitur, ad cuius iactū exercebātur præcipue milites, quod arte & virtute directum, & scutatos pedites & loricatedos equites saepe transfuerberat: aliud minus, ferro vnciarum quinque, hastili trium pedum semis, quod tunc verriculum, nunc verutum dicitur: prima acies principum, secūda hastatorū armis talibus dicitur instructa. Sed in secunda acie dextro cornu cohors sexta ponebatur, cui iungebatur septima. Octaua cohors mediam aciem tenebat, nona comitante. Decima cohors in secunda acie semper obtinet cornu. Instructionis vero lex est, ut in primo ordine exercitati, et veteres milites collocentur, quos antea principes vocabāt. In secundo ordine circūdati cataphractis, & optimi milites cum spiculis vel lanceis ordinentur, quos prohastatos vocabant. Inter ordinem à tergo vallatum sex pedes distare voluerunt, ut haberent pugnantes spacium accedendi atque recedendi: vehementius enim cū saltu cursuq; tela mittuntur. In his duobus ordinibus etate maturi & vsu cōfidentes, & muniti grauioribus armis collocantur. Hi enim ad vicem muri nec cedere nec sequi aliū debent, ne turbentur ordines,

ordines,

ordines, sed aduersarios vehementes excipere, & stando pugnandóq; repellere vel fugare. Tertius ordo disponitur de armatis velocissimis, de sagittariis iuuenibus, de bonis iaculatoribus, quos antea ferentarios nominabāt. Quartus autē ordo constituitur de scutatis expeditissimis, de sagittariis iunioribus, de his qui alacriter se agunt verutis vel martiobarbulis, quas plūbatas nominant, qui dicebantur leuis armaturæ. Sciendum est ergo stantibus primis ordinibus, tertium, & quartum ordinem ad prouocandum cum missilibus & sagittis primo loco semper exire: qui si hostes in fugam vertere poterunt, ipsi cum equitibus persequuntur: si vero ab hostibus pulsi fuerint, redeunt ad primam & secundam aciem, & inter ipsas recipiunt se ad loca sua. Prima autem & secunda acies cum ad machæras, id est, spathas & pila (vt dicitur) ventum fuerit, totum sustinent bellum. In quinta acie ponebantur balistarii, funditores, tragularii, fustibulatores qui fustibalis lapides iaciunt. Fustibalus est longus pedes quatuor, cui per medium ligatur funda de corio, & vtraque manu impulsus, prope ad instar onagri dirigit saxa. Sextus ordo post omnes à firmissimis & scutatis & omni genere armorum munitis bellatores tenebat, quos antiqui Triarios appellabant. Hi vt requieti & integri acrius inuaderent hostes, post vltimas acies sedere consueuerant. Sed si quid in primis ordinibus accidisset, de eorum viribus reparationis spes tota pendebat. Omnes autem signarii, quàmuis pedites sint, loricas minores accipiebant, & galeas ad terrorem hostium vrsinis pellibus tectas. Centuriones verò habebāt cataphractas, & scuta, & galeas ferreas, transversis & argentatis cristis, vt facilius agnoscerentur à suis. Illud autem sciendum est & modis omnibus retinendum, quòd commisso bello, prima ac secunda acies stabat immota. Triarii quoq; residebant. Ferentarii autem armatura leuis, & sagittarii, & funditores aduersarios prouocabant, ante aciem procedentes, si hostes fugare poterant, sequebantur: sed si eorum virtute ac multitudine premebantur, reuertebantur ad suos, & post eos stabant. Excipiebat autem prælium grauis armatura, & tanquàm murus, vt ita dicam, ferreus stabat, & non solum missilibus, sed etiam gladiis cominus dimicabant. Et si hostes fugassent, nō sequebatur grauis armatura, ne aciem suam ordinationemq; turbaret, et dispersos recurrētes hostes incompositos opprimeret, sed leuis armatura cum funditoribus, sagittariis, et equitibus fugiētes sequebatur inimicos. Hac dispositione ac cautela sine periculo legio vincebat, aut superata seruabatur incolumis, quia legionis vis est facile nec fugere, nec sequi: sed ne milites aliquando in tumultu prælii à suis contubernalibus aberrarent, diuersis cohortibus diuersa in scutis signa pingebāt. Præterea in aduerso vniuscuiusq; militis erat nomē literis ascriptū, addito ex qua essent cohorte, quā ve cēturia. Ex his autē apparet legionē bene institutā quasi inuictissimā esse ciuitatē, quæ ònia prælio necessaria secū vbiq; portaret: nec metueret repentinū hostiū superuentū, quæ etiā in mediis cāpis subito fossa valloq; muniretur. Habet præterea legio tubicines, cornicines, buccinatores. Tubicines ad præliū vocant milites, et rursus receptui canunt. Cornicines quoties canunt, non milites sed signa ad eorum obtemperant nutum. Ergo quoties ad aliquod opus exituri sunt soli milites, tubicines canunt: quoties mouenda sunt signa, cornicines canūt. Classiarii autem appellantur buccinatores qui cornu ducunt exercitum: hoc insigne videtur imperii, quia

quia classicum canit imperatore presente, vel cum in militem capitaliter animaduertitur. Hoc enim ex imperialibus legibus fieri necesse est. Siue ergo ad vigilias vel angarias faciendas, siue ad opus aliquod, vel ad cursionem campi exeunt milites, tubicine vocante operantur. Rursus, tubicine admonente cessant. Cum autem mouentur signa, aut iam mota figēda sunt, cornicines canunt. Quod ideo in omnibus exercitiis & processibus custoditur, vt in ipsa pugna facilius obtemperent milites, siue eos pugnare, siue stare, siue sequi, vel redire præcipiunt duces. Siquidem ratio manifesta est, semper in acie debere fieri, quod necessario faciendum videtur in prælio. De singulis centuriis quaterni equites & quaterni pedites excubium nocte faciunt. Et quia impossibile videbatur in speculis vigilantes singulos permanere, ideo in quatuor partes ad desidem sunt diuisæ vigiliæ, vt non amplius quàm tribus horis nocturnis necessarium sit vigilare. A tubicine omnes vigiliæ committuntur, & finitis horis à cornicine reuocantur. Constructa acie peditum, equites ponuntur in cornibus, ita vt loricati omnes et contenti iuncti sint peditibus: Sagittarii autem, vel qui loricas nō habent, longius eua gentur: à fortioribus nāq; equitibus peditum protegenda sunt latera, & à velocioribus atque expeditis hostium cornua semper fundenda atque turbanda. Scire debet dux contra cuneos, hoc est globos hostiū, quot equites oporteat poni. Nam nescio qua occulta ratione imò penè diuina, alii contra alios dimicant melius: & qui fortiores vicerant, ab inferioribus sæpe vincuntur. Quòd si equites impares fuerint, more veterum, velocissimi cum scutis leuibus pedites ad hoc ipsum exercitati, iisdem miscendi sunt, quos expeditos quasi volitantes, velites nominabant. Quo facto, quàmuis fortissimi equites hostium euenerint, tamen aduersus mixtum agmen pares esse non possunt. Vnum hoc remedium omnes duces veteres inuenerunt, vt assuefacerent iuuenes currentes egregie, & inter binos equites, singulos ex his pedites collocarent cum leuioribus scutis, gladiis, atque missilibus. Elephanti in præliis magnitudine corporū, barritus horrore, formæ ipsius nouitate, homines equosque conturbant. Hos contra Romanum exercitum primus in Lucania rex Pyrrhus eduxit. Postea Hannibal in Aphrica, rex Antiochus in oriente, Iugurtha in Numidia, copiosos habuerunt, aduersus quos diuersa excogitarunt genera armorum. Nam Centurio in Lucania gladio manum, quam promulcidem vocant, vni abscidit: & bini cataphracti equi iungebantur ad currum, quibus insidentes clibanarii, sarissas, hoc est, longissimos cōtos, in elephantos dirigebant.

Alii contra elephantos, cataphractos milites immiserunt, ita vt in brachiis eorū, vel in cassidibus, vel humeris, aculei ingentes ponerentur ex ferro, ne elephas bellatorem contra se venientem posset apprehendere. Præcipue tamen antiqui velites aduersus elephantes ordinauerunt. Velites autem erant iuuenes leui armatura, corpore alacri, qui ex equis optime missilia dirigebant: hi equis præcurrentibus, ad latiores lanceas, vel maiora spicula beluas occidebant. Sed crescente audacia, postea collecti plures milites, pariter pila, id est, missilia in elephantes congeriebant, eosque vulneribus elidebant. Illud additum est, vt funditores cum fustibalis & fundis, rotundis lapidibus destinatis, in illos per quos regebantur elephantes, cum

tes, cum ipsis turribus affligerent atque mactarent, quo nihil tutius inuenitur, postea venientibus beluis, quasi irrupissent aciem, spacium milites dabant: quæ cum in agmen medium peruenissent, circumfusis vndique armatorum globis, à magistris militum absque vulneribus capiebantur illæsi. Sed optima ratio est, & ad victoriam plurimum cōfert, vt lectissimos de peditibus equitibusque, cum vicariis, comitibus, tribunisque vacantibus habeat dux post aciem in subsidiis præparatos, alios circa cornua, alios circa mediū: vt sicubi hostis vehemēter insistit, ne rum patur acies, prouolent subito, & suppleant loca, additaque virtute, inimicorum audaciam frangat. Huius cautelam primi Lacones inuenerunt, imitati Carthaginenses. Alteram post hæc ubique seruarunt: hac dispositione nulla melior inuenitur. Nam directa acies hoc solum agere debet, petere vt hostem repellat, aut fundat. Si cuneus sit agendus, aut forfex, superfluos habere debet, de quibus cuneum forficemque faciens ducenda sit. Gnauiter ex abundantibus ducitur. Nam si de loco suo ordinatum militem transferre cœperis, vniuersa turbabis. Quod si bellicorum copia tibi non abundat, melius est habere aciem breuiorem, dummodo in subsidiis colles plurimos. Cum explorator hostium latenter oberrat in castris, omnes ad tentorium suum per diem redire iubeantur: statim deprehenditur explorator. Cum consilium tuum cognoueris aduersariis proditum, dispositionem mutare te conuenit. Raro enim manet absconditum quod ad notitiam multitudinis iam peruenit. Fieri quid debeat tractato cum multis: quid vero facturum sis, cum paucissimis ac fidelissimis, vel potius ipse tecum. Hæc Martii operis præcepta per diuersos auctorum libros dispersa, Imperator inuicte, mediocritatem meam abbreviare iussisti, ne vel fastidium nasceretur ex plurimis, vel plenitudo fidei deesset in paruis. Neque enim degenerauit in hominibus Martius calor, nec defecte sunt terre, quæ Lacedæmones, quæ Athenienses, quæ Marfos, quæ Samnites, quæ Pelignos, quæ ipsos progenuere Romanos. Nonne Epiri armis plurimum aliquando valuerunt? Nonne Macedones ac Thessali superatis Persis, usque ad Indiam bellando penetrarunt? Dacos autem & Myfos & Thraces inter bellicosos semper fuisse manifestum est, vt ipsum Martem fabulæ apud eos ^{Martia} natum esse confirmet. Longum est si vniuersarum prouinciarum vires enu- ^{patria} merare contendam, cum omnes in Romani imperii ditioe consistant. Sed longa securitas pacis homines partim ad delectationem otii, partim ad ciuilia traduxit officia: ita cura exercitii militaris primo negligentius agi, postea dissimulari, ad postremum olim in obliuionem perducta cognoscitur.

FINIS:

Pagina 88 Linea 29 pro sagittariis Budæus annotauit sagisarcariis.

Pag. 98 versu 23 lege barritum.

Pag. 189 ab initio pagellæ hæc adiace, Philippus cum angustias maris quæ Cyaneæ appellantur transnauigare propter Atheniensium classem quæ opportunitatem loci custodiebat non posset, scripsit Antipatro Thraciam rebellare, præsidii quæ ibi reliquerat interceptis, vt se-

Pag. 211 versu 40 lege præsidium suorum.

Virri

Remati

•

4.532

-2-

Fil. Vegetilii

2009 M...